

2025 / 4

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM



Erdélyi és keletnémet menekültek
a magyarországi sajtóban 1987–1989

A kisebbségek parlamenti képvisellete:
Olaszország, Lengyelország, Magyarország

Polgári ellenállás Szerbiában

Főszerkesztő:

PAPP Z. ATTILA

Szerkesztők:

BÁNYAI VIKTÓRIA

BÁRDI NÁNDOR

DOBOS BALÁZS

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

KOVÁCS ESZTER

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

Szerkesztőbizottság

CSERNICKÓ ISTVÁN

FEDINEC CSILLA

KÁLLAI ERNŐ

TÁTRAI PATRIK

VÁRADI MÓNIKA

ZAHORÁN CSABA

A lapszám megjelenését támogatta:


Nemzeti Kulturális Alap



Magyar Tudományos Akadémia

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ:

ELTE TK Kisebbségkutató Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
E-mail: regio@tk.hu

Web: regio.tk.hu

A REGIO Open Access peer-reviewed elektronikus folyóirat, a megjelent tartalmak pontos hivatkozás mellett ingyenesen letölthetők.

A hivatkozáskor tüntesse fel a cikk DOI azonosítóját is.

A borítóhoz felhasznált kép Kassák Lajos:
DUR mappa, Bécs, 1924 (Petőfi Irodalmi Múzeum, Kassák Múzeum)

HU ISSN 2415-959X

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM

regio.tk.hu

33. évf. (2025) 4. szám

MENEKÜLTÜGY A SAJTÓBAN

TÓTH JUDIT Előszó	3
KASZÁS VERONIKA – SIK ENDRE – TÓTH JUDIT – KISS LÁSZLÓ A „rózsaszín” különféle árnyalatai: a menekültügy narratívái a rendszerváltozás éveiben az állami sajtóban (1987–1989)	7
TÓTH JUDIT – SIK ENDRE – KISS LÁSZLÓ – KASZÁS VERONIKA A menekültügy narratívái az első, a második és a „rózsaszín” nyilvánosságban (1988–1989)	39
KASZÁS VERONIKA – SIK ENDRE – TÓTH JUDIT – KISS LÁSZLÓ Kétféle kép: a keletnémet és az erdélyi menekültek narratívái az állami sajtóban (1987–1989)	74
KISS LÁSZLÓ – SIK ENDRE – KASZÁS VERONIKA – TÓTH JUDIT A menekültügy időben változó narratívái (1987–1989)	117

KISEBBSÉGEK PARLAMENTI KÉPVISELETE

BARANYI NÓRA Egy korszak vége – A lengyelországi német kisebbség parlamenti képviselőjének elvesztése	148
VÍZI BALÁZS A nyelvi kisebbségek parlamenti képviselője Olaszországban	169

ANKÉT

Körkérdés a nemzetiségek politikai képviselőtéről	188
FARKAS GYÖRGY TAMÁS, KÁLLAI PÉTER, KISS BALÁZS, M. BALÁZS ÁGNES, NEMZETISÉGI SZÖVETSÉG, TÓTH JUDIT	

MENET KÖZBEN

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

Egyetemista tüntetések, blokádok, polgári ellenállás Szerbiában 2024 novemberétől (II. rész) 216

INTERJÚ

BÁRDI NÁNDOR

Beszélgetés Tarnóczy Mariann-nal, az MTA Határon Túli Magyarok Titkárságának egykori vezetőjével (1999–2018) 239

KRITIKA

ORDASI ÁGNES

„Hallgattassék meg a másik fél is!” 250

Petar Miletić: *Nepokorena hrvatska gimnazija. Važnost hrvatske gimnazije u Rijeci za očuvanje nacionalnog identiteta*. Zágráb: Hrvatska Povijest, 2024.

SZEIBERT-ERDŐS ANDRÁS

A zsidóság „szabályozott” és „szabad” kirablása 261

Kosztjó Gyula: *A holokauszt Kárpátalján. A zsidóság kifosztása és vagyonának sorsa 1944-ben*. Budapest: Erőszakkutató Intézet, 2024.

BAJCSI ILDIKÓ

Átfogó portrégyűjtemény a csehszlovákiai magyar törvényhozás szereplőiről 269

Popély Árpád – Simon Attila: *Magyar parlamenti képviselőlet Csehszlovákiában. Magyar nemzetiségű képviselők a prágai és a pozsonyi parlamentben 1918–1992*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2024. 303 oldal

CZÁBOCZKY SZABOLCS

Testközelből két lencsén keresztül 281

Tara Zahra: *Against the World. Anti-Globalism and Mass Politics Between the World Wars*. New York: W. W. Norton and Company, 2023.

TÜKÖR

VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT

Hozzászólás Karsai László könyvkritikájához 288

KARSAI LÁSZLÓ

Válasz Veszprémy László Bernátnak 290

CONTENTS 291

MENEKÜLTÜGY A SAJTÓBAN

TÓTH JUDIT

Előszó

Kulin Ferenc egy konferencián kifejtette, hogy 1990 áprilisában megszületett egy üzleti megállapodás, az MSZP és a nyugati sajtómágnások között. Eladták a tulajdonukban lévő megyei lapkiadó vállalatokat, ráadásul azzal a trükkel, hogy a lapoknál dolgozó munkatársak közössége fogja meghatározni az új tulajdonosokkal kötendő megállapodás tartalmát. Vagyis az MSZMP által évtizedeken keresztül irányított napilapok, vállalatok, és az ott dolgozó újságírók, főszerkesztők megszavazták saját helyben, állásban maradásukat. Az előző rendszer médiaszereplőinek a státusza ilyen formában főszerkesztői szintig átmentődött. A nyomtatott sajtó ellensúlyaként a központi elektronikus sajtó kormányzati bekebelezése nem sikerült, mert a Magyar Rádióra és a Televízióra vonatkozó törvények az MDF és az SZDSZ paktuma értelmében csak kétharmados többséggel fogadhatók el, így a rádió és televízió vezetői struktúrája is megmaradt. A médiaügyről tehát a politika világa döntött, rendszerváltás ide vagy oda.¹ Húsz éves távlatból már egyértelművé vált, hogy a rendszerváltás és a sajtó milyen szorosan összekapcsolódik, vagyis a szabadsághiányos politikai rendszerben a sajtó sem mondhatja el a (teljes) igazságot vagy csak azt, amit az állami vezetés közölni akart. De vajon a rendszer demokratizálódásához hogyan járult hozzá a Magyarországra érkező menekültek 1987-től szivárgó, majd rövidesen egyre nagyobb létszámú, látható tömege? Úgy tűnik, hogy ennek feltárásához majdnem dupla ennyi idő kellett.

A „*Valószínűtlen menedék? Menekültek és polgárok Kelet-Közép-Európában a 20. században*” című, ötéves összehasonlító kutatási projekt² magyar kutató csapata ezt a vizsgálatot végezte el. A projektet az Európai Unió Horizont 2020 kutatási és innovációs programja keretében az Európai Kutatási Tanács (ERC) finanszírozta, s a Cseh Tudományos Akadémia Masaryk Intézete és Levéltára szervezte, együttműködve több egyetemmel, kutatóintézettel a térségből. A kutatás azt célozta, hogy a menekülteket behelyezze Kelet-Közép-Európa történelmébe, éppen egy olyan régióban, amelyet gyakran inkább emigrációs térségnek minősítenek, mintsem menedékhelynek. 2019 szeptembere óta a kutatók elemzik a civil

¹ Kulin Ferenc: A médiaháború frontvonalai. In: „89 Rendszerváltások Kelet-Európában – konferenciakötet, SZAKKOLLÉGIUMI FÜZETEK V. A Szegei Társadalomtudományi Szakkollégium időszakos tudományos kiadványa, SZTE 2010. p.50–52.

² Részletesen ld. <https://www.unlikely-refuge.eu/detailed-project/> (utolsó letöltés: 2025.11.12.)

társadalmak, humanitárius szervezetek és nemzetállamok menekültekkel kapcsolatos 20. századi tevékenységét Lengyelországban, Csehszlovákiában, Ausztriában, Magyarországon, Jugoszláviában és azok utódállamaiban. A projekt a hagyományos történeti kutatást a digitális humán tudományok módszereivel ötvözi, mikro-történeti tanulmányokat készítve a menekülés helyéről, egyes menekültek életútjáról, a civil és állami befogadás intézkedéseiről, mivel meglehetősen feltáratlan e térség szerepe, és az, miként válhat(ott) menedékké sokak számára, már 1918-tól, a Habsburg Monarchia romjain létrehozott országokban.

A magyar kutatók azt elemezték, miként tükröződött a szocializmus utolsó éveinek sajtójában a menekültekkel kapcsolatos politikai, társadalmi vélekedés, és hogy az állampárt által ellenőrzött, majd egyre jobban átalakuló sajtóhírek, cikkek segítségével miként rekonstruálhatók a korabeli menekültügyi narratívák. Fontos látnunk, hogy a korabeli sajtó egyszerre lenyomata, de egyúttal formálója is a magyar közvélemény menekültekkel szembeni alakulásának. Az olvasók elé tárt információk megszürése, a menekültekre vonatkozó szóhasználat tudatos megválasztása, az állami intézkedések pozitív színben való feltüntetése és mellette más információk, kezdeményezések, problémák elhallgatása mind hatottak arra, miként jelent meg egyre erőteljesebben a magyar közbeszédben a szocializmus évtizedei alatt került menekültkérdés először az erdélyi, majd a keletnémet menekültek kontextusában.

Az elemzéshez nem csak a sajtóarchívumokat kellett átvizsgálni, de háttérként menekültügyi kronológiát, bibliográfiát és interjúkat készítettünk (2023–2024) a még élő szereplőkkel, akik 1987–1994 között a hazai menekültbefogadás, szabályozás, támogatás és igazgatás alakítói, áldozatai, krónikásai vagy szemtanúi voltak, továbbá szakirodalmi és történeti forrásokat dolgoztunk fel. Ily módon a kutatásban kvantitatív és kvalitatív módszereket egyaránt használtunk, hogy a korabeli hivatalos és nem-hivatalos sajtó működését kellően árnyaltan tudjuk bemutatni ebben a keretben. Az itt közölt tanulmányokon kívül, angol nyelvű publikációk és különböző konferencia anyagok is születtek, amelyek archiválására részben a projektvezető intézet vállalkozott, míg más anyagoknak keressük az őrzésre, kutatóknak hozzáférhetővé tételére a lehetőséget.

A kutatásban részt vevő, a menekültügyet jól ismerő történész, szociológus, jogász és politológus 2022–2025 között megvizsgálta, hogy a sajtóátmenet, a demokratizálódás hogyan hatott egymásra a Magyarországon megjelent erdélyi, majd a keletnémet menekültek révén. Azt feltételeztük, hogy az 1988–89-ben végbemenő politikai változások tükröződtek a menekültkérdésnek a sajtóban történő kezelésében is a „túlérett szocializmusban”. A korabeli sajtóviszonyok és publikációk - ideértve az első és a második nyilvánosságot, annak komoly és félkomoly oldalait, a négy országos napilaptól a *Beszélőn* át a *Ludas Matyiban* megjelent karikatúrákig – eleve sokszínűséget mutattak, amit a hivatalos (kultur)politika támogatott, túrt vagy tiltott – időnként tétovázó - kategóriái is tagoltak.

A részletes elemzés időbeli, tartalmi, szóhasználatot és a tónust érintő változásokat azonosított a két, eltérő menekülthullámmal kapcsolatosan. A legnagyobb példányszámban megjelenő országos napilapok, a *Népszabadság*, a *Népszava*, a *Magyar Nemzet*, valamint a *Magyar Hírlap* 1987. szeptember 1. - 1989. szeptember 30. (a keletnémet menekültügyet lezáró magyar-osztrák határnyitás dátuma) között megjelent azon cikkeit vizsgáltuk, amelyekben a menekültekkel kapcsolatosan születtek, kulcsszavak, egyéb mennyiségi mutatók és a cikkek kvalitatív tartomelemzése révén. Az átmenet érzékelhető volt abból is, hogy a korszak végére egyre nagyobb szerepe lett a médiának az írott sajtóhoz képest, és a zárt belföld mellett egyre több lett a nyugati hírügynökségektől, lapokból, tudósítóktól és bulvárból átvett híryanag. Ugyanakkor nem történt lényeges változás abban, hogy az állami szereplők és az általuk meghatározott – időben némileg formálódó - narratívák maradtak a lapokban dominánsak, csupán jelképes teret engedve a menekültügy kulcsfontosságú, nem állami szereplői megjelenítésének.

A most közölt írások egyetlen adatbázis eltérő szempontú elemzései, ezért az ismétlések elkerülhetetlenek, hiszen az egyes cikkek olvasásánál röviden minden esetben ki kellett térnünk a közös módszertani elemekre. Ugyanakkor kiemeljük, hogy a tanulmányok egy logikai rendet követnek. Az első tanulmány a hivatalos, azaz első nyilvánosságbeli narratívákat elemzi, mert azzal a feltételezéssel élünk, hogy a pre-posztszocializmus korszakában már lehettek a napilapok között kisebb eltérések. A második kitágítja az elemzés fókuszát, és illusztrálja (mivel értelemszerűen statisztikai értelemben nem tudja elemezni) az első nyilvánosság (szatirikus) „szélének” és a második nyilvánosságnak a narratíváit. A harmadik és a negyedik tanulmányban szétválasztottuk az erdélyi és a keletnémet menekülés narratíváját, és ez adott lehetőséget arra, hogy a harmadikban, az összekapcsolt elemzéssel a különbségeket, az utolsóban pedig a kétféle változási trendet mutathassuk be. Természetesen a szerzők csak ajánlani tudják az említett logikai rend követését az olvasónak, így a keresztül-kasul, cikkcakokban olvasáskor lehetséges, hogy feltűnik az előbbi vagy később következő tanulmányra gyakori utalás, a kívánatos tömörség miatt is.

A médiaelemzés már része a történeti kutatásoknak, mert segít a kortársaknak, de főleg az utókornak megérteni a kormányzati retorikát és annak hatását a szabályozásra, cselekvésre, az események kontextusát magyarázva, ahogy ez történt már a menekültek más hullámainál is.³

³ Csak példaként Vicsek Lilla-Keszi Roland-Márkus Marcell: A menekültügy képe a magyarországi nyomtatott sajtóban 2005-ben és 2006-ban. *Médiakutató*, 2008. ősz https://mediakutato.hu/cikk/2008_03_osz/09_menekultugy (utolsó letöltés: 2025.11.12.) vagy Zádori Zsolt: Pánik a sötétben. Migránsok a magyar médiában, 2014. Magyar Helsinki Bizottság, https://helsinki.hu/wp-content/uploads/P%C3%81NIK-A-S%C3%96T%C3%89TBEN_Migr%C3%A1nsok-a-magyar-m%C3%A9di%C3%A1ban-2014.pdf (utolsó letöltés: 2025.11.13.)

Az első tanulmány a menekültügy narratíváit tárgyalja a rendszerváltozás éveiben, az állami sajtóban (1987–1989). A hangsúlyt a kisebb különbségekre kell helyezni, ha meg akarjuk érteni a napilapok menekültügyi narratíváinak sajátosságait. A kutatás itt azt vizsgálta, hogy a pártállami vezetésben 1988 májusában megfogalmazott „nyílt tájékoztatás” iránti igény miként tükröződik a sajtócikkekben, azok szóhasználatában, és kontroll csoportként a *Beszélő*-ben. A várakozás részben igazolódott, de az időbeli eltérések sokkal jelentősebbek.

A második írás a menekültügy narratíváit az első, a második és a köztes, „rózsaszín” nyilvánosságban (1988–1989) vizsgálta. Ebben a hírtermelés hierarchiájának két szélső pólusát és egy köztes szegmensét hasonlítjuk össze, vagyis miben tér el a „vörös”, a „rózsaszín” és a „fekete” menekültekkel foglalkozó diskurzus, tehát miről, hogyan írnak és kik jelennek meg a narratívákban. Ebbe belefért a *Beszélő* témáira, műfajaira, szóhasználatára vonatkozó kitekintés, valamint egy rövid kitérő a „rózsaszín” szegmenshez tartozó *Ludas Matyi* karikatúráiról is, akárcsak az első nyilvánosság árnyaltabb működésének illusztrálása interjúk segítségével.

A harmadik dolgozatban kibontakozik a kétféle kép a keletnémet és az erdélyi menekültek narratíváiról a sajtóban (1987–1989). Vagyis a határon túli magyarok iránti szolidaritás diskurzusához is szorosan kapcsolódó erdélyi, illetve a keletnémet menekültügy sajtóbeli megjelenítésének, menekülttörténeti narratívájának párhuzamosságait és eltéréseit kutatja a tanulmány e periódus hivatalos napilapjainak és a korszak legmeghatározóbb szamizdat lapjának írásai tükrében, azokból kiindulva.

Végül a negyedik írás a menekültügy időben változó narratíváit (1987–1989) is az országos magyar napilapok cikkei szerint elemzi, vajon ezek kommunikációjában megfigyelhetőek-e változások, és ha igen, milyen eseményekhez köthetők, milyen jellegűek és milyen ütemben érzékelhetőek az országba érkező két menekültcsoporttal, az erdélyi, illetve a keletnémet menekültekkel kapcsolatban. Mivel a két menekülttörténet időben nagyon eltérő módon alakult, kérdés, hogy ez miként formálta a két menekültcsoporttal kapcsolatos írásokat, ideértve azok megjelenési helyét, jellegét, három történeti korszakra osztva a vizsgált időszakot.

Összegezve e tanulmányok közös tanulságait, az mondhatjuk: az 1987–1989 közötti magyarországi menekültválságok történetének a sajtóban is követhető részletes, korszakok szerinti elemzése bizonyítja a menekültkérdés, a korszakban kialakuló menekültpolitika beágyazódását a kelet-közép-európai rendszerváltások folyamatába. A menekültügy nemcsak egyike volt Magyarország belső politikai, civil szervezeti átalakulási állomásainak, hanem regionális és nemzetközi összefüggéseiben is jelentőséggel bír. A folyamat rávilágított arra, hogy a szocialista államok közötti szolidaritás és az állampolgárok feletti ellenőrzés változatlan formában már nem volt fenntartható, továbbá elősegítette a keleti blokkon belüli törésvonalak nyilvánvalóvá válását. Ugyanakkor hozzájárult saját demokratizálásának felgyorsításához éppúgy, mint az európai status quo felbomlásához.

KASZÁS VERONIKA – SIK ENDRE – TÓTH JUDIT – KISS LÁSZLÓ*

A „rózsaszín” különféle árnyalatai: a menekültügy narratívái a rendszer- váltás éveiben az állami sajtóban (1987–1989)

Various shades of “pink”: State-Press Refugee Narratives
during the Years of Regime Change (1987–1989)

ABSTRACT: The article analyses the press coverage of refugees arriving from Romania and the GDR in Hungary’s four major state-run daily newspapers during the years preceding the regime change, between 1987 and 1989, using both qualitative and quantitative methods. It highlights both the parallels in the narratives of daily newspapers that followed centrally determined communication during the state-socialist period and the differences arising from their distinct functions.

KEYWORDS: Transylvanian refugees; East German refugees; state socialism; press analysis; daily newspapers

Bevezetés és feltételezések

1987–89 nemcsak a politikai rendszerváltás időszakaként vált történelmi jelentőségűvé Magyarországon, de a kelet-közép-európai menekültügyi történet szempontjából is. A szocializmus zárt, központilag, ideológiai alapon szabályozott

* Kaszás Veronika, történész, nemzetközi kapcsolatok szakértő, Masaryk Institute and Archives of the Czech Academy of Sciences. Email: kaszas@mua.cas.cz; ORCID: 0009-0002-8982-8746; Sik Endre szociológus, az MTA doktora ELTE TáTK professor emeritus, ELTE TK SZI külső munkatárs ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4166-1852>; Tóth Judit, jogász, SzTE AJTK Közjogi Intézet, E-mail: skula@juris.u-szeged.hu; ORCID:0000-0001-5236-0436; Kiss László, szociológus, társadalomtörténész, ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Számítógépes Társadalomtudomány Kutatócsoport. Email: kiss.laszlo@tk.elte.hu; ORCID: 0000-0002-1938-8864

migrációs politikai keretei között új kihívást jelentett, hogy Magyarországra két, eltérő menekült hullám érkezett ezekben az években: 1987-től fokozatosan növekvő számban Románia felől túlnyomórészt magyar nemzetiségű, erdélyi menekültek,¹ akiknek többsége Magyarországon tervezett letelepedni, míg 1989 nyarán az NDK-ból hirtelen, nagy számban érkező kelet-német állampolgárok, akik Ausztrián keresztül az NSZK-ba kívántak továbbutazni.²

Kutatásunkban a legnagyobb példányszámban megjelenő országos napilapok, a *Népszabadság*, a *Népszava*, a *Magyar Nemzet*, valamint a *Magyar Hírlap* 1987. szeptember 1. 1989. szeptember 30. (a keletnémet menekültügyet lezáró magyar-osztrák határnyitás dátuma) között megjelent azon cikkeit vizsgáltuk, amelyekben a „menekült”, illetve az azt körülíró „áttelepült”, „letelepült” vagy „külföldi állampolgár” kifejezések megjelentek, akár az erdélyi menekültek, akár az NDK-menekültek vonatkozásában. Abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a pártállami rendszerben központi kontroll alatt működő hivatalos sajtóorgánumok alapvetően hasonlóan jelenítették meg a menekültkérdést. A hírek forrása ebben az időszakban döntően az állami hírmonopólium, a Magyar Távirati Iroda (MTI) által gyártott egyenszövegek voltak. Ezeket alapvetően kötelező, másrészt egyszerűbb is volt átvenni, mint sok munkával, saját tudósítókkal utánamenni a valóságos folyamatoknak. Ez utóbbi magyarázat azzal függ össze, hogy nem volt piaci verseny, tehát a lapok (és az újságírók) számára felesleges (esetleg veszélyes) lett volna egyedi hírekkel előállni. Harmadrészt a lapok gazdálkodása kötött volt, tehát nem lehetett megfizetni a többletteljesítményt.

Ezzel együtt azt is feltételeztük, hogy a négy napilap eltérő státusza, funkciója szerint mégis megfigyelhetők lesznek fókuszbeli különbségek. Az MSZMP lapjában, a *Népszabadság*ban a hivatalos, állami irányvonalnak megfelelő kommunikációt, a kormány, valamint a szakszervezetek lapjában, a *Népszavában*, illetve a *Magyar Hírlap*ban gyakorlatiasabb, tájékoztató jellegű megközelítést vártunk. Valószínűsítettük, hogy a menekültkérdéssel a legnyíltabban és legösszettebben a Hazafias Népfront³, és egyúttal részben a pártonkívüli értelmiség lapja, a *Magyar Nemzet* foglalkozhatott, és hogy ebben a lapban jelenhetett meg legerőteljesebben a menekültügy mint nemzeti, határon túli magyarokat érintő kérdés. Egyúttal igazolni kívántuk, hogy az 1988–89-ben végbemenő politikai változások tükröződtek

¹ 1987-ben több mint 6000, 1988-ban mintegy 13 000, 1989-ben pedig már 18 000 körüli a Romániából Magyarországra áttelepülők száma. Az illegálisan az országban tartózkodókkal együtt létszámukat ennél magasabbra, 20 000 fő körülire becsülték. Lásd: Tóth Pál Péter: Népegmozgások Magyarországon a XIX. és XX. században. In: Lukács Éva – Király Miklós (szerk.): *Migráció és Európai Unió*, Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 2001. 19–42., 38.

² Oplátka András: *Egy döntés története*. Budapest: Helikon Kiadó, 2008.

³ 1949. évi XX. Törvény (Alkotmány) 4.§ (2) bekezdése szerint „A Hazafias Népfront tömöríti a társadalom erőit a szocializmus teljes felépítésére, a politikai, gazdasági és kulturális feladatok megoldására, közreműködik a népképviseleti szervek megválasztásában és munkájában”

a menekültkérdésnek a sajtóban történő kezelésében is, és bővült a fókuszba kerülő témák, kérdések köre is a belpolitikai fejleményeket követve.

A négy napilapnak, a hatalmi struktúrában való elhelyezkedésére utal a címben található „rózsaszín” fogalom. Úgy véljük ugyanis, hogy ebben az időszakban a napilapoknak a párt irányításához való viszonyát (ideértve az MTI híreinek hegemoniáját, a cenzúra és öncenzúra rendszerét) már nem lehet homogénnek tételezni.⁴ A legjobb analógiát Katsenelinboigen a korabeli, a második gazdaság elemzésére használt modellje⁵ kínálja, amiben a közvetlen pártállami kontroll „vörös” gazdasága és az ettől teljesen független, de illegális „fekete” gazdaság között számos köztes gazdasági szféra létezett. Ilyen volt például a rózsaszín gazdaság, amelyet ellenőrzött az állam, de ennek módja lazább volt, vagy a fehér gazdaság, amellyel nem törődött az állam. Ilyen módon a korabeli kremlinológia sokkal érzékletesebben le tudta írni a korszak gazdasági folyamatait, mint egy primitív (vörös vagy fekete) megközelítés.

Azt feltételeztük, hogy a napilapok korábban jelzett eltérései a korszak pártirányítási rendjében hasonlóan elemzendők, vagyis a hangsúlyt a kisebb különbségekre kell helyezni, ha meg akarjuk érteni a napilapok menekültügyi narratíváinak sajátosságait. Egy ilyen modellben a *Népszabadság* tekinthető a korabeli hírtermelés „vörös”, a *Beszélő* mint szamizdat folyóirat⁶ a „fekete” szegmensnek. A tanulmány célja a „vörös” szegmenshez közel álló, de feltehetőleg attól kismértékben eltérő napilapok menekültügyi narratíváinak összehasonlítása, megvizsgálva, hogy a korszak agitációs-propaganda politikája is alkalmazta-e a menekültügyi diskurzusban a „rózsaszínű szegmensnek” politikáját.⁷

A tanulmányban a cikkek kvalitatív tartalomelemzése szolgálja azt a célt, hogy a lapok narratíváinak finomszerkezetét megismerhessük. Ezt az elemzést megelőzi egy kvantitatív módszerekkel történő áttekintés, amelynek célja csupán az, hogy felvázolja a négy napilap cikkeinek általános jellemzőit. Ez az elemzés arra irányul, hogy a menekültkérdés legfőbb állami és nem állami intézményi szereplői, illetve az egyes narratívákra jellemző kulcsszavak gyakoriságát a négy sajtóorgánium cikkeiben megvizsgálja. Feltételeztük, hogy a kvantitatív eredmények tükrözni

⁴ Bozóki András: Cenzúra és sajtó Magyarországon az 1980-as években. *Korunk*, 1996/1. 59–70.

⁵ Katsenelinboigen, Aron : Coloured markets in the Soviet Union. *Europe-Asia Studies*, Taylor & Francis Journals, vol. 29 (1), 1977. 62–85.

⁶ A *Beszélő* menekültügyi cikkeiről lásd e kutatáshoz kapcsolódó tanulmányát: Tóth Judit és tsai: A menekültügy narratívái az első, a második és a „rózsaszín” nyilvánosságban (1988–1989)

⁷ Ha eltekintünk a pártállam omnipotenciájának feltételezésétől – ami egyébként a pre-poszt-szocializmus korszakában jogos lenne –, akkor úgy is megfogalmazhatjuk a kérdésünket, hogy léteztek-e ezek a szegmensnek. Hiszen ebben az időszakban a hírtermelésnek olyan „fehér” szegmensei is erőteljesen működtek, mint a pletyka, a szóbeszéd, vagy éppen a Kádár-titkárságának írott panaszlevelek. Lásd: Hedlund, Stefan: Exit, voice, loyalty. – Soviet style, *Coexistence*, vol. 26. 1989. 179–208.

fogják, hogy a nem állami, illetve ellenzéki nézőpontokat megjelenítő „alternatív” szereplők, a pártonkívüli értelmiség lapjában, a *Magyar Nemzet* cikkeiben kapnak leginkább teret. Szintén itt vártuk a pozitív érzelmi töltetű, együttérzést kifejező szavak leggyakoribb előfordulását, valamint a menekültkérdést a határon túli magyarok ügyeként megjelenítő, nemzeti narratíva legerősebb jelenlétét is. Az állami szereplők tevékenységének leggyakoribb megjelenítését ezzel szemben a párt lapjában, a *Népszabadságban*, míg a menekültek ellátását, befogadását érintő gyakorlati kérdésekhez kapcsolódó kulcsszavak leggyakoribb előfordulását, a kormány, illetve a szakszervezet lapjában – a *Magyar Hírlapban* és a *Népszavában* – jósoltuk.

A kontextus

A rendszerváltozást megelőző évek, a „pre-posztiszocializmus”, vagy „túlérett szocializmus” időszakának politikai és szervezeti átalakulása is hatással volt a sajtó működésére. A szocializmusban a hierarchikus-bürokratikus kooperáció dominált, amelyet az ellenőrző/parancsadó állami és pártszervezeteket, valamint a döntően állami tulajdonú gazdálkodó szervezetek hálózata egészített ki. A párt befolyását, annak kereteit és technikáját törvény nem szabályozta – túl az Alkotmány klauzuláján⁸; az elkötelezett (párttag) gazdasági vezetők kötelező lojalitása volt csak a biztosíték a központi utasítások – később elvárások – teljesítésére.⁹

A rendszerváltozást megelőző években a tájékoztatást szabályozó párthatározatok szabták meg a sajtószerkesztőségek mozgásterét, amelyet a lapgazdán túl, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya, valamint a Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztály is ellenőrzése alatt tartott, illetve orientált.¹⁰ Az Agitációs és Propaganda Osztály egyúttal a közhangulat alakulásáról és a közvéleményt foglalkoztató kérdésekről is rendszeres jelentést adott az MSZMP Központi Bizottságának. 1988-ban, ezekben a jelentésekben hangsúlyosan megjelenik a magyarromán kapcsolatok alakulása és az erdélyi menekültek helyzete mint „beszédtema” az emberek között, amiben sokan határozottabb hivatalos lépéseket vártak volna.¹¹ Ezzel összecseng, hogy a Belügyminisztérium koordinálása mellett, 1988 márciusa óta az erdélyi menekültekkel, avagy hivatalos nevén a „Magyarországon

⁸ 1949. évi XX. törvény (Alkotmány) 3.§-a értelmében „*A munkásosztály marxista-leninista pártja a társadalom vezető ereje.*”

⁹ Sik Endre: *A kapcsolati tőke szociológiája*. Budapest: Eötvös Kiadó, 2012. 97. 100–103.

¹⁰ Takács Róbert: Sajtóirányítás és újságírói öncenzúra az 1980-as években. *Médiakutató*, 2005/1. 55–70.

¹¹ Jelentés az MSZMP Központi Bizottság tagjainak a közhangulat alakulásáról, 1988. október, MNL OL 288–22/1988, 13. ő.e., Lásd: Kaszás Veronika: Erdélyi menekültek 1988–1989-ben és a magyarországi közvélemény. *Archívnet*, 2016/4. https://archivnet.hu/menekultkerdes_migracio_magyarorszagon_a_20_szazadban/4_erdelyi_menekultek_19881989ben_es_a_magyarorszagi_kozvelemeny.html (Utolsó letöltés: 2024. december 29.)

tartózkodó külföldi állampolgárok ügyeivel” foglalkozó Állami Tárcaközi Bizottság 1988 májusában már megfogalmazott álláspontja: „*mértéktartó, de nyílt*” tájékoztatásra van szükség, éppen arra hivatkozva, hogy a közvéleményt foglalkoztatja a Romániából érkezők kezelésének kérdése. A Bizottság szerint, a hazai tömegtájékoztatás „*kezdetekben nem találta meg a helyes arányt abban, hogy jól mutassa be az itt tartózkodó külföldiek helyzetének rendezése érdekében végzett állami munkát, ugyanakkor ne ösztönözzön az áttelepülésre.*”¹²

A tömegkommunikációban szükséges változások megfogalmazásának időzítése egybeesik Kádár János pártfőtitkári posztjáról való lemondásával, és az MSZMP lényeges belpolitikai átrendeződéseket hozó, a reformoknak teret nyitó, 1988. május 20–22. közt megrendezett rendkívüli pártértekezletével.¹³ 1988 második felétől, a magyar sajtó és a tömegkommunikáció hangvételében fokozatosan érzékelhető a változás. 1988 végétől a sajtó nyíltabb, radikálisabb véleményeknek is teret engedve „*kezdi betölteni a tágabb értelemben vett társadalmi, politikai funkcióit*”.¹⁴ A kutatás vizsgálta, hogy a vezetésben 1988 májusában megfogalmazott „nyílt tájékoztatás” iránti igény miként tükröződik a sajtócikkekben, milyen tendenciák figyelhetők meg az ezt megelőző, valamint az ezt követő időszakban, a menekültkérdés kezelésében a magyar napilapokban.

A kutatás keretein belül vizsgált cikkekben, sok esetben megfigyelhető az 1980-as évek végéig életben lévő szabály követésére való törekvés, miszerint a többi szocialista országgal kapcsolatban csak olyan hír jelenhet meg a sajtóban, amit az érintett ország hírügynöksége megjelentetett.¹⁵ Az öncenzúra másik, az érzékeny menekültkérdés kezelésében is gyakran alkalmazott eszköze, azaz a máshol megjelent anyagokra, például az osztrák vagy nyugatnémet sajtóra hivatkozás.¹⁶ Ilyen kontextusban, a nyugati sajtót idézve, például a román politikával kapcsolatban kritikusabb hangú elemek is megjelentek a magyar sajtóban, vagy a „*menekült*”

¹² *Jelentés a Minisztertanács részére a Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok ügyeivel foglalkozó Állami Tárcaközi Bizottság tevékenységéről*, Budapest, 1988. május, ÁEH iratok, MNL XIX-A-21-d 156. d.

¹³ A rendkívüli pártértekezleten Kádár János 32 év után lemondott pártfőtitkári posztjáról, helyét Grósz Károly vette át. Az MSZMP Politikai és Központi Bizottságában is számos személycsere történt. A működő rendszer kereteinek lazítását részben a Szovjetunióban Mihail Gorbacsov pártfőtitkár által elindított reformok tették lehetővé. Lásd: Széll János: *Az MSZMP országos értekezlete*. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve 1988*. Debrecen: Alföldi Nyomda, 1989, 215–226.; Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*, Budapest: Rubicon, 2003. 77–78.

¹⁴ Bihari Mihály: *Változások és változatlanóságok a politikai intézményrendszerben*. In: Kurtán et al. (szerk.): i.m. 53–60. 58.

¹⁵ Lásd Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Budapest: Médiaudományi Intézet, 2013. 70. <https://mek.oszk.hu/13400/13447/13447.pdf> (Utolsó letöltés: 2025. november 3.)

¹⁶ Takács, 2005.

szóhasználat is megengedett volt már abban az időszakban is, amikor a hivatalos tájékoztatás azt még következetesen kerülte.

A sajtó központi irányítása, s ennek változásai jól nyomon követhetők az állami hírügynökség (MTI) működésében is, ahogyan arra e kutatás másik elemzése¹⁷ rámutat: az állami, gazdasági és kulturális intézmények mellett, a sajtó intézményi vezetőit pártpolitikai alapon választották ki a káderlista alapján, illetve szintén felülről vezérelték a médiavezetői tagságot, annak működési folyamatát.

Az általunk vizsgált időszakban, a legnagyobb példányszámban (1988-ban 645 970 példányban¹⁸) megjelenő országos napilap, a *Népszabadság* az állam-párt hivatalos lapjaként működött 1956 novemberétől, a *Szabad Nép*, a Magyar Dolgozók Pártja napilapjának jogutódjaként.¹⁹ Az MSZMP lapjaként fő feladatai közt szerepelt a hivatalos politikai állásfoglalások közlése és magyarázata, valamint a pártélet eseményeiről történő rendszeres tudósítás, eleget téve a Párt által előírt agitációs feladatoknak. Ezt biztosította a legnagyobb létszámú és legjobban felszerelt szerkesztőség, továbbá az a tény is, hogy a lap főszerkesztője egészen a rendszerváltozásig, az MSZMP Központi Bizottságának tagja volt.²⁰ A keletnémet menekültügy követése szempontjából lényeges, hogy a négy lap közül, egyedül a *Népszabadság* foglalkoztatott saját tudósítót Bonnban, illetve Berlinben.

Példányszám alapján a második helyen állt az 1988-ban 298 730 példányban nyomott *Népszava*, amely 1948-tól a Szakszervezetek Országos Tanácsának napilapja volt.²¹ A *Népszava* elődleges olvasói célközönsége a munkások voltak, így a *Népszabadsághoz* vagy a *Magyar Nemzethez* képest rövidebb, egyszerűbb nyelvezetű cikkeket közlő lap a „kisemberek” problémáinak, valamint a termelés, az üzemi munka kérdéseinek is nagyobb figyelmet szentelt.²²

Az 1954-től a Hazafias Népfront lapjaként megjelenő, 1987-ben 96 900 példányszámú *Magyar Nemzet*²³ a kádári szocializmus időszakában, a pártonkívüli értelmiséget is igyekezett megszólítani. Az 1980-as évektől Pozsgay Imre irányítása alá került *Magyar Nemzetnek* különösen a kulturális és külpolitikai rovatokban magasabb színvonalat képviselő cikkei óvatos, sokszor bújtatott kritikai véleményeknek is teret adtak, a rendszer által szabott határokon belül. A rendszerváltozás

¹⁷ Tóth Judit és tsai: A menekültügy narratívái az első, a második és a „rózsaszín” nyilvánosságban (1988–1989)

¹⁸ Baló György – Lipovecz Iván (szerk): *Tények Könyve '89*. Debrecen: Compterworld Kft., Alföldi Nyomda, 1988.

¹⁹ Horváth Attila: A sajtó privatizációja a rendszerváltozás idején. In: Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely (szerk.): *A rendszerváltás harminc éve, avagy determinált volt-e a jogrendszer transzformációja?* Budapest: Gondolat Kiadó, 2020. 65–76. 70.

²⁰ Horváth, 2013. 73–74.

²¹ Baló és tsai, 1988.

²² Horváth, 2013. 74.

²³ Baló és tsai, 1988.

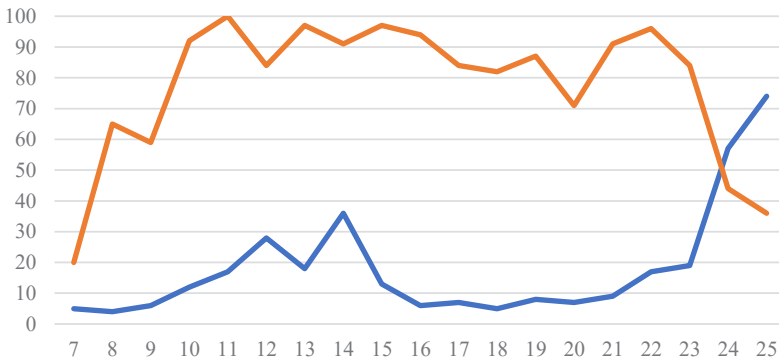
éveiben népszerűségének gyors növekedését mutatja, hogy 1989-re példányszáma már 170 000-nél járt.²⁴

Végül példányszám tekintetében a *Magyar Nemzetet* szorosan követi, az 1968-ban a Minisztertanács (kormány) napilapjaként alapított *Magyar Hírlap*, 1988-ban 92 160 példánnyal.²⁵ A lap a szovjet *Izvesztija* mintájára „a párt és a kormány közötti állítólagos különbséget hivatott demonstrálni”.²⁶ Az eredetileg elsősorban pártállami tisztviselőket megszólító lap rendszeresen ismertette a kormányzati álláspontokat, az 1980-as évek végén egyre több, fontos információt osztva meg az olvasókkal.²⁷

Azonosságok és apró (de lényeges) különbségek: narratívák a négy napilapban

A narratívák sajátosságait a négy napilapban előbb az erdélyi és az NDK-s menekültekre fókuszáló cikkek közös halmazán vizsgáljuk, majd részletesebben elemezzük az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkeket, mivel ezek két okból is finomabb elemzést tesznek lehetővé – a cikkek nagyobb száma és hosszabb időbeli tartományuk miatt.

Míg az erdélyi menekültek témája – kezdetben körülírással – 1987 ősztől 1989 nyaráig folyamatosan előfordul a magyar sajtóban, addig az NDK-ból érkezők, a műszaki határzár magyar-osztrák szakaszon történő lebontásának megkezdése után, 1989 júliusától kerülnek a sajtó figyelmébe, és 1989 augusztusában – szeptemberében napi szinten uralja a téma a sajtócikkeket. (Lásd az 1. ábrát.)



1. ábra. Az NDK-sokat és az erdélyieket említő cikkek száma havonta 1988. március (7. hónap) és 1989. szeptember (25. hónap) között (%)

²⁴ <https://adt.arcanum.com/hu/collection/MagyarNemzet/> (Utolsó letöltés: 2024. december 29.) és Horváth, 2013. 74–75

²⁵ Baló és tsai, 1988.

²⁶ Horváth, 2013. 75

²⁷ Uo.

Láttuk, hogy a keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek elemszáma kicsi (összes cikk 24%-a, N=159), ezért nem tudjuk a napilapok közötti eltéréseket elemezni, csupán a sajtó egészén belül az erdélyi menekültek narratíváitól való eltéréseket emeljük ki:

- Nincs szignifikáns eltérés a napilapok között;
- A keletnémet menekültügyet tárgyaló cikkek nagyobb arányban jelentek meg címlapon, mint az erdélyi menekültek témája (16%-hoz képest 30%);
- Kevés a nagyon rövid cikk (7% / 23%);
- Gyakoribb a negatív tartalom (57/32);
- Gyakrabban jelennek meg az állami szereplők (70/59) és gyakoribb a nemzetközi narratíva előfordulása is (68/47);
- Gyakran fordulnak elő a határ (65/49), humanitárius (26/10), probléma (21/11), külügy (26/11), határőrség (23/13), párt (35/22), nagykövetség (34/14), igazolvány (30/19) szavak;
- A cikkek – magától értetődően – nem tesznek említést a Tárcaközi Bizottságról.

A négy napilap cikkeinek jellemzői

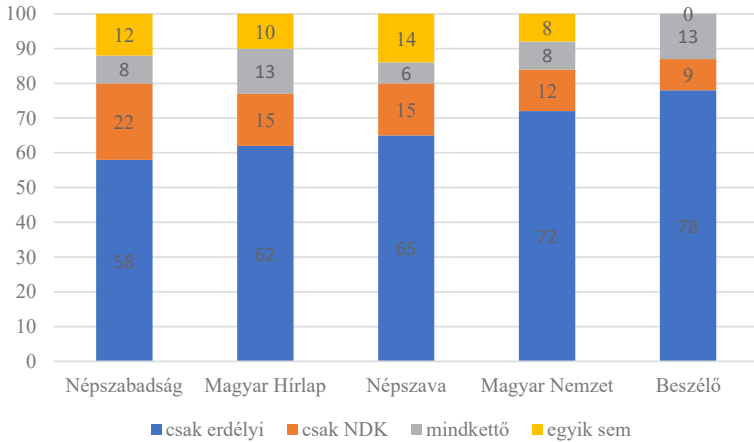
A 631 vizsgált cikkből 177 a *Népszabadság*, 137 a *Magyar Hírlap*, 193 a *Magyar Nemzet*, végül 124 a *Népszava* hasábjain jelent meg.

Az újságcikkek többsége csak az erdélyi menekültekkel foglalkozik, de látható, hogy a *Magyar Nemzet* a legnagyobb, míg a *Népszabadság* a legkisebb arányban koncentrál az erdélyi magyarok²⁸ migrációjára (Lásd 2. ábra és melléklet M1. táblázat). Legnagyobb számban *Magyar Hírlapban* találhatóak az erdélyi és a keletnémet menekültek ügyét – akár a szocialista országok közti kétoldalú megállapodások, vagy általában véve, a menekültügyi helyzet elemzése kapcsán – párhuzamba állító cikkek.²⁹ Azok az írások, amelyekben a kulcsszavak szerepelnek, de nem a romániai vagy az NDK-menekültek kontextusában, többségében általánosságban tárgyalják a letelepedési vagy menekültügyi szabályozás kérdéseit, vagy éppen a Magyarországra érkező szomáliai menekültekről tudósítanak, többnyire kritikus hangnemben.³⁰

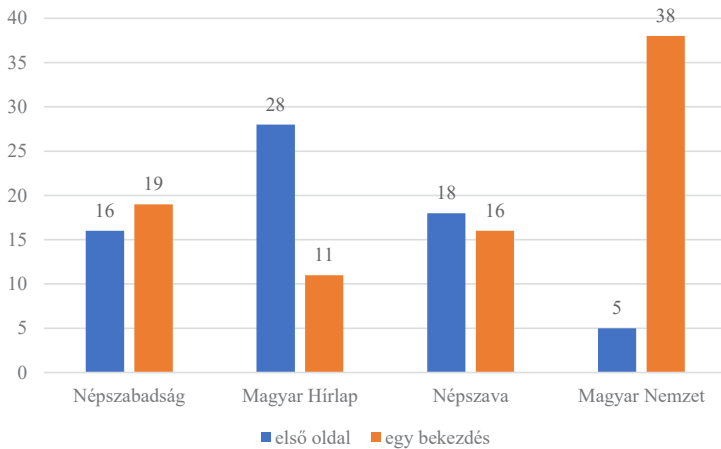
²⁸ A Romániából érkezőknek 1988-as állami adatok alapján 88%-a volt magyar nemzetiségű, míg 7%-a román, 5%-a pedig német nemzetiségű. A román nemzetiségűek többsége azonban tovább tervezett utazni Magyarországról. Lásd: Regényi Emil – Törzsök Erika: Romániai menekültek Magyarországon, 1988. In: Ara-Kovács és tsai. (szerk.): *Jelentések a határon túli magyar kisebbségekről*. Budapest: Medvetánc, 1988. 175–185., 178–181.

²⁹ Lásd például: Kormányrendelet készül a menekültekről. Több tűz között. *Magyar Hírlap*, 1989. augusztus 31. 1.

³⁰ Pl. Katonai behívó elől „menekültek” a Bicskén letelepített szomáliaiak. *Magyar Nemzet*, 1989. június 15. 10.



2. ábra. A romániai és az NDK menekültek témakörének előfordulási gyakorisága a négy napilapban (%)



3. ábra. A kiemelt helyen megjelenő és a nagyon rövid cikkek aránya a négy napilapban (%)

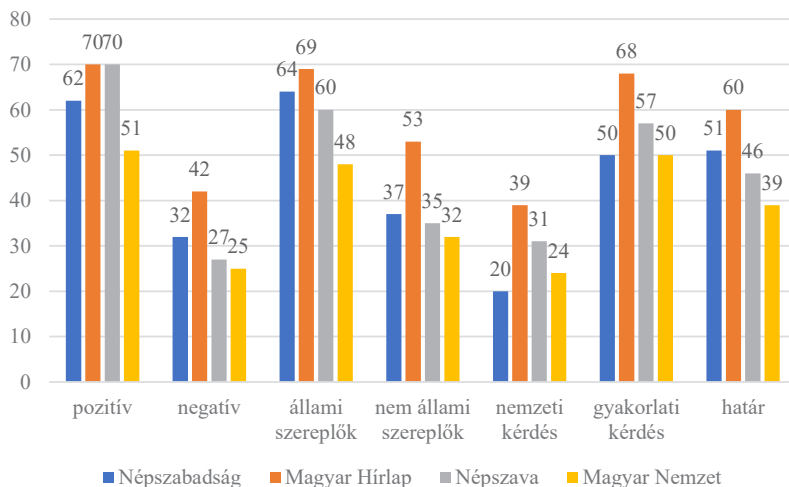
A migrációval kapcsolatos cikkek hatoda került a kiemelt hírek közé, és negyedük valóban csak alapinformációk adására korlátozódott (3. ábra és melléklet M2. táblázat).³¹ Formai szempontból a legerőteljesebb különbség a *Magyar Hírlap* és a *Magyar Nemzet* cikkei közt látszik: míg az előbbi nagyszámú és hosszabb

³¹ Utóbbi különösképp jellemző a „korai”, 1987 szeptemberében, illetve 1988 első felében kelt cikkekre. Pl. A Magyar Vöröskereszt közleménye, *Népszava*, 1988. március 16. 5.

terjedelmű cikkeket jelentett meg az első oldalon, addig az utóbbira rövid cikkek és nem első oldalas cikkek voltak a jellemzőek. Összességében a *Magyar Hírlap* és a *Népszava* nagyobb gyakorisággal közölte az első oldalon a témánkkal foglalkozó írásokat, mint a másik két lap.

A 4. és 5. ábránál (és a melléklet M3. és 4. táblázataiban) a migrációs narratíva jellemzőit vizsgáljuk egyszerű szógyakoriság segítségével. Előbb szakértő által létrehozott fogalomcsoportok, majd egyes fontos fogalmak előfordulásának gyakoriságát vizsgáljuk a négy napilapban. A fogalomcsoportok arányai (a napilapok között szignifikáns eltérést mutató jellemzők vizsgálatára korlátozott) elemzés alapján, azt mutatják (3. ábra), hogy:

- A pártlapban (*Népszabadság*) a narratíva az átlagosnál kevésbé tartalmazza a nemzeti kérdést, illetve a gyakorlati és határral kapcsolatos ügyeket, míg némileg nagyobb az állami szereplők megjelenésének esélye a nem-államiaké rovására.
- A kormány lapja (*Magyar Hírlap*) minden tekintetben szélsőséges: az átlagnál éppúgy több a pozitív, mint a negatív tartalom, az állami és a nem-állami szereplők egyaránt gyakran fordulnak elő a hírekben, amelyek minden kérdésben sok információt tartalmaznak.
- A szakszervezeti narratíva (*Népszava*) semleges, vagy inkább pozitív a negatív tartalomhoz képest, és a nem állami szereplők kissé láthatatlanok.
- A *Magyar Nemzetre* valamennyi fogalomcsoport hiánya jellemző.



4. ábra. A migrációs narratíva fontos fogalomcsoportjainak aránya a négy napilapban (%)

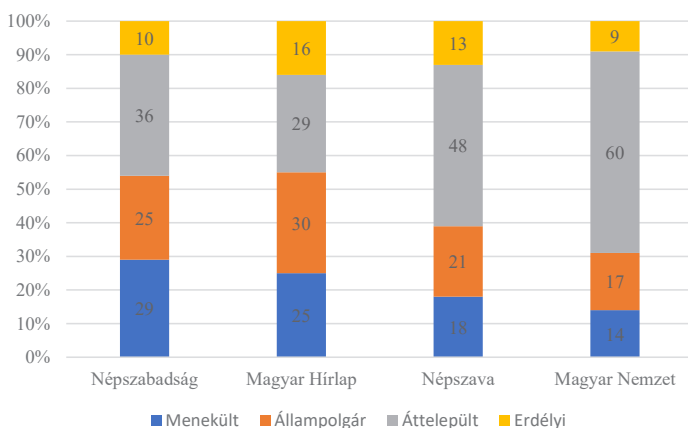
Az egyes fogalmak előfordulási arányának vizsgálata (4. ábra) alapján, a napilapok narratívái alig térnek el egymástól. A megfigyelhető kisebb eltérések a következők:

- A pártlapban a párt ritkábban, a kormánylapban, a másik két állami főszereplővel (sőt Szűrös Mátyással) együtt, gyakrabban fordul elő, a *Népszavából* a rendőrség, a *Magyar Nemzerből* a Tárcaközi Bizottság „hiányzik”.
- A nem-állami szereplők közül az egyház a *Magyar Hírlapban*, a civil szervezetek a *Magyar Nemzerben* főszereplővé lépnek elő.
- A kiemelt fontosságú ügyeket a *Magyar Hírlap* (a tüntetés kivételével) gyakran szerepelteti, a munkaügyek pedig a szakszervezet lapjában jelennek meg az átlagnál gyakrabban.

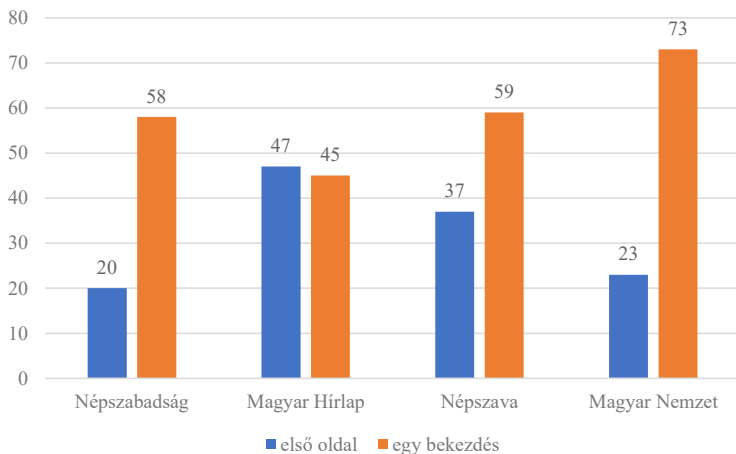
Az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek jellemzői

A kulcsszavak részletes elemzése – a már korábban említett okok miatt – csak az erdélyiek esetében lehetséges.

Mivel 1988 őszéig egy másik, „baráti” szocialista országból érkezők kontextusában tabunak számított a „menekült” szóhasználat, a homogén román nemzetállam megteremtését célul kitűző Nicolae Ceaușescu pártfőtitkárságának idején a Romániát elhagyókat inkább különböző körülírások („*hazánkban letelepülni szándékozó külföldi állampolgárok*”, „*Romániából áttelepültek*”, „*magyar nemzetiségű külföldi állampolgárok*”, „*Magyarországon tartózkodó román állampolgárok*”) segítségével jelenítették meg a napilapokban. Ennek megfelelően vizsgáltuk a menekültekre vonatkozó eltérő szóhasználatok gyakoriságát a négy napilapban. (5. ábra és melléklet M5. táblázat)



5. ábra. A kulcsszavak megoszlása az erdélyi menekültek esetében a vizsgált napilapokban (%)

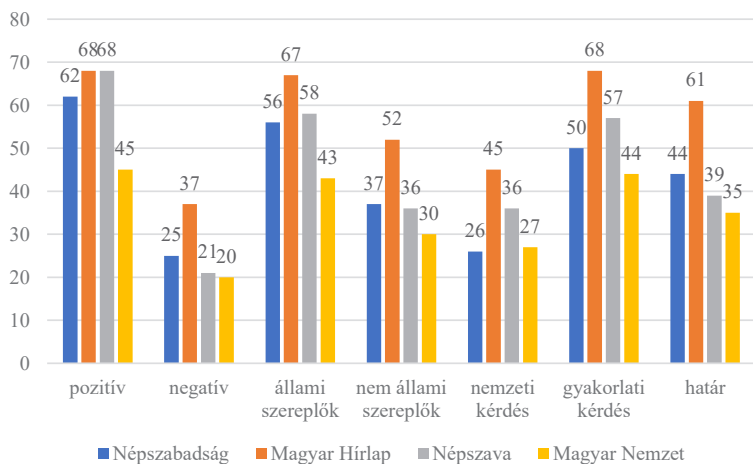


6. ábra. A kiemelt helyen megjelenő és a nagyon rövid cikkek aránya a négy napilapban az erdélyi migrációval foglalkozó cikkek körében (%)

Összességében a *Népszabadság*ban a *menekült* szóhasználat, a *Magyar Hírlap*ban az *áttelepült* kivételével valamennyi, a *Magyar Nemzet*ben az *áttelepült* szerepelt az átlagosnál gyakrabban.

Az erdélyi menekültekről a kormány és a szakszervezet lapja írt az első oldalon gyakrabban, az előbbi még hosszabban is, míg a *Magyar Nemzet*ben olyan rövid hírek voltak a jellemzőek, amik nem kerültek a címlapra. (6. ábra és melléklet M6. táblázat)

Az erdélyi migrációval kapcsolatos híradás fogalomcsoportjai a következő eltéréseket mutatták (7. ábra és melléklet M7. táblázat): a négy napilap esetében (ismét csak a szignifikáns eltéréseket mutató dimenziókat elemezve) azt találjuk, hogy a *Népszabadság*ban a nemzeti kérdés aspektusa hiányzik, míg a *Magyar Hírlap*ban minden fogalomcsoport gyakori szereplő. A *Népszava* igen sok pozitív tartalmat közöl, a *Magyar Nemzet*ben pedig kevésbé jelennek meg mind pozitív, mind negatív tartalmak.



7. ábra. A migrációs narratíva fontos fogalomcsoportjainak aránya a négy napilapban az erdélyi migrációval foglalkozó cikkek körében (%)

Az erdélyi migrációval foglalkozó cikkek esetében, a négy napilap narratíváinak fogalomhasználata a következő eltéréseket mutatja (melléklet M8. táblázat):

- Ismét látható, hogy a napilapok közötti különbségek csekélyek.
- Az is érzékelhető ugyanakkor, hogy a *Magyar Nemzetben* több fogalom a többi laphoz képest gyakrabban szerepel, mint például a szolidaritás, a felelősség, a büntetés.
- A probléma fogalmát a többi napilaphoz képest a *Magyar Hírlap* gyakrabban alkalmazza. Ugyancsak a kormánylapban szerepelnek gyakrabban a migrációval kapcsolatos politikai (MSZMP, Szűrös Mátyás) és gyakorlati (Tárcaügyi Bizottság, rendőrség, egyházak, civil szervezetek) döntéseket meghozó és kivitelező szereplők, valamint a migrációhoz kapcsolódó folyamatok és ügyek (munka, határ, igazolvány, családgyógyógyítás).
- A kormánylap mellett a szakszervezeti lap, a *Népszava* narratívájában jelenik meg leginkább az, hogy az erdélyiek migrációja nemzeti ügy, illetve a már említett folyamatok és ügyek.
- Kádár János a szakszervezeti narratívában szerepel kismértékben gyakrabban.

Az erdélyi magyarok migrációjának narratívái

Az erdélyi menekültek tekintetében a sajtócikkek témakörei részben hasonló mintázatot mutatnak a négy napilapban. 1987 végén, illetve 1988 első felében, az erdélyi menekültekről mint (ideiglenesen) letelepülni szándékozó külföldiekről, avagy román állampolgárokról szóló cikkek közlései, némileg eltérő cím alatt, többnyire szó szerint megegyeznek a négy lapban, azok elsősorban a Magyar Távirati Iroda (MTI) központilag megfogalmazott közleményeit jelentetik meg.³²

1987. szeptember 1. és december 31. közt mindösszesen 9 cikk jelent meg a témában, ezek egyrészt a román állampolgárok növekvő számú magyarországi letelepedési kérelmeinek statisztikáit közlik,³³ másrészt a Románia felől egyre gyakoribb illegális határátlépési kísérletekre hívják fel a figyelmet.³⁴

1988 januárjában és februárjában az addigi politikai retorikában új elemként jelent meg a határon kívül élő magyarság iránti állami felelősségvállalás nyílt megfogalmazása, amelyet két mérföldkőnek tekinthető megnyilatkozás illusztrál. Szűrös Mátyás, az MSZMP Központi Bizottsága titkárának, a Kossuth Rádió 1988. január 25-i Rádiónapló adásában, az illegális határátlépőknek a román hatóságoknak visszaadására vonatkozó hallgatói kérdésekre válaszolt, amelyet a négy sajtóorgánium részletesen idézett. Ebben a párttitkár hangsúlyozta, hogy a magyar hatóságok nem kívánnak senkivel szemben fellépni, ugyanakkor érdekük az is, hogy a határon túli magyar kisebbség szülőföldjén maradjon.³⁵ Az utóbbi gondolatot erősítette meg Szokai Imre és Tabajdi Csaba, az MSZMP KB külügyi osztályának helyettes vezetőinek 1988. február 13-án, a *Magyar Nemzet* hasábjain megjelent, a nemzetiségi kérdés nyílt megvitatását sürgető cikke.³⁶

1988 első felében a négy napilap igen nagy tartalmi átfedésben lévő írásai, leginkább a kormány szóvivői tájékoztatón elhangzottak alapján adnak hírt, a „külföldi állampolgárok ügyeivel foglalkozó Állami Tárcaközi Bizottság” munkája révén, az erdélyi menekülteket érintő állami intézkedésekről. Ezek a közlemények koordináltak, egy napon jelennek meg a négy újságban.³⁷ Különösen sok párhuzamot talál az olvasó az MSZMP és a szakszervezet lapjai, a *Népszabadság* és a *Népszava* cikkei között. 1988 tavaszán számos cikk foglalkozik a Magyarországra érkezők

³² Példaként lásd: Bíróság elé kerül a román határőr. *Magyar Hírlap*, 1987. december 15. 7.; Magyar területen lőtte agyon – a Bíróság elé kerül a román határőr. *Magyar Nemzet*, 1987. december 15. 8.; A májusi határincidens fejleményei – Bíróság elé kerül a román határőr, *Népszabadság*, 1987. december 15. 8.; Bíróság elé kerül a határőr. *Népszava*, 1987. december 15. 16.

³³ *Népszava*, 1987. szeptember 25. 5.

³⁴ *Magyar Hírlap*, 1987. szeptember 25. 5.; *Magyar Nemzet*, 1987. december 11. 3.

³⁵ *Népszabadság*, 1988. január 26. 3.

³⁶ Szokai Imre – Tabajdi Csaba: Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés. *Magyar Nemzet*, 1988. február 13. 10.

³⁷ Példaként lásd *Magyar Hírlap*, 1988. március 11. 5. és *Magyar Nemzet*, 1988. március 11. 5.

munkavállalásának és lakhatásának a gyakorlati megoldásaival, az állami vállalatok, gyárak által biztosított munkák és szállások fontos szerepét is megjelenítve.³⁸

1988 első felében a nem kormányzati szereplők közül egyedül a menekültek társadalmi segélyezését összefogó, szintén „államilag működtetett” Magyar Vöröskereszt felhívásai, beszámolóí jelennek meg rendszeresen a hivatalos sajtóban.³⁹ Egy 1988. áprilisi – a különböző lapok közt szintén egyidejűleg megjelenő – cikkben a rászoruló, a „*házánkban letelepedni szándékozó román állampolgárokat*” segítő egyházak képviselői is kapnak némi láthatóságot, de itt is az állami koordináció hangsúlyos: „*Kifejezték azt az elhatározásukat, hogy az egyházak továbbra is az állami hivatalokkal, a társadalmi szervezetekkel együttműködve végzik segítő tevékenységüket.*”⁴⁰

A hivatalos lapok összehangolt tudósításának érdekes példája, hogy míg 1988 áprilisáig maguk a menekültek és személyes történeteik egyáltalán nem jelennek meg a lapokban, addig 1988. április 1-jén a *Népszabadság*, a *Népszava* és a *Magyar Hírlap* cikkei, a Magyar Vöröskereszt egy üléséről tudósítva, egyszerre mutatnak be különböző erdélyi menekültsorsokat, a Vöröskereszthez fordulókné melyikét szólaltatva meg. Bár a három lap más-más erdélyi magyart idéz, közös a bemutatott sorsokban a kényszerből Romániában hagyott gyerekek, családtagok mintázata. A három tudósításban némi eltérés is megfigyelhető. A *Magyar Hírlap* újságírója, Franka Tibor cikkében jelennek meg legerősebben az érzelmek, a gyermekét hátrahagyó anya könnyeit és az ügyintéző bizonytalanságát is bemutatva.⁴¹ Peredi Ágnes cikke a *Népszavában* már pragmatikusabb képet fest a munkához jutott, de egyelőre szállás nélkül maradt traktorost, és a családosok mellett egyedülálló, fiatal és idős menekülteket is bemutatva.⁴² A *Népszabadság* tudósításában pedig az állami segítségnyújtás hatékonysága kerül reflektorfénybe: a megszólaltatott munkás és felesége könnyedén elhelyezkedik, és „*mint egy hepienddel végződő színdarabban*” (sic!), éppen az interjú közben ajánl fel a Vöröskereszt Somogy megyei titkára egy elhagyott falusi házat a bizakodó családnak.⁴³

1988 júniusától kezdve, Ceaușescunak az 1988. április 29-én meghirdetett, a magyarok falvak tömeges lerombolását is célul kitűző településrendezési tervével⁴⁴ szembeni tiltakozásokról beszámoló sajtóhírek⁴⁵ megjelenésével párhuzamosan

³⁸ *Népszabadság*, 1988. április 23. 7.

³⁹ *Népszava*, 1988. március 16. 5; *Magyar Hírlap*, 1988. március 16. 7; *Népszabadság*, 1988. március 16. 8.

⁴⁰ *Magyar Nemzet*, 1988. április 16. 3; *Népszabadság*, 1988. április 16. 5; *Népszava*, 1988. április 16. 5.

⁴¹ *Magyar Hírlap*, 1988. április 1. 6.

⁴² *Népszava*, 1988. április 1. 5.

⁴³ *Népszabadság*, 1988. április 1. 6.

⁴⁴ Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2007. 406–407.

⁴⁵ *Népszabadság*, 1988. június 21. 6; *Népszava*, 1988. június 21. 5; *Magyar Hírlap*, 1988. június 25. 3; *Magyar Nemzet*, 1988. június 25. 12.

egyre több jótékonyági, segélyezési felhívás bukkan fel a lapokban. Ezeket gyakran az állami kulturális és közművelődési intézmények hirdetik meg. A különböző, nem állami szervezetek menekülteket támogató kezdeményezéseiről, jótékonyági kulturális eseményeiről a *Magyar Nemzet*, illetve a *Népszava* tudósít, immár menekültnek nevezve a támogatásra szorulókat. A párt, valamint a kormány lapjában ezek a felhívások nem jelennek meg. Ám 1988 karácsonya körül a sajtóban érezhetően megnövekszik a menekültekkel foglalkozó, együttérzést kiváltó cikkek száma. A „menekült” kifejezést addig csak elvétve használó *Népszabadság* kizárólag az állami segélyezéseket mutatja be: beszámol az erdélyi menekült gyerekeknek a magyar Parlamentben szervezett Téli-ünnepségről, az Erdélyből áttelepült családok gyerekeinek államilag biztosított karácsonyi ajándékairól és a Vöröskereszt segélyezési akcióiról.⁴⁶ Ez a példa amiatt is érdekes, mert általánosságban is megfigyelhető, hogy a menekülteket szolidaritással bemutató cikkekben több esetben jelennek meg a családok, kisgyermekes áttelepülők, várandós anyák.⁴⁷ Ez a megállapítás igaz a *Népszava* karácsonyi, a menekültekkel együttérző hangon, első alkalommal, egy teljes oldalon foglalkozó cikkére is, amelyben a kiszolgáltatott helyzetbe került kisgyermekes, nagycsaládos, vagy éppen idős menekült megszóltatása után, a lap néhány gyakorlati kérdéssel kapcsolatban is igyekszik eligazítást adni. A Szakszervezetek Országos Tanácsának lapja a legfontosabb kérdések között említi a banki (OTP) hitel felvételének gyakorlati módját, és azt az összetett dilemmát is, hogy lehetnek-e az áttelepülők szakszervezeti tagok, ami azzal jár, hogy „a magyar dolgozókkal azonos szakszervezeti jogok is megilletik őket”, és csatlakozhatnak-e akár a KISZ-hez (*Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetséghez*) vagy más alternatív szervezetekhez.⁴⁸

A kormány lapja, a *Magyar Hírlap* először 1988 áprilisában használja az „áttelepülő román állampolgárokról” szóló cikkében a „menekült” szót, de az ebben az időszakban jellemző módon egy amerikai sajtócikket szó szerint idézve.⁴⁹ A *Magyar Hírlap* cikkeinek sajátossága 1988 nyarától kezdve, hogy olvasói kérdésekre, a közvéleményt foglalkoztató félelmekre igyekszik reagálni, és megnyugtató választ adni, megszólaltatva az illetékes kormányzati, állami szereplőket. A leggyakrabban a menekültek ügyeit rendezni hivatott, a Tárcaközi Bizottságot elnöklő Gál Zoltán belügyminiszter-helyettes ad a témában a lapnak interjút, de mind a Külügyminisztérium, mind a Belügyminisztérium, majd 1989-től kedve, az alá tartozó Menekültügyi Hivatal illetékesei is rendszeresen megszólalnak a lapban, nemcsak a vezetői, de szakértői szinten is.⁵⁰

⁴⁶ *Népszabadság*, 1988. december 15. 5.

⁴⁷ Lásd „...s nem lelé honját a hatáiban (?). Epizódok két erdélyi menekült család életéből”. *Népszabadság*, 1988. december 24. 25.

⁴⁸ *Népszava*, 1988. december 24. 8.

⁴⁹ *Magyar Hírlap*, 1988. április 28. 2.

⁵⁰ Lásd: A Magyar Hírlap interjúja Gál Zoltánnal. *Magyar Hírlap*, 1988. június 17. 6.

A *Magyar Hírlap* cikkeiből az derül ki, hogy az erdélyi menekültek ügyében „nem csillapodik a levéláradat”: a legégetőbb kérdések közé tartozik, amelyek az olvasókat foglalkoztatják, hogy Magyarország miért nem ismeri el politikai menekültként az erdélyieket, miért nem adja meg nekik a magyar állampolgárságot, illetve kiket és milyen szempontok alapján adnak át a magyar hatóságok a románoknak.⁵¹ A kérdésekre adott kormányzati válaszok minden esetben azt a képet kívánják erősíteni, hogy a magyar hatóságok szakértelemmel, de egyúttal emberiségesen igyekeztek eljárni a menekültekkel kapcsolatban. A lap még arra is kísérletet tett, hogy az utólag komoly magyar diplomáciai kudarcként értékelt, 1988. augusztus 28-i aradi főtítkári találkozónak⁵² a pozitív eredményeiről cikkezzen: „*Emelt fővel távoztunk Aradról. Haladás nyolc pontban*” címmel.⁵³

A *Magyar Hírlap* közvéleményt tájékoztató funkcióját illetően figyelemre méltó, hogy 1988. december 19-én, a lap négyoldalas, részletes, gyakorlati útmutatót jelentet meg „*Az áttelepültek jogai és kötelezettségei*” cím alatt a „*tartózkodási engedéllyel rendelkező román állampolgárokat*” érintő tudnivalókról.⁵⁴ Ez a korabeli sajtóban szokatlanul részletes, a munkaviszony létesítésétől, a társadalombiztosítási ellátás, a lakásszerzés, az iskoláztatás, a kulturális lehetőségek kérdésein keresztül az állampolgárság megszerzésig a legfontosabb információkat, eljárásrendeket ismertető tájékoztató, amelyet a Belügyminisztérium állított össze, az érintett tárcákat és szervezeteket összefogó Tárcaközi Bizottság tagjainak anyagai és iránymutatásai alapján, azt velük véleményeztetve.⁵⁵ A többi lap ezt az anyagot nem vette át.

1988 folyamán a *Magyar Nemzetben* jelenik meg az erdélyi menekültügy a legváltozatosabb kontextusban. A lap már 1988 májusától alkalmazza a „menekült” megnevezést a Magyarországra érkezőkre, és több cikke közös társadalmi témaként ábrázolja az erdélyiek ügyét. „*Az erdélyi menekültek ügye közügy*” – fogalmaz egy 1988. októberi cikkében a lap.⁵⁶

Jól példázza ezt az álláspontot az egyik, politikai nyilatkozatoknak is teret adó, az erdélyi menekültekért szervezett jótékonyági koncertről beszámoló 1988. június 3-i cikk. A szerző szerint az összejövettel „*felvetette egy nemzedék azonoság-tudatának, cselekvési térkeresésének konfliktusait.*” Egy olyan nemzedékét, amely „*nem alakíthatta ki saját tapasztalatai nyomán a véleményét és hangját.*”

⁵¹ *Magyar Hírlap*, 1988. augusztus 25. 6.

⁵² Szűrös Máttyás: Kudarc Aradon. *Hitel*, 2008/12. 73–78.; Szűts Pál: *Bukaresti napló 1985–1990*. Budapest: Osiris Kiadó, 1998.

⁵³ A cikk a Major Lászlóval, az MSZMP szóvivőjével készült tévéinterjú idézi. *Magyar Hírlap*, 1988. augusztus 31. 1.

⁵⁴ *Magyar Hírlap*, 1989. december 19. 5–8.

⁵⁵ MNL, XIX-A-21-s, 156.d.

⁵⁶ *Magyar Nemzet*, 1988. október 18. 5.

Önmagában a „*puszta, de a dolgokat nevéen nevező szavak, mondatok*” is eufórikusan hatottak az erdélyi magyarok és menekültek mellett kiálló résztvevőkre.⁵⁷

A *Magyar Nemzet*re jellemző leginkább az is, hogy az erdélyi menekültek ügyét tágabb nemzetközi kontextusba helyezi, az egyetemes emberi jogok védelmének szempontját is megjelenítve írásaiban. A lapban már 1988 folyamán megjelennek a nemzetközi fellépés szükségességét felvető cikkek. Elsősorban Tom Lantost, az Egyesült Államok képviselőházának emberi jogi bizottságának vezetőjét idézve („*Az amerikai kormány nyújtson segítséget az erdélyi menekülteknek*”⁵⁸; „*A dráma nemzetközivé vált*”⁵⁹), vizsgálták az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága nyújtotta lehetőségeket⁶⁰, születtek beszámolók a menekülteknek nyújtott nyugati egyházi segélyezésről⁶¹, vagy éppen a szófiai magyar nagykövetségen 1988. szeptember végén menedéket kérő 12 erdélyi menekültől.⁶²

A legtöbb nem állami szervezet is a *Magyar Nemzet* hasábjain tudta álláspontját a nyilvánossághoz eljuttatni a Romániából menekültekkel kapcsolatban: így például a szakmai tudásukkal segítséget nyújtani kívánó Fiala Ügyvédek Klubja, a Jogász Szövetség, az 1988 decemberében megalakult Erdélyi Szövetség, illetve 1989 januárjában, a román nemzetiségű menekültekből álló Romania Libera csoport, a Magyar Demokrata Fórum, a Szabad Demokraták Szövetsége és a Menedék Bizottság is.⁶³ Utóbbiak nyilatkozataiban az állami intézkedésekkel kapcsolatos kritika is megjelenik, elsősorban a menekültek román hatóságoknak történő vizsgálódásával kapcsolatban.

1989 januárjától kezdve valamennyi lapban megnő az immár *menekülteknek* nevezett erdélyiekkel foglalkozó cikkek száma és az érintett témakörök is kiszélesednek.

A segélyezés, átmeneti gyorsmegoldások helyett, a tartósnak bizonyuló, rendszerszerű megoldáskeresés egyre nyíltabban foglalkoztatja a napilapokat. Ekkortól már mind a négy újság egységesen a „menekült” megnevezést használja a Romániából érkezőkre, és január második felétől kezdve tudósítanak az ENSZ Menekültügyi Főbiztossággal folytatott tárgyalásokról is, az 1951. évi Genfi Menekültügyi

⁵⁷ Kőbányai János: A szolidaritás muzsikája – koncert az erdélyi menekültekért. *Magyar Nemzet*, 1988. június 3. 4.

⁵⁸ *Magyar Nemzet*, 1988. június 25. 3.

⁵⁹ *Magyar Nemzet*, 1988. december 5. 6.

⁶⁰ *Magyar Nemzet*, 1988. november 3. 4.

⁶¹ *Magyar Nemzet*, 1988. október 18. 3.

⁶² *Magyar Nemzet*, 1988. november 3. 4. 1989. január – februárjától a többi vizsgált lap is ír a menekültek helyzetéről. Lásd még Révész Béla: A magyar–román viszony problémátörténetéből az 1980-as években. *Acta Universitatis Szegediensis*, 2009/1–22. 463–522. 512–514.

⁶³ E szervezetek fellépéséről lásd: Kaszás Veronika: A magyarországi „alternatív szervezetek” fellépése az erdélyi menekültek ügyében 1988–89-ben. *Múltunk*, 2014/1. 221–266. Lásd még *Magyar Nemzet*, 1988. augusztus 10. 5; 1988. december 14. 3; 1988. december 29. 12; 1989. január 2. 3; 1989. január 4. 3; 1989. január 7. 3.

Egyezményhez való csatlakozásról és a Belügyminisztériumon belül, a Menekültügyi Hivatal felállításáról.

A *Népszabadság* és a *Magyar Hírlap* kormányzati (külügyi, illetve belügyi) szakértők megszólaltatásával, a konvencióhoz való csatlakozás előnyeiről tájékoztatja az olvasókat. Egyúttal az azzal kapcsolatos félelmeket igyekszik a lakosságban eloszlatni, hogy a csatlakozás következtében Magyarország az eddigieknél nagyobb számban lenne kénytelen befogadni menekülteket.

„A konvenció előírásai annyira tágak, hogy voltaképp még azt is vissza lehet küldeni, aki tényleg menekült. (...) Azt lehet tehát mondani, hogy a magyar hatóságok semmiféle többletkötelezettséget nem vállaltak az egyezményhez történt csatlakozással, csupán az eddigi gyakorlatot »nemzetköziesítették«

– magyarázza igen sajátosan az egyezményt a *Magyar Hírlap*.⁶⁴ A *Népszabadságnak* nyilatkozó Görög János, a Külügyminisztérium nemzetközi jogi főosztályának vezetője hasonlóan vélekedik, példaként hozva a menekülteket fogadó európai országokat, akik

„rendkívül egységesen abból indulnak ki, hogy »a csónak tele van«, menekülteket csak végső esetben kell befogadni”. „Mi a csatlakozás után, a konvenció előírásait aggályos pontossággal és szorosan fogjuk alkalmazni. Nem kívánunk a jövőben sem kelet-európai és más menekültek nyugatra való „átbocsátó csatornájává” válni”

– jelenti ki a nemzetközi jogi szakértő.⁶⁵

1989 első felében több, a menekültekkel együttérző hangú cikk látott napvilágot a lapokban, amelyekre többnyire jellemző, hogy a menekültkérdés elsősorban mint a határon túli magyarok ügye, a kisebbségi jogok megsértésének a következménye jelenik meg. A határon túli magyarok iránti történelmi felelősségvállalást, a kisebbségek egyéni és kollektív jogai melletti fellépés, s szülőföldön maradás lehetővé tétele egyre több cikkben megjelenik, amikor Horváth István belügyminisztert, majd 1989 márciusától többször Szűrös Mátyást, az Országgyűlés új elnökét idézik.⁶⁶

Újdonság, hogy születnek kifejezetten emberi jogi fókuszú cikkek is. A *Népszabadság* például 1989. április 9-i hétfői mellékletének címlapját a menekültkérdés emberi jogi aspektusainak bemutatása tölti ki, interjút közölve a Külügyminisztérium nemzetközi szervezetek főosztályának vezetőjével, valamint az

⁶⁴ Nonn V. György: A genfi egyezményhez csatlakozva. Nem leszünk tranzitország. *Magyar Hírlap*, 1989. február 27.

⁶⁵ *Népszabadság*, 1989. február 24. 3.

⁶⁶ *Népszabadság*, 1989. március 11. 4; *Magyar Nemzet*, 1989. március 11. 1; *Magyar Hírlap*, 1989. március 7. 1.

UNHCR szóvivőjével.⁶⁷ A nemzetközi emberi jogi fórumokon történő fellépés kérdése továbbra is gyakran összekapcsolódik a kisebbségvédelmi téma nemzetközi érvényesítésével,⁶⁸ bár megszólalnak az ezt a megközelítést ellenző hangok is. Ahogy Gyuricza László, a Honvédelmi Bizottság elnöke a *Magyar Hírlap* cikkében figyelmeztet:

„a menekültek problémája nem román–magyar ügy, hanem az emberi jogok kérdéskörébe tartozik. A magyar tömegek ma elsősorban román–magyar ügyként kezelik ezt a gondot, s érzelmileg is így közelítik meg. Sokat kell tenni a szemléletváltozásért, nem szabad engedni, hogy a revánsszellem feléledjen (...).”⁶⁹

1989 elejétől kezdve a cikkek egyik fő témája a befogadóállomások, menekülttáborok kialakítása, a lakhatás, otthonteremtés kérdésköre. Itt is elmondható, hogy a *Magyar Hírlap* a „kormány hangjaként” eleinte megnyugtató válaszokat próbál adni, a belügyi szakértőkre hivatkozva, a lakossági félelmekre reagálva:

„Senkinek sem kell attól tartania, hogy a magyar menekülttábor – amint azt a külföldi filmtudósításokban szoktuk látni – egy drótkerítésekkel és fegyveres őrkkel körülvett objektum lesz.”⁷⁰

1989 júniusától újabb elmozdulás figyelhető meg az újságcikkek hangvételében: az addig szinte kivétel nélkül semleges vagy inkább szolidáris hangú írások mellett egyre növekvő számban jelennek meg kritikus és a lakosság aggodalmait tükröző vélemények. A kritikák első körében a menekültszállások túlszűfoltóságát mutatják be, eleinte csak rövid, tényközlő MTI-hírekben⁷¹, majd egyre erőteljesebb, negatív megfogalmazásokkal („*Immár elviselhetetlen a zsúfoltság*”⁷²; „*Elképesztő zsúfoltság*”; „*Levegőtlenül, összezsúfolva, itt-ott összetolt ágyakon. (...) siralmas látványt nyújtanak*”⁷³). Ahogyan megtelnek a menekülttáborok, úgy lesz egyre több az ellenséges hangú megnyilatkozás, elsősorban a *Magyar Hírlap* cikkeiben. Míg 1988 folyamán a román hatóságoknak való visszaadással szemben fogalmazódtak meg aggodalmak, határozott állásfoglalások, addig 1989 júniusára fordul a kocka, és megjelennek a Magyarországra érkezők szigorúbb megszurását követelő hangok a sajtóban. A *Magyar Hírlap* Németh Géza református lelkésszel készített interjúját a következő felvezetéssel közli:

⁶⁷ *Népszabadság Hétféje*, 1989. április 8. 1.

⁶⁸ *Magyar Nemzet*, 1989. június 30. 6.

⁶⁹ *Magyar Hírlap*, 1989. március 2. 1.

⁷⁰ *Magyar Hírlap*, 1989. január 6. 6.

⁷¹ *Népszabadság*, 1989. június 24. 4.

⁷² *Népszabadság*, 1989. július 27. 6.

⁷³ *Népszava*, 1989. július 29. 11.

„Rémhírek keringenek arról, hogy az országba egyre több menekülő érkezik, s ráadásul – állítólag – legnagyobb részük ma már vagy nem magyar, vagy pedig inkább a kalandvágy, a jobb, a könnyebb sors reménye hajtja őket, s nem az üldöztetés.”⁷⁴

A román nemzetiségűekkel és a nyugatra továbbutazni szándékozókkal szembeni ellenérzést jól tükrözi, amikor maguk a menekültek követelik sorstársaik visszaadását:

„Mi, menekültek is azt követeljük, hogy ne engedjenek be a magyar hatóságok mindenkit, illetve elsősorban csak a magyarokat. Ugyanakkor azok közül, akik már itt vannak, de nem dolgoznak, nem szándékoznak magyarul tanulni, s örökösen Ausztriába akarnak szökni, azokat nemzetiségükre való tekintet nélkül adják vissza Romániának.”⁷⁵

A Magyar Hírlap hasábjain az erdélyi menekültekről rendszeresen publikáló Franka Tibor 1989. júniusi cikkében már úgy fogalmaz: „*Túl vagyunk a menekültügy hőskorán.*” Ennek okai közt említi, hogy gyökeresen megváltozott a Magyarországra érkezők összetétele, egyre több a román és német nemzetiségű, illetve akik „*ugródeszkának tekintik Magyarországot.*”⁷⁶ Egy másik cikk az erdélyiek magyarországi beilleszkedését megnehezítő „*sokszor igen rideg fogadtatást*”, empátiahiányt, az állampolgárok közönyét és saját egzisztenciájuk féltését emeli ki, nem csak egyéni szinten, de rendszerszinten is. Ez megmutatkozik „*az állami hivatalok reszortfeladatokban való gondolkodásában, csőlátásában, rugalmatlanságában*”, vagy éppen az iskolák személytelenségében is.⁷⁷ A különböző állami szervek (például a Belügyminisztérium és a megyei, városi tanácsok) közti feszültségek, az információmegosztás hiánya, a kölcsönös értetlenség, tehetetlenség is sajtónyilvánosságot kap a menekültügyről szólva 1989 nyaratól a kormány lapjában,⁷⁸ míg a többi újságban ezek a témák nem jelennek meg.

Az erdélyi menekültek megítélésének a sajtóban megjelenő változását jól tükrözik a TÁRKI 1989 tavaszán, majd 1990 végén készített közvélemény-kutatásainak eredményei is. Míg 1989-ben a megkérdezettek mintegy 85%-a szerint szorultak segítségre a menekültek, addig 1990-ben ez az arány már 70% alatti. 1989-ben a közvélemény 70%-a vélte úgy, hogy a menekültek az itt élő magyarokban is erősítik a nemzeti érzést, addig 1990-ben már alig több mint 40%-a szerint. Ezzel párhuzamosan 27%-ról csaknem 40%-ra nőtt azok aránya, akik munkahelyüket féltették a menekültektől. Mindeközben a megkérdezett menekültek 47%-a említette

⁷⁴ Magyar Hírlap, 1989. június 10. 4.

⁷⁵ Magyar Hírlap, 1989. június 15. 3.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Magyar Hírlap, 1989. június 30. 7.

⁷⁸ Magyar Hírlap, 1989. július 27. 6.

1989-ben, hogy ismeretlenektől is kapott segítséget, míg 40%-át érte rosszindulatú, ellenséges élmény, többnyire sértés, „másságuk” szóvá tétele.⁷⁹

Az NDK állampolgárok migrációjának narratívái

1989 augusztusától az erdélyi menekültek helyzetéről a figyelem egy hirtelen akut-tá váló menekültügyi és diplomáciai kihívásra terelődik: a budapesti NSZK-nagy-követséget áttelepülési szándékkal egyre növekvő számban felkereső keletnémet állampolgárok helyzetére.⁸⁰ Kiemelt figyelmet kapott valamennyi lapban az 1989. augusztus 19-i páneurópai piknik, és valamennyi lap címlapjára került a szeptember 11-i határnyitás.⁸¹ Terminológiai érdekesség, hogy a keletnémetekkel kapcsolatosan 1989 nyarán ismét előtérbe került az – ezúttal az NSZK-ba – „áttelepülő” vagy „áttelepülni kívánó” kifejezés használata, amit 1988-ban még az erdélyi menekültekre alkalmaztak.⁸²

A témával a legnagyobb részletességgel és legmélyebb tartalommal a *Népszabadság* foglalkozik: 46 cikkben számolnak be a napról napra feszültebbé váló ügy fejleményeiről, amelynek Bonnból, majd 1989. szeptembertől Berlinből is saját tudósítói is jelentenek. A cikkekből mind az NDK, mind az NSZK hivatalos álláspontjáról tájékozódhattak az olvasók.

A *Népszava* a vizsgált időszakban az előbbinél kevesebb, 29 cikkben foglalkozik a keletnémet menekültekkel. A lap fontosnak tartotta címlapján kiemelni a magyar Belügyminisztérium sajtótájékoztatójának azt az üzenetét, hogy „[H]azánk nem kíván kivezető csatorna lenni”⁸³ a „kelet-európai országok állampolgárainak a Magyar Népköztársaság területét tiltott módon elhagyni szándékozók” számára. A cikkben Nagy Károly, a Külföldiek Ellenőrző Hivatal elnöke újságírói kérdésre

⁷⁹ Részletesen lásd: Sik Endre: Erdélyi menekültek Magyarországon. In: Andorka Rudolf – Koslosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1990*. Budapest: TÁRKI, 1990. 516–533. 530–533; Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája 2*. E-tankönyv. Budapest: ELTE TáTK, 2012. 223–225. https://old.tarki.hu/hu/about/staff/sb/Migracio_Szociologiaja_2.pdf#page=107 (Utolsó letöltés: 2025. november 3.)

⁸⁰ Az 1988-as cikkekben keletnémet menekültekről még egyáltalán nem esik szó, illetve néhány híryanag magyarországi vonatkozás nélkül, az NDK-ból NSZK-ba áttelepülőkkel kapcsolatban közöl tudósítást. *Népszava*, 1988. február 13. 2.

⁸¹ Lásd részletesen Varga Balázs: A Páneurópai Piknik a korabeli helyi és országos sajtó tudósításai alapján, In: Makkos Anikó – Fehér Ágota – Pongrácz Attila (szerk.): *Okos lét, innováció és digitalizáció – irányok, trendek és következmények. A XXIII. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete*. Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, 2020. https://lib.sze.hu/images/Apaczai/kiadv%C3%A1ny/2019/Ap%C3%A1czai%20napok_tanul%C3%A1nyk%C3%B6tet_0206_Varga%20Bal%C3%A1zs.pdf (Utolsó letöltés: 2025. január 10.)

⁸² *Népszabadság*, 1989. szeptember 11. 1.

⁸³ *Népszava*, 1989. augusztus 11. 1.

kifejti, az erdélyi és a keletnémet menekülteket azért nem részesítik azonos elbánásban, mivel „a Romániából érkezőknek nem a genfi konvenció alapján nyújtunk segítséget, hanem nemzeti alapon.” Valamint míg ők Romániából illegális határátkelőként valóban menekülnek, addig az NDK-ból érkezők „saját államuk engedélyével, azaz legálisan” utaznak Magyarországra.⁸⁴

A *Magyar Nemzet* és a *Magyar Hírlap* szívesebb, eltérő véleményeket is megjelenítő írásokban foglalkoznak a keletnémet menekültekkel. Az MTI mint hírforrás mellett, hivatkozik a *Magyar Nemzet* a NSZK és az NDK hírügynökségeire (DPA, ADN), valamint amerikai hírügynökségre (AP) és nyugatnémet, illetve amerikai lapok cikkeire is. Ennek a két lapnak az írásaiban megjelenik a folyamatos összehasonlítás, a párhuzam a keletnémet és az erdélyi menekültügy között, kiemelten a visszaadások témakörében⁸⁵, illetve a jogi dilemmákat jelentő kétoldalú szerződések tekintetében⁸⁶. A *Magyar Nemzet* lehozza a Helsink Bizottságnak és a Menedék Bizottságnak a magyar kormányfőhöz címzett levelét, amelyben a kiutasítások ellen emelik fel a hangjukat.⁸⁷ (Hasonlóan, ahogyan 1989 januárjában az SZDSZ és a Menedék Bizottság tette, kiállva az erdélyi menekültek befogadása mellett.⁸⁸) Bodor Pál újságíró, aki Diurnus néven számos írásában foglalkozott az erdélyi menekültekkel, 1989 augusztusában arról formált véleményt, hogy az NDK-menekültügynek nem lenne szabad háttérbe szorítania a Romániából érkezők ügyét.

„Szívből örülök, hogy a magyar diplomácia az NDK-menekültek ügyében bölcsen, gyorsan és tapintatosan cselekszik. Legalább ennyire örülnék, ha tudnám, mit tesz annak érdekében, hogy a továbbutazni szándékozó, zömmel román nemzetiségű romániai menekülteket más országok befogadják”⁸⁹

– kiállva a más cikkek által bírált, Magyarországról továbbutazni szándékozó románok mellett. Mindeközben a *Magyar Hírlap* a következő napon kelt cikkében amellet érvel, miért kényszerül rá az állam, „mint mindenütt a világon”, „önvédelmi intézkedésekre” a menekültejrás gyakorlatban történő alkalmazásakor:

„(...) sajnálatos módon szaporodik azoknak a száma, akik visszaélnek a magyar hatóságok liberalizmusával. Vastagodik egy bizonyos lumpenréteg, amelyik sajátos megélhetési forrást talál a különböző segélyek egyre erőszakosabb követelésében.”

⁸⁴ Uo. 4.

⁸⁵ Lásd pl. Horváth István: Hazánk nem fogja erőszakkal visszaküldeni az NDK-ba a menekülteket. *Magyar Nemzet*, 1989. augusztus 32. 2.

⁸⁶ „Magyarország egyik nemzetközi kötelezettségvállalásával összefüggő, készülő jogszabályok azonban egyelőre nincsenek összhangban egy másik, nevezetesen az NDK-val fennálló szerződésből fakadó kötelezettségekkel.” *Magyar Nemzet*, 1989. szeptember 1. 3.

⁸⁷ *Magyar Nemzet*, 1989. augusztus 12. 3.

⁸⁸ *Magyar Nemzet*, 1989. január 7. 3.

⁸⁹ *Magyar Nemzet*, 1989. augusztus 30. 3.

A menekültek helyzetének ambivalens megítéléséről jó képet fest a *Magyar Hírlap* azon cikke is, amely megfogalmazza a közvélemény egy részében a kelet-németekkel kapcsolatosan felmerülő kérdéseket:

„miért ez a tömeges exodus? (...) a szocialista országokat tekintve, náluk a legmagasabb az életszínvonal, az árak stabilak, nincsenek munkanélküliek, koldusok, elesettek, az állami gondoskodás át- meg átszövi az élet minden területét, jelen van az állampolgár munkahelyén, otthonában egyaránt. (...) Szabad egy ilyen idilli világnak hátat fordítani? Ez már a boldogok szigete a gazdasági gondoktól, reformkínoktól, átalakulási próbálkozásoktól, peresztrojktától, nyilvánosságtól, és a még nagyobb demokráciától szenvedő, áremelkedésektől, inflációtól, lakáshiánytól, AIDS-veszélytől, bűnözéstől sújtott néhány kelet-európai országhoz képest. Miért áldozzák föl nem kevés szorgalommal, lemondással megszerzett anyagi biztonságukat, otthonukat, az autót?”⁹⁰

Ahogy élesedik a keletnémet menekült helyzet és nő a nyomás a magyar kormányon, egyre gyakrabban kerül a téma az újságok címlapjára, amely az ezt megelőző időszakban az erdélyi menekültek témájában nem volt jellemző.

1989. szeptember 11-én valamennyi lap az első oldalon tudósít a határnyitásról. Egységesen a magyar kormány döntéshozatalát emelik ki a cikkek címében, hogy az NDK-állampolgárok (akiket egyedül a *Magyar Nemzet* írása hív NDK-menekülteknek) kiutazhatnak Magyarországról. A *Magyar Hírlap* és a *Népszava* az MTI rövidhírére támaszkodva ír a „*Német Szövetségi Köztársaságba áttelepülni kívánó*” keletnémetekről, míg a *Népszabadság* és a *Magyar Nemzet* részletesebb képet ad a döntés előzményeiről.⁹¹

Összefoglalás

Sajtóelemzésünk alapján a négy vizsgált országos napilapban kirajzolódtak egységes tendenciák a Romániából és az NDK-ból érkező menekülteket érintő fő kérdéskörökről, valamint a sajtót leginkább foglalkoztató kérdések időbeli változásáról. Különösképp az 1987–88-as cikkekben figyelhető meg erőteljes tartalmi átfedés a négy sajtóorgánium cikkei között, többnyire az MTI közleményeire támaszkodó tudósításoknak is köszönhetően. Ugyanakkor igazolódott az az előfeltevés is, miszerint a négy, különböző hátterű újságnak léteztek eltérő sajátosságaik is a témakörnek az olvasóknak való tálalásában.

⁹⁰ *Magyar Hírlap*, 1989. augusztus 25. 2.

⁹¹ *Népszabadság*, 1989. szeptember 11. 1; *Magyar Nemzet*, 1989. szeptember 11. 1; *Magyar Hírlap*, 1989. szeptember 11. 1; *Népszava*, 1989. szeptember 11. 1.

Közös jellemző, hogy a korszakban politikailag érzékeny „menekült” szóhasználat 1988 első felében a magyar napilapokban szinte egyáltalán nem volt jellemző, 1988 második felében is csak mérsékelt, és leginkább a *Magyar Nemzet*, legkevésbé a *Népszabadság* cikkeiben fordult elő az 1989-től aztán már általánosan elfogadottá váló terminológia. A fő témakörök tekintetében szintén egyességesség mutatkozik abban, hogy míg 1988-ban a segítségnyújtás, a segélyezés, a jótékonyasági programok témaköre dominál, 1989 első felében már az állami, akkor kialakuló új, intézményi megoldások kérdésköre – mint az 1951-es Genfi Menekültügyi Egyezményhez való csatlakozás, a Menekültügyi Hivatal felállása, a menekülttáborok nyitása – nyer teret a sajtóban, az előző évihez képest jóval nyíltabb megfogalmazásban és részletesebben. A menekültek számának növekedésével és a magyar nemzetiségűek arányának csökkenésével párhuzamosan 1989 nyaratól kezdve a lapokban – a *Magyar Nemzet* kivételével – megjelennek a magyar közvélemény félelmeit tükröző, negatív, kritikus hangvételű írások is, amelyek a korábbi időszakra nem voltak jellemzőek.

A pozitív, együttérzést tükröző kifejezések (például segítség, szolidaritás), illetve a negatív érzéseket hordozó szavak (például nehézség, probléma, félelem) előfordulási gyakoriságát kvantitatív módszerekkel is megvizsgáltuk kutatásunkban. Lényeges eltérés ugyan nem mutatkozik ilyen szempontból a lapok között, de összességében mind a pozitív, mind a negatív töltésű szavak nagyobb gyakorisággal jelennek meg a kormány lapjában, a *Magyar Hírlapban*, a *Népszavában* pedig nagyobb súllyal jelennek meg a pozitív, együttérzést tükröző szavak, ugyanakkor – előzetes várakozásainkkal ellentétben – a *Magyar Nemzet* cikkei mutatkoznak a leginkább semleges hangvételűnek.

Míg az erdélyi menekültek ügye folyamatosan jelen van a sajtóban, a kelet-németeké 1989 augusztusában robban be, és jelenik meg számos cikkben kiemelt témaként, gyakran címlapon a szeptemberi határnyitásig.

Az egyes lapok eltérő sajátosságait vizsgálva beigazolódt az az előfeltételezésünk, hogy a menekülteket érintő gyakorlati kérdések legnagyobb arányban a kormány lapjában, a *Magyar Hírlapban* jelentek meg, amely gyakran tájékoztató, valamint a közvéleményt megnyugtató funkciót látott el a cikkeivel. A *Népszavát* egyszerűbb, rövidebb, szintén gyakorlatias szemléletű cikkek jellemezték. A párt lapjaként a *Népszabadság* cikkei követték leginkább a központi, pártállami kommunikációt, legkésőbb vetve fel és legóvatosabban kezelve a menekülteket érintő kényes kérdéseket. A kutatás megerősítette azt a sejtésünket is, hogy a *Magyar Nemzet* közölte ebben az időszakban a legváltozatosabb nézőpontokat bemutató, időnként az állami intézkedésekkel szemben kritikus, ellenzéki, „alternatív” véleményeket is megjelenítő cikkeket; ez a lap alkalmazta legkorábban írásaiban a „menekült” megnevezést.

Nem igazolódt azonban az a várakozásunk, hogy a menekültügyet, mint a határon túli magyarokat érintő, nemzeti kérdést megközelítő cikkek túlnyomórészt

a *Magyar Nemzetben* jelentek volna meg. Ez a megközelítés valamennyi korabeli lapban jelen volt, legkisebb arányban az MSZMP lapjában, a *Népszabadságban*, majd a *Népszavában*, miközben a *Magyar Nemzetnél* is némileg erőteljesebben jelenik meg a *Magyar Hírlap* vizsgált cikkeihez képest.

A kvantitatív elemzés szintén nem mutatott lényeges eltérést a négy újság közt sem az állami (pl. Tárcaközi Bizottság, Menekültügyi Hivatal, Belügyminisztérium stb.) és a nem állami szereplők (pl. egyház, Vöröskereszt, MDF, SZDSZ, Menedék Bizottság), sem a nemzeti (pl. kisebbség, nemzetiség, szülőföld) és a nemzetközi aspektus (pl. ENSZ, Genfi Egyezmény, diplomácia) megjelenési gyakoriságát tekintve. Előzetes várakozásainkkal ellentétben, mind az állami, mind a nem állami szereplők, a legnagyobb arányban a *Magyar Hírlap* cikkeiben szerepelnek nevesítve. Szintén a kormány lapjában a legnagyobb az előfordulási gyakorisága a határ menti eseményekhez (például határ, letartóztatás, kitoloncolás, szökés), valamint a menekülteket érintő gyakorlati kérdésekhez köthető szavaknak (például okmány, szállás, munka).

Összességében tehát kisebb, az újságok által betöltött funkcióival magyarázható az eltérés, az 1987–89 közötti, pártállami időszakban főleg a központilag irányított, egységes kommunikáció, a hasonló irányba változó narratívák a jellemzőek az erdélyi és a keletnémet menekültkérdés magyarországi sajtómegjelenítésére.

* * *

A tanulmány megírását támogatta az Európai Unió Horizont kutatási és innovációs programja keretében megvalósuló „*Unlikely Refuge? Refugees and Citizens in East-Central Europe in the 20th Century*” ERC Consolidator project. (Támogatási szerződés száma: 819461)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baló György – Lipovecz Iván (szerk): *Tények Könyve '89*. Debrecen: Compterworld Kft., Alföldi Nyomda, 1988.
- Bihari Mihály: Változások és változatlanóságok a politikai intézményrendszerben. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve 1988*. Debrecen: Alföldi Nyomda, 1989. 53–60.
- Bozóki András: Cenzúra és sajtó Magyarországon az 1980-as években. *Korunk*, 1996/1. 59–70.
- Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2007.
- Hedlund, Stefan: Exit, voice, loyalty. – Soviet style, *Coexistence*, vol. 26. 1989. 179–208.

- Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*. Budapest: Médiatudományi Intézet, 2013. <https://mek.oszk.hu/13400/13447/13447.pdf> (Utolsó letöltés: 2025. november 3.)
- Horváth Attila: A sajtó privatizációja a rendszerváltás idején. In: Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely (szerk.): *A rendszerváltás harminc éve, avagy determinált volt-e a jogrendszer transzformációja?* Budapest: Gondolat Kiadó, 2020. 65–76.
- Kaszás Veronika: A magyarországi „alternatív szervezetek” fellépése az erdélyi menekültek ügyében 1988–89-ben. *Múltunk*, 2014/1. 221–266.
- Kaszás Veronika: Erdélyi menekültek 1988–1989-ben és a magyarországi közvélemény. *Archívnet*, 2016/4. https://archivnet.hu/menekultkerdes_migracio_magyarorszagon_a_20_szazadban/4_erdelyi_menekultek_19881989ben_es_a_magyarorszagi_kozvelemeny.html (Utolsó letöltés: 2024. december 29.)
- Katsenelinboigen, Aron: Coloured markets in the Soviet Union. *Europe-Asia Studies*, Taylor & Francis Journals, vol. 29 (1), 1977. 62–85.
- Oplátka András: *Egy döntés története*. Budapest: Helikon Kiadó, 2008.
- Regényi Emil – Törzsök Erika: Romániai menekültek Magyarországon, 1988. In: Ara-Kovács és tsai. (szerk.): *Jelentések a határon túli magyar kisebbségekről*. Budapest: Medvetánc, 1988. 175–185.
- Révész Béla: A magyar–román viszony problémátörténetéből az 1980-as években. *Acta Universitatis Szegediensis*, 2009=1–22. 463–522.
- Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Budapest: Rubicon, 2003.
- Sik Endre: *A kapcsolati tőke szociológiája*. Budapest: Eötvös Kiadó, 2012.
- Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája 2*. E-tankönyv. Budapest: ELTE TáTK, 2012. 223–225. https://old.tarki.hu/hu/about/staff/sb/Migracio_Szociologiaja_2.pdf#page=107 (Utolsó letöltés: 2025. november 3.)
- Sik Endre: Erdélyi menekültek Magyarországon. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1990*. Budapest: TÁRKI, 1990., 516–533.
- Széll János: Az MSZMP országos értekezlete. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve 1988*. Debrecen: Alföldi Nyomda, 1989. 215–226.
- Szűrös Máttyás: Kudarcs Aradon. *Hitel*, 2008/12. 73–78.
- Szűts Pál: *Bukaresti napló 1985–1990*. Budapest: Osiris Kiadó, 1998.
- Takács Róbert: Sajtóirányítás és újságírói öncenzúra az 1980-as években. *Média-kutató*, 2005/1. 55–70.
- Tóth Pál Péter: Népeségmozgások Magyarországon a XIX. és XX. században. In: Lukács Éva – Király Miklós (szerk.): *Migráció és Európai Unió*, Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 2001. 19–42.
- Varga Balázs: A Páneurópai Piknik a korabeli helyi és országos sajtó tudósításai alapján, In: Makkos Anikó – Fehér Ágota – Pongrácz Attila (szerk.):

Okos lét, innováció és digitalizáció – irányok, trendek és következmények. A XXIII. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete. Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, 2020. https://lib.sze.hu/images/Apaczai/kiadv%C3%A1ny/2019/Ap%C3%A1czai%20napok_tanulm%C3%A1nyk%C3%B6tet_0206_Varga%20Bal%C3%A1zs.pdf (Utolsó letöltés: 2025. január 10.)

Melléklet

M1. táblázat. *A romániai és az NDK menekültek témakörének előfordulási gyakorisága a vizsgált cikkekben (% , a chi2 teszt p=0.0000 szinten szignifikáns)*

	<i>Nép- szabadság</i>	<i>Magyar Hírlap</i>	<i>Népszava</i>	<i>Magyar Nemzet</i>	<i>Beszélő</i> ⁹²	<i>Összes cikk</i>
N	177	137	124	193	23	654
csak erdélyi	58	62	65	72	78	65
csak NDK-s	22	15	15	12	9	15
mindkettő	8	13	6	8	13	9
egyik sem	12	10	14	8	0	11
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

M2. táblázat. *A kiemelt helyen megjelenő és a nagyon rövid cikkek aránya a négy napilapban (% , zárójelben a chi2 teszt p értéke)*

	<i>Nép- szabadság</i>	<i>Magyar Hírlap</i>	<i>Népszava</i>	<i>Magyar Nemzet</i>	<i>Összes cikk</i>
N	177	137	124	193	631
Első oldal	16	28	18	5	16 (0.003)
Egy bekezdés	19	11	16	38	23 (0.003)

M3. táblázat. *A migrációs narratíva fontos fogalomcsoportjainak aránya a négy napilapban (% , zárójelben a chi2 teszt p értéke)*

	<i>Nép- szabadság</i>	<i>Magyar Hírlap</i>	<i>Nép- szava</i>	<i>Magyar Nemzet</i>	<i>Beszélő</i>	<i>Összes cikk</i>
N	177	137	124	193	23	654
Pozitív tartalom	62	70	70	51	87	63 (0.0000)
Negatív tartalom	32	42	27	25	83	32 (0.0000)
Állami szereplők	64	69	60	48	61	59 (0.002)
Nem állami szereplők	37	53	35	32	83	40 (0.000)
Nemzeti kérdés	20	39	31	24	78	29 (0.000)
Gyakorlati ügyek	50	68	57	50	83	56 (0.001)
Határ	51	60	46	39	70	49 (0.001)

⁹² A táblázatokban kontrollcsoportként 23 Beszélő szám cikkei is szerepelnek.

M4. táblázat. *A migrációs narratíva fontos fogalmainak aránya a négy napilapban (% , zárójelben a chi2 teszt p értéke)*

	Népszabadság	Magyar Hírlap	Népszava	Magyar Nemzet	Beszélő	Összes cikk	P érték
N	177	137	124	193	23	654	
Szolidaritás	1	2	2	4	48	4	0.0000
Félelem	2	2	2	3	35	3	0.0000
Probléma	13	12	6	12	61	11	0.0000
Nyilvános	10	10	6	6	52	10	0.0000
Tárcaközi Bizottság	8	15	10	3	0	8	0.001
Rendőrség	9	15	7	12	55	12	0.0000
Párt	17	29	24	19	48	22	0.003
Kádár	1	1	3	1	17	2	0.0000
Szűrös	2	5	2	3	17	3	0.003
Egyház	11	24	14	9	26	14	0.001
MDF	3	3	3	3	22	4	0.0000
SZDSZ/FIDESZ	1	1	0	1	22	2	0.0000
Civil szervezetek	1	4	1	44	48	4	0.0000
Tüntetés	2	4	2	5	48	5	0.0000
Nemzeti ügy	20	39	31	24	78	29	0.0000
Munka	29	42	41	27	65	35	0.0000
Határ	51	60	46	39	70	49	0.001

M5. táblázat. *A kulcsszavak megoszlása az erdélyi migránsok esetében a vizsgált napilapokban (% a chi2 teszt p=0.0000 szinten szignifikáns)*

	<i>Népszabadság</i>	<i>Magyar Hírlap</i>	<i>Népszava</i>	<i>Magyar Nemzet</i>	<i>Beszélő</i>	<i>Összes cikk</i>
	117	103	89	155	23	464
Menekült	29	25	18	14	33	21
Állampolgár	25	30	21	17	48	24
Áttelepült	36	29	48	60	0	44
Erdélyi	10	16	13	9	19	11
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

M6. táblázat. *A kiemelt helyen megjelenő és a nagyon rövid cikkek aránya a négy napilapban (% az erdélyi migrációval foglalkozó cikkek körében, zárójelben a chi2 teszt p értéke)*

	<i>Népszabadság</i>	<i>Magyar Hírlap</i>	<i>Népszava</i>	<i>Magyar Nemzet</i>	<i>Összes cikk</i>
N	117	103	89	155	464
Első oldal	20	47	37	23	31(0.0001)
Egy bekezdés	58	45	59	73	61 (0.003)

M7. táblázat. *A migrációs narratíva fontos fogalomcsoportjainak aránya a négy napilapban (% az erdélyi migrációval foglalkozó cikkek körében, zárójelben a chi2 teszt p értéke)*

	<i>Népszabadság</i>	<i>Magyar Hírlap</i>	<i>Népszava</i>	<i>Magyar Nemzet</i>	<i>Összes cikk</i>
N	117	103	89	155	431
Pozitív tartalom	62	68	68	45	59 (0.0004)
Negatív tartalom	25	37	21	20	25 (0.02)
Állami szereplők	56	67	58	43	55 (0.002)
Nem állami szereplők	37	52	36	30	38 (0.004)
Nemzeti kérdés	26	45	36	27	32 (0.007)
Gyakorlati ügyek	50	68	57	44	53 (0.002)
Határ	44	61	39	35	44 (0.0004)

M8. táblázat. *A migrációs narratíva fontos fogalmainak aránya a négy napilapban* (% az erdélyi migrációval foglalkozó cikkek körében, zárójelben a χ^2 teszt p értéke)

	<i>Népszabadság</i>	<i>Magyar Hírlap</i>	<i>Népszava</i>	<i>Magyar Nemzet</i>	<i>Beszélő</i>	<i>Összes cikk</i>
N	117	103	89	155	21	485
Szolidaritás	1	1	1	3	52	4(0,0000)
Félelem	2	1	2	4	29	18(0,0000)
Probléma	5	10	7	3	57	8 (0,0000)
Nyilvános	10	11	7	8	52	11(0,0000)
Tárcaközi Bizottság	10	17	9	3	0	9(0,000)
Rendőrség	8	14	5	12	57	12(0,0000)
Párt	15	30	20	17	48	21(0,001)
Kádár	0	2	5	1	19	3(0,0001)
Szűrös	3	7	3	3	19	5(0,009)
Egyház	14	27	16	10	24	16 (0,006)
Civil szervezetek	2	5	1	4	52	5(0,0000)
Tüntetés	3	3	2	6	48	6(0,0000)
Nemzeti ügy	26	44	36	27	86	37(0,0000)
Családegyesítés	8	18	16	5	19	11 (0,003)
Igazolvány	15	25	16	12	38	18 (0,007)
Munka	32	43	42	26	62	36 (0,002)
Határ	44	61	39	35	71	45 (0,0006)

TÓTH JUDIT – SIK ENDRE – KISS LÁSZLÓ – KASZÁS VERONIKA*

A menekültügy narratívái az első, a második és a „rózsaszín” nyilvánosságban (1988–1989)**

Refugee Narratives in the First, Second, and “Pink” Public Spheres

ABSTRACT: The study analyses how Transylvanian and East German refugee issues were covered in Hungary’s “first” and “second” public spheres during the late socialist period, as well as in a satirical journal that represented an intermediate position. Through this comparative lens, the study highlights the contradictory dynamics between state-controlled news production and the alternative public sphere seeking to compensate for the information withheld by official channels.

KEYWORDS: Transylvanian refugees; East German refugees; state socialism; press; samizdat

Bevezetés

A kutatás kapcsolódó tanulmányában¹ négy napilap menekült narratíváit hasonlítottuk össze. A kérdés az volt, hogy ha feltételezzük, hogy ez a négy lap egyfajta hierarchiába rendezhető aszerint, hogy milyen távolságra vannak a korszak

Tóth Judit, jogász, SZTE AJTK Közjogi Intézet, e-mail: skola@juris.u-szeged.hu; ORCID:0000-0001-5236-0436; Sik Endre szociológus, az MTA doktora ELTE TáTK professor emeritus, ELTE TK SZI külső munkatárs ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4166-1852>; Kiss László, szociológus, társadalomtörténész, ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Számítógépes Társadalomtudomány Kutatócsoport, e-mail: kiss.laszlo@tk.elte.hu; Kaszás Veronika, történész, nemzetközi kapcsolatok szakértő, Masaryk Institute and Archives of the Czech Academy of Sciences, e-mail: kaszas@mua.cas.cz; ORCID: ORCID: 0000-0002-1938-8864; A Ludas Matyi karikatúráit Gánóczy Léna Dóra (ELTE-BTK) gyűjtötte.

** A tanulmány megírását támogatta az Európai Unió Horizont kutatási és innovációs programja keretében megvalósuló „Unlikely Refugee? Refugees and Citizens in East-Central Europe in the 20th Century” ERC Consolidator project. (Támogatási szerződés száma: 819461)

¹ Kaszás és tsai: A „rózsaszín” különféle árnyalatai: a menekültügy narratívái a rendszerváltás éveiben az állami sajtóban (1987–1989)

propagandáját vezérlő pártszervektől, akkor ez talán azt is jelenti, hogy a menekültfolyamatról is eltérő narratívák azonosíthatók körükben. Az elemzés elméleti kereteként egy, a korszak gazdasági szegmenseit elemző mű megközelítését választottuk², amelyben a „vörös” (a tervgazdaság szegmense) és a „fekete” (például csempészás, bűngazdaság, stb.) gazdaság között több, eltérő „működésű” szegmenst azonosított, amiket színekkel jellemzett (rózsaszín, fehér, barna, szürke).

Ebben az elemzésben a hírtermelés hierarchiájának két szélső pólusát és egy köztes szegmensét hasonlítjuk össze. Következésképpen most nem az a kérdés, hogy eltérők-e a narratívák, mivel ez triviális, hiszen a hírtermelés „fekete” szegmensét az hozta létre, hogy voltak, akik szerint a „vöröstől” a fehérig terjedő szegmensek hírtermelésében megjelenő narratívák minimum semmitmondók, maximum hazugok voltak. Éppen ezért ebben a tanulmányban azt hasonlítjuk össze, hogy miben tér el a „vörös”, a „rózsaszín” és a „fekete” menekültekkel foglalkozó diskurzus, vagyis miről, hogyan írnak és kik jelennek meg a narratívákban.

Hasonlóan a szocializmus „sokszínű” gazdaságához, az 1980-as évekbeli magyar hírtermelés sem volt „egyszínű”. De nem volt „kétszínű” sem, amennyiben a Népszabadságtól a Magyar Nemzetig tartó „vörös” és „pirosas-rózsaszín” skálán túl létezett a rózsaszín és a fehér is. A hírtermelés szempontjából például a Ludas Matyi, Hofi Géza vagy a korabeli Rádiókabaré talán a „rózsaszín” vagy/és a „fehér” zónába sorolható. Úgy véljük, a korszak hírtermelésének sajátosságait jobban megismerhetjük, ha szánunk egy rövid kitérőt a „rózsaszín” szegmens egy forrásának, a Ludas Matyi karikatúráira is.

A tanulmány kérdése tehát az, hogy miképpen tér el a „vörös”, „a rózsaszín”, illetve a fekete” szegmens menekült-diskurzusa abban, hogy hogyan hozzák létre a maguk valóságát. E kérdés megválaszolására nem a „színárnyalatok” elemzésére alkalmas megközelítést alkalmaztuk, hanem a folyamatok jellemzőit jobban megvilágító hirschmani kivonulás/tiltakozás/szolidaritás elméletet. Ezt a modellt eredetileg a fogyasztói magatartás típusainak megkülönböztetésére dolgozta ki a szerző³, de sikeresen alkalmazta (figyelembe véve a folyamatnak a fogyasztási döntésnél sokkal komplexebb jellegét) a migráció folyamatának elemzésére is.⁴ Ennek a modellnek, a szovjet rendszerre alkalmazott változatában, Hedlund (1989)

² Katsenelinboigen, Aron : Coloured markets in the Soviet Union. *Europe-Asia Studies*, Taylor & Francis Journals, vol. 29 (1), 1977. 62–85.

³ Hirschman, Albert O.: *Exit, Voice and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1970. Magyarul: Hirschman: *Kivonulás, tiltakozás, hűség. Hogyan reagálnak vállalatok, szervezetek és államok hanyatlására az érintettek*. Budapest: Osiris, 1995.

⁴ Hirschman, Albert O.: Exit, Voice, and the Fate of the German Democratic Republic: An essay in conceptual History. *World Politics*, 45, January 1993. 173–202. Magyarul: Hirschman: *Kivonulás, tiltakozás és az NDK sorsa – egy elméletlettörténeti esszé*. In: Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája 1*. Budapest: ELTE, 122–144. https://www.tarki.hu/hu/about/staff/sb/Migracio_Szociologiaja_1.pdf (letöltés ideje: 2025. november 3.)

bevezette a „*puha tiltakozás*” fogalmát, ami az első nyilvánosságon túli tiltakozási formákat foglalta magában.⁵ Ez a „második nyilvánosság” arra volt képes, hogy olyan témákat vessen fel, amelyek tabunak számítottak az első nyilvánosságban, illetve az ott olvasható/látható/hallhatótól eltérő módon mutassa be a társadalmi folyamatokat. Ebbe a körbe tartoznak az általunk külön tárgyalt „fekete” szamizdátok, de olyan „rózsaszínes/fehéres/szürkés” kommunikációs formák is, mint a panaszkönyvbe vagy újságok levelezési rovatába történő bejegyzések.⁶ Ezek egyfelől segítik az állampolgárok tisztánlátását, másfelől csökkentik a politikai feszültséget. A pártállamnak az előbbi értelemszerűen nem érdeke, de a második nagyon is, s ezért (egy bizony határig, egyes szereplők számára, témától függően, időszakonként változó, vagyis előre alig kiszámítható módon) csak figyelni, és a négy T-nek megfelelően kezelni ezeket.⁷

Az első nyilvánosság hírtermelése – az MTI

1987–89-ben a sajtó szereplői részben láthatóak voltak, részben láthatatlanok a nagyközönség számára. Ez utóbbiak közé kell sorolni a MSZMP Központi Bizottságát, a titkosszolgálatok bizonyos munkatársait és velük kapcsolatban állókat, a sajtóigazgatás szerveit, akik a lapengedélyeket kiadhatták. Az újságolvasók a Magyar Távirati Irodát (MTI), a lapszerkesztőségek feletti felügyeleti-tulajdonosi grémiumokat (például a kormány meghatározott szervét, a Szakszervezetek Országos Tanácsát, a Hazafias Népfrontot), esetleg a szerkesztőket és újságírókat ismerhették, ha egyáltalán volt aláírás egy-egy cikknél vagy rovatnál, illetve az impresszumban. A sajtótörvényt kellett alkalmazni az ország területén, valamint a magyar állampolgárok és a magyar szervezetek által külföldön folytatott sajtótevékenységre. Ez a központosított séma a célját abban látta, hogy adjon hiteles, pontos, gyors tájékoztatást az ország életéről és a nemzetközi eseményekről, a nemzetek barátságáról, illetve a „*társadalmi haladás érdekében kifejtett erőfeszítésekről*.”⁸

A vizsgált időszakban, a menekültügyben aligha beszélhetünk teljes és objektív tájékoztatásról, feltehetően azért, mert az a követelmény, hogy a tájékoztatás

⁵ Hedlund, Stefan: Property without rights: Dimensions of Russian privatisation. *Europe-Asia Studies* Vol. 53. No. 2, 2001. 213–237.

⁶ Értelemszerűen azok kivételével, amiket maga az állam megfelelő szervei írnak. És természetesen nem tekintjük a második nyilvánosság részének a pártszerveknek (Kádár-titkárságnak) írt leveleket, fel- (és be)jelentéseket, valamint a hangulatjelentéseket, amelyek – ha az első és második nyilvánosság fogalomrendszerét akarjuk kiterjeszteni, akkor a „Nulladik Nyilvánosság” részei voltak.

⁷ Hedlund külön kezelte az általa „horizontális hangnak” nevezett nyilvánosságot, amelybe a rémhír terjesztését és a pletykáldokást sorolta, s amihez hozzátehetjük az „alulról jövő viccelődés” gyakorlatát is.

⁸ 1986. évi II. törvény a sajtóról, 1–2.§

ne sértse az állam nemzetközi érdekeit, titkait, az emberi jogokat és a diszkrimináció tilalmát, továbbá ne keltsen sovinizmust és más népek elleni gyűlöletet, erősen hatott.

A kormányzati kontroll hézagmentesen működött, mert tilos volt nyilvánosan közölni azt a sajtóterméket, amelynek elkobzását a bíróság vagy a szabálysértési hatóság elrendelte, lefoglalta, közlését az ügyész felfüggesztette vagy a bíróság megtiltotta. A kiadó felelős volt a sajtótörvényben, az engedélyben és a hat-hét miniszteri rendeletben foglalt részletszabályok betartásáért. A vezetőket és a szerkesztőket büntetőjogi, szabálysértési, polgári jogi, fegyelmi és anyagi felelősséget egyaránt viseltek. Ugyanakkor a sajtónak felvilágosítást adót, az újságírókat és más szerző felelősségét ez formálisan nem érintette,⁹ de az újságíró köteles volt megtagadni az olyan közlés tartalmi kialakításában való közreműködést, amely ellentétben állt a sajtótörvény rendelkezéseivel.¹⁰ Látható, hogy mindez kellően erős öncenzúrát és a szerkesztői cenzúrát biztosított.

A sajtóhírek termelésében az általunk vizsgált időszakban meghatározó szerepe volt az MTI-nek. Az MTI tudósítói már az 1956-os forradalom és szabadságharc idején is ott voltak az összes budapesti és vidéki helyszínen, nyomon követték a régi-új pártok megalakulását, vezető testületeik tanácskozásait és döntéseit, a szakszervezeti mozgásokat. A sajtó megrendszabályozásával a forradalom levereése után berendezkedő új hatalom nem késlekedett. A hírügynökség hírszolgálati szerkesztéspolitikájában az MSZMP KB Politikai Bizottságának és a KB Agitációs és Propaganda Osztályának irányelvei váltak mérvadóvá. Ennek egyik eszköze volt a káderlista, azaz igen sok állami, gazdasági, társadalmi, kulturális és sajtó intézményben, a vezető posztok betöltéséhez a párt valamely központi szervének az előzetes jóváhagyása, valójában a döntése kellett. 1973-ban még 1700 ilyen funkció volt, és ebből a Központi Bizottság titkárai gyakoroltak ilyen jogkört 850 poszt esetében, azonban a központi rálátás és koordinálás biztosítása érdekében, a Politikai Bizottság kialakította a KB titkárok és osztályvezetők előzetes egyetértési jogkörét. Testületi hatáskörbe ezután 785, a KB titkárok és osztályvezetők előzetes egyetértési jogkörébe pedig 1100 funkció tartozott. További jelentős változás 1975-ben, majd 1985-ben következett be,¹¹ amikor a Politikai Bizottság megszüntette az előzetes egyetértési jogkört. A rendezőelv az volt, hogy a legfontosabb vezetői funkciók tartozzanak párthatáskörbe.¹²

A kontroll másik eszköze a politika csúcsvezetőkhez tartozó testületekbe való médiavezetői tagság volt. Így például az 1988-as átalakítás részeként, a Káderpolitikai Bizottságnak tagja lett a Népszabadság főszerkesztője, az Ifjúsági Bizottságba

⁹ 1986. évi II. Törvény a sajtóról, 13–19.§

¹⁰ 1986. évi II. Törvény a sajtóról, 11.§, 21–22.§

¹¹ Politikai Bizottság 1985. július 30-i, a Központi Bizottság és szervei hatásköri listájáról szóló határozata

¹² Lukács János, MSZMP KB titkára, 1988. július 13–14. MSZMP KB jegyzőkönyv

pedig tag lett a Pest Megyei Hírlap főszerkesztője. A Politikai Bizottságnak szánt 370 funkció között szerepelt a Népszabadság, a Társadalmi Szemle, a Pártélet főszerkesztő-helyetteseinek, valamint a szerkesztő bizottság tagjainak a kinevezése/felmentése, továbbá előzetes állásfoglalás a Magyar Rádió, a Televízió elnöke, az MTI vezérigazgatója vagy éppenséggel a Magyar Vöröskereszt főtitkára kinevezése/felmentése ügyében.¹³

A hatásköri listával kapcsolatos szigorúan bizalmas, 1988-as nyári határozat jegyzőkönyvéből az is kiderül, hogy az önkéntes hatalomkorlátozás nyilvánosságát is alaposan megtervezték. Az MSZMP Központi Bizottsága az ülés sajtómunkájáról szóló javaslatában meghatározta, hogy

„A Központi Bizottság 1988. június 23-i határozatának értelmében a testület ülései a jövőben nagyobb nyilvánosságot kapnak. A döntés értelmében a hírközlő szervek nemcsak a kommunikéket és a közleményeket ismertetik, hanem a testület érdemi munkájáról is tudósítanak. Ennek elsődleges célja, hogy a Központi Bizottság üléséről hiteles kép alakuljon ki a közvéleményben úgy, hogy a tájékoztatás tartalma és őszinte hangvétele bizalomnövelő legyen.”¹⁴

Az MSZMP Központi Bizottsága 1989. május 8-i ülése második napirendi pontjánál elhangzott, hogy

„Azt hiszem, politikai üzenet értéke van annak, ha nem tartjuk meg azt a fogalmat, hogy káderhatásköri lista. Ugyanis az lenne a célszerű, ha a párt lemondana erről a jogköréről, vagy szebben fogalmazva, „tekintse szükségtelennek az MSZMP káderhatásköre gyakorlásának jogszabályokkal biztosított érvényesítését.”¹⁵

A Politikai Bizottság javaslatában (1989. április 24.) elmagyarázta: az MSZMP a hatalomgyakorlás szempontjából fontos vezetői funkciók betöltését, a népképviselő tagjainak választását a jövőben nem közhatalmi, hanem politikai eszközökkel befolyásolja. A társadalmi, állami, gazdasági és egyéb területeken jelöltek állít, személyi javaslatokat, ajánlásokat tesz. Politikai meggyőző munkát, harcot folytat jelöltjei elfogadtatása érdekében az adott területen dolgozó kommunisták aktív

¹³ A jegyzőkönyv mellékletében szerepel a Káderhatásköri javaslat (1988. június 29.) és a határozat (1988. július 13–14.), Mellékletben a Káderhatásköri javaslat 1988. június 29. és a döntés július 13–14. 416–492. https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02400-02410.pdf#search=&page=278 (letöltés ideje: 2025. november 3.)

¹⁴ MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztály javaslata a Központi Bizottság 1988. július 13-i ülésének sajtómunkájára (Csikós József, 1988. július 5.)

¹⁵ Karvalits Ferenc, Romány Pál hozzászólása, https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02600-02610.pdf#search=&page=162 (letöltés ideje: 2025. november 3.)

részvételével, a nyilvánosság biztosításával. Végül a Központi Bizottság 1989. május 8-i ülésén megsemmisítette korábbi (1988. július 13-án hozott) határozatát a KB és PB káderhatásköri listájáról. Egyidejűleg döntött egyes párt tisztségviselők felmentéséről és kinevezéséről (felmentette a *Népszabadság* főszerkesztőjét és kinevezte a KB osztályvezetőjévé; valamint új főszerkesztőt nevezett ki).

Ami a menekültügyről az első nyilvánosság híreiből kimaradt

A központosított és államilag erősen kontrollált hírszolgáltatásból, így az egyenlőségből, az MTI hírmonopóliumból és a hírpiac hiányából fakadóan, a hivatalos sajtó a valóságos események, folyamatok csak kis részét, és azt is „pártosan” tükrözte. Az első nyilvánosság „működését” *interjúk*¹⁶ segítségével érzékeltetjük. Hogy a rendszer általános tájékoztatási mechanizmusának a menekültügyre gyakorolt hatását jobban megérthessük, ezért az idézetek nem csak az erdélyi és a keletnémet menekültekre szorítkoznak.

Gyorsan feltűnik, hogy a napilapok *kevés képet* tartalmaztak, és azt is meglehetősen gyenge minőségben a vizsgált években. A korabeli heti- és havi lapokban több, mindenképpen a szemet jobban vonzó illusztrációkat találtunk. Így a vizuális kommunikációnak, például a képriporton keresztüli narratívának az elemzésére jelen kutatásban nem vállalkoztunk.

Miközben a menekültügy politikai napirenddé válásában, a lakossági szolidaritás vagy előítéletesség formálásában a napilapok szerepe csökkent, a rádió és a televízió napi jelentősége az információk eljuttatásában, tálalásában itthon és a magyar műsorokat néző, szomszéd országokban élő (kisebbség) körében egyre nőtt.

„... eleinte elzárkózás volt, kicsit csodabogárként szerepeltünk: né, itt van egy menekült. Döbbenetes tapasztalat volt. Aztán már a Martos Flóra Kollégiumban, amikor klubként elkezdtünk működni, annak híre ment. Ilyet még nem is hallottak, hogy egy klub, meg programok a menekülteknek! És egyre-másra jöttek az újságírók, az írók, a tévé, mind jöttek oda, és készítették az interjúkat. ... aztán ez lecsengett, és már nagyon nem foglalkoztak velünk.”¹⁷

Az, hogy a menekültügyi igazgatás a Belügyminisztérium fennhatósága alá került (azaz a rendőrség, az idegenrendészet, a határőrség, sőt az állambiztonsági egység jogkörébe), ide értve a menekültek ellátását is, nagyban akadályozta a menekültekről szóló hírek, vélemények megszerzését, elérését. A titkolódzás

¹⁶ A hivatkozott interjúk az *Unlikely refuge? Refugees and citizens in East-Central Europe in the 20th century* ERC Consolidator project keretében készültek.

¹⁷ Interjú Kis Bélával, az Erdélyi Magyarok Egyesülete alapító elnökével. Készítette: Vajda Róza, 2023. június 1.

a rendészet részéről a lakosság biztonsága, a hírszerzés szereplőinek megóvása és persze a menekültek védelme miatt is indokoltnak tűnt, sőt a menekültek közé vegyülő besúgóktól való félelem miatt is. Ez azonban szintén a közvélemény tájékoztatását akadályozta. A Menekültügyi Hivatal helyi tisztviselői ráadásul a rendőrséghez tartoztak, így saját hivataluktól és a rendőrségi vezetőktől, azaz kétfelől kaptak instrukciókat, ami a nyilvánosságra tartozó információkra is kiterjedt.

„...szakmailag Budapesthez tartoztunk, de személyzetileg, meg az adott megyei főkapitánysághoz. Ahány menekültügyi osztály volt, annyiféle hozzáállás... Tehát nem volt egy egységes rendszer, mindenki csak a működőképességre törekedett, tehát én is. A saját területemen szinte korlátlan önállóságot kaptam, minden tekintetben, tehát intézkedésekben, együttműködésekben, akár a sajtóval is... Korlátozás nélkül lehetett nyilatkozni.(...). Hányan jöttek, honnan jöttek, satöbbi. Nyilván voltak olyan helyzetek, meg esetek, amikor katonák is jöttek menekültként, ezekről természetesen nem nyilatkoztunk.”¹⁸

Másféle tapasztalat a *titokban működő szolgálatok* tevékenységét vagy e tevékenység hiányát érintő hír.

„Például a temesvári forradalomról, ami a Hétben Chrudinák Alajos nevéhez kapcsolódik, az ostromgyűrűvel körbevett helyről, a Tökés Lászlóval való interjú a Hét műsorában, azt a magyar hírszerzés csinálta, Földi László. Tehát ők jöttek oda hozzám, mint miniszterhelyetteshez, ők számoltak be, hogy nemrég alakult meg az a részleg, amelyik a hírszerzést Románia irányába is kiterjesztette. Tehát amikor én erről a szegénylős, antinacionalista kádári nemzetfelfogásról beszélek, akkor azért ennek ilyen árnyoldalai is voltak... , hogy míg a szomszédok nagyon erőteljesen használták a titkosszolgálati eszközöket egymás ellen is, Magyarországnak igazán hírszerző tevékenysége ’89 előtt nem volt Románia irányába... [a menekültek között] egy csomó szekust is sikeresen át tudott a Securitate juttatni, merthogy nem volt igazán szűrő.”¹⁹

A szájról szájra járó információk jelentőségét, megbízhatóságát növelte, ha azokat ismerős mondta vagy adta tovább a menekülteknek és a családtagjaiknak.

„...’85-től mindenkinek a hivatásos állományban tudomása volt arról, hogy van egy titkos parancs, amely alapján, a nyugati határon kiengedik azokat a Romániában élő magyar állampolgárokat, akik Hegyeshalomnál, Rábafüzesnél vagy Sopronban jelentkeznek, és ki akarnak lépni [Ausztriába]. Hogy az erdélyiek honnan tudták meg?

¹⁸ Interjú dr. Bárkányi Gábor menekültügyi tisztviselővel, rendőrrel és jogással. Készítette: Vajda Róza, 2023. június 26.

¹⁹ Interjú Tabajdi Csabával, kisebbségpolitikával foglalkozó szakértővel és egykori MSZMP KB munkatárssal, PACE, EP képviselővel. Neményi Mária és Vajda Róza, 2024.február 9.

Odament Hegyeshalomba, és az útlevelkezelő ellenőrizte, hogy van-e érvényes engedélye Ausztriában. Nincs, de magyar vagyok, és ki akarok menni. Fel kellett írni az adatait. Semmi több. Semmi engedély nem kellett. Utána felhívta a családot telefonon, és elmondta, hogy igaz a hír, kiengednek”.²⁰

A menekültek *egyházi és civil szervezeti segítése vitatott*, hogy mennyiben volt átvett állami feladat, mennyiben humanitárius elköteleződésből vagy ellenállásból fakadó, de a *belső vitákról és kontrollokról*, összefonódásokról a nyilvánosság szintén nem értesült.

„A menekültüggyel az első találkozási pont, számomra az a '80-as évek vége, még a rendszerváltozás előtti időszakról beszélünk, amikor a Ceaușescu uralom elől kezdtek Magyarországra menekülni. Ezt a magyar sajtó nem publikálta. Nem volt nyoma annak, hogy mi történik. ... Nem korlátozták semmilyen módon az egyházaknak a segítő tevékenységét, de nem írtak róla a lapok..., tehát a lakosság nem nagyon tudott arról, hogy itt mi történik, hacsak nem volt valakinek kapcsolódása az egyházakhoz.”²¹

A *sajtó öncenzúráján* kívül még nehezítette a szabad kommunikációt, hogy az újságírók között akadtak *ügynökök is, mint a többi áttelepült között*, kihasználva az informális, menekültek közötti kapcsolatokat.

„Hegel (Heltai Péter) így bukott le: kikérték a papírjait, én is onnan tudok róla.”²² Keszthelyi Andris jelezte, hogy Heltaival nincs minden rendben, de ő is csak megérzésből szólt, a '80-as években. Én nem is találkoztam vele. Andrással közeli viszonyban volt, óróra is mindenfélét elmondott... Utóbb tudtam meg én is, amikor a papírjai előkerültek... Heltai Péter rendkívül tehetséges ember... ám látni, hogy nagyon sok besúgó volt Romániában...Az NDK-nál komolyabb probléma volt, mint a románoknál a titkosszolgálatoknak, a Stasinak a beszivárgása. Rengetegen voltak. Nekem arra volt egy szűrőm, Roland Hofillernek hívták. Ő a Spiegelnek volt akkor a tudósítója, de nem ez az igazi neve, csak utóbb tudtam meg, de nem tettem neki ezért szemrehányást.”²³

²⁰ Interjú Sallai János ny. ezredessel, a határőrség egykori dolgozójával és rendészeti oktatójával. Készítette: Vajda Róza, 2023. május 24.

²¹ Interjú Lehel László evangélikus lelkésszel, Ökumenikus Szeretetszolgálat vezetőjével Készítette? Neményi Mária, 2024. január 31.

²² Az 1987-ben Magyarországra áttelepült Heltainak a hirszerzo.hu szerint erdélyi ellenzéki értelmiségiekkel kellett kapcsolatot teremtenie. A „célpontjai” voltak többek között Ara-Kovács Attila, Tóth Károly, Keszthelyi András, a „Sabou” néven futó Szócs Géza és Tamás Gáspár Miklós is – írta az internetes portál. (MTI, 2010.december 6.)

²³ Interjú Ara-Kovács Attilával, külpolitikai szakértővel, EP képviselővel. Készítette: Neményi Mária, 2023. november 2.

„A szó veszélyes fegyver, és van, aki fegyvertelen” – énekelte az Illés együttes.²⁴ Ezen régi felismerés alapján a propaganda és a sajtó, a pártbefolyás és a titkosszolgálati működés intézményesen is összekapcsolódott. A berendezkedő Kádár rendszerben, 1957 augusztusában megkezdték az újságírók átvilágítását, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége teljes tagságát revízió alá vonták.²⁵ Ezzel megalapozták a párt és az újságírók kooperációját, amelyből kinőtt a tájékoztatáson alapuló öncenzúra gyakorlata. A belügyminiszter 1968. július 26-án-ban adott utasítást arra, hogy a hírszerzés létesítsen belföldi hálózatot információszerzés céljából azoknál az intézményeknél, amelyek kapitalista országokkal tartanak kapcsolatot. Ezek közé az intézmények közé tartozott a MÚOSZ, az MTI, a Magyar Rádió és más sajtóügynökségek. 1987-ből előkerült egy szervezeti jelentés, miszerint a hírszerzés egyes osztályainál, rezidentúráinál és hírszerző pontjainál dolgozó szigorúan titkos állomány létszáma – a Press rezidentúra besorolta a MÚOSZ-t, az MTI-t, a Magyar Rádiót, a Magyar Televíziót és a Tájékoztatási Hivatalt – összesen tíz szigorúan titkos tiszti státusz. A Press rezidentúra pedig a média minden területét felügyelte, és különösen abban tartotta fent a beleszólás jogát, hogy kiket küldjenek ki külföldi tudósítónak. Ezen kívül a katonai hírszerzés 1974 és 1986 között 70–90 főt foglalkoztatott: ismert újságírókat. Különösen fertőzött területek tekintették a külpolitikai újságírást.²⁶ A kiküldött munkatársak jelentős része be volt szervezve, nagyon kevesen akadtak, akik így vagy úgy, de valahogy ne kapcsolódtak volna a III/I-hez vagy a katonai hírszerzéshez. Ahogy a szovjet KGB egyik fedőszerveként működő Nemzetközi Újságíró Szervezet (NÚSZ), a MÚOSZ is hasonlóan működött.

Az MTI és a *Népszabadság* tudósítóit is a hírszerzés jelölje ki, márpedig ezek voltak a közvélemény fő hírforrásai: az MTI manipulált, patikamérlegesen mért, megszürt híreit, az amúgy is szigorúan irányított sajtó automatikusan átvette, a *Népszabadság* pedig hatalmas példányszámával megkerülhetetlen volt.

A „rózsaszín” hírtermelés a Ludas Matyi példáján

Ebben a fejezetben összegyűjtöttük és röviden kommentáltuk a Ludas Matyiban megjelent karikatúrákat, amelyek a migrációhoz kapcsolódtak. Ezek száma igen kicsi volt, s általánosságban elmondható róluk, hogy nem szörnyetegeket, hanem

²⁴ Bródy János dalszövege, 1972. <http://brody.mediastorm.hu/dalszovegek.php?dal=1970/52.htm> (letöltés ideje: 2025. november 3.)

²⁵ Borvendég Zsuzsanna: *Újságírásnak álcázva. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottság, 2015.

²⁶ Mező Gábor: *Külpolitikai tudósítók és sajtóattasék – avagy a kádári hírszerzés válogatott csapata*. In: Andreides Gábor – Madarász M. Anita – Soós Viktor Attila (szerk.): *Diplomácia, hírszerzés, állambiztonság*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2018. 395–404.



1. kép. *Kishatárforgalom: – Nem igazán örülnek, pedig megspóroltuk nekik az adminisztrációt! Ludas Matyi, 1987. szeptember 2.1*

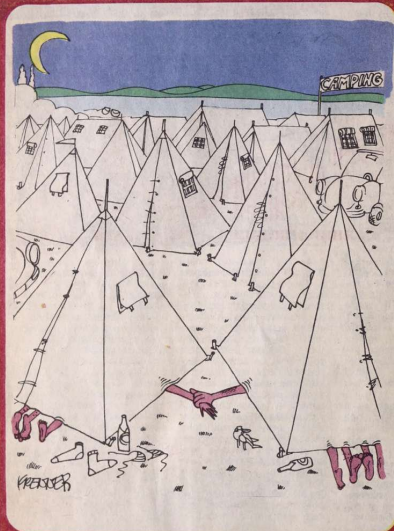
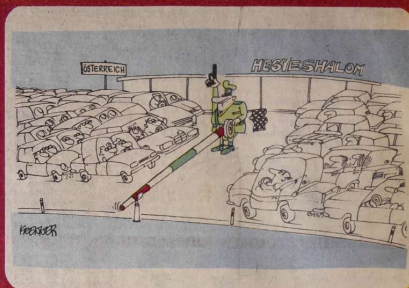
töltése érdekében, kifejezetten gyorsan reagált a különféle gazdasági és társadalmi eseményekre, jelenségekre, aktívan követte a társadalmi folyamatokat. A Kádárkorszak nagy részében (nagyjából az 1968 utáni időszaktól kezdve) a klasszikus bel- és a külpolitika helyett gazdasági, lakáspolitikai, településpolitikai rajzokat közölt, a kifejezetten „nagypolitikai” témájú karikatúrák csak az 1980-as évek végén bukkantak fel ismét nagyobb számban a lap hasábjain.

Ha a lap „gyors reagálású” jellegéből indulunk ki, azt várhatnánk, hogy 1988 után a menekültkérdés – mint a társadalom széles rétegeit érintő, de legalábbis foglalkoztató – elem kifejezetten hangsúlyos lesz a karikatúrák tematikájában. Az 1987. szeptember és 1989. december közötti lapszámok áttekintése egyáltalán nem igazolja várakozásainkat: 20 alatt van azon karikatúrák száma, amelyet egyértelműen kapcsolódnak az erdélyi, vagy a keletnémet menekültválsághoz, vagy akár

hétköznapi embereket mutattak, s a migráció folyamatának is olyan mozzanatait ábrázolták, amelyek nem a Tiltott, hanem a Türt (bár semmiképpen nem a Támogatott, ám olykor a negyedik T, a tétova²⁷) politikai cselekvés mezőjébe tartoztak.

A korszak „hivatalos” szatirikus lapja, a Ludas Matyi példányszáma az 1970-es és 1980-as években elérte az 590 ezret. Kezdeti, az 1940-es és 1950-es éveket jellemző, kifejezetten aktív propagandisztikus feladata a Kádárkorszak végére kissé változott, az elemzések arra mutatnak rá, hogy a direkt politikai üzenetek közvetítése helyett, inkább egyfajta „hátarkijelölő” szerepet kapott – „mivel szabad viccelni, és mivel nem szabad”. Egyben a társadalmi feszültségek „kibeszélésének”, a diskurzus „irányított mederbe terelésének” is fontos eszközévé vált. Ezen utóbbi szerepének be-

²⁷ Eörsi László: Ideológiai pragmatizmus és (Ön) cenzúra. A három „T” kultúrpolitikája. Világosság 2008/11–12 73–96.



SZOMSZÉDOLÁS



2. kép. Szomszédolás, Ludas Matyi, 1988. július 12.

– ennek egyfajta kiterjesztéseként – a magyar-román viszonyhoz, illetve határforgalomhoz.

1987-ben még egyáltalán nincs szó menekültekről, az egyetlen, a határokkal kapcsolatos karikatúra egy, az osztrák-magyar kishatárforgalom gazdasági hatásait kifigurázó címlaprajz. (1. kép)

Ezt 1988 júliusában – már a román-magyar kapcsolatok megromlásának időszakában – egy „Szomszédolás” című blokk „követi” (2. kép), amely merőben új elemként tartalmaz egy kifejezetten éles külpolitikai kritikát tartalmazó rajzot is: a román-magyar határon a határőr kidob az átlépni kívánó utas bőröndjéből egy „Magyar történelem” című könyvet. A rajz értelmezése nem teljesen egyértelmű, megelőzi

ugyanis Végh Antal: De mi lesz a harangokkal című könyvének megjelenését, amely „bulvárszerűen” ismertté tette a magyar nyelvű nyomtatott termékek Romániába történő bevitelének román oldalról való korlátozását. Így nem biztos, hogy a magyar nyelvű könyvek elkobzását jeleníti meg, lehet egy általánosabb, a két fél közötti politikai kapcsolatok megromlását ábrázoló szándéka is. Érzékelteti ugyanakkor a két ország erősen eltérő történelmi narratíváit is: a magyar történelemkönyvben foglaltak a Ceaușescu-rendszer állami cenzúrájának esnek áldozatául.

Szöveg nélküli, így szintén nem egyértelműsíthető Krenner István rajza egy



4. kép.



3. kép. Kooperáció: – És ha az erdélyi menekültek szerelnék össze nálunk a Daciákat?! Ludas Matyi, 1988. november 2.

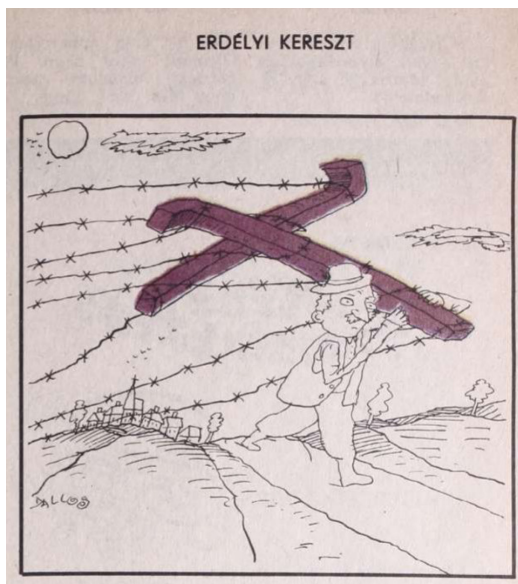
balatoni (?) kempingről, amelyben két szomszédos sátor alól kinyúlva két kéz kulcsolódik össze – vélhetően a balatoni kelet- és nyugatnémet „barátkozást”, a határ két oldalán élő családtagok találkozását kívánja ábrázolni. A blokk további karikatúrái az osztrák-magyar határhoz kapcsolódnak, a „Gorenjeturizmussal”, „csempészéssel” foglalkoznak.



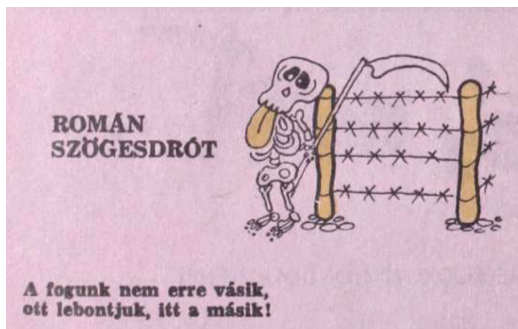
5. kép. *Menekült a parókián: Nekem is itt a helyem, kedveském, hazai kisnyugdíjas vagyok. Ludas Matyi, 1989. március 22.*



6. kép. *Csatlakoztunk a Genfi menekült konvencióhoz, Ludas Matyi, 1989. március 15.*



7. kép. Erdélyi kereszt, Ludas Matyi, 1989. július 12.



8. kép. Román szügesdrót. A fogunk nem erre vásik, ott lebontjuk, itt a másik! Ludas Matyi, 1989. július 12.

súlyosan bírálja a román hatóságok által a román-magyar határon 1989 májusában kialakított „műszaki határzarat” – utalva egyben a Magyarország „másik oldalán”, az Ausztria felé eső részen addig működő hasonló létesítmény elbontásának folyamatára is. (7. és 8. kép)

1988 novemberében egy kifejezetten negatív hangvételű karikatúra is megjelenik (3. kép), amely az itt tartózkodó menekültek „társadalmi haszontalanságát” próbálja ábrázolni – a lap politikai szerepköre alapján itt már valószínűsíthető a felgyülemelő társadalmi feszültség levezetésének szándéka.

A negatív hangvétel 1989 elején is folytatódik: előbb egy, a menekültválság eszkalálódásával riogató karikatúra jelenik meg (4. kép) „*Lassan megálljt kéne parancsolni ennek a nagy demokráciának, nehogy elinduljanak a többi szocialista országból is a menekültek!*” szöveggel (1989. január 18.). Ezt egy, a magyar társadalom problémáit a menekültek támogatásával szembeállító címlapkarikatúra (5. kép, 1989. március 22.), majd egy, a Genfi Menekültügyi Egyezményhez való csatlakozás jelentőségét erősen relativizáló rajz követi (6. kép, 1989. március 15.)

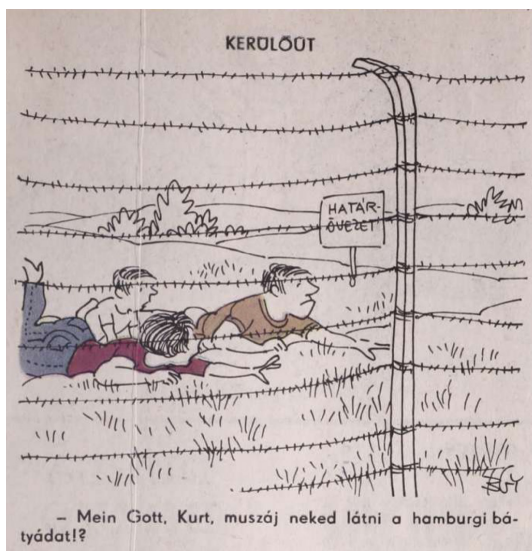
Az erdélyi menekültek, a román-magyar viszony, illetve a román politika ábrázolása 1989 nyarán meglepő fordulatot vesz, a szarkazmus helyét átveszi a tragikum – az 1989 július 12-i szám két karikatúrája is



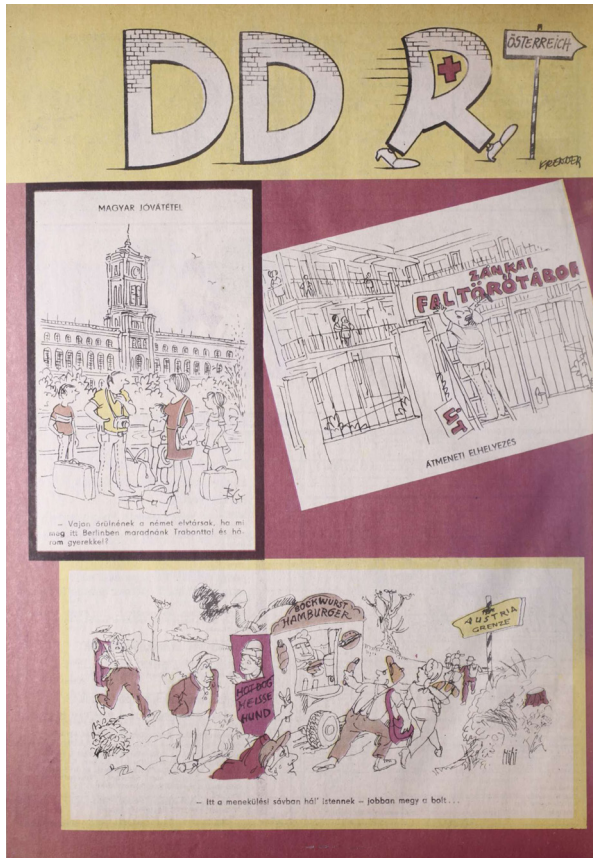
9. kép. Egy csipet külpolitika. – A magyar-románok meg a török-bolgárok után majd biztosan a nyugatnémet érzelmű keletnémetek is kivándorolhatnak! Ludas Matyi, 1989. június 28

1989 nyarára megérkezik a keletnémet menekültválság is a lapba. Június végén még csak valószínűsítik a keletnémet menekültáradat megindulását – összekötve azt más kelet-közép európai (az erdélyi és a bulgáriai török) menekültek kérdésével (9. kép), augusztusban pedig egy, a még álló vasfüggöny alatt átkúszó keletnémet család vitáján „humorizáló” rajz jelenik meg (10. kép).

A keletnémet menekültválság hangsúlyossá válását egy 1989. szeptember 20-i egészoldalas „tematikus blokk” jelzi. (11. kép) A „borítókép” az Ausztriába történő távozást ábrázolja – utalva a Vöröskereszt közreműködésére, a három karikatúra



10. kép. Kerülőút:
– Mein Gott, Kurt, muszáj neked látni a hamburgi bátyádat? Ludas Matyi, 1989. augusztus 9.



11. kép. DDR,
Ludas Matyi, 1989.
szeptember 20.

12. kép.
Piacorientáltság.
– Terepjáró bakancsokat
fogunk gyártani a menekül-
teknek...
Ludas Matyi
1989. október 11.



pedig meglehetősen negatív élel a zánkai úttörőtábor „átnevezésével”, a „maszek árusok” és a német menekültek gyümölcsöző kapcsolatával, valamint a menekültek ellátásának terhével foglalkozik.

A téma utolsó megjelenése 1989 októbere, a menekültválság a lapban szintén gyakran ostorozott gazdasági átalakulása, „piacgazdasági váltással” összekapcsolódva egyfajta „kapitalizmus-kritikát” fogalmaz meg. (12. kép)

A két menekültválsággal kapcsolatosan megjelent karikatúrák alacsony számának viszont kifejezetten éles tartalmának ellentéte jól mutatja a témával kapcsolatos „hivatalos kommunikációs direktívák” bizonytalanságát, a „tétova” mező működését. A kisszámú minta ellenére jól kivehető a két csoport, az erdélyi és a keletnémet menekültek, illetve a hozzájuk kapcsolódó politikai környezet eltérő megítélése. Noha mindkét csoport esetében megjelennek olyan hangok, amelyek a menekültek itt-tartózkodásának, ellátásának következtében a magyar államra, és közvetve a magyar társadalomra háruló terheket érinti (vö. „levezetőszelep-szerep”), a keletnémet tematikában nem jelenik meg az anyaország, az NDK bírálata. Az erdélyi menekültek esetében a kezdeti szarkazmust 1989 nyarára felváltja a román oldal nyílt bírálata, egyben a menekültek kérdés egyfajta nemzetpolitikai és társadalmi felelősségvállalási mederbe terelése (vö. Erdélyi kereszt és Román szögesdrót).

A második nyilvánosság: a szamizdat

A szamizdat a második nyilvánosság legintézményesítettebb formája volt.²⁸ *A Beszélő* folyóirat első száma 1981 decemberében látott napvilágot, és évente négyszer, átlagosan kétezer példányban jelent meg. A rendszerváltozásig összesen 27 számot adtak ki.²⁹ Az újságba bele volt írva a szerkesztők neve, címe, sőt a telefonszáma is. Az újságot vagy egy állami/szövetkezeti nyomdában állították elő úgy, hogy valaki munkaidő után, titokban nyomtatta, illetve lakásokon, szitanyomattal³⁰ vagy

²⁸ A szamizdat szó az orosz „szam” és „izdatyelsztvo” szavak összevonásával alkotott betűszó, melynek jelentése *saját kiadás, azaz független, pártállam befolyásától mentes, cenzúrázatlan politikai és egyéb irodalom földalatti előállításának és terjesztésének, avagy a második nyilvánosságnak, alternatív sajtónak, független hírszolgáltatásnak a rövid kifejezése, tükürtartva a hivatalosságnak azzal, hogy az „életvilág” valóságát mutatta meg.* Jakab Lajos: *A szamizdat belülről – az én történetem I–II–III. rész*, é.n. <https://szamizdat.org/> (letöltés ideje: 2025. november 3.)

²⁹ *A Beszélő* már komolyabb technikai apparátussal, nyomdai technikával készült, sőt saját terjesztői hálózattal is rendelkezett. A közvélemény elől elhallgatott információkat akarta közkinccsé tenni. Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Budapest: Médiatudományi Intézet, 2013. <https://mek.oszk.hu/13400/13447/13447.pdf> (letöltés ideje: 2025. november 3.)

³⁰ A szitanyomás sokszorosító grafikai eljárás, a síknyomás egyik változata. <https://blog.axioart.com/mi-fan-terem-grafikai-technikak-szitanyomatas/> (letöltés ideje: 2025. november 3.)

stencilgépen³¹ készítettek szamizdatot. Az elkészített átlagosan 500–1000 példányt az ismerősök, barátok, önkéntesek és más illegális kiadók terjesztettek, de 1989 elején már a Szabó Ervin Könyvtár is vásárolt a „féllegális” szamizdat lapokból, könyvekből.³²

A második nyilvánosság folyamatosan firtatta a hivatalos sajtó számára tabuvá tett, elhallgatott témákat, és a tiltott gyümölcs varázsa, a komoly szellemi felkészültséggel, szellemes és nyílt fogalmazás miatt volt vonzó, a gyenge technika ellenére is az értelmiség és általában a „másként gondolkodók” számára.³³ A szamizdatok a szabad sajtó szigetei voltak:

„az 1980-as években a bölcsészkar történelemtanszékének kis tanszéki könyvtárában, a fiatal, szakállas könyvtárostól vettük. Érkezősünkör már tudta, miért jövünk. Együtt mentünk hátra az íróasztala mellett, a könyvespolcok falai mögé rejtett kötegekhez, amelyekből felkínálta a friss, tiltott gyümölcsöt, amelyért nem keveset fizettünk. A példányokat aztán kölcsönadtuk egymásnak a baráti körön belül, a megbízható csoporttársainknak. A szamizdatok olvasása is, jó eséllyel kellemetlen következményekkel járó, veszélyes tevékenységnek minősült. (Ilyen következmény lehetett a politikai rendőrség jelentése az egyetem dékánjának vagy tanszékének, a tanintézményből történő kizárással való fenyegetés vagy az adott személy megszarolása, hogy rendőrségi besúgót csináljanak belőle.) Ezért a szamizdatok olvasásának tényét titokban tartottuk, és csak néhány, szociológia szakos, megbízható csoporttársunk tudott róla”.³⁴

Menekültügy a Beszélőben

Előbb egy egyszerű kvantitatív elemzéssel (az adatokat az 1 sz. melléklet tartalmazza) csupán röviden összefoglaljuk azt, amit a vizsgált időszak Beszélőiben olvasható cikkekben a migrációval kapcsolatos diskurzus részeként találtunk³⁵. Mint azt korábban írtuk³⁶, abban semmi meglepő nincs, hogy a Beszélő és az első

³¹ A stencilgépek vagy duplikátorok olyan másolóberendezések, amelyek rövid idő (néhány óra) alatt több száz másolatot képesek készíteni. Stencilgépet, fűzőgépet Nyugatról csempészték be.

³² Lásd az OSA Nyílt Társadalom Archívum magyar szamizdatgyűjteményeinek indexeit <http://fa.osaarchivum.org/fasm?qt=hungarian%20samizdat> (letöltés ideje: 2025. november 3.)

³³ Szász István: Első-e a második nyilvánosság. *Kapu*, 1989. január https://adt.arcanum.com/hu/view/Kapu_1989_01/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2025. november 3.)

³⁴ Sükösd Miklós: A szamizdat mint tiposzféra. Földalatti nyomtatási kultúra és független politikai kommunikáció a volt szocialista országokban. *Médiakutató*, 2013/2, 7–26. https://mediakutato.hu/cikk/2013_02_nyar/01_szamizdat_tiposzfera.pdf (letöltés ideje: 2025. november 3.)

³⁵ Nem tárgyaljuk a cikkek általános jellemzőit, hiszen a *Beszélő* 1, nem napilap, 2, a cikkek hosszabbak (a sajtóelemzésbe beválogatott korpusz 23 cikkének átlagos terjedelme 14 ezer karakter), és 3, nem híradás, hanem elemzés/esszé jellegűek.

³⁶ Kaszás és tsai, 2025 tanulmánya e kutatás keretében

nyilvánosság általunk vizsgált négy napilapja közös halmazának migrációs diskurzusa eltérő.

Látható, hogy a Beszélő nem sokat foglalkozott a migráció jelenségével (N=23), de ha mégis, akkor az erdélyiek bejövetelével, a kelet-németek átmenetele rovására, a Beszélő többet foglalkozott, mint a négy napilap (M1.1 táblázat). A Beszélő migrációs diskurzusára jellemző (M1.2 táblázat), hogy a napilapokénál sokkal nagyobb a negatív tartalom, valamint a nem-állami szereplők és a jelenség nemzeti kérdésként való megjelenítése. Ami az egyes kulcsfogalmakat illeti (M1.3 táblázat) a jelenséghez kapcsolódó legfontosabb jellemzők mindegyike gyakrabban fordul elő a Beszélőben, mint a napilapokban, ami nyilván azzal függ össze, hogy ezek a cikkek hosszabb és elemzőbb, olykor esszészerű termékek, ellentétben a napilapok rövid híreivel. Ami a szereplőket illeti, a rendőrség és a proto-pártok, illetve a civil szféra említése sokkal gyakoribb, de nagyobb a súlya az első nyilvánosságban szinte tabuként kezelt „tüntetés” fogalomnak is. Ha az összehasonlítást az erdélyiekkel foglalkozó cikkekre szűkítjük, akkor annyi változást tapasztalunk, hogy az eltérések kisebbek, de összességében a két migrációs narratíva jellege változatlan (M1.4).

A cikkek, tanulmányok alaposabb, kvalitatív elemzése jól illusztrálja, hogy a Beszélő azt nyújtotta, amit a („másként”) gondolkodó olvasó egy napilaptól elvárt volna, vagyis a valóságos kérdésekkel foglalkozást, a tudósítások alaposságát és a kritikus hangvételt. A Beszélő szerepe az erdélyi és más menekültekről gyakran az alapvető eseményekről való tájékoztatás volt, valamint a civil kurázsini alapuló cselekvés, támogatás, amit az egyik egykori szerkesztő így foglalt össze:

„A magyaroknak fogalmuk se volt, hogy mi van ott Erdélyben, és mennyien vannak, ez elég elképesztő volt. Az illegális határátkelést üldözték, fegyvert is használtak a román határőrök. És nem kevés olyan erdélyi magyar volt, akit visszaadtak 87–88-ban. A Menedék Bizottság írta meg, hogy a visszaadott magyarokat megbilincselve, körbevezették Nagyváradon, és azt mondták, hogy: „lám, így nem érdemes elmenni, mert a magyarok csak visszaadják őket”. Én ismertem egy embert, aki aztán valahogy a Fővárosi Önkormányzatnál dolgozott velem, legálisan jött Magyarországra, de megpróbált itt maradni. Aztán valahogy följelentették, behívták az idegenrendészetre, és ki se engedték, ez még valamikor a nyolcvanas évek elején volt, visszaadták a román hatóságoknak. Mivel voltak közös ismerőseink, rajtuk keresztül megkérdeztem tőle, hogy akarja-e, hogy a Beszélő foglalkozzon az ügyével. Akkor azt üzenté, hogy nem, úgy néz ki, hogy nincs következménye, hagyjuk békén. Jobb lenne, hogyha nem foglalkozna ezzel a magyar származat, mert az ő helyzetét inkább rontaná [...] ugyanakkor a Beszélő írt arról is,

hogy a bicskei táborban voltak először afrikai menekültek, és arról készült a Beszélőben egy riport.”³⁷

A menekültügy a Beszélő jól meghatározható rovataiban jelent meg. Elsősorban a Térségünk rovatban, amely a határon túliakra figyelt; a Kisebbségben rovat és néha a Hírek rovat is helyet adott ilyen jellegű írásoknak. A Románia-dosszié kifejezetten a diktatúra ellen és az onnan elmenekülők érdekében szólalt fel. Ez bizonyos fokig megmagyarázza, hogy a cikkek tematikai megoszlása még aránytalanabb, mint a hivatalos lapokban, hiszen a válogatás elsőprő többsége a romániai (nem csak magyar) menekülőkkel, míg csupán kettő foglalkozik az kelet-németekkel. Az altémák között megkülönböztethető (1) a (menekülők) vissza-nem adása, (2) a velük kapcsolatos politikai szolidaritás és a demokrácia kapcsolata, (3) a fizikai, szociális támogatásuk, (4) a menekültek helyzetének jogi rendezése, ide értve az emberi jogi minimumokat, (5) a rendszer gyengülésével/leváltásával kapcsolatos közigazgatási állapotok, valamint (6) a szomszédsági-és európai kapcsolatok jelene, jövője. A címek, figyelemfelkeltőbbek a hivatalos sajtóhoz képest, és a szókimondás a menekülteket, az állampártot és elnyomottakat, valamint az ellenzékét illetően erőteljes, itt nincs homály, maszatolás, ez másféle nyelvezet. Az általában több oldalas írásokban a rendszerváltás, az emberi jogok, a szomszédság-politika, a társadalmi szolidaritás témái domináltak. Különböző felhívások, nyilatkozatok szó szerint belekerültek a lapba, főként az ellenzék kezdeményezéseit illetően.

A kiválasztott írások 1988–89-ből származnak, és a főbb témákra, altémákra igyekeztünk példákat idézni, és mivel a menekültek ügye összefonódik rendészeti, igazgatási, nemzeti, történeti, nemzetközi, morális vagy éppen szociális kérdéssel, ezért ezekről is szólunk.

Románia és a menekültek

Tamás Gáspár Miklós 1988 elején úgy fogalmazott, hogy a magyar határról való visszafordítás, visszaadás valóban hazátlanná teszi a romániai magyarokat (bozgor). A szerző minden kertelés nélkül az erdélyi áttelepülőket menekülteknek nevezi:

„A szabályszerű kivándorlók – többnyire értelmiségiek – ezrein kívül több ezer romániai menekült lapul Magyarországon, újabban nem is csak magyarok. Némelyikük ideiglenes vagy állandó tartózkodási engedélyt kap, némelyikük továbbmehet Nyugatra, ha tud, de legtöbbszörük sorsa bizonytalan. Rettegnek, nyomorognak, és félnek a rendőrtől,

³⁷ Interjú Kőszeg Ferencsel, szerkesztővel, egykori parlamenti képviselővel és a Magyar Helsinki Bizottság alapítójával. Készítette Vajda Róza, 2023.május 16.

akárcsak otthon. Néhányuknak, akik legalizálni próbálták helyzetüket, s ezért ismerhette őket a hírhedt KEOKH, kiutasítási végzést kézbesítettek: egy héten belül kötelesek lettek volna átkelni – ahogy ez a gyalázatos dokumentum fogalmazott – valamely „román határszakaszon”. Ezt az intézkedést most visszavonták, s reméljük, senki nem tartotta be, bár ezt föltehetőleg soha nem fogjuk megtudni. Mindenesetre a határról és a határkörzetből heti öt-hat embert „fordítanak vissza” azóta is...”³⁸

A névtelen összefoglaló beszámolt a Szűrös nyilatkozatról, a román néppel való szolidaritási gyűlésről, egyben kritizálva a segítségnyújtásban habozó kormányt.

„engedve a közhangulatnak és megriadva a Romániából menekülők mostoha fogadtatása miatti felháborodástól, a magyar kormány fordulatot hajtott végre a probléma kezelésében. Szűrös Mátyás külügyi KB-titkár nyilvánosan sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy januárban százvalahány kiutasítási végzést állítottak ki, s ígéretet tett a menekültek befogadására. Ugyanakkor eddig csak szamizdatban olvasható szóhasználatall élve felszólította az erdélyi magyar értelmiséget, hogy „emelje fel szavát a jogsértések ellen”. Az új stílust azonnal visszaigazolta a napi sajtó és a magyar diplomaták külföldi szereplése.”³⁹

„a Charta ’77 felhívása nyomán, a román néppel való szolidaritás napja lett Európában. Budapesten is tüntetés volt a román nagykövetségnél, az első olyan politikai tüntetés Magyarországon a Kádár-korszakban, amely szervezett is volt, meg viszonylag tömeges is.”⁴⁰

Kiderült, hogy a hivatalos sajtó elhallgatta azt a szolidaritási nyilatkozatot, amit a hazai ellenzék bocsátott ki a román táradalommal, az ottani üldözöttekkel kapcsolatosan, 1988. január 19-én, amire január 26-án válaszolt a România Liberă.

„A hivatalos magyar orgánumok közül csak a kollégiumi és egyetemi lapok képviselték magukat. (Habár külön megküldték nekik, az MTI, az MRT és a nagy lapok azóta sem vettek tudomást a nyilatkozatról.)”⁴¹

1988. január első napjaiban mintegy 160 romániai menekülő kapott hazatérésre felszólítást, magyar és román nemzetiségűek egyaránt. A Klubtanács Grósz Károlyhoz írt tiltakozó levelében követelte az ilyen intézkedések visszavonását, és

³⁸ Tamás Gáspár Miklós: A bozgor megszólal. *Beszélő*, 1988/1. 221. [Beszélő összkiadás]

³⁹ N.N. *Beszélő*, Térségünk rovat – Románia dosszié. *Beszélő*, 1988/1. 221-228. [Beszélő összkiadás]

⁴⁰ Uo.

⁴¹ *Beszélő*, Térségünk rovat – Szolidaritási nyilatkozat, *Beszélő*, 1988/1. 222. [Beszélő összkiadás]

főleg a kormány egyértelmű, nyílt kiállását a menekültekkel kapcsolatosan. Közben házkutatások folytak az erdélyi tiltakozók miatt. A Magyar Nemzetben a kiutasításokról nem esik szó, sőt azokat cáfolták. A kormány kétértelmű politizálása miatt, a Menedék Bizottság felhívását a Magyar Demokrata Fórum (1988. január 30-án a Jurta Színházban rendezett gyűlésen) támogatta. Ebben ugyanis a Szűrös nyilatkozat utáni tíz legsürgősebb tennivalót, követelést fogalmazták meg „az Erdélyből, Romániából menekülők helyzetének föltárására, a közvélemény tájékoztatására és mozgósítására, megsegítésük módozatainak kidolgozására”. A tennivalók közt szerepel számos olyan, amelyet a hivatalos sajtóban senki sem vet fel, mint a menekültek legalizálása, bevándorlási keretszám megállapítása, szociális támogatás, a visszatoloncolás leállítás, tárgyalások más országokkal befogadásukról, és hogy „a kormányzat tájékoztassa folyamatosan és tényszerűen a közvéleményt és az érdekelteket, ami egyébként alkotmányos kötelessége.”⁴²

A felhívás felszólította a civileket a segítség és adományok szervezésére, az egyházakat a befogadásra, az emigrációt és a nyugati demokratikus kormányokat a támogatásra, az ügyvédeket az ingyenes jogi tanácsadásra. Felkérte

„az engedélyezett – írott és elektronikus – sajtó munkatársait, lehetőségeik szerint törjék át vagy kerüljék meg az erdélyi kérdésben föllállított cenzurális tabukat. A pontos és részletes tájékoztatás ezúttal is életszükséglet”.⁴³

Szentiványi István A menekültek Magyarországon és a nyilvánosságban címmel azt elemzi, hogy Szűrös Mátyás MSZMP KB-titkár 1988. január 25-én elhangzott rádiónyilatkozata után, bár a hazai hivatalos médiumok több alkalommal is foglalkoztak a Romániából érkező menekültek helyzetével, ügyével, mégsem lát a lakosság tisztán. Ugyanis az érdeklődőknek nélkülözniük kell az átfogó, tényeket és adatokat tartalmazó tájékoztatást, és ráadásul nem nevezik nevén a menekülteket.⁴⁴

Az „*informális állampolgári kezdeményezésekről*” az első nyilvánosságban kevés szó esik. A független társadalmi kezdeményezések tagjai közül mindössze Ruttkay Levente (a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság menekültbizottságának, valamint a Menedék Bizottságnak a tagja) juthatott két rövid interjú erejéig szóhoz – fogalmaz a Beszélőben Szent-Iványi István, aki éppen a hivatalos sajtó áttekintése alapján hiányolta számos tény elhallgatását.

„A Menedék Bizottság 1988. január 28-án alakult egy budapesti magánlakáson. (...) A Menedék Bizottság kettős feladatot tűzött maga elé; egyfelől a nyilvánosság

⁴² Térségünk rovat – A menekültek ügye. Ebben olvasható a Klubtanács tiltakozása, a Menedék Bizottság felhívása. *Beszélő*, 1988/1. 226–230. [Beszélő összkiadás]

⁴³ Menedék Bizottság felhívása (1988)

⁴⁴ Szent-Iványi István: Menekültek Magyarországon – Menekültek a nyilvánosságban. *Beszélő*, 1988/2. 394–396. (Beszélő összkiadás]

folyamatos tájékoztatását (amit a hazai sajtó hiányosságai bőségesen indokolnak), a hatóságok működésének ellenőrzését, további intézkedések politikai nyomás révén történő kikényszerítését, másfelől az égetően szükséges, akkor még teljesen hiányzó, gyakorlati segítségnyújtást, úgymint jogi tanácsadást, ruha- és pénzsegélyezést, állás- és munka-közvetítést.”⁴⁵

Tamás Gáspár Miklós, a Kisebbségben rovatban, Az erdélyi múlt, román jelen és a magyar jövő című előadását összefoglalva⁴⁶ szélesebb, történeti horizontról jut el a menekültekhez. Romániában a kisebbségi elit meghajol, behódol, és ezzel tud a politikai elitbe is bekerülni, másfelől a kisebbségbe kerültek, máshol többségként ugyanúgy viselkednek. Ezt csak oly módon lehet morálisan is kompenzálni, ha a diktatúrát a románság és a magyarság közösen dönti meg, és ehhez egy demokratikus, önérzetes Magyarország hozzájárulása örök hála kötelezné a román nemzetet.

„Vegyük szemügyre a két országot. Mindkettő válságban van, bármennyire különböző is a két válság. Romániáé világosabb. A meztelen nyomor, az éhezés, a sötét, a kegyetlen, erőszakos elnyomás, a nemzeti konfliktus alaktalan és egyelőre esélytelen ellenállást váltott ki. A fő tünet a menekülés, amelyre Magyarországon csak későn eszméltek föl, holott épp elegenden szóltunk. 1982-ben megjelent cikkemben azt kérdeztem: ha a menekülő magyarok áttörik a román–magyar határt, mi lesz? Netán lőni fog rájuk a magyar határőrség? Akkor azt hittem ezek szónoki kérdések.”⁴⁷

Csalog Zsolt – Bognár Éva – Fényi Tibor a híresztelések nyomába eredt⁴⁸ vajon igaz-e, hogy a román hatóságok műszaki határzárakat építenek a román–magyar határ mentén, a menekülés megakadályozására. Mert hetente százak kockáztatják életüket, vállalják nemcsak a bizonytalanságot, de a román határőrök golyóit, vagy az azzal majdnem egyenértékű lebukást – egy kicsit szabadabb élet reményében. Elsősorban romániai magyarok, akik a drasztikus nemzetiségi elnyomás elől is menekülnek – de érkeznek szászok, cigányok és románok is. További kérdés, hogy a magyar hatóság az ideiglenes tartózkodási engedély megtagadását miért indokolja a román büntetett előélettel vagy körözéssel, hiszen sokakat éppen a politikai ellenállás miatt ítélték el.

⁴⁵ Szent-Iványi, 1988.

⁴⁶ Tamás Gáspár Miklós: Erdélyi múlt, román jelen, magyar jövő. *Beszélő* 1988/2. 376–382. [Beszélő őszi kiadás]

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Csalog Zsolt–Bognár Éva–Fényi Tibor: Nemesak hírlik. *Beszélő*, 1988/3. 552–554. [Beszélő őszi kiadás.]

„Hírlík, hogy a befogadás általában csak a magyar határátlépőknek jár, vagy esetleg még a szásznak, akit könnyű lesz továbbpasszolni Ausztriába, Nyugat-Németországba. A szökött románt és cigányt azonban a magyar határőr átadja román kollégáinak, akik a boldogtalant úgyszólván a szeme láttára verik félholtta, hogy utána a hírhedt romániai táborok egyikében tüntessék el, nemegyszer örökre. A bennünk reménykedő menekülőt kiszolgáltatni üldözőinek: az emberiség törvényeinek cinikus lábbal tiprása, sötét bűn. De ebben az esetben még súlyos politikai baklövés is: ebben a rémdrámában éppen az emberiség gesztusainak gyakorlásával gyűjthetnének tőkét a jövő megbékélt Kelet-Európája számára, a magunk jövőjéhez is. Ha ezt a lehetőséget is kihagyjuk, miképpen lesz valaha is élhető világ ezen az égtájon? De hát ez csak szóbeszéd, hiszen a visszaadás aktusánál újságíró nem szokott jelen lenni, a magyar hatóságok meg nem számolnak be sötét üzelmeikről. ... tiltakozunk az ellen, hogy bárki faji vagy nemzeti előítéletei alapján néhány perces beszélgetés után döntsön arról, hogy ki jöhet be Magyarországra és ki nem! Milyen alapon követeljük a magyarellenes diszkrimináció megszüntetését, ha magunk is diszkriminálunk?!“⁴⁹

Erre reflektál Fényi Tibor írása⁵⁰, amelyben a romániai menekültek visszaadásáról tesz közzé dokumentumokat a Menedék Bizottsághoz forduló ügyeiből, az 1987 szeptember–1988 december vége közötti időszakból. Ebben a periódusban, a magyar határőrség által visszaadott emberek sorsával mutatja be, hogy mit jelent a befogadás megtagadása. A hazai kommunikációról pedig azt írja:

„Az utóbbi hetekben mégis egyre többször hallani olyan esetekről, hogy magyar hatóságok visszaadtak hozzánk menekülőket... Mert elsősorban a tiltott határátlépők között elvétele, de akadt büntetett előéletű, kábítószeres, elmebeteg vagy éppen a szülei tudta nélkül szökött kiskorú. Ezekben az esetekben a döntést egy háromtagú bizottság hozza meg...“⁵¹

NDK dosszié és a menekültek

A kiválasztott Beszélő cikkekben a keletnémet menekültek csak közvetett módon szerepelnek, azt a társadalmi-politikai háttérrel bemutatva, ahonnan elkívánczik a lakosság meghatározott része.⁵²

A „Vadkelet” rovat arról tudósít rendszeresen, hogyan nyilvánul meg a „hétköznapi” rendőri erőszak az NDK társadalmában, mivel ilyen témájú hírek a hivatalos

⁴⁹ Up.

⁵⁰ Fényi Tibor: A romániai menekültek visszaadásáról. *Beszélő* 1989/1. 760–761. [Beszélő összkiadás]

⁵¹ Uo.

⁵² Dalos György: Független sajtó az NDK-ban. *Beszélő* 1988/2. 430–433. [Beszélő összkiadás.]

sajtóban sohasem jelennek meg, a „Grenzfall” szamizdat kiadvány információs hézagot tölt be. A rendőrségi visszaélések, házkutatások és razziák a „Grenzfall”-ban külön rovatot foglalnak el. A „Vadkelet” rovat sajátossága, hogy főleg vidéki híreket közöl, s többnyire olyan eseményekről, amelyek a nyugati hírközlő eszközkhöz nem jutnak el. A homo dissidens történetében a rendőrség amúgy is szinte az egyetlen szilárd támpont. A rend őrei csupán eszközei egy elbizonytalanodott hatalomnak.

„a titkos és kevésbé titkos rendőrök hada, amely 1987 novemberében megrohanta a kelet-berlini Sion-egyházközség épületét, hogy lefoglalja az utóbb illegálisnak minősített irodalmat, aligha volt tisztában vele, hogy akciója az érintetteket erkölcsileg megerősíti. Ebben azonban nincs semmi meglepő. A hatvanas évek óta az NDK hatóságai egyetlen lépést sem tettek a másként gondolkodók ellen, amely utólag ne bizonyult volna hibásnak.[...] A pluralizmust nem lehet betiltani, legföljebb magánlakásokba száműzni.”⁵³

Demokratikus ellenzék a menekültügy margóján

Szólnak elemzések arról is, hogy a menekültek befogadása és a demokratizálás, az újfajta nemzetközi kapcsolatok és szabadságjogok nehezen választhatók el egymástól.

A Beszélő Románia-dosszié rovatában publikálták, miként hirdetett 15 független szervezet (köztük a Fidesz, az MDF, a TDDSZ, Klubtanács, Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság, Széchenyi Kaszinó, a Románia Liberá és Menedék Bizottság) 1988. november 15-re a szolidaritás jegyében Románia Napot. A brassói munkásmegmozdulásra emlékezést, a nagygyűlés és nyilatkozat előkészületeit beárnyékolta, hogy

„a Románia Liberá csoport emberei sem Csepelre, sem a Parlament elé nem mehetnek, mert a KEOKH (Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal; ez adja vagy tagadja meg az ideiglenes tartózkodási engedélyt, a menekültek „flepnijét”) megmondta nekik, hogy kiutasítják őket az országból, ha a magyar politika ellen demonstrálnak. Így alakult ki végül a felhívás szövegében is szereplő végleges program.”⁵⁴

1988. augusztusban a független szakszervezetek – a Szabadság és Béke (WIP), illetve az „egykori” Szolidaritás Jogvédő Bizottsága (KLIP NSSZ „S”) szervezte meg az első kelet-európai emberjogi konferenciát. Az volt a célja, hogy áttekintse az emberi jogok helyzetét, 40 évvel az ENSZ Emberi Jogok Alapokmányának

⁵³ Uo.

⁵⁴ Memento Brassó, *Beszélő*, 1988/3. 556–557.

megszületése után, felvázolva a független mozgalmak gyakorlati tevékenységének lehetőségét és módszereit. A 130 felszólaló között Kelet-Európából mintegy 20 regisztrált résztvevő volt, mivel sokan nem jöhettek el. Magyarországról 12 fő vett részt (Szabad Kezdeményezések Hálózata, Fidesz, TDDSZ, Inconnu, Menedék Bizottság, a független sajtót, a Duna-mozgalmat és a szolgálatmegtagadókat képviselők). Üdvözlő táviratában a Románia Liberă csoport 1989. március 15-e alkalmából a Beszélőnek és talán az egész demokratikus ellenzéknek ezt írta:

„Sokat tanultunk tőletek, és soha nem felejthetjük el, hogy abban a tragédiában, melyben ma a román nép él, először Magyarországon találtunk megértést és menedéket.” (1989/1.)

Kende Péter 1988-as évertékelőjében⁵⁵ arra keresi a választ, hogy mikor rendült meg a Kádár-rendszer, s a nyilvánosság változásairól így ír:

„Már 1987 nyarán, egyik első magyarországi látogatásomról azzal a furcsa élménnyel tértem vissza Párizsba, hogy a sajtó és a rádió egyfajta panaszirodává alakult át, amelynek tisztviselői mintha abban versengenének egymással, melyikük tud nagyobb bajról, visszaélésről, elégedetlenségről hírt adni. (A televízió fölött ugyanebben az időben még szilárdabban őrködött a pártközpont.) 1988-ban viszont már a hivatalos közbeszéd is főleg arról folyt, hogy „megújulás” kell (...) már az MSZMP vezetésében is volt „nemzeti érzékenység”, s hogy ennek képviselői maguk is szorgalmazták ezt a tiltakozó mozgalmat. Ez az ügy már évek óta megosztotta a pártvezetést, de 1988-ban már nem volt elég beszélni róla, tenni is kellett valamit, már csak az Erdély felől érkező menekültek rendezetlen helyzetére való tekintettel is.”⁵⁶

Konrád György *Megérkezés* címmel⁵⁷ a Beszélő 25. lapszámának tiszteletére beszélt és írt Amerikából hazatérve. Ekkor már életbe lépett az 1988. január 1-jén bevezetett világútlevél, azaz a kiutazásról szóló 1987. évi 25. törvényerejű rendelet és a végrehajtásáról szóló 3/1987. (XII.23.) BM rendelet, amely a kiutazás jogát korlátozottan, de a korábbiaknál sokkal szélesebben biztosítva.⁵⁸ A magyar határon elnéző határőr volt, pedig

„én sem jöttem haza kilencven napon belül. És ugyanígy a feleségem, Jutka, sőt a két-éves Áron és az egyéves József fiam sem. Nem akartam pedig bűnbe esni; felhívtam

⁵⁵ Kende Péter: *Beszélő évek – 1988*, *Beszélő* 1989/9. 54.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Konrád György: *Megérkezés*, *Beszélő* 1989/1. 22.

⁵⁸ Állampolgári kezdeményezés új törvény kidolgozására – a külföldre utazásról, a külföldön való letelepedésről és az útlevélről. *Beszélő*, 1988/3. A cikk követelése az 1989. évi XXVIII. Törvény elfogadásával valósult meg.

a washingtoni konzulátust telefonon, és ott azt felelték, nem kell semmi engedély, kicsit fölényesen hátrították el a kérdést: „De hiszen január óta mindenki akkor utazik, amikor akar. [...] A kedves határőr felfedezhette a nevemet az ő kis láthatatlan listáján... A nagyon kedves fiatal tiszt elvitte az útlevelemet, és a sor mögöttem türelmesen várakozott... Aztán visszahozta, emlékeztetett a szabályokra, elismerte, hogy a belszolgálat és a külszolgálat között manapság hézagok is akadnak, és majdnem barátian adta vissza az úti okmányt, amely, mivelhogy bevonható, inkább a Magyar Népköztársaságé, mint az enyém (...) a nemzeti önrendelkezésnél, a demokratikus semlegességnél kevesebbet nem lehet akarni... Amíg nem lesz Közép-Európában is demokratikus föderáció, addig a magyar kisebbségeknek nem lesz jó. Az út Európához Közép-Európán át vezet. [...] Akarnunk kell a kiérlelt demokráciák megbízható unalmát és középszerűségét. ... a „Beszélő kérjen és kapjon lapengedélyt. Árusítsák a folyóiratárusok, mint a többi lapot. Legyen vége mind a negatív, mind a pozitív diszkriminációnak. És akkor nem muszáj csak azért szeretni a Beszélőt, mert illegális. Foglalja el méltó helyét a versenyben a közönség érdeklődéséért. Veszítse el a szamizdat az önkiadás, a vakremény varázsát. A tisztánlátást, a pontos fogalmazást sem hátrányosan, sem kedvezően nem minősítik a nyomtatás körülményei.”⁵⁹

Ezek után érthető, ha a Magyar Helsinki Bizottság Alapító Felhívását (1989. május 19.) is közreadta a Beszélő: Az új jogvédő szervezet

„folyamatos együttműködésre törekszik más hazai emberjogi, valamint a demokratikus pártokkal, független szervezetekkel, a magyarországi egyházakkal és vallásfelekezetekkel. Sikeres munkája érdekében együttműködésre törekszik a kormányzati szervekkel is. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy független társadalmi szervezetként semmiféle állami szervezettől nem kér és nem fogad el támogatást”... Hazánkba egyre több menekült érkezik, mindenekelőtt Romániából. Sorsukról, letelepedésük vagy harmadik országba való továbbutazásuk engedélyezéséről, sőt esetleges kiadatásukról rendőri szervek döntenek, többnyire a nyilvánosság kizárásával. A Magyar Helsinki Bizottság figyelemmel kívánja kísérni a menekültek helyzetét; szorgalmazza, hogy bővüljenek mind a letelepedés, mind a továbbjutás jogi lehetőségei. [...] A Magyarországgal szomszédos országokban – Ausztria kivételével – mindenütt súlyos és folyamatosan megsértik az emberi jogokat. Amit a kormányzat és a rendőrség tesz Csehszlovákiában a másként gondolkodókkal, a Szovjetunióban a grúzokkal és örményekkel, Jugoszláviában az albánokkal, Romániában pedig az ország valamennyi állampolgárával, az mélységesen ellentétes a helsinki elvekkel. Különösen fájdalmas számunkra – hiszen közelről érint –, hogy a szomszédos országok antidemokratikus politikai viszonyai között az ott élő

⁵⁹ Konrád, 1988.

magyar kisebbségre kettős – politikai és nemzetiségi – elnyomás nehezedik. A romániai magyarságot a drasztikus elnyomás fizikai létében fenyegeti.”⁶⁰

Összegzés

A tanulmány az államszocializmus utolsó éveinek sajátos, központilag szabályozott tömegtájékoztatásának („vörös” szegmens), a köztes szférát megjelenítő szatirikus újságírásnak („rózsaszín” szegmens), valamint a valós híradás hiányosságait pótolni igyekvő második nyilvánosságának („fekete” szegmens) a funkcióját és elmentmondásokkal terhelt működési mechanizmusát az erdélyi, valamint keletnémet menekültek ügye feldolgozásának példáján keresztül vizsgálta. Az első, a második és a köztes nyilvánosság eltérő híradásai – a pártállam által közvetíteni kívánt valóság versus a hatalom által elhallgatott valóság – meghatározó szerepet játszottak a menekültekkel és az állami cselekvőképességgel szembeni társadalmi narratívák kialakításában. Ezek egyúttal formálták a menekültekkel szembeni együttérzést, segítőkészséget, valamint hozzájárultak azokhoz a szolidaritást kifejező, vagy éppen az erőteljesebb állami fellépést követelő politikai kezdeményezések, megmozdulások létrejöttéhez, amelyek a rendszerváltozás eseménysorainak is fontos mérföldköveivé váltak.

Bár a cikkek számát tekintve – nem meglepő módon – a párt-vezérelt, MTI híreket közvetítő, rövid írások vannak erős létszámfölényben, azok többnyire csupán a pártérdekek mentén megszűrt tényeket közvetítették, középpontba állítva az állami intézményeket és szereplőket, mint a (sokáig nevén nem nevezett) menekültügy jelentette kihívásokat biztos kézzel kezelő aktorokat.

A Ludas Matyi (kis számban megjelent) karikatúráin ezzel szemben ironikus-szarkasztikus hangon már megjelennek az erdélyi és NDK-menekültügy kezelésének bizonyos társadalmi ellentmondásai, feszültségei is, és inkább a hétköznapiak átlagembere szemüvegén keresztül láthatunk rá a menekültügy keltette ambivalens helyzetekre, kerülve ugyanakkor a nyílt rendszerkritikát.

A második nyilvánosságot megtestesítő Beszélő hosszú és elemző cikkei ezzel szemben nyíltan és élesen kritizálják az állam menekültügyi gyakorlatát, és egyebek mellett a hivatalos tájékoztatás szelektív és eufemizáló hírközléseit is. Ebből következik az is, hogy a szamizdat cikkekben jóval nagyobb a negatív tartalmú kifejezések előfordulásának száma, mint a hivatalos híradásokban. Ezekben az írásokban hangsúlyosan jelennek meg az állami sajtóban szinte láthatatlan civil, ellenzéki, jogvédő szervezetek, és maguk a menekültek, a határátlépők egyéni történetei.

⁶⁰ *Beszélő*, 1989/2. 904. [Beszélő összkiadás]

Megállapíthatjuk, hogy az 1988–1990-es évek napilapjainak tematikus elemzése az ismert szociológiai módszerekkel, segítette az apróbb különbségek és hasonlóságok felismerését, valamint a jellemző témakörök meghatározását. Ugyanakkor a teljességhez hozzá tartozik, hogy a menekültek, áttelepülők, NDK-átvonulók, erdélyiek és határátlépők egy öncenzúra és pártállami kontroll alatt működő médiatérbe kerültek bele – emberként, témaként és problémaként. Majd érkezésükkel, ittlétükkel párhuzamosan, megváltozott az újságírásnak a gyakorlata, az MTI és a nemzetközi híryanagy jellege, a tömegtájékoztatás káderhatáskörének és egyenirányításának lebontásával együtt. 1990 után megindult a pluralizálódás, a média sokszínű és kaotikus lett, a szamizdatból bárki vásárolhatott, és a menekültügy lassan felolvadt a közigazgatás és rendszet hátköznapjaiban.

„Nekünk megvolt az a kiváltságunk, lévén külpolitikai szerkesztőség, ahol én csak külpolitikával foglalkoztam, hogy jártak a külföldi lapok. Akkor még internet, mint olyan, nem létezett. Sőt hozzáfértünk olyan bizalmas anyagokhoz, mint a C újság, azaz cikkek a nemzetközi sajtóból, egy MTI kiadvány, ami még viszonylag széles körbe eljutott. Volt olyan fiatal kollégám, aki annyira meg volt ezzel elégedve, hogy ő is hozzáfér, hogy egy HÉV szerelvényen vagy buszon olvasta, de megcsípték a titkosrendőrök, hogy ezt nem a nyilvánosságnak szánják. Ennél voltak sokkal zártabb kiadványok, számozott kiadványok, amit alá kellett írni, hogyha kezébe került, hogy te is olvastad. Gondolom, így is ellenőrizték, hogy kihez jut el a »piros csíkos« – úgy hívták, mert a kiadványt piros csíkkal áthúzott papíron volt – még bizalmasabb. Nem lettél tőle sokkal okosabb, mint az, aki a nyugati sajtót is olvashatta. A rádióhoz, televízióhoz hozzáfértek, de volt külön lehallgató szolgálat a Szabad Európára. Minden normális újságíró akkoriban egyrészt meghallgatta a Kossuth Rádiót, ami sokkal nyitottabb volt, mint az összes környékbeli szocialista országnak a hivatalos közzolgálati rádiója, de meghallgatták kontrollnak a Szabad Európát. És a kettőből tálolta össze mindenki a maga valóságképét.”⁶¹

Az új korszak nem jelentette a régi előítéletek megszűnését, így a *szocialista sajtó korlátait sem lehetett gyorsan lebontani*. Emiatt is töltöttek be fontos szerepet az állami napilapokéhoz képest eltérő nyelvezetet és nézőpontot kínáló „rózsaszín” médiumok, illetve még inkább az információhiányt pótló, a központilag irányított hírközléshez képest „alternatív” nézőpontokat nyújtó, a társadalmi érzékenységet formáló, szamizdat források. A kisember látásmódja, a Ludas Matyi karikatúráin keresztül még inkább megmutatja, hogy az ellenőrzött kommunikációban már nem igazán hisz a hivatalos sajtó sem, a menekültügy észlelését pedig nem lehet elviccelni, mert új történelmi fejleményként törődni kell a menedékadással.

⁶¹ Interjú Benda László külpolitikai újságíróval, rádiós és tévés szerkesztővel. Készítette: Neményi Mária, 2024. február 22.

Összegzés arról tehát nehezen adható, amit a hivatalosan megjelenő napilapok nem írtak meg, ugyanakkor a szamizdat megjelenhetett, és az bizonyos, hogy *a közbeszédet nem hagyta érintetlenül mindaz, amit ellenmondásosan, habozva, öncenzúrázva vagy túlozva megírtak/elhallgattak:*

„...megjelent a Magyar Szocialista Munkás Párton belül egy érdekes vonulat, a Szűrös Mátyás, Tabajdi Csaba, Szokai Imre nevével fémjelezhető csoportosulás. Nem csoportosulás ez, hanem inkább úgy mondanám, hogy a „szoci nacik”, akikben volt érdeklődés a történések iránt, és a magyarországi helyzetnek a lazulása következtében, megjelenhetett például erről a helyzetről egy hivatalos..., a Magyar Nemzetben Tabajdi és a Szokai írta cikk. Nagyon érdekes, hogy valamilyen módon eljutott a Romániából érkező menekültek kezébe is ez a cikk, amit ők a tárcájukban hoztak, és passzus vagy útlevelel helyett, ezt használták Magyarországon egy esetleges igazoltatás esetén.”⁶²

„... A Kádár rendszerben az emberek nem hitték el, amit a hivatalos sajtó mond... vagyis valamennyit elhittek belőle, de ... minden nap hallgatták a Szabad Európát is, és azt fogadták el többé-kevésbé hitelesnek, amit a Szabad Európa mondott. A vicc is erről szól. Kádár azt mondja, hogy ez tőrhetetlen, hogy minden kiszivárog, ezért tartunk egy politikai bizottsági ülést. Kiadta az utasítást, hogy hozzanak be két vödört, és amíg nincs vége az ülésnek, addig senki nem mehet ki, itt kell elintéznie. Az ülés közepe táján kopognak. Kádár ingerülten kikiabál, hogy: mondtam, hogy senki nem jöhet be, ne tessék zavarni! Akkor azt mondja kint egy hang: Magdika vagyok, a takarító. Most mondta be a Szabad Európa, hogy betelt a vödör, hát hoztam két új vödört.”⁶³

⁶² Interjú Törzsök Erika szociológussal, kisebbségpolitikai kutatóval, a Szabaddemokraták Szövetsége kisebbségpolitikai titkárságának egykori vezetőjével. Készítette: Neményi Mária, 2024. január 25.

⁶³ Interjú Kószeg Ferencsel, szerkesztővel, egykori parlamenti képviselővel és a Magyar Helsinki Bizottság alapítójával. Készítette Vajda Róza, 2023. május 16.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Borvendég Zsuzsanna: *Újságírásnak álcázva. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottság, 2015.
- Csalog Zsolt-Bognár Éva–Fényi Tibor: Nemcsak hírlik. *Beszélő*, 1988/3. 552–554. (Beszélő összkiadás.)
- Dalos György: Független sajtó az NDK-ban. *Beszélő*, 1988/2. 430–433. [Beszélő összkiadás.]
- Eörsi László: Ideológiai pragmatizmus és (Ön) cenzúra. A három „T” kultúrpolitikája. *Világosság*, 2008. 11–12. 73–96.
- Fényi Tibor: A romániai menekültek visszaadásáról. *Beszélő*, 1989/1. 760–761. [Beszélő összkiadás.]
- Hedlund, Stefan: Property without rights: Dimensions of Russian privatisation. *Europe-Asia Studies* Vol. 53. No. 2, 2001. 213–237.
- Hirschman, Albert O.: Exit, Voice, and the Fate of the German Democratic Republic: An essay in conceptual History. *World Politics*, 45, January 1993. 173–202.
- Hirschman, Albert O.: *Exit, Voice and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1970.
- Hirschman: Kivonulás, tiltakozás és az NDK sorsa – egy elméletörténeti esszé. In: Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája I*. Budapest: ELTE, 122–144. https://www.tarki.hu/hu/about/staff/sb/Migracio_Szociologiaja_1.pdf (letöltés ideje: 2025. november 3.)
- Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Budapest: Médiatudományi Intézet, 2013. <https://mek.oszk.hu/13400/13447/13447.pdf> (letöltés ideje: 2025. november 3.)
- Jakab Lajos: *A szamizdat belülről – az én történetem I–II–III. rész*, é.n. <https://szamizdat.org/> (letöltés ideje: 2025. november 3.)
- Katsenelinboigen, Aron : Coloured markets in the Soviet Union. *Europe-Asia Studies*, Taylor & Francis Journals, vol. 29 (1), 1977. 62–85.
- Kende Péter: Beszélő évek – 1988. *Beszélő*, 1988/9.
- Konrád György: Megérkezés. *Beszélő*, 1989/1. 22–24.
- Mező Gábor: Külpolitikai tudósítók és sajtóattasék – avagy a kádári hírszerzés válogatott csapata. In: Andreides Gábor – Madarász M. Anita – Soós Viktor Attila (szerk.): *Diplomácia, hírszerzés, állambiztonság*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2018. 395–404.
- Sükösd Miklós: A szamizdat mint tiposzféra. Földalatti nyomtatási kultúra és független politikai kommunikáció a volt szocialista országokban. *Médiakutató*, 2013/2. 7–26.

Szász István: Első-e a második nyilvánosság. *Kapu*, 1989.január https://adt.arcanum.com/hu/view/Kapu_1989_01/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2025. november 3.)

Szent-Iványi István: Menekültek Magyarországon – Menekültek a nyilvánosságban. *Beszélő*, , 1988/2. 394–396. [Beszélő összkiadás.]

Tamás Gáspár Miklós: A bozgor megszólal. *Beszélő*, 1988. 1. 221. [Beszélő összkiadás.]

Tamás Gáspár Miklós: Erdélyi múlt, román jelen, magyar jövő. *Beszélő*, 1988/2. 394–396. [Beszélő összkiadás.]

HIVATKOZOTT INTERJÚK

Interjú Ara-Kovács Attilával, külpolitikai szakértővel, EP képviselővel. Készítette: Neményi Mária, 2023. november 2.

Interjú dr. Bárkányi Gábor menekültügyi tisztviselővel, rendőrrel és jogással. Készítette: Vajda Róza, 2023. június 26.

Interjú Benda László külpolitikai újságíróval, rádiós és tévés szerkesztővel. Készítette: Neményi Mária, 2024. február 22.

Interjú Kis Bélával, az Erdélyi Magyarok Egyesülete alapító elnökével. Készítette: Vajda Róza, 2023. június 1.

Interjú Kőszeg Ferencsel, szerkesztővel, egykori parlamenti képviselővel és a Magyar Helsinki Bizottság alapítójával. Készítette Vajda Róza, 2023. május 16.

Interjú Lehel László evangélikus lelkésszel, Ökumenikus Szeretetszolgálat vezetőjével Készítette? Neményi Mária, 2024. január 31.

Interjú Sallai János ny. ezredessel, a határőrség egykori dolgozójával és rendészeti oktatójával. Készítette: Vajda Róza, 2023. május 24.

Interjú Tabajdi Csabával, kisebbségpolitikával foglalkozó szakértővel és egykori MSZMP KB munkatárssal, PACE, EP képviselővel. Készítette? Neményi Mária és Vajda Róza, 2024. február 9.

Interjú Törzsök Erika szociológussal, kisebbségpolitikai kutatóval, a Szabademokraták Szövetsége kisebbségpolitikai titkárságának egykori vezetőjével. Készítette: Neményi Mária, 2024. január 25.

1. Melléklet

Az első nyilvánosság és a Beszélő menekültekkel kapcsolatos hírtermelésének alapadatai

M1.1 táblázat

A romániai és az NDK menekültek témakörének előfordulási gyakorisága a vizsgált cikkekben (%)

	<i>Beszélő</i>	<i>Összes cikk</i>
N	23	654
csak erdélyi	78	65
csak NDK-s	9	15
mindkettő	13	9
egyik sem	0	11
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

M1.2 táblázat

A migrációs narratíva fontos fogalomcsoportjainak aránya (%)

	<i>Beszélő</i>	<i>Összes cikk</i>
N	23	654
Pozitív tartalom	87	63
Negatív tartalom	83	32
Állami szereplők	61	59
Nem állami szereplők	83	40
Nemzeti kérdés	78	29
Gyakorlati ügyek	83	56
Határ	70	49

M1.3 táblázat.

A migrációs narratíva fontos fogalmainak aránya (%)

	<i>Beszélő</i>	<i>Összes cikk</i>
N	23	654
Szolidaritás	48	4
Félelem	35	3
Probléma	61	11
Nyilvános	52	10
Tárcaközi Bizottság	0	8
Rendőrség	55	12
Párt	48	22
Kádár	17	2
Szűrös	17	3
Egyház	26	14
MDF	22	4
SZDSZ/FIDESZ	22	2
Civil szervezetek	48	4
Tüntetés	48	5
Nemzeti ügy	78	29
Munka	65	35
Határ	70	49

M1.4 táblázat

A migrációs narratíva fontos fogalmainak aránya
(%, az erdélyi migrációval foglalkozó cikkek körében)

	<i>Beszélő</i>	<i>Összes cikk</i>
N	21	485
Szolidaritás	52	4
Félelem	29	18
Probléma	57	8
Nyilvános	52	11
<hr/>		
Tárcaközi Bizottság	0	9
Rendőrség	57	12
Párt	48	21
<hr/>		
Kádár	19	3
Szűrös	19	5
<hr/>		
Egyház	24	16
Civil szervezetek	54	5
<hr/>		
Tüntetés	48	6
Nemzeti ügy	86	37
Családegyesítés	19	11
Igazolvány	38	18
Munka	62	36
Határ	71	45

KASZÁS VERONIKA – SIK ENDRE – TÓTH JUDIT – KISS LÁSZLÓ*

Kétféle kép: a keletnémet és az erdélyi menekültek narratívái az állami sajtóban (1987–1989)

Two Images: Press Narratives of East German and Romanian Refugees (1987–1989)

ABSTRACT: The article explores the parallels and divergences in the press representations and refugee-narratives of the Transylvanian and East German refugee crises in Hungary between 1987 and 1989, drawing on the coverage found in the period's official daily newspapers and in its most influential samizdat publication. While the Hungarian press framed the Romanian refugee crisis in ways that suggested social and moral involvement, the case of East German refugees appeared through a more detached, institutional, and ostensibly objective discourse.

KEYWORDS: Transylvanian refugees; East German refugees; state socialism; border opening; press analysis

Bevezetés

Ebben a tanulmányban az erdélyi, illetve a keletnémet menekültügy sajtóbeli megjelenítésének, menekülttörténeti narratívájának párhuzamosságait és eltéréseit elemezzük az 1987–89-es időszak hivatalos napilapjainak, valamint a korszak legmeghatározóbb samizdat lapjának írásai tükrében, kvalitatív és kvantitatív módszerekkel.

* Kaszás Veronika történész, nemzetközi kapcsolatok szakértő, Masaryk Institute and Archives of the Czech Academy of Sciences, e-mail: kaszas@mua.cas.cz; ORCID: 0009-0002-8982-8746; Sik Endre szociológus, az MTA doktora, az ELTE TáTK professor emeritusa, az ELTE TK SZI külső munkatársa. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4166-1852>; Tóth Judit jogász, SZTE AJTK Közjogi Intézet, e-mail: skula@juris.u-szeged.hu; ORCID:0000-0001-5236-0436; ORCID: 0000-0002-1938-8864; Kiss László szociológus, társadalomtörténész, ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Számítógépes Társadalomtudomány Kutatócsoport, e-mail: kiss.laszlo@tk.elte.hu.

A Romániából Magyarországra érkező (túlnyomórészt magyar, kisebb részben román és német nemzetiségű) menekültek száma 1987-től egyre meredekebben növekedett: 1988-ban 13 000, míg 1989-ben már 20 000 fő körül lehetett.¹ A kisebbségek elnyomása, az erdélyi falvak tömeges lerombolásának tervei, a terror és a szegénység együtt és külön-külön indított útnak egyre többeket ebben az időszakban névházasságok, áttelepülési kérelmek révén és más csatornákon, majd jöttek a zöldhatáron is növekvő számban. Így a kérdést sokáig tabuként kezelő pártvezetés kénytelen volt felvállalni az ideérkezők helyzetének rendezését.

A keletnémet menekültek története ezzel ellentétben egy jóval szűkebb időintervallumban csúcsonyosodott ki. 1989 nyarán egyre nagyobb számban keresték fel NDK-állampolgárok a budapesti NSZK-követséget, hogy segítséget kérjenek a nyugatnémet államba történő áttelepülésükhöz. A követségre bemenekülők, majd a környező parkokban, utcákon várakozók száma ezekben a hetekben látványosan megugrott. A látszólag turistaként érkezők, családtagok várták, hogy kedvező döntés szülessen sorsukról. Az NDK négy évtizedes történetének végén, 1988–89-ben az NDK-állampolgárok nemcsak Magyarországon keresztül távoztak országukból, hanem menedéket kerestek a Német Szövetségi Köztársaság prágai, varsói nagykövetségén, kelet-berlini állandó képviselőjénél, az ottani dán és amerikai nagykövetségen is. A német megoldás került a feltűnést, de Magyarországon, illetve Budapesten – az erdélyi menekültek ügyéhez hasonlóan – annak diszkrét kezelése már nem volt lehetséges.

Sajtótörténeti kontextus

A sajtóban megjelent cikkek elemzése nem nélkülözheti a korabeli sajtó általános működési kereteinek rövid és leegyszerűsítő felvázolását. 1988 tavaszán a sajtószabadság azt jelentette, hogy mindenkinek joga van a sajtó útján megismerni mások nézeteit, hogy tájékozódjon szűkebb környezetét, hazáját, a világot érintő kérdésekben, valamint közölni nézeteit, ha azok nem sértik a Népköztársaság alkotmányos berendezkedését.² Ezek a keretek a bel- és külföldi sajtótevékenységre

¹ Tóth Pál Péter: Népeességmozgások Magyarországon a XIX. és XX. században. In: Lukács Éva – Király Miklós (szerk.): *Migráció és Európai Unió*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 19–42. 38.

² Például az egypártrendszer, az állami tulajdon hegemoniáját, Varsói Szerződéshez tartozást és a Szovjetunió vezető szerepét, „nemzetközi érdekeit, az állampolgárok és a jogi személyek jogait, törvényes érdekeit és a közérkölcset, továbbá az emberi jogokat, valamint e szabadság nem szolgálhatja az emberiség ellen elkövetett bűncselekmények igazolását, a háborús uszítást, a más népek elleni gyűlölet felkeltését, a sovinizmust, a nemzetiségi, a faji, a felekezeti és a nemek közötti hátrányos megkülönböztetést”, miként nem valósíthat meg titoksértést és burkolt reklámtevékenységet sem. 1986. évi II. törvény a sajtóról, amelyet számtalanszor módosítottak életbe lépése óta, 1987-ben és 1988-ban is, majd azt követően is (lásd 1-6.§)

(diplomáciai képviselőkre, nemzetközi szervezetekre) egyaránt vonatkoztak, kivéve a nemzetközi szerződésben foglaltakat vagy viszonyosságot, például a hasonló baráti országok sajtókorlátozását követve. Akkor nem létezett előírás a közérdekű adatok közzétételére, bár a sajtótörvényben szerepelt, hogy hiteles, pontos és gyors tájékoztatást kell adni

„az állami szervek, a gazdálkodó szervezetek, a társadalmi szervezetek és az egyesületek politikai, gazdasági, tudományos és kulturális életéről, a nemzetközi élet eseményeiről, más országok és népek életéről, ezzel elősegítve a társadalmi jelenségek közötti összefüggések megértését, mozgósítva a társadalmi cselekvésre”.³

A tájékoztatás általános kötelezettség volt, a valóságnak megfelelő információkkal ellátást mindenkinek elő kellett segítenie. A felvilágosítást adó személyt, a közérdekű bejelentést, illetőleg javaslatot tevőt a vonatkozó jogszabályok szerint meghatározott védelem illette meg. Végül kiemelhető, hogy a sajtó – az érdekeltek hozzájárulása nélkül is – tájékoztatást adhatott az állami szervek, a gazdálkodó szervezetek, a társadalmi szervezetek és az egyesületek, valamint ezek bizottságai nyilvános üléséről, továbbá a bíróságok nyilvános tárgyalásairól, és az érintett szerv kérelmére, a közérdekű kérdésre vonatkozó választ, tartalmi változtatás nélkül köteles volt nyilvánosságra hozni.⁴

A tájékoztatás alapját jelentő információ áramlása oly mértékben volt szabad, amennyire pontos, hiteles az összefüggéseket feltáró sajtó lehetett. A szervezeti keretekhez tartozott, hogy rádió- és televízióműsört készíteni és nyilvánosságra hozni más szervezet (a Magyar Rádió, Televízió kivül, például helyi vagy regionális jelleggel) csak a művelődési miniszter és a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala rendeletében szereplő módon és (időszaki) lapengedéllyel lehetett, míg a hírek, fotók készítése, a hírszolgáltatás csak a Magyar Távirati Iroda monopóliumával történhetett országosan, sőt külföldön és külföldre.⁵

Másfelől, a párt központi vezetése, régóta tisztában volt azzal, hogy a közvéleményt a sajtó egyre kevésbé befolyásolja. Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda osztálya által irányított Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) rendszeresen mérte, majd az illetékes párt- és állami vezetőkkel megismertette az egyes lakossági csoportok, régiók véleményét. A TK 1985-től önálló lett, de működése felett a Tájékoztatási Hivatal látta el a felügyeletet. A Kádár-rendszer alkonyán már évek óta a rendszerrel való elégedetlenség rohamos növekedését mutatták a közvélemény-kutatások, és az 1987 júniusában hivatalba lépett Grószkormány, majd őszre az MSZMP Központi Bizottság napirendjére tűzte a párt

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ 1986. évi II. törvény 9-10.§, 18.§, 21.§ (3) bekezdés

ideológiájának felülvizsgálatát. A tájékoztatás reformja is ennek részévé akart válni, a TK vezetője, Szecskő Tamás szerint

„[A] közvélemény-kutatási eredmények nyilvánossága a társadalmi nyilvánosság próbája. [...] az intézményesülő közvélemény-kutatások eredményeit olyan közismertté kell tennünk, mint – mondjuk a meteorológiai jelentéseket.”⁶

1987 első negyedében, kvázi civil kezdeményezésként készült egy tanulmány a magyarországi tömegkommunikáció akkori rendszerének jellemzőiről és állapotáról: „*Javaslat a nyilvánosság reformjára. Készült a Hazafias Népfront Társadalompolitikai Tanácsa felkérésére.*” 22 szerző munkája volt ez, 12 újságíró és 10 társadalomkutatóé, egyetemi oktatóé. Ez összegezte, hogy a megreformált nyilvánosságban rövidtávon mik a legfontosabb teendők. Például javasolta, hogy a lakosság kapjon érdemi, nyilvános tájékoztatást a vezető párt-, állami és társadalmi szervek üléseiről, a megújulást szolgáló reformelképzelésekről, valamint a közvélemény-kutatások eredményeiről. Sürgette, hogy a lapkiadásban szerezenek érvényt az 1986-ban elfogadott sajtótörvény azon rendelkezéseinek, miszerint a lapalapítók határozzák meg a lap jellegét, irányvonalát, döntsenek a szerkesztőség vezetőjének személyéről, szűnjenek meg a sajtóirányításban meghonosodott, mindenekelőtt az MSZMP központi és megyei apparátusa által gyakorolt, a napi ügyeket érintő informális beavatkozások a lapok, a rádió és a televízió szerkesztőségeinek munkájába. Kezdeményezte, hogy a pártirányítás – a párt saját orgánumait leszámítva – csak közvetett módon, az egyes médiumoknál dolgozó párttagok tevékenysége révén érvényesüljön.⁷ Bár a Javaslatot nem publikálták, bizonyos mértékben beigazolódtott a jóslat, hogy „*a tömegtájékoztatás reformja az egész társadalmi kibontakozás egyik katalizátora lehet*”⁸ – azaz minél több a nyilvánosság, annál jelentősebb a rendszerváltozás. A végjátékban, 1988-ban a Tömegkommunikációs Kutatóközpont átalakult Magyar Közvéleménykutató Intézeté, és a rendszerváltáskor, az állampárt bukása után, pártállami céggént folytatta versenyképtelen működését, közben felügyeletét az államminiszterre bízta, majd 1988–1990-ben a Miniszterelnöki Hivatal államtitkárára.

Ezek alapján a két meneküléstörténet sajtóbeli megjelenítésének hasonlóságai és különbségei nagyrészt a jogi- és pártirányítási keretek figyelembevételével, kisebb részben apró betűinek, kivételeinek és a cenzúra megkerülésének a feltárással történhetett, amikor nem kobozták el a lapot, nem indult szabálysértési eljárás, vagy azt is vállalva terjesztették mégis az alternatív híreket/véleményeket.

⁶ Révész Sándor: A Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) és a rendszer. *JEL-KÉP*, 2020/3. 3–10.

⁷ Gálik Mihály: Ütemkésésben. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont és a nyilvánosság reformja az 1980-as évek végén. *JEL-KÉP*, 2020/3. 35–44.

⁸ Ágh Attila: Tézisek a tömegtájékoztatás reformjához. *JEL-KÉP*, 1988/2. 17–27. 17.

Hipotézisek

A két menekültválság, a részbeni időbeli átfedést leszámítva, szinte minden dimenzióban jelentősen eltér egymástól. Mivel különbözött a két menekültcsoport motivációja, célja, ezért más gazdasági és szociális feladatokat generált magyarországi tartózkodásuk, és eltérő volt a magyar politika viszonya is hozzájuk. Az első hipotézis szerint a cikkválogatásból létrejött két alkorpusz (keletnémet, erdélyi cikkeinek) belső struktúrája eltérő, más konkrét tartalmi csomópontok köre szerveződnek. Ugyanakkor feltételeztünk bizonyos átfedést a cikk-klaszterek között, mégpedig a beavatkozásokat végrehajtó szereplők megjelenésében és elkülönülésében.

Az előzőből következik az a triviális további hipotézis, miszerint a két menekültcsoporttal foglalkozó cikkeken más-más kifejezések – és ehhez kapcsolódóan értelemszerűen – eltérő témák lesznek a dominánsak. Ez összefügg azzal, hogy a magyarországi jelenlétük egyrészt nem egyforma politikai, szakpolitikai feladatokat generált, és különféle intézkedéseket, beavatkozásokat tett szükségessé. Az eltérő kulcsszavak, kulcsfogalmak mögött feltételezésünk szerint a két csoport eltérő politikai, illetve társadalmi „érzékelése” is megfigyelhető.

A harmadik hipotézisünk, hogy a két menekültcsoporttal foglalkozó cikkeknek eltérő a hangvétele, modalitása. Az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek esetében mind a negatív, mind a pozitív modalitással rendelkező kifejezések előfordulását erősebbnek tételezzük, hiszen lényegesen több szálon kapcsolódtak a magyar társadalomhoz (azonos anyanyelv, azonos etnikum stb.), és menekülésük, az őket ért atrocitások, illetve megsegítésük igénye vélelmezhetően több negatív, illetve pozitív érzelmet váltott ki, mint az egyébként ugyancsak sok megrázkódtatáson átesett keletnémet menekültcsoporté. Az ő magyarországi jelenlétük várakozásaink szerint inkább csak „megoldandó feladatként”, mintsem emóciókat kiváltó válsághelyzetként jelent meg.

A negyedik hipotézis szerint a két cikkcsoportban eltérő a politikai szereplők reprezentációja, más politikusok jelennek meg az egyes menekültcsoportokhoz kapcsolódóan. Várakozásaink szerint ugyanakkor a politikusokhoz kötődő cikkek modalitása, a kor hivatalos sajtójának alapállásából fakadóan, pozitívabb lesz az átlagosnál, tehát a politikusokat inkább eredményekkel, sikerekkel, előremutató folyamatokkal összefüggésben nevesítik.

A korpusz és az elemzés módszertana

A korpuszt négy magyarországi napilap, a *Népszabadság*, a *Népszava*, a *Magyar Hírlap* és a *Magyar Nemzet* cikkei adják. A vizsgálati időszakunkban, 1987 szeptembere és 1989 szeptembere között megjelent lapszámokból, kulcsszavak

segítségével, leválogattuk a menekültkérdéssel foglalkozó cikkeket (részletesen lásd a melléklet 1. blokkját). A leválogatáshoz használt kulcsszavak a következők voltak: *állampolgár; külföldi állampolgár; áttelepül/áttelepülő/áttelepült/letelepül, befogad, erdélyi/erdélyi menekült, romániai magyar, román/román állampolgár; Románia, NDK/keletnémet, menekültkérdés, menekülttábor, határőr; kiutasítás*. A duplumok (például több lapban megjelenő rövid hírek, beszámolók), néhány szavas hirdetések, töredékes anyagok (így a cikkeket röviden összefoglalók, leadek) kiszűrésük után 654 cikket azonosítottunk.

A cikkeket előre definiált kulcsszavakat tartalmazó szótárak felhasználásával kategorizáltuk a keletnémet vagy az erdélyi menekültekkel kapcsolatos cikkek halmozában (részletesen lásd a melléklet 2. blokkját). Egy-egy cikkben akár mindkét menekültcsoporttal kapcsolatos kifejezések is előfordulhattak, ezekben az esetekben az adott cikk mind a keletnémet, mind az erdélyi címkét megkapta. A cikkek besorolásakor a következő elemszámokat kaptuk: a keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek száma 160 (ebből 101 csak velük foglalkozott), az erdélyi menekültekkel foglalkozóké 485 (ebből 426 csak velük foglalkozott).⁹

A korpusz narratíváit a következő módszerekkel vizsgáltuk:

- Miről szólnak a cikkek, mi az alapkérdés, amit egyszerű szógyakoriságszámlálással közelítettük.
- Ezután arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen narratívák azonosíthatóak akkor, ha a szavak közötti kapcsolatokat vizsgáljuk. Ehhez az LDA topikmodellezést használtuk, melynek célja, hogy tesztelje a két menekültcsoporttal foglalkozó cikkek látens struktúrájának eltéréseit (részletesen lásd a melléklet 3. blokkját). A két alkorpuszon futtatott LDA topikmodellezési eljárás megmutatja a cikken belül azonosítható tartalmi csoportokat. Ezeknek mind kvantitatív, mind kvalitatív összevetése segíthet a két csoporttal foglalkozó cikkek tartalom szerinti klaszterezésében.
- A következő lépésben, a narratívákban fontos szerepet játszó szavak „beágyazódását” elemeztük, vagyis azt, hogy ezek a kulcsszavak milyen más szavak társaságában fordulnak elő nagy eséllyel. Ettől a megközelítéstől azt vártuk, hogy jobban kirajzolódik a narratívák üzenete, azaz milyen tartalmat sugall az adott fogalmakhoz tapadó közvetlen környezet.
- Végül azt vizsgáltuk, hogy milyen érzelmek fűződnek az egyes topikokhoz. Ezzel a narratívák rejtett, az érzelmekre észrevétlenül ható sugallatait akaruk bemutatni.

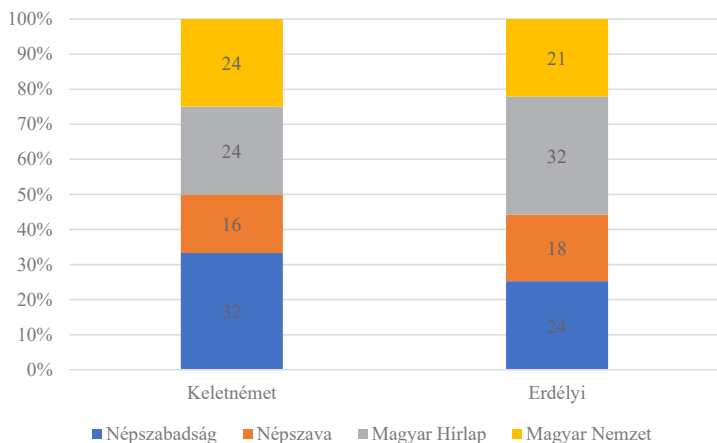
A kvalitatív és kvantitatív szövegelemzéseken túl a kutatás egyes megállapításait a korszak menekültügyi történetének meghatározó szereplőivel készített interjúrészletekkel is alá kívánjuk támasztani.

⁹ Azt a 66 cikket, amelyben egyik menekültcsoport sem szerepel, jelen elemzésből kihagytuk.

A keletnémet és az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek jellemzői

Az elemzés első szintjén nem törekedtünk többre, mint a két cikkhalmaz tartalmának egyszerű leírására, anélkül, hogy az ezekben rejtőző narratívák sajátosságait vizsgálnánk.

Az első két ábra a cikkek megjelenésének azon sajátosságait mutatja, amelyekkel a korabeli hegemonisztikus pártállami propaganda esetleges eltéréseit érzékelhetjük. Feltételeztük egyrészt, hogy ebben az időszakban a propaganda már nem homogén, hanem korlátozottan heterogén lehetett, attól függően, hogy közvetlenül a párt vagy valamilyen annak alárendelt, de eltérően ellenőrzött országos szervének napilapjában jelent meg a cikk.¹⁰ Másrészt a két menekültcsoport szereplése a propagandában abban is eltérhetett, hogy elsődleges (tehát fontosnak tartott) hírként jelent meg vagy sem, illetve a cikk minimális (egy bekezdésre korlátozódó terjedelmű) vagy ennél valamivel részletesebb híradás volt-e (1. és 2. ábrák).

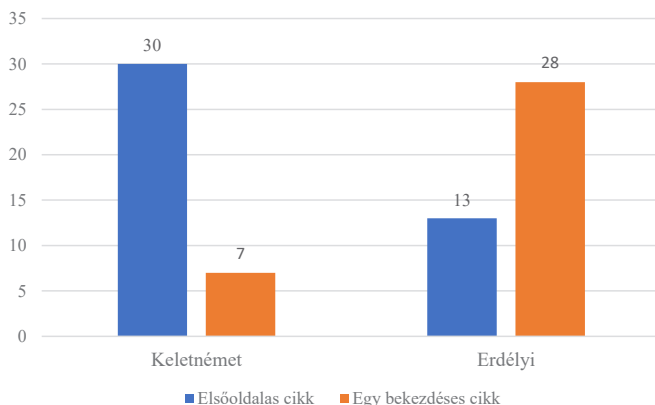


1. ábra. A keletnémet és erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek a megjelenés helye szerint (%)

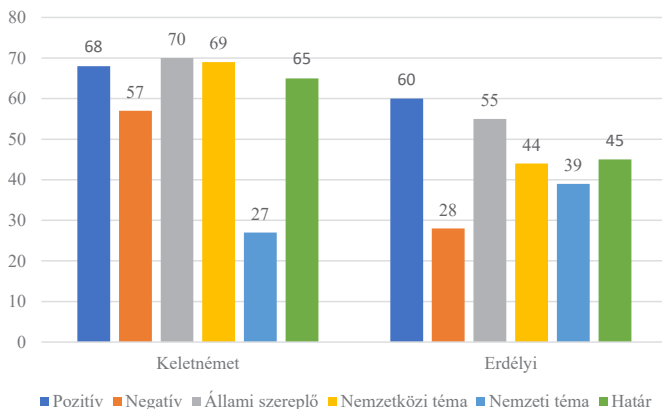
A két ábra alapján megállapítható, hogy a keletnémetekkel foglalkozó cikkek inkább a propaganda közvetlen pártirányítás alatt álló szegmensében (*Népszabadság*) jelentek meg, illetve közel harmaduk elsődleges, tehát fontos hírnek számított, ami általában meghaladta egy egyszerű közlemény szintjét. Ezzel szemben az erdélyiekkel foglalkozó cikkek nagyobb eséllyel jelentek meg a kormányzati

¹⁰ Részletesen lásd e kutatásban Kaszás Veronika és tsai: A „rózsaszín” különféle árnyalatai: a menekültügy narratívái a rendszerváltás éveiben az állami sajtóban (1987–1989)

ügyek körében (*Magyar Hírlap*), s nem nagyon kerültek a kiemelt fontosságú hírek körébe, továbbá sok volt közöttük az egyszerű közlemény.



2. ábra. Az elsőoldalas, illetve az egy bekezdéses cikkek aránya a keletnémet és az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek két halmazában (%)



3. ábra. A fontosabb témacsoportok megjelenése a menekültekkel foglalkozó cikkek két halmazában (%)

Ami a hírek fontosabb témacsoportjainak tartalmát illeti (3. ábra), egy kivétellel (nemzeti téma) ezek mindegyike gyakoribb volt a hosszabb, keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkekben. Ezekben a híradásokban nincs jelentős eltérés a fontosabb témacsoportok megjelenése arányában, még a negatív tartalom

aránya is közelíti a pozitívét. Ám az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkekben két témacsoport (a pozitív tartalom és az állami szereplő) a többinél gyakrabban szerepel, s a pozitív és a negatív tartalom gyakorisága között nagy a különbség.¹¹

Az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek LDA elemzése

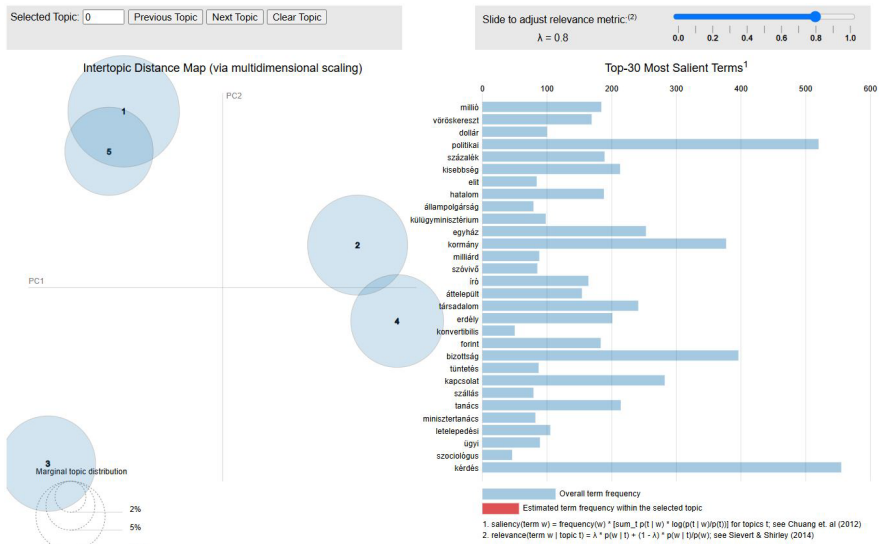
Az erdélyi menekültekkel kapcsolatos cikkek klaszterezése során, a modell optimális illeszkedésének és relevanciájának szem előtt tartásával, az 5 topikos modell mellett döntöttünk (1. kép). Az így létrejött klaszterek között (részletesebben lásd a melléklet 4. blokkját) egy ikertéma található (1. és 5. topik: állami szerepvállalás és költségviselés), két téma kis részben fed egymást (2. és 4. topik: társadalom, önszerveződés és „alternatív hangok”), míg egy téma (3. topik: szolidaritás, segítő akciók) teljes mértékben elkülönül a többtől.

A topikok kialakulásában és elrendeződésében a legtöbbször előforduló harminc szó jellemzői: a folyamat lényegét kifejező fogalmak („politikai”, „kérdés”) és a főszereplők („bizottság”, „kormány”, „tanács”), míg az „egyház”, a „társadalom” a „kapcsolat” is meghaladja a 200 említést.¹²

A két legnagyobb elemszámú (legtöbb cikket magában foglaló) topik az állami szerepvállalással [1. Topik (N=164)] és a szolidaritási, segítő akciókkal [3. Topik (N=203)] foglalkozik. A társadalommal, önszerveződéssel, valamint a Magyarországon belüli „alternatív” szereplőkkel, tüntetésekkel, tiltakozásokkal foglalkozó topikok erőteljes elkülönülése, valamint alacsony elemszáma (a 2., 4. és 5. topikok elemszáma rendre 34, 14 és 69) jól mutatja, hogy a témával foglalkozó sajtó a „társadalmi elem” jelenlétét, az erdélyi menekültválsággal foglalkozó cikkekben meglehetősen marginálisan kezelte. A fő hangsúlyt az állami vezetés szerepére, a menekültkérdéssel kapcsolatos hivatalos beavatkozásokra – tárgyalások, egyeztetések, nyilatkozatok, intézkedések, illetve az ezekhez kapcsolódó állami költségek – helyezte. Az „alternatív hangok” a hivatalos napilapokban magyar részről mindazonáltal alig jelentek meg.

¹¹ A kutatásban a pozitív és negatív változókat szakértői döntés alapján, előre definiált kifejezésekből aggregáltuk. A pozitív szavak listája együttlérzést kifejező, segítségnyújtáshoz kapcsolódó szavakat tartalmaz (pl. adakozók, adomány, befogad, együttlérzés, együttlérködés, emberbarát, emberséges, jótékonyág, megsegítés, összefogás, szolidaritás, támogatás), míg a negatívak félelemhez, nehézségekhez kapcsolódnak (pl. agresszív, bizonytalanság, családottság, elégedetlenség, értetlenség, félelem, hangulatkeltés, hátrányos, jogtalan, nehézség, probléma, túlsúlyfolság).

¹² A korabeli folyamatokat jól jellemzi, hogy a „szociológus” fogalom is bekerült a leggyakoribb harminc fogalom közé.

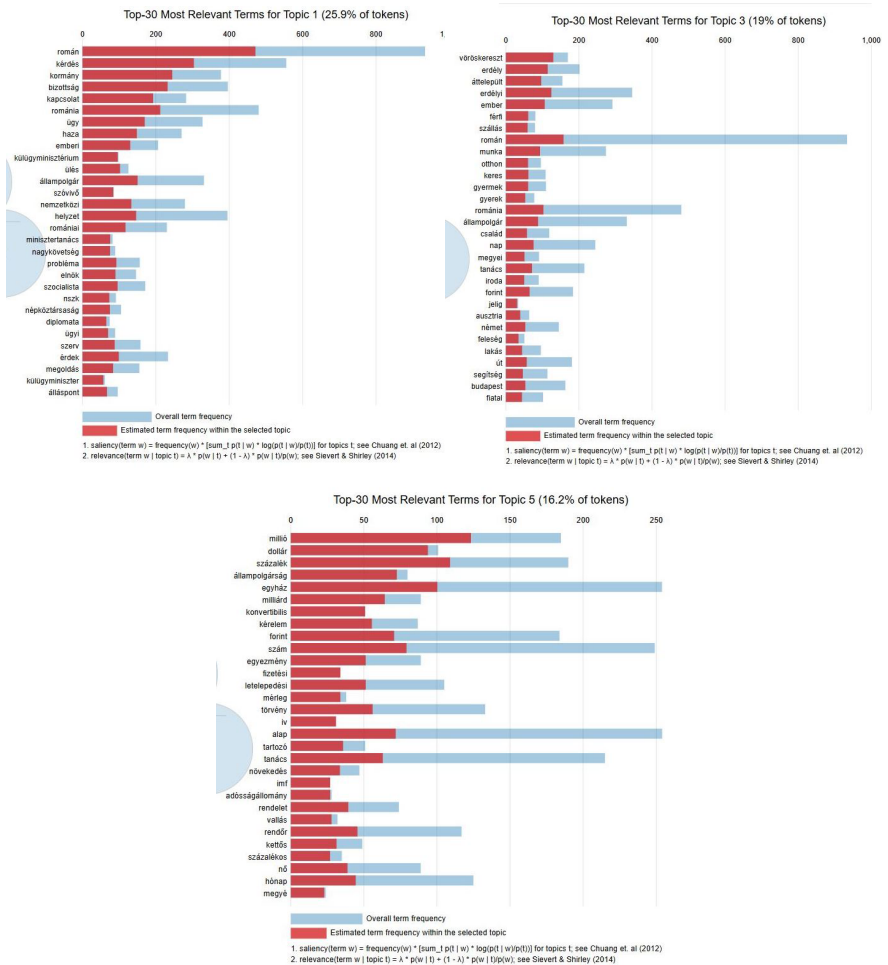


1. kép. Az erdélyi menekültek topikjainak elrendeződése (bal oldali blokk) és a leggyakoribb fogalmak (jobb oldali blokk)

Az erdélyi menekültekkel foglalkozó korpuszból a három legnagyobb topikot, az „állami szerepvállalást”, a „társadalmat, önszerveződést”, valamint a „költségviselet” részletesebben megvizsgálva, előkerülnek azok a kifejezések, amelyek a fenti értelemben a leginkább meghatározzák őket. Ez két lépcsőben történik, előbb a legjellemzőbb szavakat keressük meg: ezek a korpuszban viszonylag gyakran előforduló fogalmak, amelyek az adott topikon belül is gyakoriak.¹³ Második lépcsőben a domináns fogalmakat azonosítottuk, amelyekkel finomíthatjuk a topikok leggyakrabban használt szavak alapján történő leírását. Ezek olyan kifejezések, amelyek a korpuszban alig fordulnak elő, de akkor ezek zöme az adott topikra koncentrálódik.

Az „állami szerepvállalás” topik esetében a legjellemzőbb szavak a *kormány*, a *bizottság*, a *kapcsolat*, a domináns szavak pedig a *külgyminisztérium*, az *ülés*, a *szóvivő*, a *minisztertanács*, a *nagykövetség*, továbbá a *diplomata*, az *ügy* és az *államtitkár*. Jól látszik az egyes központi állami szerveken, szereplőkön túl a külpolitikai orientáltság. A „társadalom, önszerveződés” topikot leginkább meghatározó szavai a *Vöröskereszt*, az *Erdély*, az *áttelepült*, a domináns fogalmak pedig a *férfi*, a *szállás*, a *gyerek* és a *feleség*, vagyis a civil társadalom és a családdegysítés folyamatának elemei. A költségviselet topikot az anyagi vonatkozásokra utaló szavak

¹³ Hozzávetőlegesen a korpuszban egy gyakran előforduló fogalom kb. fele az adott topikban jelenik meg.



2. kép. Az „állami szerepvállalás” (bal felső szegmens), a „társadalom, önszerveződés” (jobb felső szegmens) és a „költésgyviselés” (alsó szegmens) topikok definiálásánál felhasznált fogalmak (A kék vonal az adott fogalom teljes korpuszbeli, a vörös az adott topikon belüli gyakoriságát mutatja.)

szegregálják elsősorban, így a millió és a százalék, illetve sok domináns fogalom, mint például a dollár, a fizetési, a mérleg, az IMF vagy az adósságállomány, de ilyen az állampolgárság és a kisebbség fogalma is.

A következő két idézet segíti, hogy jobban láthatóvá tegyük a két ikertopik tartalmát:

- 1. topik: külügyminiszter, külügyminisztérium, diplomata, szóvivő, kormány, ülés, minisztertanács
 - „A külföldi állampolgárok ügyeivel foglalkozó állami tárcaközi bizottság dr. Gál Zoltán belügyminiszter-helyettes vezetésével pénteken ülést tartott. (...) A bizottság értékelte az áttelepültek helyzete rendezésének eddig kialakított elveit és gyakorlatát. Megállapította: az érintettek sokrétű segítséget kapnak munkába állásukhoz, életvitelük kialakításához, társadalmi beilleszkedésükhöz.” (*Népszabadság*, 1988. november 12. 4.)
- 5. topik: dollár, százalék, millió, forint, konvertibilis, mérleg, fizetés, adósságállomány
 - „A hazánkban letelepedni szándékozó román állampolgárok támogatására a »Segítsen, hogy segíthessünk« akció keretében a Magyar Vöröskereszt segélyszámlájára ... több mint 11 millió forintot, s mintegy egymillió forint értékű külföldi valutát fizettek be. A pénzadományokból 8 millió forintot meghaladó értékben gyorssegélyt kaptak a rászorulóknak, több mint hatezer esetben.” (*Népszabadság*, 1988. augusztus 20. 21.)

Az „ellenpólust” jelentő társadalmi véleményeket és kérdéseket tartalmazó topikcsoportok (2. és 4. topik) jellemző idézetek a következők:

- 2. topik: elit, mozgalom, kisebbség, társadalom, demokratikus, hatalom
 - „A Szabad Románia Csoport nevű politikai szervezet, amely azért küzd, hogy Romániában tiszteletben tartsák az emberi jogokat, az újév alkalmából meleg köszönetet mond a magyar kormánynak és a magyar népnek a menekültek ügyében tanúsított emberségességéért.” (*Magyar Nemzet*, 1989. január 2. 3.)
- 4. topik: tüntető, szervező, író, történész, szociológus, munkás, nyilvános, értelmiség, állambiztonsági
 - „A Szabad Demokraták Szövetségének ügyvivői testülete és a Menedék Bizottság az erdélyi menekültek ügyéről, a visszatoloncolásokról, illetve a menekülttáborokról nyilatkozatot adott ki. A két szervezet tagjai többek között szorgalmazták: Magyarország fogadjon be mindenkit, aki Romániából hozzánk menekül, s a magyar hatóságok ne tegyenek különbséget a menekültek között nemzetiségük, útiokmányuk megléte, illetve hiánya, a menekülés módja és gazdasági vagy politikai indoka alapján. (...) Annak a véleményüknek is hangot adnak, hogy a Tárcaközi Bizottság és a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatal munkáját teljes nyilvánosság előtt végezze.” (*Magyar Nemzet*, 1989. január 7. 3.)

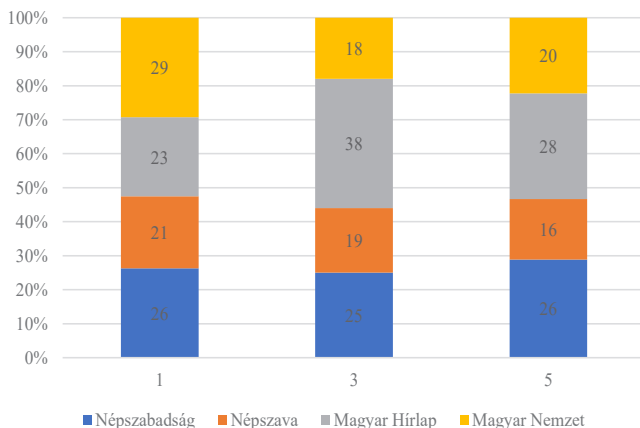
A közepes nagyságú, a szolidaritással, segítőkész akciókkal foglalkozó cikkcsoport viszonylag nagyobb elemszámát az magyarázza, hogy ebben a topikban található az erdélyi menekültekkel kapcsolatos gyakorlati ügyeket – munkavállalás, szállás,

állampolgársági tennivalók intézését –, valamint az államszocializmus idején pártkontroll alatt működő Vöröskereszt¹⁴ és egyéb, nem állami szervezetek által nyújtott segítséget érintő cikkek.

- 3. topik: Vöröskereszt, szállás, otthon, gyermek, munka
 - „A Fiala Művészek Klubja ... Segélyfeszítvált rendez, amelynek bevétele (jegyek ára egy napra 100 forint) a Vöröskeresztnek utalja át az erdélyi menekültek támogatására.” (*Népszava*, 1988. június 10. 6.)

A civil szervezetek által nyújtott támogatások, a társadalmi szolidaritás témája a topikmodell alapján ugyanúgy elkülönül a civilek „politikai” szereplésétől (4. topik), mint a hivatalos, az állam által intézett politikai beavatkozásoktól. A sajtó szándéka egyértelműnek tekinthető: a politika az állam területe, az alternatív hangok, civil szervezetek a hivatalos sajtóban nem jelenhetnek meg „politikacsinálóként”, számukra a szerepvállalás lehetséges terepe a szolidaritás, a támogatás, a köznapiság segítségnyújtás lehet. A kádári konszolidáció alapeleme, a társadalom depolitizálásának szándéka még a nyolcvanas évek végének akut problémájával foglalkozó cikkekben is tetten érhető.

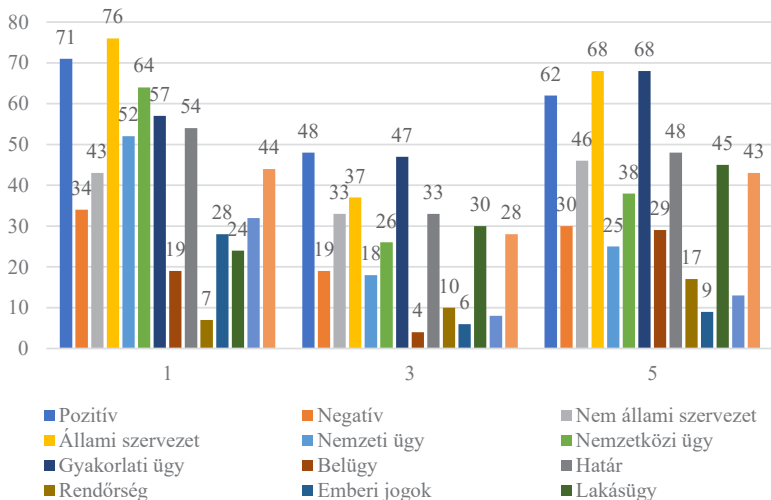
A topikok szógyakorisága azt mutatja, hogy míg az „állami szerepvállalás” topikban mind a négy, első nyilvánosságba tartozó napilap súlya kiegyensúlyozott, addig a „társadalom, önszerveződés” témakörében a kormányzati forrás (*Magyar Hírlap*) aránya nagyobb.



4. ábra. A megjelenés helye az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek három nagyobb topikjában (%)*

¹⁴ Az 1955. évi 25. törvényerejű rendelet értelmében a Magyar Vöröskereszt demokratikus tömegszervezetként működött, nagyrészt állami költségvetésből. Fő feladata volt az állami intézményrendszerrel összefonódva az állami egészségügyi és szociális ellátás szervezése. Lásd Kaszás Veronika: A Magyar Vöröskereszt szerepe az 1988–89. évi erdélyi menekültek helyzetének rendezésében. *Comitatus*, 209. 2012. 94–106.

Ami a legfontosabb témacsoportok topikonkénti megjelenését illeti (5. ábra), a topikok között nincs nagy különbség a pozitív és negatív tartalmak egymáshoz való arányában, ez a 3. topikban a legalacsonyabb. Ugyanez a helyzet az állami vagy nem-állami szervezetek esetében, ahol az állami túlsúly a 3. topikban szinte eltűnik. A többi téma relatív gyakorisága a rendőrség, a bel- és lakásügy esetében az 5. topik, az emberi jogok és az MSZMP vonatkozásában az 1. topik esetében a nagyobbak.



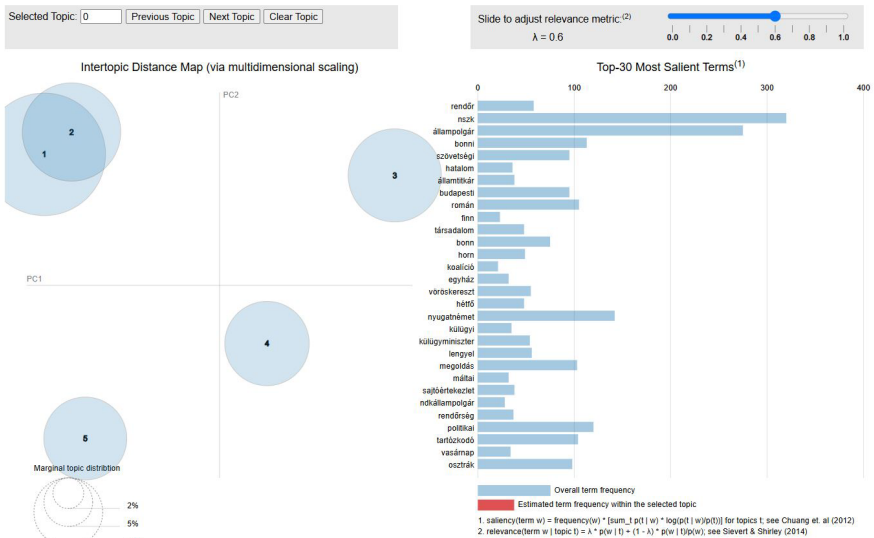
5. ábra. A fontosabb témacsoportok megjelenése az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek három nagyobb topikjában (%)

Összességében az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek LDA topikmodellezése alapján az a kép rajzolódik ki, hogy a lapok a folyamatot elsősorban a magyar állami intézkedések, illetve azok költségvonzata szempontjából mutatták be. A topikmodellezés segítségével kirajzolódó tematikus szerkezet jól tükrözi a sajtó nyolcvanas évekbeli diskurzív működését az erdélyi menekültekkel kapcsolatban. Az „állami szerepvállalás” topik dominánsan a külpolitikai és intézményi szférát jeleníti meg, amelyben a külügyi apparátus és a miniszteriális struktúrák központi szerepet kapnak. A „költségviselés” topik elsősorban gazdasági fogalmakkal operál, és az állami, valamint a nem-állami anyagi hozzájárulások kérdését tematizálja – jól elkülönítve a pénzügyi racionalitás és a segélyezés diskurzusát. A „társadalom, önszerveződés” topik a civil támogatás és az egyéni szereplők cselekvésének terét rajzolja meg, ami a szolidaritás és a közösségi felelősségvállalás nyelvén fogalmazódik meg.

A társadalmi véleményeket tükröző 2. és 4. topikok politikai jellegűek, de ezek megjelenése marginálisabb – ezáltal jól tükröződik a hivatalos sajtó azon törekvése, hogy a civil szereplők politikai aktivitását háttérbe szorítsa, és számukra a segítségnyújtás apolitikus szerepét tartsa fenn. A topikok szegmentáltsága tehát nem csupán tematikus, hanem ideologikus is: a menekültügyet az állam és a társadalom világai közötti világos határvonal mentén konstruálja meg, megerősítve a Kádár-rendszer depolitizáló logikáját, még egy humánpolitikai krízishelyzetben is.

A keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek LDA elemzése

Az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikksoporthoz hasonlóan, a keletnémet menekültválságot érintő cikkek esetében is, az 5 topikos modell illeszkedését tekinthetjük a legjobbnak. A topikmodellt áttekintve itt is jól látható egy *ikertopik* elkülönülése a többitől – a két topik az állami megoldáskereséssel [1. topik (N=45)], valamint ezzel nagyon szoros átfedésben, a magyar és a nyugatnémet vezetés hivatalos diplomáciai kapcsolataival [2. topik (N=67)] foglalkozik.



A bel- és külpolitikai tartalmaktól erőteljesen elkülönül a három kisebb topik, amelyek a menekültek átmeneti elhelyezésének, szállásainak problematikájával [3. topik (N=11)], a közép-európai kontextussal [4. topik (N=14)], illetve a társadalmi véleményekkel, tiltakozásokkal [5. topik (N=22)] foglalkoznak.

A leggyakoribb fogalmak, amelyek a topikokat formálják – a szereplők kilétéhez kapcsolódó triviális szavaktól, mint például az „NSZK” fogalom variánsai

vagy az „állampolgár” kifejezéstől eltekintve – nagyon egysíkúak. Tehát a lehető legapolitikusabb módon és általánosságban mutatják be a folyamatot.

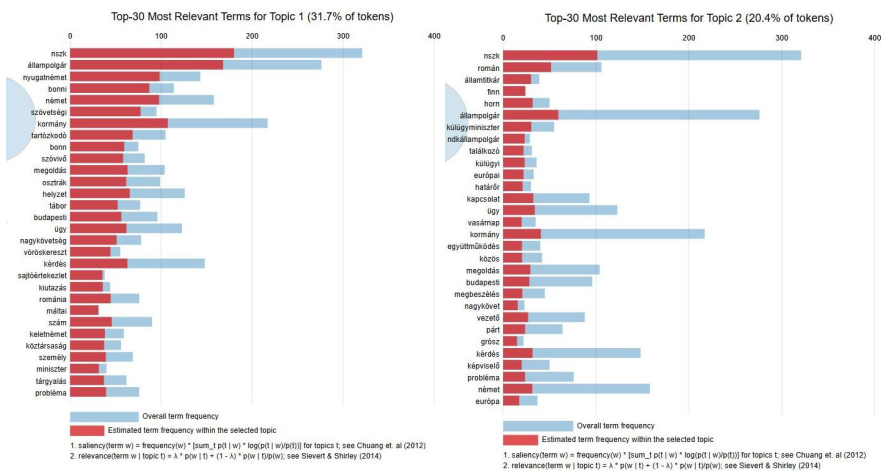
Az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkekhez hasonlóan, az állami szerepvállalás (ez esetben szinte kizárólag külpolitikai) aspektusai önálló topikokat alkotnak (a szinte teljesen átfedő halmazként megjelenő 1. és 2. topikok). Ugyanakkor az erdélyi menekültek narratíváival ellentétben a civil szervezetek munkája itt nem jelenik meg önálló topik formájában, s a Vöröskereszt tevékenysége az 1. topikhoz, az állami megoldáskereséshez kapcsolódik. Az egyes topikok *jellemző szavainak* áttekintése ugyanakkor azt mutatja, hogy a cikkek az állami beavatkozások, külpolitika, diplomácia vonatkozásában a magyar és a nyugatnémet fél tevékenységét kapcsolják össze erősen, míg a keletnémet kifejezés alig van jelen a diskurzusban, és ha mégis, úgy leginkább az NDK-beli tiltakozásokhoz, az állami erőszakszervezetek, az állambiztonsági szolgálatok tevékenységéhez kapcsolódóan kerül elő.

A topikok jellemző szavai, szövegrészelei a következők:

- 1. topik: NSZK, állampolgár, megoldás, osztrák, tábor, nagykövetség, sajtóértekezlet, miniszter
 - „A magyar hatóságok azt tervezik, hogy a hazánkból illegálisan Ausztriába távozni próbáló, tetten ért NDK-állampolgároknak nem az úti okmányába pecsételik be tartózkodási engedélyük érvénytelenítését, hanem egy könnyen eltávolítható lapon jelzik az engedély visszavonását – röppentette fel a hírt a Reuter hírügynökségre hivatkozva a Daily News Neueste Nachrichten című budapesti napilap tegnapi, német nyelvű hírszeállításában.(...) A sajtóosztálytól kapott információ szerint a magyar hatóságok még nem állapodtak meg az érintett két ország, az NDK és az NSZK képviselőivel, még folynak az egyeztetések.” (*Magyar Hírlap*, 1989. augusztus 10. 2.)
- 2. topik: NSZK, Horn, külügyi, európai, államtitkár, találkozó
 - „Mind nehezebb a magyar-osztrák határtárség megközelítése – erről számolt be a hét elején a Szövetségi Köztársaságba érkezett NDK-menekültek újabb csoportja. (...) Az NSZK fővárosában hétfőn több fórumon is méltatták a magyar szerepet a menekültprobléma megoldásának felkutatásában.” (*Népszabadság*, 1989. augusztus 29. 3.)
- 3. topik: hatalom, kormánybiztos, feladat, társadalom, konfliktus
 - „A hirtelen megnőtt áramlás valóban nehéz feladatok elé állítja a nyugatnémet hatóságokat: kevés a pénz, lakásprogramuk papíron sincs, és munkahelyet éppen olyan kevésbé tudnak biztosítani nekik, mint a honi 2,2 milliónak.” (*Magyar Nemzet*, 1989. augusztus 19. 2.)
- 4. topik: környezetvédelmi, beruházás, kockázat, Duna, nyugati, változás, lakosság
 - „Tény: a nyugati határszélén kiszámíthatatlan következményekkel fenyegető helyzet volt kialakulóban, amely egyebek közt a határőröket is

nemegyszer életveszélybe sodorta. Ilyen helyzetet határain egyetlen szuverén állam sem tűrhet meg.” (*Népszabadság*, 1989. szeptember 12. 3.)

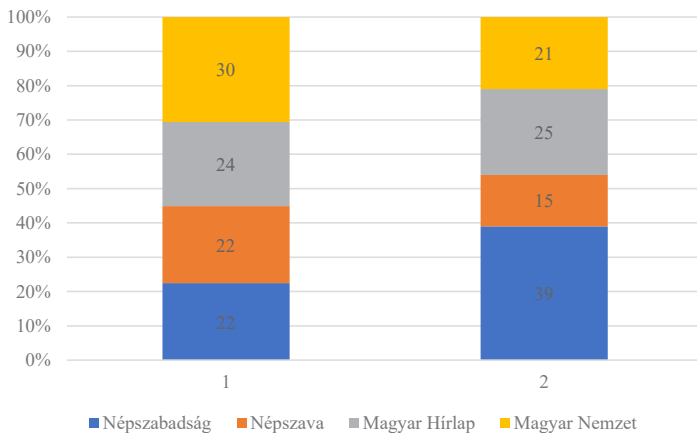
- 5. topik: rendőr, rendőrség, író, tiltakozás, Honecker, eljárás, őrizet
 - „A Szabad Demokraták Szövetsége és a Menedék Bizottság tiltakozik a keletnémet turisták kitoloncolása ellen. Állásfoglalásukban megállapítják: A Német Demokratikus Köztársaság több, tőlünk segítséget kérő állampolgárától, valamint a hazai és külföldi sajtóból arról értesültünk, hogy a magyar belügyi hatóságok az ország területének elhagyására kényszerítő pecsétel látják el azoknak a keletnémet turistáknak az útlevelét, akik megítélésük szerint »túlságosan közel« merészkedtek a magyar határhoz.” (*Magyar Nemzet*, 1989. július 27.)



5. kép. Az „állami szerepvállalás” (1. topik) és a „diplomácia” (2. topik) definiálásánál felhasznált fogalmak (A kék vonal az adott fogalom teljes korpuszbeli, a vörös az adott topikon belüli gyakoriságát mutatja.)

A keletnémet menekültekkel foglalkozó diskurzus két legnagyobb topikját meghatározó szavak (magyar állam szerepe, állami megoldáskeresés; diplomácia) vizsgálata alapján látjuk, hogy alapvetően mindkét topik erősen külpolitikai irányultságú. Az „állami megoldáskeresés” topik meghatározó/szegregáló szavai az állampolgár, a nyugatnémet, domináns szavai a Bonn/bonni, a szövetségi, a szóvivő, az ausztriai, a tábor, a Vöröskereszt, a sajtótájékoztató. A „diplomácia” topikot csak a domináns szavak alapján lehet definiálni. Ezek lényegében mind a diplomácia, illetve kisebb részben a belügy fogalmai, mint az államtitkár, az NDK-állampolgár, az európai, a határőr, a nagykövet, a külügy, továbbá Grósz (Károly).

A két nagyobb topik között szinte „munkamegosztás” van a „legrózsaszínűbb” (*Magyar Nemzet*) és a „vörös”¹⁵ (*Népszabadság*) között: az 1. topik az előbbi, a 2. topik az utóbbi lapban jut nagyobb szerephez (6. ábra).



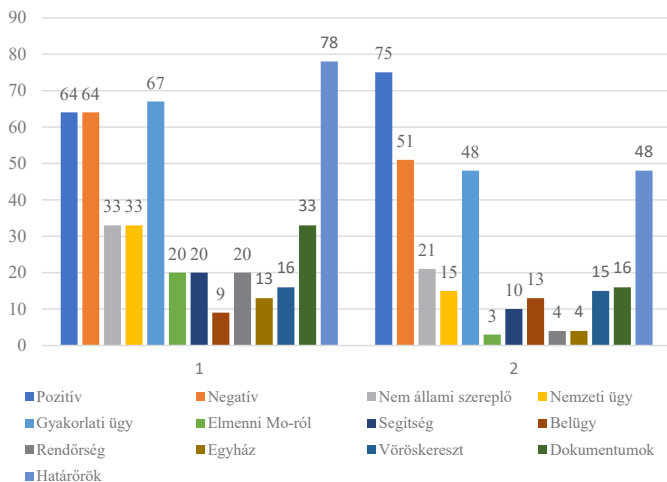
6. ábra. A megjelenés helye a keletnémetekkel foglalkozó cikkek két nagyobb topikjában (%)

A két nagyobb topik legfontosabb témái sem térnek el nagymértékben egymástól (7. ábra). Érdekes lehet, hogy míg a pozitív és negatív tartalom az 1. topik esetében azonos, addig a 2. topikban a pozitív üzenet dominál, illetve, hogy a menekülés folyamatának gyakorlati ügyei, valamint főszereplői (a határőrök) sokkal gyakrabban fordulnak elő az előbbiben.

A keletnémet menekültekkel foglalkozó sajtóanyag topikmodellje hasonló szerkezetet mutat, mint az erdélyi menekültekkel kapcsolatos cikkeké, ám eltérések is megfigyelhetők. Az öttopikos modell itt is jól elkülöníthető tematikai rétegeket rajzol ki. A két legnagyobb súlyú topik az *állami megoldáskereséshez* és a *külpolitikai, diplomáciai tárgyalásokhoz* kötődik, utóbbi főként a „nagypolitikára”, vagyis a magyar és a nyugatnémet kormányzati szereplők közötti egyeztetésekre fókuszál. A diskurzus kulcsszavai – *NSZK, külügyminisztérium, nagykövetség, tábor, államtitkár* – jól jelzik a válság nemzetközi dimenzióját és a magyar fél közvetítő szerepét. A három kisebb topik közül a *menekültek elhelyezését* tárgyaló tematikus egység világosan körvonalazható, ám a civil társadalmi részvétel itt nem jelenik

¹⁵ Lásd Katsenelinboigen második gazdaság elemzésére használt modelljét a pártállami kontroll alatt működő „vörös” és a független, „fekete” gazdasági szféráról és a köztes átmenetéről. Katsenelinboigen, Aron: Coloured markets in the Soviet Union. *Europe-Asia Studies*, Taylor & Francis Journals, vol. 29 (1), 1977. 62–85.

meg önálló struktúráként – szemben az erdélyi menekültek esetében megfigyelt szolidaritási diskurzusokkal. A civil szervezetek és a Vöröskereszt itt az állami beavatkozás kontextusába ágyazódnak be. A maradék két topik egyike a közép-európai geopolitikai környezet és a belső politikai változások reflexióit tartalmazza, míg a másik a társadalmi tiltakozások, rendészeti eljárások és a keletnémet állami elnyomás aspektusait tematizálja.



7. ábra. A legfontosabb témacsoportok a keletnémetekkel foglalkozó cikkek két nagyobb topikjában (%)

A keletnémet vezetés tevékenysége elsősorban negatív kontextusban, az elnyomás és az állami kényszer diskurzusaként jelenik meg. A modell tehát azt mutatja, hogy míg a magyar és nyugatnémet szereplők cselekvése legitim, tárgyalásos keretben mutatkozik meg, addig az NDK állami mechanizmusai az elutasítás, a kontroll és a represszió fogalmi hálójába rendeződnek. Az eltérő topikstruktúra rávilágít arra, hogy a magyar sajtó másként konstruálta az erdélyi és a keletnémet menekültek ügyét: utóbbiban kevésbé jelent meg a társadalmi szolidaritás, sokkal inkább a *diplomáciai és geopolitikai kontextus* dominált.

A szavak „beágyazottsága” a keletnémet és az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkekben

A két alkorpuszhoz tartozó cikkek *nyelvhasználatának* elemzése érdekében a szóbeágyazás módszerével is megvizsgáltuk néhány, az előzetes elemzések szerint

fontosnak tűnő fogalom jellemző szókörnyezetéből adó különbségeket (részletesen lásd a melléklet 5. blokkját). A vizsgált kifejezéseket a korpuszok leggyakoribb szavai közül választottuk ki, arra törekedtünk, hogy önmagukban véve általános jelentést hordozzanak, ne kapcsolódjanak különös erővel sem az erdélyi, sem a keletnémet menekültek csoportjához. A szavak kiválasztása során szem előtt tartottuk a korábban már ismertetett LDA topikmodell eredményeit, és annak értelmezését, nevezetesen, az állami szerepvállalás erős, ugyanakkor eltérően pozicionált megjelenését a két menekültválság bemutatása esetében. A kiválasztott szavak az állami szereplőkre utalnak: állam, kormány és hatóság.

A megvizsgált *kifejezések szókörnyezete* alapján fontos eltérések látszanak a két menekültválság sajtóbeli megjelenésével kapcsolatban. A keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek esetében a vizsgált – alapvetően semleges tartalmú – kifejezésekhez, döntően külpolitikai, illetve a folyamatban valamilyen szerepet játszó, külföldi államokkal kapcsolatos szavak állnak közel: német, nyugatnémet, NSZK, NDK, berlini, bonni. Ugyanezen kifejezések szókörnyezetét az erdélyi menekültekkel foglalkozó alkorpuszban vizsgálva lényegesen jelentősebb a magyar belpolitikai, illetve az etnikai-nemzetiségi kérdésre vonatkozó fogalmak megjelenése: kormány, bizottság, párt, erdélyi, nemzeti.

Részletesebben vizsgálva (Függelék 1–3 ábrái) a három fogalom eltéréseit a két alkorpuszban, azt találtuk, hogy *a cikkek megfogalmazása* egyértelműen jelzi: a keletnémet menekültválság Magyarország, a magyar hatóságok számára nem jelent inherens problémát, az kívülről jövő, mások által megoldandó, így döntően rendészeti jellegű levezénylést igénylő folyamat. A kormányzati és hatósági szerepvállalás nyelvi leképeződése markáns különbségeket mutat az erdélyi és a keletnémet menekültválság sajtóbeli reprezentációjában. A három vizsgált – jelentésében alapvetően semleges – kulcsszó („*állam*”, „*kormány*”, „*hatóság*”) szókörnyezeti elemzéséből jól kirajzolódik a két diskurzus eltérő kontextuális beágyazottsága.

A keletnémet menekülteket érintő cikkeknél a kiválasztott kulcsszavak jellemzően külpolitikai, technokrata környezetben helyezkednek el. A „*német*”, „*NSZK*”, „*bonni*” és hasonló földrajzi-politikai jelölők a magyar állam külkapcsolati szerepét, illetve az ügy nemzetközi dimenzióit hangsúlyozzák. Az „*állam*” szóhoz kapcsolódó kifejezések („*ZDF*”, „*konkrétum*”, „*nézet*”, „*közársaság*”) a gyakorlatias, adminisztratív megközelítést tükrözik, miközben ideológiai, nemzeti vagy morális értelmezések ritkábban jelennek meg. Ezzel szemben az erdélyi menekültekről szólva az „*állam*” szó szorosabb kapcsolatot mutat a belpolitikai és társadalmi szereplőkkel, valamint az etnikai-nemzeti kérdésekkel (például „*egyház*”, „*társadalom*”, „*nemzeti*”, „*politikai*”): itt az állam morális és identitásképző aktorként van jelen, amely nem csupán igazgatási funkciókat lát el, hanem az etnikai hovatartozás és a nemzeti felelősség diskurzusában is szerepet kap.

A „*kormány*” szókörnyezete mindkét korpuszban hasonló (például „*kérdés*”, „*tesz*”, „*ügy*”), ám az erdélyi alkorpuszban a „*nemzeti*” közelsége jelzi

a kormányzati szereplők etno-politikai dimenzióban való értelmezését. A „hatóság” kifejezés esetében a különbségek különösen látványosak: az erdélyi cikkekben aktív, cselekvő entitásként jelenik meg („tesz”, „kap”, „lát”), míg a keletnémet korpuszban inkább passzív, közvetítő vagy reagáló szerepet játszó, külső aktorokhoz (például „NSZK”, „NDK”, „berlini”) kapcsolódva.

Összességében az elemzés azt mutatja, hogy míg a *keletnémet menekültválság nyelvi konstrukciója erősen technikai és diplomáciai természetű, addig az erdélyi menekültekkel kapcsolatos diskurzus etnikai, társadalmi és nemzeti-politikai értelmezéseket is mobilizál*. A hasonlóságok ellenére a kulcsszavak jelentéstartománya és többletjelentésének mezeje szignifikánsan eltér a két kontextusban, tükrözve a sajtó által közvetített állami szerepfelfogás különbségeit.

Ugyancsak a szóbeágyazás eszközével megvizsgáltuk a korábbi szógyakorlati elemzések során leggyakoribbnak talált, szakértői besorolásunk alapján jellemzőnek tekintett „pozitív”, illetve „negatív” tartalmat közvetítő kifejezéseket. Kiválasztott szavaink a következők voltak: *támogatás, segítség, humanitárius és szolidaritás, illetve probléma, nehézség és félelem* (Függelék 4–10 ábrái).

Az eredmények értelmezése során hasonló következtetésre jutottunk, mint a korábban vizsgált szavak esetében: a keletnémet menekültekkel kapcsolatos cikkekben a diplomáciai aspektust kifejező szavak erősebben kapcsolódnak a vizsgált pozitív és negatív fogalmakhoz is, mint az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkekben.

A „támogatás”, „segítség”, „szolidaritás” és „humanitárius” kifejezések vizsgálata alapján szembevetendő, hogy az erdélyi menekültekről szóló diskurzusban a pozitív töltetű szavak etikai, vallási és közösségi kontextusban helyezkednek el. A „segítség” szó például az „igazság”, „hit”, „egyház” és „szükség” szavakkal fonódik össze, ami a morális köteleességtudat és a társadalmi szolidaritás, sőt, a keresztény értékrend hangsúlyos jelenlétére utal. Hasonlóképpen a „humanitárius” szó is „egyházi”, „társadalmi” és „segítő” konnotációt hordoz. Ezzel szemben a keletnémet menekülteket tárgyaló szövegekben a pozitív kifejezések szókörnyezete jóval kimértebb, és politikailag formálisabb: a „támogatás” itt „diplomáciai”, „technikai”, „felelősség” és „kötelez” szavakhoz társul, ami az intézményes, szabályozott segítségnyújtásra és a nemzetközi kötelezettségekre utal. A „segítség” kifejezés a „bevétel”, „gazdasági”, „szuverén” és „Honecker” szavakkal fonódik össze, jelezve, hogy a segítségnyújtás diskurzusa itt politikai szintéren, gazdasági és külügyi logikák mentén értelmeződik. A „szolidaritás” és „humanitárius” fogalmak kapcsán is hasonló törésvonal látszik: az erdélyi cikkekben ezeket alulról szerveződő társadalmi akciók és nemzeti érzések övezik („nép”, „testvér”, „függetlenség”), míg a keletnémet korpuszban ezek inkább elvont, intézményi, külpolitikai síkon értelmeződnek („meghívás”, „döntés”, „külső”).

A „nehézség”, „probléma” és „félelem” szókörnyezeti elemzése ismét megerősíti a két diskurzus közötti különbségeket. Az erdélyi alkorpuszban a negatív

kifejezésekhez gyakran kapcsolódnak személyes, identitásalapú és társadalmi tapasztalatokat jelölő szavak. A „nehézség” például a „szeretet”, „erőfeszítés”, „lakó” és „szembeszáll” fogalmaival együtt jelenik meg, amelyek az egyéni és közösségi szintű küzdelmekre, kitartásra és emberi kapcsolatokra utalnak. A „probléma” kapcsán a „kisebbség”, „erdélyi” és „román” szavak dominanciája az etnikai feszültségek és az identitáspolitikai kérdések jelenlétét jelzik. Ezzel szemben a keletnémet válság negatív aspektusai a „program”, „vasút”, „kancellár”, „NDK”, „rendőr” vagy „katona” szavakhoz kötődnek, vagyis inkább szervezési, logisztikai és biztonságpolitikai problémaként jelennek meg. A „félelem” szó itt a „katona”, „ügyészség” és „rendezvény” kontextusában szerepel, ami a politikai instabilitás és tömegrendezvényekhez kapcsolódó állami kontroll aspektusát emeli ki.

A szóbeágyazás eredményei alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy az erdélyi menekültek sajtóbeli reprezentációja erősen morális, nemzeti és társadalmi keretben fogalmazódik meg – a támogatás és félelem diskurzusa is az emberi méltóság, közösségi szolidaritás, vallási háttér és nemzeti felelősség síkján mozog. Ezzel szemben a keletnémet menekültek ügyénél a pozitív és negatív kifejezések is formális, intézményi, diplomáciai szókörnyezetben jelennek meg – a hangsúly itt a rendszerszintű működésen, a nemzetközi koordináción és az állami kapacitásokon van.

Ez a különbség mélyebb ideológiai és kulturális értelmezésekre is lehetőséget nyújt, miszerint az erdélyi válság médiareprezentációja identitáspolitikai és erkölcsi kérdéseket tematizál, míg a keletnémet válság adminisztratív, pragmatikus problémaként jelenik meg, amelyben a szereplők közötti viszonyrendszert nem etikai, hanem intézményi logikák határozzák meg.

Hogyan jelentek meg a politikusok a menekültekkel foglalkozó cikkekben?

A névelem-vizsgálattal arra keressük a választ, hogy mennyire jellemző a korszak meghatározó politikai szereplőinek megjelenése az egyes menekültsoportokkal foglalkozó cikkek szövegeiben¹⁶. A negyedik hipotézis szerint a politikai szereplők jelenléte erősebb lesz az NDK-menekültekkel foglalkozó cikkekben (amennyiben

¹⁶ Ennek elsődleges oka az, hogy egy korábbi elemzés szerint (Sik Endre: Az erdélyi menekültekkel foglalkozó szociális intézményrendszerrel. *Mozgó Világ*, 1989/12. 312–45. A preposztoszocializmus korszakában a semmiből létrejövő menekültügyi rendszer jogi, közigazgatási, politikai és gazdasági értelemben egyaránt képlékeny és szabályozatlan volt. Márpedig egy ilyen helyzetben felértékelődnek a személyes kapcsolatok általában, s a „megszemélyesített” (vagyis a szervezetet képviselő, ám személyközi) kapcsolatok különösen. Lásd Czákó Ágnes – Sik Endre: A „megszemélyesült” szervezetközi cseréületekről – a mezőgazdasági nagyüzemek példáján, *Közgazdasági Szemle*, 1987/12. 489–495.

ez a cikksorozat erősebben kapcsolódik a politikához), ugyanakkor időbeni eltéréseket is találunk az erdélyi menekültekkel összevetve.

1. táblázat

A menekültügyhöz kapcsolódó korabeli magyar politikusok neveinek előfordulási gyakorisága az erdélyi és a keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkekben (%)¹⁷

%	Erdélyi menekültek (N=484)	Keletnémet menekültek (N=155)	Összesen (639)
Gál Zoltán	7,2	0,6	5,7
Horn Gyula	1,6	16,9	5,0
Grósz Károly	4,9	4,4	3,8
Szűrös Mátyás	4,3	1,3	3,4
Horváth István	2,3	6,3	3,4
Kádár János	2,5	1,9	2,0
Pozsgay Imre	1,0	1,9	1,8
Németh Miklós	1,0	2,5	1,7
Nagy Károly	0,8	2,5	1,4
Várkonyi Péter	1,6	0,6	1,2

Első általános megállapításunk az lehet, hogy a *korpuszban meglehetősen kevés alkalommal fordulnak elő magyar politikusok nevei*. A politikai napilapok gyakorlatát tekintve ez a jelenség mindenképpen kiemelendő. A politikai tartalmú, politikai eseményekhez, folyamatokhoz kapcsolódó cikkekben ugyanis kifejezetten jellemző volt a korszak meghatározó politikusainak megjelenítése.¹⁸ A magyar politikusok közül a legtöbb alkalommal *Gál Zoltán és Horn Gyula*¹⁹ neve jelenik meg a menekültkérdéssel kapcsolatos írásokban. Horn Gyula az összes keletnémet témájú cikk 17 százalékában felbukkan, szereplése így ebben az alkorpuszban lényegesen jelentősebb, mint Gál Zoltáné az erdélyi menekültekkel kapcsolatos cikksorozatban. Kettejük szereplése ugyanakkor a két témát is nagyrészt elkülöníti: Gál Zoltán neve szinte kizárólag az erdélyi menekültekkel kapcsolatos cikkekben jelenik meg,²⁰ és bár Horn Gyulát említik az erdélyi menekültekkel kapcsolatos

¹⁷ A szövegben szereplő magyar politikusokról a korszakra vonatkozó információkat lásd a 2. sz. mellékletben.

¹⁸ Kiss László – Ring Orsolya: A Kádár-korszak „arcai”. Magyar politikusok médiareprezentációja 1957 és 1989/90 között. *Politikatudományi Szemle*, 2022/4. 78–102.

¹⁹ Horn Gyula 1989. május 10-én, a keletnémet menekültválság kibontakozásának időszakában váltotta a külügyminiszteri székben Várkonyi Pétert.

²⁰ A belügyminiszter-helyettes többnyire a menekültek helyzetét rendezni hivatott Tárcaközi Bizottság üléseit követő sajtóbeszámolók, sajtótájékoztatók kontextusában jelenik meg a sajtóban.

cikkek 2 százalékában is, neve a korszakban elsősorban a keletnémet menekültváltás kérdéséhez kötődik.²¹ A Belügyminisztériumon belül jól látszik valamiféle ketős szerep: míg a menekültekkel foglalkozó Tárcaközi Bizottság vezetőjeként Gál Zoltánt emlegetik, és nevével a minisztérium tevékenysége az erdélyi menekültekkel fonódik össze, addig Horváth István belügyminiszter (aki nem tévesztendő össze az ugyanekkor működő bonni nagykövet Horváth Istvánnal), Horn Gyula után a második leggyakrabban megjelenő magyar politikusnév, a keletnémet kérdésnél, azon belül is a magyar rendészeti tevékenység és a határvédelem kapcsán.

Egy, az államszocialista korszak politikusainak médiareprezentációjával foglalkozó elemzés a mostani cikkünkben vizsgált időszakra vonatkozóan a teljes, 1957 és 1989 közötti korszakban jelentős mediasúlyal bíró Kádár János, valamint a két kapcsolódó miniszterelnök, Grósz Károly és Németh Miklós erőteljes mediabeli jelenlétén kívül, a külpolitikusok, ezen belül is a „technikai végrehajtók” sajtóban gyakori megjelenését mutatta ki. Mind Várkonyi Péter, mind Horn Gyula (de még a szovjet csapatkivonások tárgyalásait vezető Somogyi Ferenc külügyi államtitkár is) rendkívül gyakori szereplő volt a lapok címdalain.²² Az elemzés ugyanakkor a politikai frakciók erőviszonyainak változásához kapcsolódó, átrendeződési folyamatok mediabeli tükröződését is kimutatta: a Németh-kormány hivatali ideje alatt a korábban kevésbé jelentős mediasúlyal bíró Szűrös Mátyás, valamint Pozsgay Imre és Nyers Rezső is előtérbe kerültek.

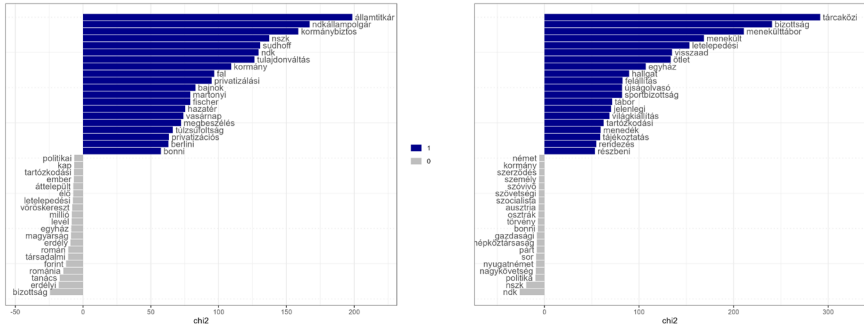
A leggyakrabban említett két szereplő a menekültügy két „technikai lebonyolítója”, Horn Gyula és Gál Zoltán. Hiányoznak a „reformerek”, mindenekelőtt az erdélyiekkel kapcsolatban (a politikatörténeti elemzések alapján ismert módon) erősen bevonódott Pozsgay Imre.²³ A lapok (illetve a központi lapirányítás) szándékát természetesen a cikkekben megjelenő, idézett politikusok személye alapján nem lehet egyértelműen értelmezni. Mindenesetre valószínűsíthető az a szándék, hogy a folyamatoknak csak a gyakorlati aspektusa, és az ahhoz kapcsolódó politikusok kerüljenek előtérbe, az ideológiai háttér és a párt ideológiái ne kötődjenek közvetlenül az alkalmasint kiszámíthatatlan, nem tervezhető kimenetelű külpolitikai folyamatokhoz. Vagy azért, mert ez ismertté tenné őket, ami a frakcióharcban előnyt jelentene számukra...

A kormány lapja több alkalommal részletes interjút is készített Gál Zoltánnal a menekültek helyzetéről. Lásd pl. *Magyar Hírlap*, 1988. június 17. 6; *Magyar Hírlap*, 1988. december 9. 5.

²¹ A külügyminisztert számos alkalommal idézik a lapok az NDK-ból érkezők helyzetével kapcsolatban. Az újságok címlapján szereplő 1989. szeptember 10–11-i határnyitás során is Horn Gyula nyilatkozatát idézik az első oldalon. Pl. *Népszava*, 1989. szeptember 11. 1.

²² Kiss – Ring, 2022

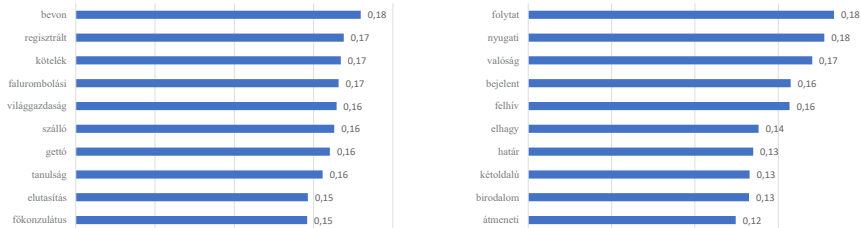
²³ A Pozsgay Imre nevét említő kevés cikk sem kormányzati álláspontot vagy politikai véleménynyilvánítást közvetít, hanem inkább csak háttérinformációkban, például mint egy jótékonsági popkoncertet szervező alapítvány kuratóriumi elnöke jelenik meg benne a reformirányt képviselő államminiszter. Lásd: *Népszava*, 1989. augusztus 17. 16.



8. ábra. Horn Gyula (baloldalon) és Gál Zoltán (jobboldalon) nevét tartalmazó és nem tartalmazó cikkek szignifikáns szógyakorisági különbségei

Érzelkelhető, hogy nem csupán ritkán jelennek meg a politikusok, de még a „ki-vitelezők”, a „felelősök” is szinte láthatatlanok a cikkekben, valamint a hozzájuk kapcsolódó kifejezések semmitmondóak, abban az értelemben, hogy nincsenek köztük sem politikai állítások, sem értéktartalmú kifejezések. Nem jelennek meg ezekben a szövegekben mások, mint a két menekültügy főbb technikai elemei.

A „Gál Zoltán” névelemnek a szókönyvetét a szóbeágyazás módszerével vizsgálva (9. ábra) sajátos, a romániai politikai eseményekre vonatkozó – zömmel negatív konnotációjú – szavak mellett találjuk, mint például a falurombolás, a gettó. A névelemhez szoros közelségben található szavak között vannak a letelepedéssel, illetve az ahhoz kapcsolódó tevékenységekkel kapcsolatos fogalmak (bevon, regisztrált, szálló, kötelék), valamint egy, a nemzetközi térre vonatkozó fogalomcsoport (világ gazdaság, főkonzultus) is.



9. ábra. A „Gál Zoltán” és „Horn Gyula” nevéhez legközelebb álló szavak (Itt és az alfejezet többi ábráján a számok az egyes szavaknak a vizsgált kifejezéstől való kosinus-távolságát mutatják egy vektortérben; értékük 0 és 1 között változhat.)

A „Horn Gyula” névelem szókönyvetének vizsgálata elsősorban a nemzetközi politikára, politikai térre vonatkozó szavak közelségét mutatja. Ez egyfelől Horn külügyminiszteri pozíciójából fakad, de azt a korábban már bemutatott sajátosságot

is jelzi, hogy a keletnémet menekültválság jelenségkörét, a hazai sajtó erőteljesen „külpolitikálva”, a magyar belpolitikával nem érintkezve mutatta be.²⁴

A narratívák érzelmi üzenetei

A korpusz cikkeinek modalitásvizsgálatát az úgynevezett szentimentelemzés módszerével végeztük el (részletesebben lásd a melléklet 6. blokkját)

A *szentimentelemzés* csak részben igazolta előzetes hipotézisünket. A keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek általános normalizált szentimentértéke +0,034, az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkeké +0,052 lett. Bár mindkét cikkszoport szentimentértéke összességében pozitív, a két csoport közötti eltérés szignifikánsnak tekinthető. Az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek az eredmény szerint összességében pozitívabb hangvételűek, mint az NDK-ból érkezett menekültekkel foglalkozók. Az előbbiben a pozitív, utóbbi cikkszoportban a negatív modalitású szavak gyakorisága nagyobb (az NDK alkorpuszban a negatív szavak aránya 4,5 százalék az erdélyi alkorpuszban 3,9 százalék a pozitív szavaké az NDK alkorpuszban 7,9 százalék az erdélyiben 9,2 százalék). Azt vártuk, hogy az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkekben az értéktelített, tehát pozitív vagy negatív modalitású szavak gyakorisága egyaránt nagyobb lesz. Az eredmények azonban azt mutatják, hogy míg a pozitív jelentésű szavak előfordulása csakugyan gyakoribb az erdélyi menekültekkel foglalkozó dokumentumokban, addig a negatív jelentésű szavak az NDK-menekültekkel foglalkozó cikkekben fordulnak elő nagyobb arányban.

Ez a jelenség a menekültekkel szembeni hozzáállás időbeli változásával is összefügg: az erdélyi menekültek érkezésének első évében a sajtóban még erősebben jelentek meg az együttérző, szolidáris hangok, azonban 1989 nyarától kezdve, az első menekülttáborok felállítását, majd telítődését követően egyre több félelmet, aggodalmat kifejező cikk látott napvilágot. A keletnémet menekültek jelentette kihívás pedig éppen abban az időszakban volt a csúcson, amikor a Magyarországra érkezőkkel, valamint a menekülthelyzet kezelésével szemben, egyre erőteljesebben szólalnak meg a kritikus hangok is. Másrészt fontos azt is figyelembe venni, hogy az elemzett cikkekben a pozitív, illetve negatív jelzők nem minden esetben magukra a menekültekre, vagy az érkezésük által teremtett helyzetre, kihívásokra vonatkoznak, hanem adott esetben például a romániai kisebbségek helyzetére, illetve a romániai emberi jogi helyzetre,²⁵ vagy éppen az NDK-menekültek esetében az eljövétel negatív okaira fókuszálnak.²⁶

²⁴ Az erdélyi menekültügy külpolitikai kontextusáról lásd pl. Horn Gyula nyilatkozatát: Magyarország és Románia közt nem lehet fegyveres konfliktus, *Népszava*, 1989. július 18.

²⁵ Az Emberi Jogok Nemzetközi Szövetségének jelentése. *Magyar Nemzet*, 1989. február 4. 8.

²⁶ Lásd pl: Elégedetlenség és csalódottság okozza a menekültáradatot az NDK-ból; Bonnól jelenti az MTI. *Magyar Nemzet*, 1989. augusztus 16. 2.

Összességében megállapítható, hogy a pozitív tartalmú cikkek sok esetben kapcsolódnak az erdélyi menekültek segélyezését célzó kezdeményezésekhez,²⁷ a határon túli magyarok iránti felelősségvállalás kérdéséhez,²⁸ illetve az állam és az állammal együttműködő szervezetek (Magyar Vöröskereszt, egyházak) munkájának elismeréséhez.²⁹ A negatív hangú cikkekben ugyanakkor az „alternatív” szervezetek korlátozott keretek közt megjelenő nyilatkozataiban megfogalmazódnak a magyar állami szervek eljárásával kapcsolatos kritikák is, a román hatóságoknak történő visszaadások borzalmaival kapcsolatos hírek mellett.³⁰ A negatív cikkek visszatérő témája 1989 nyarától a menekülttáborok, az átmeneti szállások zsúfoltsága³¹, illetve megjelenik bennük a magyar társadalom közönye vagy éppen növekvő ellenszenva a menekültek iránt.³²

A topikok szentimentértékeit összehasonlítva, szintén szignifikáns különbségeket találunk.³³ A keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek legpozitívabb témája (a „Bonni diplomácia, magyar–nyugatnémet kapcsolatok” topik, 0,044-es szentimentértékkal) csaknem azonos a legkevésbé pozitív erdélyi témakör („Költségvetés”, 0,037) érzelmi értékével. A keletnémet menekültekhez kapcsolódó diskurzus összességében visszafogottabb érzelmi tónusú, az erdélyi menekültekről szóló cikkek ugyanakkor pozitívabb narratív keretek között jelennek meg a sajtóban.

Az erdélyi korpusz legpozitívabb topikja – a fenti példakkal összhangban – a „Szolidaritás, segítő akciók” (+0,059, negatív cikkek aránya: 4,8 százalék), amit az „Állami szerepvállalás” topik követ (+0,052, negatív cikkek aránya: 9,9 százalék). A „kölségvetési” topik alacsonyabb pozitív értéke (+0,037) egy pragmatikusabb nézőpontra, a nagyobb negatív cikkarány (13,4 százalék) pedig a növekvő kétségek megjelenésére utal.

A leginkább pozitív érzelmi attitűd a szolidaritás és társadalmi támogatás tematikájához kapcsolódik, amely alátámasztja a korábban már azonosított morális és nemzeti keretet: az erdélyi menekültek diskurzusát jellemzően empatikus, pozitív tartalmak strukturálják. A negatív cikkek arányának alacsony volta (különösen

²⁷ Lásd pl: A szolidaritás muzsikája – koncert az erdélyi menekültekért, *Magyar Nemzet*, 1988. június 3. 4.

²⁸ A határon túli magyarokért felelősséggel tartozik a hazai politika, *Magyar Nemzet*, 1989. március 11. 1.

²⁹ Erdélyi menekültek a parlamentben, *Magyar Hírlap*, 1989. április 7. 1; A megyei és helyi tanácsok az erdélyi menekültekért, *Magyar Hírlap*, 1989. április 14. 4.

³⁰ MDF nyilatkozata a menekültek ügyében, *Magyar Nemzet*, 1989. január 4; SZDSZ, Menedék Bizottság: nyilatkozat az erdélyi menekültekről, *Magyar Nemzet*, 1989. január 7. 3; MDF gyulai szervezete: Tragikus események a magyar-román határon, *Magyar Nemzet*, 1989. január 9. 4.

³¹ Túlszűfolt debreceni szállás. *Népszabadság*, 1989. június 24; Elképesztő zsúfoltság a debreceni átmeneti szálláson. *Népszava*, 1989. július 29; Növekvő menekültáradat. Hely lenne... *Magyar Hírlap*, 1989. július 27. 6.

³² Az öngyilkosok figyelmeztetnek, *Magyar Hírlap*, 1989. június 30. 7.

³³ Az alacsony (40 alatti) elemszámú topikok esetében nem tartjuk relevánsnak a mélyebb elemzést.

a szolidaritás topik esetében) megerősíti a dominánsan támogató és azonosuló médiahozzaállást. A költségvetési topik esetében kritikus hangok is megjelennek, például a költségek, a finanszírozás vagy az intézményi hatékonyság kérdéseiben.

A keletnémet korpusz elemezhető topikjainak értékei: „Bonni diplomácia, magyar–nyugatnémet kapcsolatok” (+0,044, negatív cikkek aránya: 1,5 százalék), illetve „állami megoldáskeresés”: (+0,029, negatív cikkek aránya: 11,1 százalék). A keletnémet menekültválság médiabeli reprezentációja nem az érzelmi bevonódásra, hanem inkább a nemzetközi kapcsolatok, a diplomácia és az állami eljárások logikájára épült. A „bonni diplomácia” topik meglepően alacsony negatív aránya jelzi, hogy az ebben a témában megjelenő írások kifejezetten kiegyensúlyozott, elismerő hangvételűek, de a szentiment így is alacsonyabb, mint az erdélyi menekültekkel foglalkozó pozitív diskurzusoké. Az „állami megoldáskeresés” témában már magasabb a negatív arány, ezen a területen mérsékelten kritikus reflexiók is megjelentek a sajtóban – például a hatósági, politikai döntések, a nemzetközi együttműködések hatékonyságának megkérdőjelezése révén.

Az erdélyi menekültek esetében a diskurzus erősen emocionális, empátikus és identitásalapú, míg a keletnémet menekültek esetében a hangsúly a formális, politikai és külügyi racionalitáson van. A pozitív érzelmi attitűd sokkal erősebben érvényesül az erdélyi menekültválság reprezentációjában, ami a társadalmi azonosulás, közelség és nemzeti érintettség jeleként értelmezhető. A negatív tartalmak aránya topikonként is eltérő képet mutat: a kritika az erdélyi esetben leginkább az állami finanszírozási és intézményi aspektusokra, míg a keletnémet esetben az állami cselekvésformákra és a rendszerlogikára irányul.

A *szolidaritás* civil, egyházi, kormányzati és pártvezetői megnyilvánulásai a sajtóban töredezetten és ellentmondásokkal jelenik meg. Ennek fő oka a pártvezetés tanácstalansága és a nemzetközi reakcióktól való félelme, valamint a közigazgatás tétovázása volt, és kisebb részben a segítők körében a nehezen feltárható informalitás, a sajtó (ön)cenzúrája, továbbá a menekültügyi témában való ismerethiánya lehetett, a kutatás során készített interjúk is ezt támasztották alá. Ez pedig *több azonosságot, mint eltérést magyaráz a két alkorpusz cikkei között*. Ugyanakkor *határozott az eltérés az erdélyi magyarok szülőföldön maradására* vonatkozó nemzetstratégiai elv megjelenése miatt.

Az erősen átpolitizált és sokszor nagyon sok bizonytalanságot jelentő helyzeteket, illetve az ezek kezelésére törekvő, korábban a közigazgatásban gyakorlatlan és személyi kapcsolatoktól erősen függő intézményi megoldásokat mutatják be a következő interjúrészletek:

„Donáth László a Bocskai úti evangélikus plébánián szolgált. Megengedte az itteni egyházközség vezetője, hogy mi ott elkezdjünk tevékenykedni. Ez nagy plébánia, sok helyiséggel, és kaptunk egyet, ahol az érkezők várakozhattak, egy szobát, ahol kvázi berendeztük az irodát. Még kaptunk két helyiséget, ahol fogadhattuk az adományokat,

a ruhaneműt, ételt, ki mit hozott, és pillanatok alatt híre ment ennek. Tulajdonképpen ez egy információs szolgálat volt, a menekültek pedig egymásnak adják a híreket. Itt a már akkor évek óta Magyarországon élő barátaimmal Erdélyből, Mécés Imrével és két barátjával megszerveztük ezt a szolgálatot, minden nap reggel 9-től délután 4-ig voltunk a Fehérvári út sarkán lévő evangélikus hitközségnél. Oda ki volt írva, hogy Romániából menekültek... Harmati Béla püspök úr is áldását adta erre. ...nem voltak ezek az ügyek akkor nagyon formalizáltak, bizalmi elven alapult, ...személyes kapcsolatokon.”³⁴

„...a mai emberek azt gondolják, hogy önző szempont, hogy [a menekültek] ne a mi pénzünkön élősködjenek. Ilyen nem volt emlékeim szerint egyetlenegyszer sem, még egy pissenést sem hallottam, tehát föl se vetődött, hogy mi lesz akkor a mi forrásainkkal, a mi költségvetésünkkel, ez a mi pénzünk, ...hogyan fogunk elszámolni [a társadalombiztosítási pénzekkel] a románokkal, hiszen ott is biztosított emberek vannak. ... ha románok és magyarok együtt jöttek Erdélyből, együtt laktak, semmilyen megkülönböztetésre nem emlékszem. [...] a Németh kormány, Németh Miklós és Horn Gyula külügyminiszter, egyeztetve Gorbacsovékkal... kimentek Kohl kancellárhoz, ...és döntés született, hogy nincs mese, őket nem fogjuk visszatoloncolni, miközben valami olyan megállapodás volt évtizedek óta, hogy egymás embereit vissza kellene toloncolni.”³⁵

„... próbáltuk helyre tenni a nagy nyilvánosság előtt a Vöröskeresztnek az NDK-s menekültügyben játszott szerepét, mert a korábbi évtizedekben kifelejtették a Vöröskeresztet. Úgy volt beállítva, hogy mindent a Máltai Szeretetszolgálat, meg az egyházak végeztek. Pedig ez nem felel meg a valóságnak”.³⁶

„...az új kisebbségpolitikai stratégia az '88 elején ...már nem változtatta meg, nem tudta megfékezni ezt a menekültáradatot, mert megdönthetetlennek és stabilnak tűnt a Ceaușescu rendszer... '88 januárjában még viszonylag kevesen jöttek, de már '88 szeptemberében napi 1000 határátlépő volt, és nagyon érdekes, hogy a határ Romániát otthagyók 67 százaléka illegálisan jött át, tehát a zöldhatáron...[...]sokáig a menekültkérdés kapcsán kettősség volt, mert a doktrína az volt – nem csak a párt részéről volt, az egyházak részéről is –, hogy a szülőföldön kéne boldogulni... Később ez bizonyos fokig fékező hatással volt a menekültek fogadására. Ez megjelent abban, hogy rövid időre kaptak letelepedési engedélyt, tartózkodási engedélyt. Tehát a szülőföldön való boldogulás doktrínája

³⁴ Interjú Törzsök Erika szociológussal, kisebbségpolitikai kutatóval, a Szabaddemokraták Szövetsége kisebbségpolitikai titkárságának egykori vezetőjével. Készítette: Neményi Mária, 2024. január 25.

³⁵ Interjú Bánfalvi István szociálpolitikussal, a Szociális és Egészségügyi Minisztérium korábbi államtitkárával, a Menekültügyi Tárcaközi Bizottság volt tagjával. Készítette: Neményi Mária, 2023. október 10.

³⁶ Interjú Kovács Andrással, a Magyar Vöröskereszt Menekültügyi szolgálatának alapítójával és volt vezetőjével. Készítette: Neményi Mária, 2023. október 17.

egészen fönmaradt 2010-ig.... gúzsba kötve kellett táncolnia a magyar vezetésnek, nemcsak akkor, utána is, a kilencvenes években is, és sok tekintetben még ma is. Ma sincsenek alkotmányos garanciák, sem Szlovákiában, sem Romániában, sem Ukrajnában, hogy ne legyen visszarendeződés a kisebbségek jogai területén.”³⁷

Összefoglalás

A kutatás egészére vonatkozó várakozásunk volt, hogy a menekültügy sajtóbeli megjelenésének feltárásával valójában a rendszerváltás egyik mozzanatához, magyarázatához vagy annak következményéhez jussunk közelebb. A rendszerváltás bonyolult, komplex folyamatáról és annak értelmezéséről, képeről számtalan politikatudományi és történelmi elemzés készült Magyarországon, a régióban és azon kívül.³⁸ Ugyanakkor a menekültügy csak sokkal később, utólag került bele abba a sorba, amely hozzájárult, vagy bizonyos fokig megjelenítette az állampárti rendszer békés átalakulását többpártivá, a sajtót többszólamúvá, a nemzeti-etnikai kapcsolatokat a szolidaritás révén is átélhetővé, az állami tulajdon hegemoniájából települési, céges és egyéb, vegyes tulajdonlást formálóvá.

Például Szabó Máté szerint a rendszerváltásnál „*ellenzéki Internacionáléről* beszélhetünk, amikor az ellenzék politikai gondolkodása Magyarországon és a keleti blokk egészében egyaránt, a megújuló posztkommunista politikai gondolkodás laboratóriumává válhatott”.³⁹ Az ellenzékiiség szerinte 1988. január 1-ig létezett, amikor legális politikai szervezeteket hozott létre, tüntetéseket szervezhetett jogi keretek között, és kalkulálható volt, hogy azokat mikor oszlatják fel, amikor már nem készültek állambiztonsági jelentések a tevékenységéről, tehát az ellenzéki gondolkodás ott ér véget, ahol a szamizdat átalakul nyilvános tömegsajtóvá, könyvkiadássá, és az ellenzéki politikai értékek megjelenhetnek a tömegkommunikációban és a tömegdemokráciában. A politikai kultúra rendszerváltása pedig 1989. június 16-a, Nagy Imre újratemetése. Vagyis kiemeli az ellenzék aktív szerepfelfogását, e szerep fontosságát a Magyarországon lezajlott rendszerváltás kapcsolatában.

A rendszerváltás történelmi egyedülállósága mellett – merthogy békésen, demokratikus választások révén ismerte el a szocializmus életképtelenségét – Bihari

³⁷ Interjú Tabajdi Csabával, kisebbségpolitikával foglalkozó szakértővel és egykori MSZMP KB munkatárssal, PACE, EP képviselővel. Készítette: Neményi Mária és Vajda Róza, 2024. február 9.

³⁸ Ezeket tekinti át például M. Takács Péter: A magyar demokratikus átmenet értelmezése – A rendszerváltás politikai és politikatudományi narratívái. *Jog-Állam-Politika*, 2025/2. 147–157.

³⁹ Szabó Máté: A szocializmus kritikája a magyar ellenzék irányzatainak gondolkodásában (1968–1988). *Politikatudományi Szemle*, 2008/1. 4–36. 14.

Mihály a gondokat is felsorolja.⁴⁰ Így leírja, hogy egyrészt a „*rendszer váltás aszinkronitása*” kiterjed a rendszerváltás politikai, gazdasági és kulturális-oktatáspolitikai szintjeire, másrészt „*robbanásszerűen fenyegető nemzetiségi probléma*” tört elő, amely abból eredhet, hogy a Szlovákia és Románia területein élő magyarok ellen felerősödni látszanak a sovinizta magyarellenes nacionalitás hangjai.

A kutatás során készített interjúkból is kiderül, hogy a menekültügyben résztvevők, szervezők, segítők sem egyformán tekintenek az erdélyi vagy/és a keletnémet menekültügy történetére, vajon a rendszerváltásban és a nyilvánosság korlátainak lebontásában mennyire volt jelentős az esemény.

„...határozottan meg vagyok győződve róla, hogy az NDK tábor vastagon hozzájárult a fal lebontásához és bizonyos szempontból a rendszerváltáshoz is nálunk. Mert ott elkezdődött valami...a társadalmi hangulat...benne volt a levegőben [...] Bár az NDK-sok körében elég nagy volt a félelem, meg a bizalmatlanság, egy konkrét példa: fölismertek egy Stasi ügynököt a zuhanyozóban Csillebércen, a táborban. Iszonyúan megverték, és engem hívtak, mert én voltam ügyeletes éjszaka este, hogy balhé van. Valaki fölismerte, végül kiraktuk a táborból. Ő meg leszaladt a Kozma atyához, ott kért menedéket, aki befogadta, és amikor vége volt a menekültügynek, Kozma atyát is feljelentette ez az ember. Az NDK hatóságok, a nagykövetségük tiltakozott, még jegyzéket is írtak, de Németh Miklós elutasította a tiltakozást.”⁴¹

„... a mélyben mozogtak a tektonikus lemezek, és földobták néha a látát, és akkor hirtelen egy picit részen megváltoztatott dolgokat [...] ilyen volt a menekültügy is, mind német, mind román vonatkozásban, de hát nekünk jó kapcsolatunk volt a kelet-németekkel, nekem személyesen. Tehát az történt, hogy abban az esetben hirtelen Budapest nem csak nyitottá vált '88–89-ben, hanem kicsit átvette Bécsnek a szerepét... A rendszerváltás után történt valami, aminek a lényege az, hogy hirtelen megnyíltak a kapuk. [...] életünkben a szabadságnak a legfőbb szimbóluma, megnyilvánulása, megvalósulása, az utazás.”⁴²

„egyetértek a Földes Györggyel, a kiváló történésszel –, hogy az erdélyi menekültügy vagy a kisebbségpolitikai, vagy nevezzük nemzetpolitikai rendszerváltásnak – nem játszott meghatározó szerepet a rendszer lebontásában. Épp azért, mert '88-ra az MSZMP, az akkori magyar kormány és a demokratikus ellenzék, meg a népi ellenzék között már

⁴⁰ Bihari Mihály: *Demokratikus út a szabadsághoz – Tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1990.

⁴¹ Interjú Somlay Gyulával, a polgári védelem, majd a Magyar Vöröskereszt volt munkatársával, később a Menekültügyi Hivatal helyi munkatársával. Készítette: Vajda Róza, 2023. október 25.

⁴² Interjú Ara-Kovács Attilával, külpolitikai szakértővel, EP képviselővel. Készítette: Neményi Mária, 2023. november 2.

nem volt koncepcionális vita... pedig a népi ellenzéknek ez egyik központi narratívája volt, egyik politikai eszköze az állampárttal szemben... kisebbségi ügyekben”.⁴³

Ilyen összefüggésben, a vizsgált korpuszok elemzése egyértelműen *eltérő diskurzuslogikákat mutat az erdélyi, illetve a keletnémet menekültválság sajtóbeli reprezentációjában*. A szóbeágyazási eljárásokkal végzett vizsgálatok alapján, az általános, állami szerephez kötődő kulcsszavak (mint az „állam”, „kormány”, „hatóság”) szókönyvezete az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek esetében jellemzően belpolitikai és társadalmi fogalmakkal társul (például „nemzeti”, „párt”, „egyház”). A keletnémet menekültekről szólva azonban a külpolitikai, diplomáciai vonatkozások kerülnek előtérbe („NSZK”, „berlini”, „ZDF”). Ez a különbség azt jelzi, hogy míg *az erdélyi menekültekkel kapcsolatos narratíva mélyebb társadalmi és identitáspolitikai beágyazottságot mutat, addig a keletnémet menekülteket érintő diskurzus inkább technokrata és külső nézőpontból* strukturált.

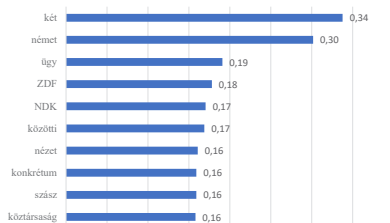
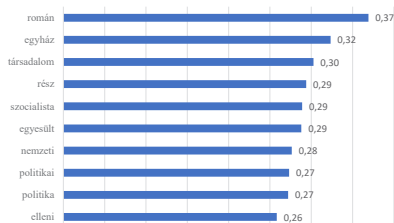
A „pozitív” és „negatív” érzelmi töltetű kifejezésekhez kapcsolódó, szóbeágyazási mintázatok is hasonló irányú különbségeket mutatnak. Az erdélyi korpuszban a „támogatás”, a „segítség” és a „humanitárius” szavak főként morális, közösségi és vallási kontextusban jelennek meg („egyház”, „társadalom”, „hit”), míg a keletnémetekről szóló anyagokban ezek technikai, gazdasági vagy politikai kifejezésekkel kapcsolódnak össze („gazdasági”, „szuverén”, „Honecker”). A negatív töltetű kifejezések (például „probléma”, „nehézség”, „félelem”) esetében is eltérő fókusz figyelhető meg: az erdélyiek esetében az érzelmi, közösségi aspektusok dominálnak, míg a keletnémet kontextusban inkább intézményi vagy geopolitikai elemekkel kapcsolódnak össze.

A szentimentelemzés eredményei megerősítik ezeket a tartalmi különbségeket. Az erdélyi menekültekkel kapcsolatos cikkek szentimentértékei lényegesen pozitívabbak – különösen a „szolidaritás” és „állami szerepvállalás” topikokban –, és a negatív hangvételű cikkek aránya is alacsonyabb. A keletnémet menekültekkel foglalkozó anyagok ezzel szemben érzelmileg jóval semlegesebbek, legpozitívabb topikjuk is csak a legkevésbé pozitív erdélyi témához mérhető. Ez a különbség arra utal, hogy *a két menekültválságot a sajtó eltérő társadalmi és politikai jelentémezőkbe ágyazta*: míg az erdélyi menekülteket a közösségi azonosulás és nemzeti felelősség narratívája keretezte, addig a keletnémet menekültek megítélése jóval inkább diplomáciai és geopolitikai perspektívából történt.

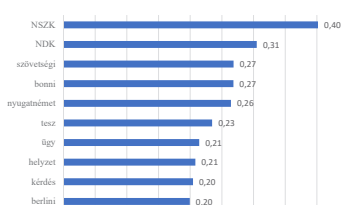
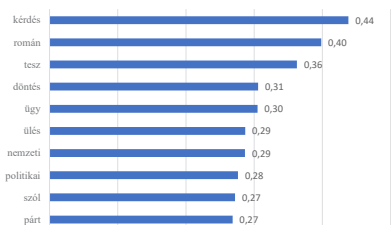
Az erdélyi menekültválságot a magyar sajtó egyértelműen belülről, társadalmilag és morálisan involváltan tematizálta, míg a keletnémet menekültek esete egy kívülálló, tárgyilagosabb és intézményi diskurzus formájában jelent meg. A különbségek a társadalmi azonosulás mértékében, a narratív keretekben és a nyelvi-asszociatív mezőkben egyaránt kimutathatók.

⁴³ Interjú Tabajdi Csabával, 2024.

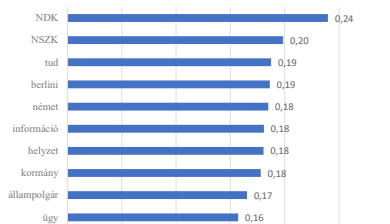
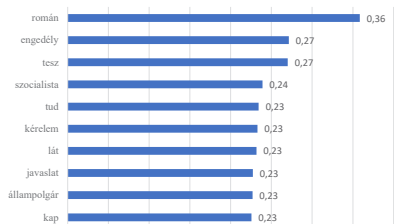
Függelék



F1. ábra. Az „állam” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekbekben*

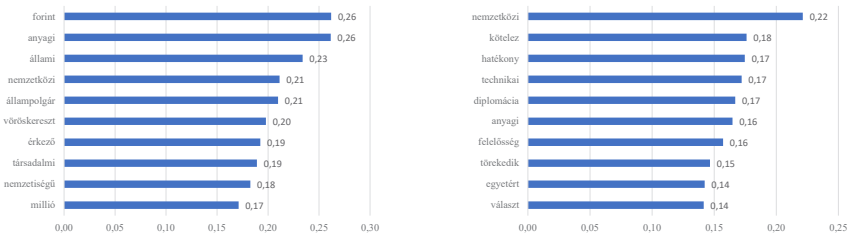


F2. ábra. A „kormány” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekbekben

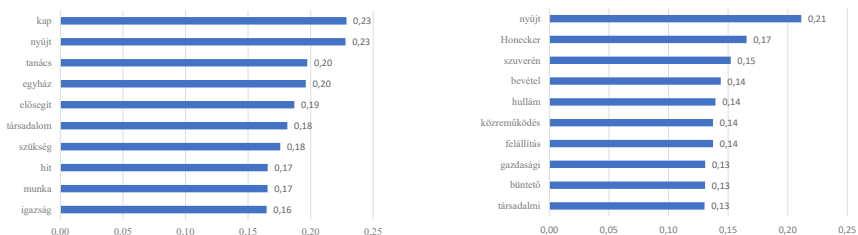


F3. ábra. A „hatóság” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekbekben*

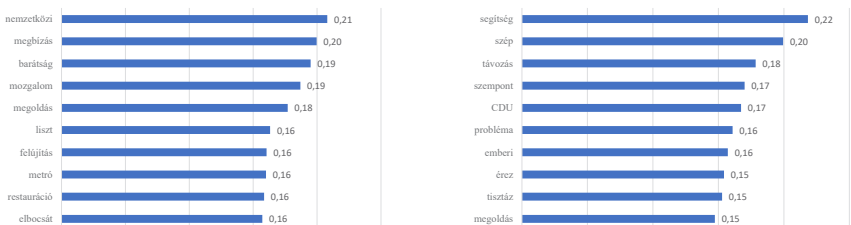
* Itt és az alfejezet többi ábráján a számok az egyes szavaknak a vizsgált kifejezéstől való cosinus-távolságát mutatják egy vektortérben; értékük 0 és 1 között változhat.



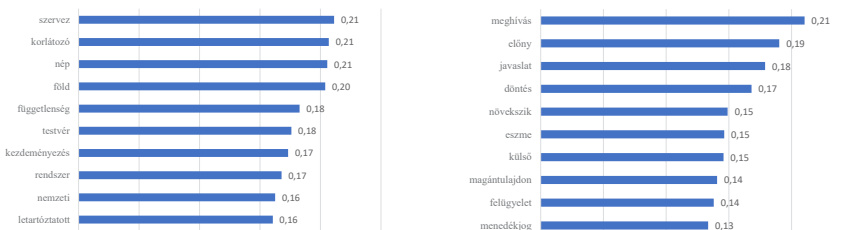
F4. ábra. A „támogatás” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben



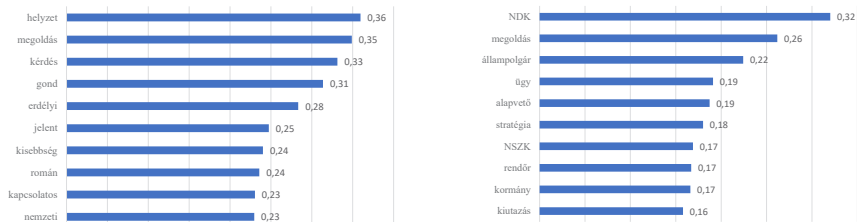
F5. ábra. A „segítés” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben*



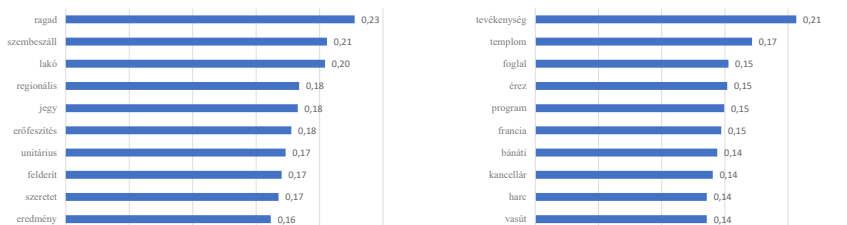
F6. ábra. A „humanitárius” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben*



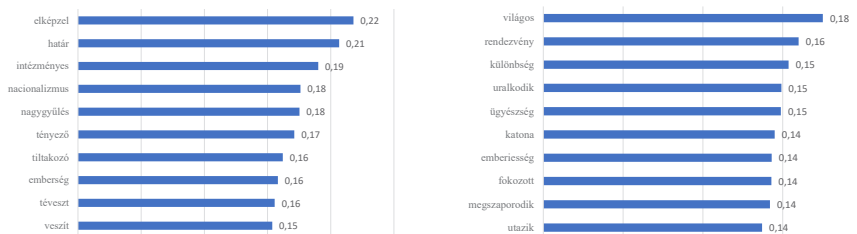
F7. ábra. A „szolidaritás” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben*



F8. ábra. A „*probléma*” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben*



F9. ábra. A „*nehézség*” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben*



F10. ábra. A „*félelem*” kifejezéshez legközelebb álló szavak az erdélyi (balra) és a keletnémet (jobbra) menekültekkel foglalkozó cikkekben

1 sz. melléklet

A módszertan részletei

1) A munkához az Arcanum Digitális Tudománytár oldaláról letöltött pdf-álományokat használtuk fel, amelyeket először txt-formátumúra alakítottunk, majd szövegtisztítást hajtottunk végre rajtuk, tehát javítottuk a tévesen vagy hiányosan konvertált szavakat, karaktereket, eltávolítottuk a címeket, a leadeket és a szerzők nevét. Az alapvető szövegstatistikai vizsgálatok elvégzése előtt a standardizálhatóság érdekében a dokumentumok szavait az R nyílt forráskódú program felhasználásával lemmatizáltuk, azaz szótári alakra hoztuk. A következő lépésben a korpuszt „stopszavaztuk”, eltávolítottuk azokat a kifejezéseket, amelyek nem rendelkeznek tartalmi jelentéssel, például a kötőszavakat, névmásokat. A stopszavazáshoz az R program *tm*, valamint *HunMineR* programcsomagjában lévő, beépített magyar nyelvű stopszósótárakat használtuk. A lemmatizált szövegeket ezután egy metaadatokkal ellátott adatbázisba rendeztük.⁴⁴

2) A két csoportra bontás szólistáját a teljes korpuszon végzett szógyakorisági elemzés segítségével definiáltuk. A keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkeket a következő szólista segítségével válogattuk le: *ndk, nszk, bonn, kohl, honecker, keletnémet*; az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek a következő szólista mentén kerültek besorolásra: *erdély, erdélyi, román, románia, várad, nagyvárad, tőkés, lej, Ceaușescu, kolozsvár, háromszék, kovászna, korond*.

3) A topikmodellezés egy felügyelet nélküli tanulási eljárás, amely során az algoritmus a dokumentum jellemzői és a modell becslései alapján különböző kategóriákat hoz létre, majd ezekhez rendeli hozzá a szövegeket. Az általunk használt topikmodellezési módszer, a Látens Dirichlet-Allokáció (LDA) azon az alapfeltevésen nyugszik, hogy a teljes korpusz különböző témák keverékéből áll, és ezek a témák a szókincs valószínűségi eloszlásain keresztül írhatók le. Az LDA az egyes dokumentumokhoz topikszavakat rendel, a topikok azonosításához pedig a szavak közös előfordulásait elemzi a dokumentumokon belül. Az algoritmus működéséhez előzetesen meg kell határozni a keresett témák (vagy klaszterek) számát, ezt követően a szövegek szavaiból kiindulva az algoritmus meghatározza azokat a kulcsszavakat, amelyek valószínűségi eloszlása mentén a topikok körvonalazódnak. A modell által előállított topikok értelmezése és elnevezése ezt követően szakértői döntésen múlik; a modell bemutatja a topikot meghatározó egyedi szavak körét, ezek kontextualizálása révén értelmezhetjük az egyes topikokat.

⁴⁴ A szöveg-előkészítéshez felhasznált R-programcsomagok a következők voltak: *readr, dplyr, stringr, readtext, lubridate, quanteda, HunMineR, stringr, tidy*.

Az igék eltávolítása bizonyos szövegtípusok esetében csökkentheti a nyelvtani zajt, így tartalmi szempontból relevánsabb topikok létrehozását segíti elő.⁴⁵ Tekintettel arra, hogy a szövegek nagy része kifejezetten hír jellegű, hivatalos szövegezésű, viszonylag rövidebb anyag volt, a lényeges témák kiemelése érdekében a topikmodellezési eljárás előtt az igék szövegekből való eltávolítása mellett döntöttünk.⁴⁶

4) Az LDA topikmodellezésnél az adjust relevance metric (vagy más néven lambda-paraméter) befolyásolja azt, hogy a vizualizáció (pl. LDAvis) hogyan rangsorolja a szavakat egy adott topik relevanciája alapján. Az LDAvis interaktív vizualizációs eszközben a lambda egy csúszka (általában 0–1 között), amely azt szabályozza, mennyire legyenek láthatóak a topik szavai a gyakoriság vagy a specifikusság alapján. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy ha a lambda értéke 1, akkor a vizualizáció csak a leggyakoribb szavakat mutatja a topikon belül (de ezek lehetnek általános, nem specifikus szavak is), ha pedig 0, akkor csak azokat a szavakat látjuk, amelyek a leginkább megkülönböztetik az adott topikot a többitől, ezek az úgynevezett specifikus vagy diszkriminatív szavak).

Elemzéshez, interpretációhoz a kisebb, 0,2 – 0,6 tartományon belüli lambda-érték a leginkább használható, mert az segít megérteni, mi teszi egyedivé az adott topikot. Munkánk során a 0,6 lambdaértéket választottuk, úgy ítéltük meg, hogy ez teszi a legkönnyebben interpretálhatóvá az egyes topikokat.

A szavak megjelenésének sorrendjét az ábrákon „relevanciaértékük” határozza meg, ami a topikon belüli előfordulási valószínűségük, a teljes korpuszon belüli gyakoriságuk, valamint a beállított paraméter függvénye. A sorrend összességében azt mutatja, hogy melyik szavak adják a legtöbb információt az adott topikról a kiválasztott lambdaérték mellett. Az ábráról leolvashatók azok a kifejezések is, amelyek az egyes topikokat leginkább meghatározzák – abban az értelemben, hogy miközben a topikon belül nagy számban fordulnak elő, gyakoriságuk a teljes korpuszon belül nem kiemelkedő, alkalmasint előfordulásuk döntően az adott topikhoz kapcsolódik.

5) A szóbeágyazás a topikmodellhez hasonlóan felügyelet nélküli tanulási eljárás, modellje neurális hálókon alapul, célja a szavak közötti szemantikai

⁴⁵ Fiona Martin and Mark Johnson. 2015. More Efficient Topic Modelling Through a Noun Only Approach. In Proceedings of the Australasian Language Technology Association Workshop 2015, pages 111–115, Parramatta, Australia; Kuang-hua Chen: Topic Identification in Discourse. 1995. arXiv:cmp-lg/9502029; Barna Ildikó – Knap Árpád: Analysis of the Thematic Structure and Discursive Framing in Articles about Trianon and the Holocaust in the Online Hungarian Press Using LDA Topic Modelling. Nationalities Papers (2022), 1–19.

⁴⁶ A szófajok meghatározásához és az igék eltávolításához az R program udpipe és tidyverse programcsomagjait használtuk. Az LDA topikmodellhez és a kapcsolódó vizualizációkhoz használt programcsomagok: tm, NLP, quanteda, tidytext, textmineR, tidyR, RTextTools, stringr, dplyr, ggplot2, quanteda.textplots, quanteda.textmodels, quanteda.textstats, plotly, lda, ldavis, topicmodels, Matrix, slam, htmlwidgets, servr, htmltools.

kapcsolatok megértése. A neurális háló a tanítási folyamat során előállítja a szavak vektorrepresentációját, egy sokdimenziós vektorteret, amelyben az egyes szavak távolsága alapján megállapítható, hogy azok milyen szemantikai viszonyban állnak egymással. Alkalmazott modellünk a GloVe (Global Vectors for Word Representation), amely a szöveg jellemzőit az egész szöveget jellemző együttes előfordulási gyakoriságok meghatározásával mutatja meg.

Az egyes szavakhoz legközelebb álló más szavakat a cosinus-hasonlóság alapján vizsgáltuk meg, a nagyobb cosinus-értékek a vektortéren belüli kisebb távolságot, tehát a szavak közti szorosabb kapcsolatot jelzik. Az egyes szavakat mind az erdélyi, mind a keletnémet menekült-alkorpuszban azonos eljárás mentén ágyaztuk be.

A két alkorpusz releváns kifejezéseinek megtalálásához alkalmazott elemzési módszerünk a TF-IDF modell (Term Frequency – Inverse Document Frequency) megadja, hogy egy-egy szó vagy kifejezés mennyire gyakran szerepel egy korpuszban, viszont kiszűrendő a kötőszavakat, töltelékszavakat, amelyek jellemzően minden dokumentumban előfordulnak, az abszolút gyakoriságot ellensúlyozza annak a számnak az inverzével, ahány dokumentumban az adott szó vagy kifejezés felbukkan.

Míg az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek esetében a TF/IDF modell a fentiek szerint értelmezett módon „releváns” bigramként azonosította az „emberi jog”, a „jogi kérdés”, a „tartózkodási engedély” vagy a „letelepedési alap” bigramokat, tehát a menekültkérdés jogi vetületével kapcsolatos fogalmakat, addig a keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek releváns bigramjai között inkább a kérdés politikai, biztonságpolitikai, diplomáciai aspektusára utaló szókapcsolatokat találunk: „szocialista ország”, „Varsói Szerződés”, „osztrák határ”, „magyar hatóság”, „budapesti nagykövetség”.

A szóbeágyazás elemzése során használt R programcsomagok a következők voltak: text2vec, quanteda, quanteda.textstats, readtext, readr, dplyr, tibble, stringr. 300 dimenziós vektorteret alkottunk, majd 10 körös iterációs folyamatot futtattunk a korpuszon.

6. Szentimentelemzés” alatt olyan automatizált szövegelemzési módszert értünk, amely egy-egy szöveg érzelmi töltetét igyekszik meghatározni. A módszer célja, hogy a szövegek alapján kiderüljön, milyen hangulat – például pozitív, negatív vagy semleges – jellemzi az adott forrást. A cikkeket szótáras módszerrel vizsgáljuk, az előre definiált pozitív és negatív szólisták segítségével a pozitív és a negatív modalitású szavak előfordulását vizsgáljuk meg az egyes dokumentumokban. Az elemzéshez a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont POLTEXT kutatócsoportja által készített szótárakat használtuk fel.⁴⁷ Az egyes dokumentumok eltérő hosszúsága (tokenszáma) miatt a dokumentumok szentimentértékeit

⁴⁷ Ring, O., – Szabó, M. – K., Guba, C. *et al.*: Approaches to sentiment analysis of Hungarian political news at the sentence level. *Lang Resources & Evaluation*, 58. 2024. 1233–1261

normalizáltuk, tehát a szótáras vizsgálat során talált pozitív és negatív szavak számát, valamint az ezekből számított szentimentértékeket elosztottuk az adott dokumentum szavainak (tokenjeinek) számával.

2 sz. melléklet

A tanulmányban említett politikusok és szerepük a vizsgált időszakban

GÁL ZOLTÁN dr.: az MSZMP Központi Bizottsága közigazgatási és adminisztratív osztályának politikai munkatársa 1974–1981 között, majd a közigazgatási alosztály vezetője lett 1981–87 között, 1987-től belügyminiszter-helyettes – e minőségében a Menekültügyi Tárcaközi Bizottság vezetője (1987–89), majd 1989-ben belügyminisztériumi államtitkár.

GRÓSZ KÁROLY: 1961-től az MSZMP Központi Bizottság agitációs és propaganda-osztályának munkatársa, majd a Magyar Rádió és Televízió párttitkára, 1974-től az MSZMP KB agitációs és propaganda osztályának a vezetője, 1979–1984 között a BAZ megyei pártbizottságot vezette, 1980-tól az MSZMP KB tagja, 1984–1987 között a budapesti pártbizottság első titkára, 1985-től bekerült az MSZMP KB Politikai Bizottságába, 1988 decemberétől irányítja az ekkor felállított Nemzetközi, Jogi és Közigazgatás-politikai Bizottságot. 1988. május 22-től az MSZMP főtitkára. 1987. június 25-én megválasztották a Minisztertanács elnökévé, meghirdeti a reformot/pluralizmust a szocializmuson/egypárti rendszeren belül. 1988. augusztus 28-án Aradon találkozik Nicolae Ceaușescu román vezetővel: a tárgyalásokon napirendre akarta venni a tervezett erdélyi falurombolás (szisztematizálás) ügyét és a nemzetiségi kérdést, de a találkozót teljesen eredménytelen volt. 1988. november 24-én lemond a miniszterelnöki posztról, utódja Németh Miklós.

HORN GYULA: 1969–1985 között az MSZMP Központi Bizottság munkatársa, osztályvezetője. 1985-ben a Külügyminisztérium államtitkára lett, 1989. május 10. és 1990. május 23. között külügyminiszter Németh Miklós kormányában. 1987–88-ban a Minisztertanács nemzetközi gazdasági kapcsolatokkal foglalkozó bizottságának is a tagja. 1989-ben az MSZP egyik alapítója, az Országos Elnökség tagja, 1990–1998 között a párt alelnöke. 1990-től 2010-ig volt tagja az Országgyűlésnek, 1993. januári lemondásáig a külügyi bizottság elnöke. Az osztrák-magyar határon a műszaki határzár (vasfüggöny) lebontását 1989. június 27-én az osztrák külügyminiszterrel együtt nyilvánosan kezdi meg, 1989. szeptember 11-én bejelenti, hogy az országban tartózkodó, mintegy hatvanezer keletnémet állampolgár vízum nélkül távozhat Ausztria felé.

HORVÁTH ISTVÁN: 1983–84-ben nagykövet Hágában, 1984–1991 között Bonnban/Berlinben, majd 2003–2010 között Bécsben. 1989 augusztusában a gymmichi kastélyban tartott titkos találkozón a magyar delegáció tagjaként közölte Helmut Kohl kancellárral, hogy Magyarország megnyitja a határt a keletnémetek számára.

KÁDÁR JÁNOS: 1958-tól 1989. július 9-ig országgyűlési képviselő, közben 1965-től a kollektív államfői testület (Elnöki Tanács) tagja. Pártvezetői funkciója szerint, 1957–1985 között az MSZMP KB első titkára, majd 1988. május 22-ig főtitkára. 1988. május 22.–1989. május 8-ig az MSZMP elnöke, már érdemi hatalom és befolyás nélkül.

NAGY KÁROLY dr: a rendőrség különböző szervezeti egységeinél szolgált 1990-ig. 1987-ben kinevezték a BM Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatala vezetőjévé, 1989-ben az ORFK Igazgatásrendészeti Csoportfőnökség vezetője lett. 1991–1995 között a Belügyminisztérium Rendészeti főosztályát vezette.

NÉMETH MIKLÓS: 1981–1988 között az MSZMP Központi Bizottsága Gazdaságpolitikai Osztályának, Közgazdasági Munkaközösségének a vezetője, majd a Központi Bizottság gazdaságpolitikai titkára, 1988–1989 júniusáig a KB Politikai Bizottságának tagja. 1988–1991 között országgyűlési képviselő. A minisztertanács elnöke 1988. november 24. és 1989. október 23. között, majd a Köztársaság kikiáltásával ideiglenes miniszterelnök 1990. május 23-ig.

POZSGAY IMRE: 1980-tól 1989-ig az MSZMP Központi bizottsága, az Agitációs és Propaganda Bizottsága, a Politikai Bizottság tagja. 1982–1988 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkára. Az utódpart, az MSZP alelnöke 1990-ben, majd 1991-ben saját pártot alapít (Nemzeti Demokrata Szövetség). Állami vezetőként 1975–76-ban kulturális miniszterhelyettes, majd miniszter 1976–1982 között, 1988-tól 1990. május 23-ig tárca nélküli miniszter (államminiszter).

SZÜRÖS MÁTYÁS: 1975–1978 között berlini, 1978–1982 között moszkvai nagykövet. 1978–1989 között az MSZMP Központi Bizottság tagja, 1982–1983 között a Külügyi osztályának vezetője, a párt reformkommunista szárnyának egyik képviselője volt. Országgyűlési képviselő 1985–2002 között, 1989. március 10-én az Országgyűlés elnökévé választották, és e minőségében látta el az ideiglenes köztársasági elnöki feladatokat 1989. október 23. és 1990. május 3. között. 1994–2002 között az IPU magyar nemzeti csoportjának a vezetője volt.

1988. január 25-én a Kossuth Rádióban, a hallgatók nemzetközi témájú kérdéseire válaszolt, és egyebek között ezt a kijelentést tette:

„Egyértelműen le kell szögeznünk, hogy a határainkon kívül élő magyar nemzetiség, főleg a Kárpát-medencében élő magyarság, a magyar nemzet részét képezi. Joggal elvárhatják, hogy Magyarország minden körülmények között felelősséget érezzen értük, és kellő határozottsággal szóvá tegye hátrányos megkülönböztetésüket. Nemzetközi kapcsolatai alakításában is tekintettel legyen rájuk, érvényesítse az ő érdekeiket.”⁴⁸

⁴⁸ Szűrös Mátyás interjúja a Magyar Rádió Rádiónapló című műsorában (1988. 01. 25.). In: Tabajdi Csaba (szerk.): *Mérleg és számvetés. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdete*. Budapest, Codex Print, 2001. 55–61. 56.

Ez a nyilatkozat fordulatot hozott az erdélyi menekültek ügyében is.

VÁRKONYI PÉTER: A Külügyminisztériumban volt 1969–1980 között miniszterhelyettes, majd államtitkár. 1980-ban a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának elnöke. 1980–1982 között a Népszabadság főszerkesztője, 1982–1983 között az MSZMP Központi Bizottság titkára volt. Külügyminiszter 1983–1989 májusa között, közben 1985-től országgyűlési képviselő, majd 1989–90-ben washingtoni nagykövetségként tevékenykedett.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ágh Attila: Tézisek a tömegtájékoztatás reformjához. *JEL-KÉP*, 1988/2. 17–27.

Bihari Mihály: *Demokratikus út a szabadsághoz – Tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1990.

Chuan, Kuang-hua: *Topic Identification in Discourse*. 1995. arXiv:cmp-lg/9502029; Barna Ildikó – Knap Árpád: Analysis of the Thematic Structure and Discursive Framing in Articles about Trianon and the Holocaust in the Online Hungarian Press Using LDA Topic Modelling. *Nationalities Papers*, 2022.

Czakó Ágnes – Sik Endre: A „megszemélyesült” szervezetközi csereügyletekről – a mezőgazdasági nagyüzemek példáján. *Közgazdasági Szemle*, 1987/12. 489–495. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a752.pdf> (Utolsó letöltés: 2025. november 5.)

Gálík Mihály: Ütemkésésben. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont és a nyilvánosság reformja az 1980-as évek végén. *JEL-KÉP*, 2020/3. 35–44.

Kaszás Veronika: A Magyar Vöröskereszt szerepe az 1988–89. évi erdélyi menekültek helyzetének rendezésében, *Comitatus*, 209. 2012. 94–106.

Katsenelinboigen, Aron: Coloured markets in the Soviet Union. *Europe-Asia Studies*, vol. 29 (1), 1977. 62–85.

Kiss László – Ring Orsolya: A Kádár-korszak „arcai”. Magyar politikusok média-reprezentációja 1957 és 1989/90 között. *Politikatudományi Szemle*, 2022 /4. 78–102.

Martin, Fiona – Johnson, Mark: More Efficient Topic Modelling Through a Noun Only Approach. In: *Proceedings of the Australasian Language Technology Association Workshop 2015*. Australia: Parramatta, 2015. 111–115.

M. Takács Péter: A magyar demokratikus átmenet értelmezése – A rendszerváltás politikai és politikatudományi narratívái. *Jog-Állam-Politika*, 2025/2. 147–157.

Révész Sándor: A Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) és a rendszer. *JEL-KÉP*, 2020/3. 3–10.

Ring, O., – Szabó, M. – .K., Guba, C. *et al.* Approaches to sentiment analysis of Hungarian political news at the sentence level. *Lang Resources & Evaluation*, 58. 2024. 1233–1261.

- Sik Endre: Az erdélyi menekültekkel foglalkozó szociális intézményrendszeréről. *Mozgó Világ*, 1989/12. 31–45.
- Szabó Máté: A szocializmus kritikája a magyar ellenzék irányzatainak gondolkodásában (1968–1988). *Politikatudományi Szemle*, 2008/1. 4–36.
- Tóth Pál Péter: Népeségmozgások Magyarországon a XIX. és XX. században. In: Lukács Éva – Király Miklós (szerk.): *Migráció és Európai Unió*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 19–42.

HIVATKOZOTT INTERJÚK

- Interjú Ara-Kovács Attilával, külpolitikai szakértővel, EP képviselővel. Készítette: Neményi Mária, 2023. november 2.
- Interjú Bánfalvi István szociálpolitikussal, a Szociális és Egészségügyi Minisztérium korábbi államtitkárával, a Menekültügyi Tárcaközi Bizottság volt tagjával. Készítette: Neményi Mária, 2023. október 10.
- Interjú Kovács Andrással, a Magyar Vöröskereszt Menekültügyi szolgálatának alapítójával és volt vezetőjével. Készítette: Neményi Mária, 2023. október 17.
- Interjú Somlay Gyulával, a polgári védelem, majd a Magyar Vöröskereszt volt munkatársával, később a Menekültügyi Hivatal helyi munkatársával. Készítette: Vajda Róza, 2023. október 25.
- Interjú Tabajdi Csabával, kisebbségpolitikával foglalkozó szakértővel és egykori MSZMP KB munkatárssal, PACE, EP képviselővel. Készítette: Neményi Mária és Vajda Róza, 2024. február 9.
- Interjú Törzsök Erika szociológussal, kisebbségpolitikai kutatóval, a Szabaddeмократák Szövetsége kisebbségpolitikai titkárságának egykori vezetőjével. Készítette: Neményi Mária, 2024. január 25.
- Szűrös Mátyás interjúja a Magyar Rádió Rádiónapló című műsorában (1988. 01. 25.). In: Tabajdi Csaba (szerk.): *Mérleg és számvetés. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdete*. Budapest: Codex Print, 2001. 55–61. 56.

KISS LÁSZLÓ – SIK ENDRE – KASZÁS VERONIKA – TÓTH JUDIT*

A menekültügy időben változó narratívái (1987–1989)**

Temporal Shifts in the Narratives of the Refugee Issue (1987–1989)

ABSTRACT: This study examines how the press coverage of the two refugee groups arriving in Hungary – from Romania and the GDR – changed over the course of 1988–1989 in the country’s major national daily newspapers. The focus is on identifying when these shifts occurred, what events triggered them, and how they manifested in the newspapers’ communication.

KEYWORDS: Transylvanian refugees; East German refugees; state socialism; regime change; press analysis

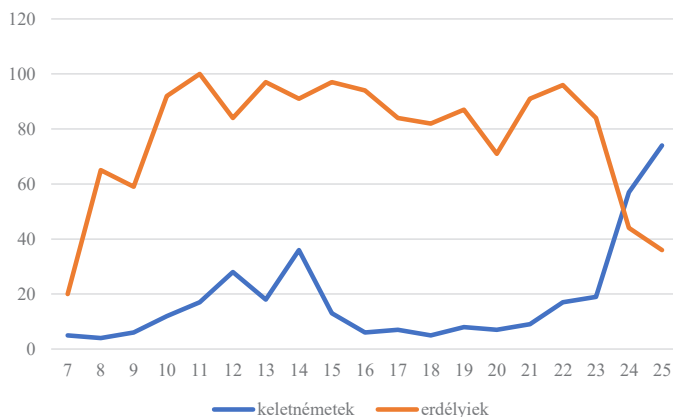
Bevezetés

Tanulmányunk annak vizsgálatára vállalkozik, hogy az 1988. március és 1989. szeptember közötti jelentős országos magyar napilapok (*Népszabadság*, *Népszava*, *Magyar Hírlap*, *Magyar Nemzet*) kommunikációjában megfigyelhetőek-e, és ha igen, milyen eseményekhez köthető és milyen jellegű változások voltak az országba érkező két menekültcsoporttal, az erdélyi, illetve a keletnémet menekültekkel kapcsolatban. Máshol már részletesen bemutattuk, hogy a két menekültcsoporttal

* Kiss László, szociológus, társadalomtörténész, ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Számítógépes Társadalomtudomány Kutatócsoport, e-mail: kiss.laszlo@tk.elte.hu; Sik Endre szociológus, az MTA doktora ELTE TáTK professor emeritus, ELTE TK SZI külső munkatárs ORCID: 0000-0003-4166-1852; Tóth Judit, jogász, SzTE AJTK Közjogi Intézet, e-mail: skula@juris.u-szeged.hu; ORCID: 0000-0001-52360436; ORCID: 0000-0002-1938-8864; Kaszás Veronika, történész, nemzetközi kapcsolatok szakértő, Masaryk Institute and Archives of the Czech Academy of Sciences, e-mail: kaszas@mua.cas.cz; ORCID: 0009-0002-8982-8746;

** A tanulmány megírását támogatta az Európai Unió Horizont kutatási és innovációs programja keretében megvalósuló „*Unlikely Refuge? Refugees and Citizens in East-Central Europe in the 20th Century*” ERC Consolidator project. (Támogatási szerződés száma: 819461)

kapcsolatos cikkek tartalmi struktúrája és általános nyelvezete eltért egymástól¹, ezért most ezekre csak röviden térünk ki, majd ezek időbeli változását részletesebben vizsgáljuk. Mivel a két menekülttörténet időben nagyon eltérő módon alakult (1. ábra) ezért külön vizsgáljuk a két menekültcsoporttal kapcsolatos írásokat.



1. ábra. A két menekülttörténet időbeli alakulása (cikkek száma havonta 1988 márciusa (7) és 1989 szeptembere (25) között)

Hipotézisünk szerint a menekültekkel foglalkozó újságcikkek nyelvezete, illetve belső struktúrája egyfelől általában is változik, amennyiben a kezdeti diskurzus hat a későbbi diskurzusra (újdonság múlása, a négy T² általános politikai klímájának megváltozása, a média tanulása és a korábbi cikkekre való reakciók), másfelől az időbeli változásokat egyes jelentősebb politikai események is kiválthatják. Másfelől feltételeztük, hogy a menekültkérdéssel foglalkozó újságcikkek tartalmi struktúrája egyes politikai eseményekkel összefüggésben megváltozhat, egyes témák időlegesen előtérbe kerülhetnek, mások háttérbe szorulhatnak. A politikai változások és a menekültáramlás sajátosságai következtében, a menekültkérdés más aspektusaira irányul a „központilag” (de napilaponként némileg eltérően) felügyelt sajtó figyelme. Abból indultunk ki, hogy a következő események hatással lehettek a menekültválság(ok) sajtóbeli narratívájára az erdélyi menekültek esetében:

- a romániai falurendezési terv meghirdetése (1988. április);
- a romániai falurombolás elleni tüntetés a Hősök terén (1988. június 27.), és a Parlament által elfogadott elítélő állásfoglalás (1988. július 1.);

¹ Ebben a kutatásban Kaszás és tsai: Kétféle kép: a keletnémet és az erdélyi menekültek narratívái a sajtóban (1987–1989)

² Az állam részéről a nyilvánosság elé kerülő tartalmak esetén a tiltás, a türés/tolerálás, a támogatás és a tétovázás rövid megnevezése, lásd Eörsi László: Ideológiák pragmatizmus és (Ön) cenzúra. A három „T” kultúrpolitikája. *Világosság*, 2008/11–12. 73–96.

- az MSZMP 1988. május 20–22-i pártértekezlete, Kádár János megbuktatása;
- Magyarország csatlakozása a Genfi Menekültügyi Egyezményhez³ (1989. március 14.).

A kis elemszám miatt a változások hónapról hónapra történő elemzése sok hónap esetében megbízhatatlan, ezért érdemesnek tartottuk a *hónapoknál nagyobb szakaszokban is megvizsgálni a változások dinamikáját*. A fentebb elősorolt csomópontokra alapozva három szakaszt alakítottunk ki. Az *első korszak*: 1987-től 1988. május végéig, a *második* 1988. júniusától 1989. február végéig; míg a *harmadik korszak* 1989. márciusától 1989. szeptemberéig tart. Az első korszak már magában foglalja a romániai falurombolási terv meghirdetését és az erdélyi menekültválság kezdetét; a hazai társadalmi és politikai válaszreakciók csak a második korszakban bontakoznak ki élénken. A harmadik korszak a Genfi Menekültügyi Egyezményhez való csatlakozás utáni időszakot foglalja magában. A keletnémet menekültek esetében, mint az 1. ábrán is látszik, a cikkek száma 1989 nyarán ugrik meg, a változás dinamikáját így 1989 augusztusa és szeptembere összevetésével érdemes megvizsgálni.

Az elemzéshez használt források és a módszerek részletes ismertetését a kutatás másik tanulmánya⁴ tartalmazza, így itt most csak röviden térünk ki ezekre.

A munka során, a már korábban felsorolt négy magyarországi napilap 1987. szeptembere és 1989. szeptembere közötti lapszámaiban megjelent, az erdélyi és a keletnémet menekültválsággal foglalkozó cikkeket elemeztük, amelyeket kulcsszavas keresés révén válogattunk le. A cikkeket az előre definiált kulcsszavak segítségével két csoportra osztottuk, erdélyi és keletnémet tematikájú cikkekre. Az elemzés során egyszerű statisztikai, valamint szövegbányászati módszereket is alkalmaztunk. A cikkek tartalmát (alapkérdését) kulcsszavas elemzéssel, valamint *LDA topikmodellezési eljárással* vizsgáltuk. A politikai szereplőkkel kapcsolatos vizsgálat során a szövegbányászatban bevett *névelem-felismerés segítségével*⁵ válogattuk le az egyes neveket tartalmazó írásokat.

³ A menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi július hó 28. napján elfogadott egyezmény, valamint a menekültek helyzetére vonatkozóan az 1967. évi január hó 31. napján létrejött jegyzőkönyv, amelyet az 1989. évi 15. törvényerejű rendelettel hirdetett ki a Népköztársaság Elnöki Tanácsa. A továbbiakban a cikkben Genfi Egyezményként hivatkozunk rá, hiszen a sajtóban is leginkább így történt.

⁴ E kutatás keretében lásd Kaszás és tsai tanulmányát

⁵ A névelem-felismerés (Named Entity Recognition, NER) a szövegbányászat egyik alapvető módszere, amelynek célja, hogy automatikusan azonosítsa és kategorizálja a szövegben előforduló tulajdonneveket, például személyeket, szervezeteket, helyeket. A modern, neurális háló alapú modellek úgy tanulják meg felismerni a nevelemeket, hogy rengeteg példaszöveggen keresztül általános mintákat sajátítanak el a szavak környezetéből. Így nemcsak a szót magát, hanem a körülötte lévő szavak jelentését és összefüggése is it figyelembe veszik.

Az erdélyi menekültek diskurzusának változásai

A „világútlevél” 1988. januári bevezetése után, amikor a hazai lakosság már minden olyan országba kiutazhatott, ahová valamely nemzetközi megállapodás alapján vízum nélkül vagy vízum meglétében beléphetett, mert joga volt az útlevél megszerzésére,⁶ már nehezen fért volna össze a szomszédos és szövetséges államok polgárainak a kitoloncolása, utazásuk magyarországi korlátozása. Szintén megoldhatatlanná vált a menekültek megjelenésének az elhallgatása is, a nemzetközi sajtót, informális csatornákat elérő lakosság előtt.

A menekültügyi szabályok és intézmények hiányát pótolta az *informalitás* a közigazgatásban is, nem csak a népi diplomáciában, amelynek időszakát az „ártatlanság korának” neveztük el. E kor előtörténetének első szála az erdélyi magyarsággal folyamatosan kapcsolatot tartó értelmiségiek köréhez kötődik, akik felemelték szavukat az erdélyi magyarság érdekében. A második szál pedig a *népi diplomácia*, amely magánakciók és rejtett egyházi tevékenységek formájában, vagy névleges házasságkötésekkel, hamis meghívólevéllel, gyógyszer, élelmiszer és kulturális javak küldésével támogatta az Erdélyben élőket.⁷ A romániai magyar kisebbség helyzetével foglalkozó korabeli elemzés szerint 1985-ben alig több mint ezren, 1986-ban kb. háromezren, 1987-ben már hatezernél is többen települtek át Romániából engedéllyel.⁸ Ám hamarosan elkopott a lakossági lelkesedés, mert az erdélyi magyarok megítélése már 1990-re romlott a közvéleményben. Hirtelen megnőtt a negatív véleményekkel egyetértő és a pozitív véleményeket elutasítók aránya.⁹ Ezeket a *változásokat vizsgáltuk az állami sajtó cikkeinek elemzésein keresztül* is.

⁶ A külföldre utazásról és az útlevélről szóló 1987. évi 25. tvr. és a végrehajtására kiadott 3/1987. (XII.23.) BM rendelet, a korábbi évtizedek csak MT és BM rendelettel szabályozott utazási feltételeit felemelte a majdnem törvény szintjére, amely így 1988. január 1-jén lépett életbe. Az 1989. évi XXVIII. törvény elfogadásával (és az alkalmazását részletező 28/1989. (IX.14.) MT rendelettel pedig valóságos joggá válhatott a lakoságnak a kiutazás, külföldön tartózkodás, az államhatárok átlépése.

⁷ Ez nemcsak jó előiskolája és szervezeti archetípusa, de az ekkor alakuló laza hálózatokon keresztül a szociális intézményrendszer szervezeteinek közvetlen elődje is volt, és a látszólag a semmiből előbukkanó civil társadalom alapjává vált. Akik pedig a hetvenes-nyolcvanas években telepedtek át Erdélyből Magyarországra, maguk is e hálózatok és szervezetek aktív részeseivé váltak.

⁸ Tóth Judit: When an emergency has come to stay – The birth of the refugee administration in 1988–1989. *Regio*, 2008/1. 96–145

⁹ 1993 és 2000 között a negatív véleményt megfogalmazók, illetve a népességszámra gyakorolt pozitív véleményt vallók aránya alig változott, de a segítségnyújtással egyetértők aránya 1999-re már drasztikusan lecsökkent, s a nemzeti érzés növelését egyre kevesebben látták az erdélyi magyarok bevándorlása pozitív hatásának. E két jelenség felfogható a „jóléti sovinizmus” (ami nem más, mint az a félelem, hogy az idegeneknek jutott szociális ellátások a jóléti rendszer egészét veszélyeztetik) terjedése bizonyítékának. Lásd Sik Endre: Adalékok

A *szógyakorosság* alapján megállapítható, az M1. sz. ábra tanúsága szerint, hogy az idő haladtával visszaesik a „szakszervezeti” *Népszava* és a „kormánylapjellegű” *Magyar Hírlap* jelentősége az erdélyi menekültekről szóló cikkek körében. Helyüket egyre nagyobb mértékben a „hivatalos” pártnapilap, a *Népszabadság* veszi át.

Az M2 sz. ábrán látható, hogy 1988 májusa előtt a lapok címdalán mindössze az erdélyi menekültekről foglalkozó cikkek 4 százaléka jelent meg, az anyagok inkább a harmadik vagy a még belsőbb oldalakra szorultak. 1988 nyaratól jelentősen megnő a híradások kettős jellege: a cikkek a címdalán vagy a lap hátrább lévő oldalain jelennek meg. Az időszak lapszerkesztési sajátosságai meglehetősen hasonlóak voltak: a címlapokat a kiemelt hírek, ezeken belül is hangsúlyos külpolitikai hírek foglalták el, a második oldalakon szintén a külpolitika dominált, a harmadik és további oldalakon a hosszabb, belpolitikai elemző háttéranyagok jelentek meg. Eszerint a magyar-román politikai párbeszéd teljes kudarcát megmutató 1988. augusztus 28-i aradi pártfőtitkári találkozó időpontja körül, az erdélyi menekültválság is megjelent a kiemelt, külpolitikai témák között.¹⁰

Az idő haladtával jól láthatóan megváltozott azoknak a kulcsszavaknak a köre is, amelyekkel a cikkekben a menekülőket illették (M3 sz. táblázat). Míg az első szakaszban az „*állampolgár*” (a „*külföldi*” vagy a „*román*” jelzővel kiegészülve) volt a domináns azonosító, addig a későbbi szakaszokban a „(*külföldi*) *állampolgár*” kifejezés szinte eltűnt s a „*román (állampolgár)*” is csökkent. Ezek helyébe előbb a „*település*” kifejezésének különböző változatai léptek, majd felelősödött a *menekült* kifejezés súlya az azonosításnál (s ennek részeként az erdélyiekkel foglalkozó cikkekben is megjelent a keletnémet *menekült* kifejezés).

Ami a *szereplők* előfordulásának gyakoriságát illeti (M4 sz. ábra): a valóságot pontosan tükrözi, hogy a külügy és a kormányzat (valamint a segélyezés ügyében kormányzatilag és nemzetközileg leghamarabb mozgósítható Vöröskereszt), továbbá a határőrség a főszereplő az első szakaszban. Majd a második és a harmadik szakaszban egyre fontosabbá vált a belügy és a rendőrség. Az, hogy a határőrség a harmadik, a nagykövetség pedig a második szakaszban gyakrabban jelenik meg, feltehetően a keletnémetek menekülésével függhet össze.

A nem állami és „alternatív” szereplők, új pártok (pl. MDF, SZDSZ, Fiala Ügyvédek Klubja,¹¹ Menedék Bizottság¹²) csak elvétve fordulnak elő a cikkekben

a menekültek, a menekülés és a menekültügyi rendszer születésének szociológiai jellemzőihez – Magyarország, 1988–1991. In: Uő. (szerk.): *A migráció szociológiája 2.* E-tankönyv Budapest: ELTE TáTK, 2012. 223–225. https://old.tarki.hu/hu/about/staff/sb/Migracio_Szociologiaja_2.pdf#page=107 (Utolsó letöltés: 2025. november 3.)

¹⁰ A találkozón Grósz Károly a Romániából érkező menekültek témáját is felvetette román partnerének, Nicolae Ceaușescu azonban azt Magyarország ügyének nevezte, kifejtve, hogy Románia nem bátorítja a kivándorlást, de nem is akadályozza, aki távozni akar. Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*, Budapest: Napvilág Kiadó, 2007. 425.

¹¹ Lásd: *Magyar Nemzet*, 1988. december 9. 5.

¹² *Magyar Nemzet*, 1989. július 27. 4.

(többnyire a *Magyar Nemzet* apróbetűs hasábjain), annak ellenére, hogy figyelemre méltó segélyezési, szakértői, tanácsadói munkát és lobbitevékenységet folytattak a menekültek védelme érdekében. Ebben a kategóriában még az 1986 májusában a Hazafias Népfront égisze alatt megalakult Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság tevékenysége jelenik meg leggyakrabban a lapokban.¹³

Politika, gazdaság, társadalom – a témák változásának dinamikája

Ha csak egyszerűen hónapokra bontva vizsgáljuk a megjelent cikkekben előforduló *leggyakoribb szavakat*, már akkor is jól láthatóvá válnak kisebb időbeli módosulások (2. melléklet 1. sz. táblázat).¹⁴ A román kormány 1988 áprilisában hirdette meg „településrendezés”-programját,¹⁵ amely ellen Magyarországon 1988–89 folyamán széleskörű tiltakozás bontakozott ki. Ez 1988. június 27-én, a Hősök terén tartott tömegtüntetésben csúcspontot ért el. A lapok első körben rövid MTI-hírben tudósítottak a megmozdulásról, 25–30 ezer fős részvételről számolva be, szemben a szervezők 150–200 ezer fős becslésével. A *Népszabadság* egyik cikke a szolidaritás kinyilvánítása mellett a tüntetés szervezőit is bírálta: „*Aki tüntetést szervez, annak tudnia kell, hogy milyen gyűnyanyag halmozódott fel itthon is, másutt is. (...) Tüntetésekkel kevésbé lehet szuverén államokat politikájuk megváltoztatására vagy jobb belátásra rábírní. A tüntetések viszont veszélyeztethetik mindazokat a történelmi eredményeket, amelyeket eddig elértünk a magyarság hazai boldogulásában.*”¹⁶

A kortárs sajtóanyagok szisztematikus vizsgálata jól kirajzolja, hogyan alakult át a menekültkérdésről folytatott közbeszéd diszkurzív kerete. 1988 tavaszán – különösen március és június között – a cikkek szóhasználatát döntően *humanitárius* vonatkozású kifejezések határozták meg. Ebben az időszakban a Vöröskeresztre, az egyházakra, a munkára vagy a (menekültügyi, szervező) bizottságokra történő hivatkozások uralták a sajtót, jelezve a menekültek közvetlen megsegítése és a humanitárius válaszlépések fontosságát.¹⁷

Az 1988 nyaratól tapasztalható fordulat ugyanakkor világosan mutatja a menekültkérdés politikai és külpolitikai súlyának gyors növekedését. Júliustól kezdve a közbeszédben előtérbe kerültek az *államhoz, a kormányhoz, a nemzetközi*

¹³ Lásd: *Népszabadság*, 1988. április 1., 6., *Magyar Nemzet*, 1988. december 8. 6.

¹⁴ Az elemzésből kihagytuk a cikkek leválogatásához használt elsődleges, leggyakrabban előforduló kulcsszavakat: menekült, román, Románia.

¹⁵ *Népszabadság*, 1988. május 6.

¹⁶ Békés tüntetés Budapesten, *Népszabadság*, 1988. június 28. 4; Pár nappal később a *Magyar Nemzet* ugyanakkor egy egész oldalas összeállítást is közöl a tüntetésről: *Magyar Nemzet*, 1988. július 2., 8.

¹⁷ Az egyház menekültügyi tevékenységéről legtöbb esetben az Állami Egyháziügyi Hivatal koordinálása mellett Pánczél Tivadar lelkész által Rákosszentmihályon megszervezett misszióról tudósítanak a lapok. Lásd pl.: *Advent Rákosszentmihályon. Magyar Nemzet*, 1988. december 27.

kapcsolatokhoz kötődő fogalmak, amelyek az ügy diplomáciai dimenzióinak erősödésére utalnak. Ezzel párhuzamosan az „erdélyi” szó diskurzusbeli megerősödése különösen figyelemre méltó: ettől az időszaktól kezdve a menekültkérdés nem pusztán humanitárius, hanem *nemzeti és identitáspolitikai* keretben is értelmeződött. Az 1988 őszen és telén dominánssá váló kifejezések – „külügyminisztérium”, „nagykövetség”, „diplomata” – egyértelműen a kétoldalú kapcsolatok kiéleződésére, valamint a magyar diplomácia intenzív nemzetközi mozgásterének bővítési törekvéseire utalnak. Ne feledjük, ez a magyar-román diplomáciai viszony további megromlásának, a külpolitikai problémák nyílt kibontakozásának az időszaka. Másfelől, 1988 júliusára már a leggyakoribb szavak között találjuk az erdélyit, ami ettől a hónaptól kezdve a diskurzus egyik meghatározó fogalma lett. Ennek egyik oka, hogy Ceaușescu településrendezési terve 1988 nyarától több nemzetközi fórumon – egyebek mellett az ENSZ Nevelési, Tudományos és Kulturális Szervezetében (UNESCO)¹⁸ és az Európa Tanácsban¹⁹ – is napirendre került. A tervet bíráló szakértői hangokról, diplomáciai kezdeményezésekről – többnyire objektív, távolságtartó hangon – a magyar sajtó is rendszeresen beszámolt. Emellett 1988 folyamán, a magyar diplomácia maga is egyre több multilaterális fórumon igyekezett óvatos felszólalásaival, javaslataival, főként az emberi jogok védelmének kontextusában, a nemzeti kisebbségek – így az erdélyi magyar kisebbség – jogainak védelme mellett kiállni, amelyekről a sajtó, ha röviden is, de gyakran tudósított.²⁰

1988 karácsonyához közeledve megszorodtak a menekültek segélyezésére szóló különböző felhívások és a jótékonyági beszámolók, elsősorban a *Magyar Nemzet* Napi Krónika című, apró betűs hirdetései között. Itt hirdette egyebek mellett az erdélyi gyerekek üdültetését, illetve Mikulás-estjét szervező Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaságot, és a karácsony előtt egy teherautónyi játékot, ajándékot összegyűjtő Magyar Demokrata Fórumot is.²¹

1989 elején újabb hangsúlyeltolódás figyelhető meg: a gyakorisági listákban megjelenő szavak, például a „tábor” és a „határ”, a *menekültellátás gyakorlati,*

¹⁸ Az UNESCO a romániai falvak ENSZ-műemlékvédelmét fontolgatja. *Népszabadság*, 1988. augusztus 2. 2; Tiltakozás a településrendezés ellen (ICOMOS – a Műemlékek és a Történelmi Együttesek Nemzetközi Tanácsa – kérelem az UNESCO-hoz). *Magyar Nemzet*, 1988. június 29; Nyolc állam képviselője bírálta Bukarest politikáját az UNESCO-ban. *Magyar Nemzet*, 1988. október 29. 2.

¹⁹ Az Európa Tanács képviselői bírálták a román falurombolási terveket. *Magyar Nemzet*, 1988. október 10. 2.

²⁰ Magyar javaslat az ENSZ-ben: Dolgozzanak ki akcióprogramot a nemzeti kisebbségek védelmében. *Népszabadság*, 1988. október 8. 1; Magyar felszólalás a milánói ENSZ-tanácskozáson, *Magyar Nemzet*, 1988. szeptember 9; Elfogadták hazánk javaslatát. A kisebbségek jogait védő bizottságot alakítanak az ENSZ Társaságok Világszövetsége keretében. *Magyar Nemzet*, 1988. október 18. 3; A bécsi utótalálkozón a nyugati küldöttségvezetők élesen bírálták a román magatartást. *Magyar Nemzet*, 1988. július 9. 1.

²¹ *Magyar Nemzet*, 1988. december 8. 6., 1988. december 12. 6., 1988. december 24. 20. és 1988. december 22. 10.

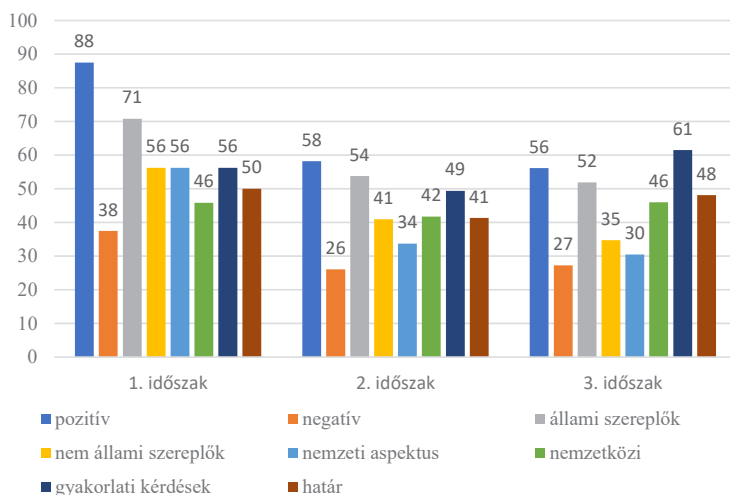
logisztikai és adminisztratív problémáit helyezték előtérbe. Ugyanakkor továbbra is megmaradtak a humanitárius segélyezéshez kapcsolódó szervezetekről – például a Vöröskeresztről és az egyházakról – mint a menekültek kezelésében nélkülözhetetlen szereplőkről szóló hírek. E *kettős fókusz*, vagyis a humanitárius és a politikai-diplomáciai keret együttes jelenléte jól érzékelteti, hogy a menekültkérdés a magyar közbeszédben a késő szocialista időszak olyan problémájává vált, amely egyszerre testesítette meg a külpolitikai kihívásokat, a nemzeti identitás védelmének diskurzusát és a társadalmi szolidaritás igényét.

1. táblázat

A leggyakoribb szavak korszakonként

<i>1. időszak</i>	<i>N</i>	<i>2. időszak</i>	<i>N</i>	<i>3. időszak</i>	<i>N</i>
Vöröskereszt	83	Román	379	román	270
bizottság	72	Románia	207	Románia	126
iroda	66	kérdés	150	kérdés	105
külföldi	64	bizottság	130	állampolgár	87
haza	54	ügy	97	alap	74
tanács	51	erdélyi	90	bizottság	73
ad	47	kormány	88	erdélyi	72
egyház	43	tanács	85	helyzet	70
engedély	43	romániai	84	nemzetközi	70
munka	41	Vöröskereszt	81	ügy	67
vállalat	36	tart	79	haza	57
tud	33	tesz	78	munka	57
tartózkodó	33	állampolgár	74	forint	51
szándékozó	33	kapcsolat	71	millió	51
szállás	24	helyzet	70	szolgálat	51

A havi bontásokon túl, a topikmodellezésnél bevezetett, három történeti időszak egymással való összevetése is érdekes eredményeket mutat (1 sz. táblázat). 1988 nyarától jól látható a „Vöröskereszt” és az „egyház” szó háttérbe szorulása; ugyanakkor megjelennek olyan kifejezések, mint a „kormány”, a „tanács”, az „állampolgár”; 1989 tavaszától a „nemzetközi”, valamint a téma pénzügyi vonzataira utaló „alap”, „forint” és „millió”. Sajátos, hogy a „román” és a „Románia” szó az első időszakban, tehát 1988 nyara előtt alig jelenik meg az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkekben. Ebben talán nem túlzás a szovjet blokkon belüli külkapcsolati feszültség tudatos kerülését látni, amit csak a területrendezési programra adott erőteljes magyarországi társadalmi és az azt követő politikai reakciók hoztak be a diskurzusba.



2. ábra. A fontosabb témacsoportok megjelenése az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek csoportjában a vizsgált három időszakban (%)

A felügyelet nélküli tanulással (topikmodell) létrehozott klaszterezésen kívül a *deduktív kategorizálás* eszközeivel is csoportosítottuk, tartalmuk szerint az egyes cikkeket (2. sz. ábra).²² Jól látható, hogy a topikmodellezésnél bevezetett három időszakon belül²³ komoly változások zajlottak le. 1988 nyarára összességében, valamennyi előre definiált kategória részesedése csökkent, ami arra utal, hogy a témával foglalkozó cikkek tartalmi köre jelentősen kiszélesedett. A pozitív tartalmú cikkek aránya is visszaesett, de a teljes vizsgált korszakban így is mindvégig messze meghaladják a negatív tartalmak arányát. A harmadik, az 1989 tavaszától kezdődő időszak legjelentősebb eltérése a gyakorlati kérdésekkel, valamint a határhoz kapcsolódó témákkal foglalkozó cikkek előretörése; az állami szereplők részvételével foglalkozó anyagok súlya érdemben nem változik, erősen visszaesett azonban a nem állami szereplőket érintő cikkek aránya.

A menekültkérdéssel foglalkozó cikkek *látens tartalmi struktúrájának* feltárását az LDA-topikmodell alkalmazásával végeztük el. A kiindulást, a teljes időszakra

²² A két módszer különbségeiről lásd: Ring Orsolya – Kiss László: Agrárpolitikai kihívások és jogszabályalkotás a korai Kádár-Korban. Történeti források szövegelemzése és szövegábrázolási vizsgálata. *Digitális Bölcsészet*, 2020/3, 37–61. <https://doi.org/10.31400/dh-hun.2020.3.1030>.

²³ 1. korszak: 1987-től 1988. május végéig; 2. korszak: 1988 júniusától 1989. február végéig; 3. korszak: 1989 márciusától 1989 szeptemberéig.

a vonatkozó modellt egy másik tanulmányban elemeztük.²⁴ Ott azt találtuk, hogy az erdélyi menekültválsággal foglalkozó cikkek három nagyobb és két kisebb elemszámú topikba szerveződtek. Az így létrejött klaszterek között (részletesebben lásd a melléklet 4. blokkját) egy *ikertéma* található (1. és 5. topik: állami szerepvállalás és költségviselés), két téma kis részben fedí egymást (2. és 4. topik: társadalom, önszerveződés és „alternatív hangok”), míg egy téma (3. topik: szolidaritás, segítő akciók) teljes mértékben elkülönül a többtől. A topikok kialakulásában és elrendeződésében legtöbbször előforduló harminc szó jellemzője a folyamat lényegét kifejező fogalmak („*politikai*”, „*kérdés*”) és a főszereplők köre („*bizottság*”, „*kormány*”, „*tanács*”), de az „*egyház*”, a „*társadalom*” a „*kapcsolat*” is meghaladja a 200 említést.

Az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek dinamikus, időbeli tartalmi változásainak vizsgálatát, első körben az *egyes topikok havonkénti* arányának vizsgálatával végeztük el. 1987 szeptembere és 1988 márciusa között az összes, erdélyi menekültkérdéssel foglalkozó újságcikk több mint fele, 57,1 százaléka az „állami beavatkozásokkal, szerepvállalással”, 28,6 százaléka az „állami költségvállalás” kérdésével, míg 14,3 százaléka a „segítő akciók, szolidaritás” témakörével foglalkozott. 1988 áprilisára figyelemre méltó változás történik – a segítő akciókat érintő cikkek aránya 60 százalékra emelkedik, a fókusz egyértelműen erre a topikra tevődik át. 1987 végén egy román határőr Magyarország területén végrehajtott fegyverhasználat, 1988 elején pedig a Magyarországon letelepedni kívánók ügyének általános rendezése, valamint a Tárcaközi Bizottság megalakulása uralta az erdélyi menekültekkel kapcsolatos témát. 1988 áprilisára előtérbe került a humanitárius kérdés, a menekültek egyházi és civil támogatása. A fordulatot már az egyes cikkek címei alapján is jól látni: „*A Vöröskereszt is segíti a hazánkba települőket*”²⁵, „*Az AIDS-alapítvány felajánlása – Anyagi segítség az erdélyieknek*”²⁶, „*Magyarországi egyházak: Az adományokból mindenkinek jut*”²⁷.

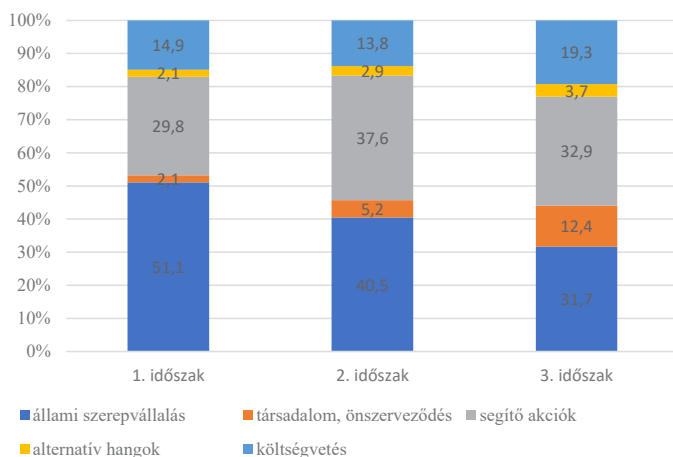
Ha a topikok dinamikáját a három időszakban vizsgáljuk, jól látjuk az 1. topik, tehát az *állami* szerepvállalással foglalkozó cikkek arányának csökkenését. A 2. időszakban, tehát 1988. június és 1989. február között a *szolidaritási*, segítő akciókat érintő cikkek aránya ugrik meg, hogy a harmadik korszakra, a Genfi Menekültügyi Egyezményhez való magyar csatlakozást követő hónapokra a 2. és az 5. topik aránya emelkedjen meg. Növekszik tehát a társadalmi kérdésekkel, társadalmi *önszerveződéssel*, valamint – mint az már a havi szintű elemzés alapján is jól kivehető volt – az *állami költségviseléssel* foglalkozó írások szerepe.

²⁴ E kutatás keretében lásd Kaszás és tsai

²⁵ *Népszabadság*, 1988. április 1.

²⁶ *Magyar Hírlap*, 1988. április 21.

²⁷ *Népszabadság*, 1988. április 23.



3. ábra. Az egyes topikok aránya az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkeken belül a vizsgált három időszakban (%)

Visszatérve kiinduló hipotézisünkre, a dinamikus topikmodell-elemzés alapján kijelenthetjük, hogy az egyes politikai események befolyásolják a menekültüggyel kapcsolatos sajtókommunikációt. Jól látszik a „hot topic”-jelenség, az aktuálisan nagy port felkavaró események előtérbe kerülése, illetve az egyéb közvetlen hatások, például valamely témában felerősödő hivatalos politikai aktivitás megjelenése. Ám az elemzés olyan közvetett hatásokra is ráirányítja a figyelmet, mint például az anyagiakra, költségviselésre fókuszáló cikkek arányának megnövekedése egy eszkalálódó, új jelenségre kiterjedő válsághelyzet esetében.

A keletnémet menekültek diskurzusának változásai

Az 1989 májusában kibontakozó keletnémet menekültválság hatása az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkeken is érezhető. A Magyarországon tartózkodó *menekültek ellátásának*, elhelyezésének, „felügyeletének” feladata fokozott terhet rótt a magyar államigazgatásra, mind személyi, mind anyagi szempontból. Ez a menekültkérdés kapcsán általánosságban, de az erdélyi menekültekről szólva is előtérbe került az *állami költségek, kiadások* kérdése, majd júniustól viszonylag éles váltással a hangsúly ismét az általánosan értelmezett humanitárius feladatok, a segítségnyújtás témakörére helyeződött át, ami együtt járt a civil szervezetek (egyházak, Vöröskereszt, alapítványok) által nyújtott támogatásokra irányuló figyelem felerősödésével.

Az NDK-ból érkezett menekültek „sajtószerelése” lényegesen rövidebb az erdélyi menekültekénél, ezért esetükben a fentiekhez hasonló dinamikus topikelemzésre nincs módunk. Ahogy a már korábban idézett tanulmányban részletesen elemeztük,²⁸ a keletnémet menekültválsággal kapcsolatos cikkeknel a legjobban illeszkedő 5 topikos LDA-modellt alkalmazva, két jól meghatározható, értelmezhető topikot tudtunk azonosítani. A topikmodellen itt is jól látható egy ikertopik elkülönülése a többitől: a két topik az állami megoldáskereséssel [1. topik (N=45)], valamint ezzel nagyon szoros átfedésben, a magyar és a nyugatnémet vezetés hivatalos diplomáciai kapcsolataival [2. topik (N=67)] foglalkozik.

2. táblázat

A leggyakoribb egyedi szavak a keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek csoportjában havonta (db)

1989. aug	N	1989. szept.	N
NDK	202	NDK	151
NSZK	135	kormány	97
állampolgár	124	állampolgár	87
bonni	54	NSZK	82
kormány	54	ügy	53
budapesti	53	tartózkodó	49
nagykövetség	52	tábor	49
nyugatnémet	43	nyugatnémet	49
ügy	43	kérdés	46
megoldás	41	német	43
kérdés	41	elmond	39
határ	41	helyzet	37
tartózkodó	40	megoldás	37
képviselő	39	osztrák	36
berlini	37	Vöröskereszt	34

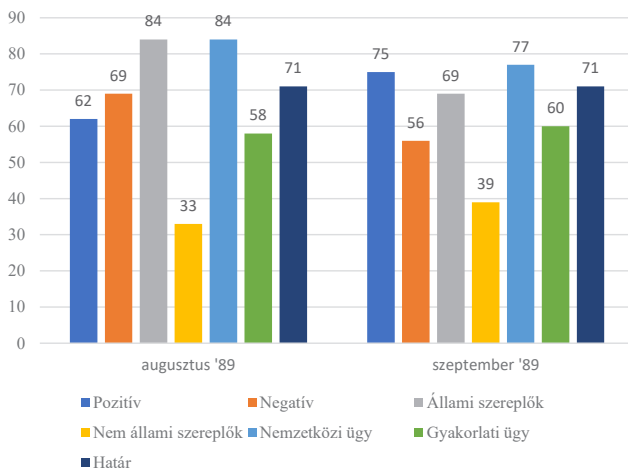
A bel- és külpolitikai tartalmaktól erőteljesen elkülönül három kisebb topik, amelyek a menekültek átmeneti elhelyezésének, szállásainak ügyeire [3. topik (N=11)], a közép-európai kontextusra [4. topik (N=14)], illetve a társadalmi véleményekre, tiltakozásokra [5. topik (N=22)] irányulnak. A leggyakoribb fogalmak, amelyek a topikokat formálják (a szereplők kilétéhez kapcsolódó triviális szavaktól, mint például az „NSZK” fogalom variánsai vagy az „állampolgár” utalásaitól eltekintve) nagyon egysíkúak, vagyis a lehető legapolitikusabban és általánosságban mutatják be a folyamatot.

²⁸ E kutatás keretében ld. Kaszás és tsai

Az 1. ábrán látható, hogy 1989 nyaráig elszórta található a keletnémet menekültekhez kapcsolódó cikkeket, hogy aztán augusztusban „berobbanjon”, végül a következő hónapban lecsengjen a téma. A két meghatározó topik aránya a két „csúcshónapban” lényegében egyenletes, augusztusban 27-én, illetve szeptemberben 33 százalékot tettek ki a magyar állami beavatkozással foglalkozó cikkek, míg a külkapcsolatokra fókuszálók az összes keletnémet vonatkozású anyag 50, illetve 48 százalékát adták.

A keletnémet menekültválsággal foglalkozó cikkeknel a vizsgált két hónapot összevetve látszanak változások (2. táblázat): eltűnt a topszavak közül több, a diplomáciai aspektusra utaló elem. Így a „bonni”, a „berlini”, a „képviselő”, illetve a „nagykövetség”, míg megjelent a humanitárius elemmel, a keletnémet menekültek itt-tartózkodásának szervezésével, támogatásával kapcsolatos „tábor”, valamint a „Vöröskereszt” szó.

Ha a cikkek teljes szógyakoriságát megvizsgáljuk, akkor a topszavak közül kiemelten túl jelentősen visszaesik a „külgügyminisztérium”, a „határőrség”, valamint a „genfi” (egyezményre utaló) szavak szereplése, megnő viszont (bár a topszavak közé nem kerül be) a „támogatás”, a „továbbutazás” és az „igazolvány” szavak gyakorisága.



4. ábra. A fontosabb témacsoportok megjelenése a keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek csoportjában (%)

Összesség a fenti megállapítással, hogy a két hónap összehasonlítása alapján (4. ábra) a cikkek fontosabb témacsoportjai közül, a pozitív tartalmat közvetítő anyagok és a nem állami szereplőkkel foglalkozó anyagok száma *megnövekedett*,

a negatív híreket közlők, az állami beavatkozással és a téma nemzetközi aspektusával foglalkozóké pedig *csökkent*.

Az 1989 nyarán kibontakozó keletnémet menekültválság esetében a két „csúcshónap”, augusztus és szeptember összevetése alapján látható, hogy a „hivatalos” pártnapilap előtérbe került (3. melléklet 5. ábra): míg augusztusban csak a témával foglalkozó cikkek egyharmadát publikálta a *Népszabadság*, addig ez az arány szeptemberre 54 százalékra emelkedett. Ez részben annak köszönhető, hogy egyedül a *Népszabadságnak* volt saját tudósítója mind Bonnban, mind Berlinben, így sok esetben akár egy nap eseményeiről is több, eltérő nézőpontokat bemutató cikk született a lapban.²⁹

A másik oldalt a *Magyar Nemzet* jelenti, amelyben a két hónap összevetése szerint 14 százalékpontos csökkenést tapasztalhatunk. (Bár a *Magyar Nemzet* cikkeiben is megjelent a törekvés, hogy mind az NSZK, mind az NDK hírügynökségének a tudósításaiból szemléljen.³⁰) Miközben a *Népszabadság* „átvette” a téma kommunikálását, a részletezőbb cikkek fokozatosan hátrébb szorultak a lapokban (3. melléklet 6. ábra). Az első oldalas, kiemelt anyagok aránya augusztusban még 47, szeptemberben már csak 35 százalék volt. Fontos megjegyezni, hogy a keletnémet menekültválsággal foglalkozó anyagok láthatóan nem a lapok második oldalára helyeződtek át, hanem a negyedik és további oldalakra, jellemzően a rövidebb, híreket, kevésbé fontosnak ítélt eseményekről szóló beszámolókat, vegyes tartalmakat közlő írások közé.

Akárcsak az erdélyi menekültek esetében, a keletnémet menekülteknél is érzékeny téma a visszaadások kérdése, amely a nem állami szervezeteket foglalkoztatja. A belügyi vezetés a sajtóban is igyekszik hangsúlyosan azt kommunikálni, hogy Magyarország nem fogja erőszakkal visszaküldeni az NDK-ba az ideérkezőket.³¹

²⁹ Lásd pl. *Népszabadság*, 1989. szeptember 6. Berlin – Bonn feszültségek (Bonn: Györi Sándor; Berlin: Léderer Pál tudósítótól).

³⁰ *Magyar Nemzet*, 1989. augusztus 7. 1. Genscher NDK menekültügy – Berlinből jelenti az ADN. *Magyar Nemzet*, 1989. augusztus 8. 2.: NDK menekültekről: Bonnból jelenti a DPA

³¹ NDK menekültek: vízumkényszer eltörlése nem oldja meg a menekültügyet; Horváth István: Hazánk nem fogja erőszakkal visszaküldeni az NDK-ba a menekülteket. *Magyar Nemzet*, 1989. augusztus 31. 2. Itt jegyezzük meg, hogy az akkori kétoldalú szerződések alapján az egyezményben szereplő határidőn túl a Magyarországon tartózkodó keletnémet állampolgárokat, valamint az Ausztriába átlépni kívánókat át kellett adni a keletnémet állambiztonsági hatóságnak, akikre a saját büntetőjogi törvényeik alapján szabadságvesztést szabtak ki. Ez a Genfi Menekültügyi Egyezményhez csatlakozással 1989 nyarára megváltozott. Lásd Slachta Krisztina – Tóth Imre: Az 1989. szeptemberi határnyitás német külügyi és állambiztonsági dokumentumok tükrében. *Archivnet*, 2016/4. 1.sz.melléklet

Az erdélyi és keletnémet menekülttörténet szereplői

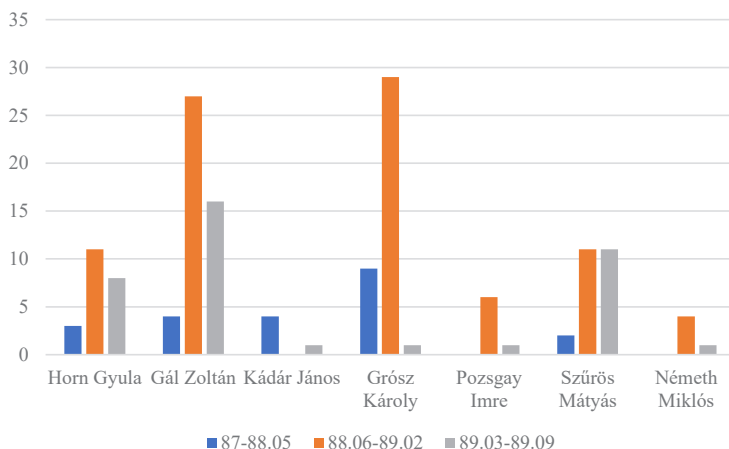
Fontos kérdés a *politikai szereplők jelenléte* az egyes politikai események előtt és után keletkezett cikkek esetében. Várakozásaink szerint, az egyes politikai események rövidtávon felerősítik a politikai szereplők megjelenését a menekültválsággal foglalkozó cikkekben. Ha végignézzük a főbb politikai szereplők megjelenését a vizsgált írásokban, egyértelműen látható a „hullámszáz”. Horn Gyula, Gál Zoltán, Grósz Károly egyes időszakokban gyakori szereplője az írásoknak, míg az érintett időszakokon kívül elvéve, vagy egyáltalán nem jelennek meg bennük. A hazai politikai élet két meghatározó szereplője volt a Németh-kormány időszakában Szűrös Máttyás és Pozsgay Imre, akik az 1988–89-es menekültválságokkal kapcsolatban minimális mértékben jelennek csak meg az újságok cikkeiben. Pozsgay „hiánya” különösen szembetűnő, hiszen az ő szerepe – visszaemlékezéseinek tükrében – kifejezetten jelentős volt mind az erdélyi, mind a keletnémet menekültkérdés kezelésében.

Az erdélyi menekültválság magyar „főszereplője” Gál Zoltán; 1987-től belügyminiszter-helyettes, 1989. május 1-jétől 1990. május 23-ig belügyminisztériumi államtitkár, és a Magyarországra menekült külföldi állampolgárok ügyeinek intézésére alakult tárcaközi bizottság vezetője volt. Neve a sajtóban 1988 júniusától, már az 1988 májusában megalakult Tárcaközi Bizottság megalakulásától kezdve összekapcsolódik a menekültkérdéssel. Sajtómegjelenéseinek száma egyes hónapokban megugrik, más időszakokban viszont egyáltalán nem találkozunk vele a menekültekkel kapcsolatos különféle írásokban. 1988 júniusa után 1989 első három hónapjában jelenik meg ismét a neve e témában – ez a Genfi Egyezményhez csatlakozás „előkészítésének”, majd véghezvitelének időszaka –, Gál azonban elsősorban nem ennek a folyamatnak a szereplőjeként, hanem a Tárcaközi Bizottságban végzett munkája révén, az egyre növekvő számú menekült ellátásával, elszállásolásával, illetve különféle karitatív tevékenységekkel kapcsolatos cikkekben szerepel. Neve 1989 márciusát-áprilisát követően – bár a bizottság működése nem szűnt meg – lényegében eltűnt a menekültügyi cikkekből.

Grósz Károly 1987 júniusa és 1988 novembere között töltötte be a Minisztertanács elnökének posztját, 1988 májusában pedig az MSZMP főtitkári pozíciójában is felváltotta Kádár Jánost, amelyet 1989 októberéig látott el. A vizsgált cikkekben való megjelenése jól köthető egyfelől saját pártbeli pozícióváltásához (1988. május). Másfelől vizsgálati csomópontjaink egyikéhez is. Miután a magyar országgyűlés elfogadta a falurombolási programot elítélő állásfoglalást, a párt- és állami vezetés szintjén is manifesztálódott a magyar-román viszony romlása. Így Grósz médiaszereplése megugrott az erdélyi menekültekkel kapcsolatos írásokban. 1988 augusztusában a magyar-román viszony mélypontra jutott, Grósz Károly és Ceaușescu aradi találkozásán pedig a magyar félnek nem sikerült érdemi

eredményeket elérnie.³² Ennek ismeretében aligha lehet meglepőnek nevezni, hogy Grósz augusztusban – az előző hónaphoz képest lényegesen kisebb mértékben, bár felbukkant az erdélyi menekültekhez kötődő cikkekben, ám ezt követően hosszú időre „láthatatlanná” vált.

Szűrös Mátyás „médiaszereplése” 1989 januárjában éri el a csúcspontot a menekültkérdésben, elsősorban az országgyűlés menekültüggyel kapcsolatos vitája miatt. Ott a menekültek kitoloncolhatóságának a kérdése, a menekülttáborok felállítása, az egyházak szerepvállalása került napirendre.³³



5. ábra. *Politikusok megjelenése az erdélyi menekültválsággal kapcsolatos cikkekben korszakokként*

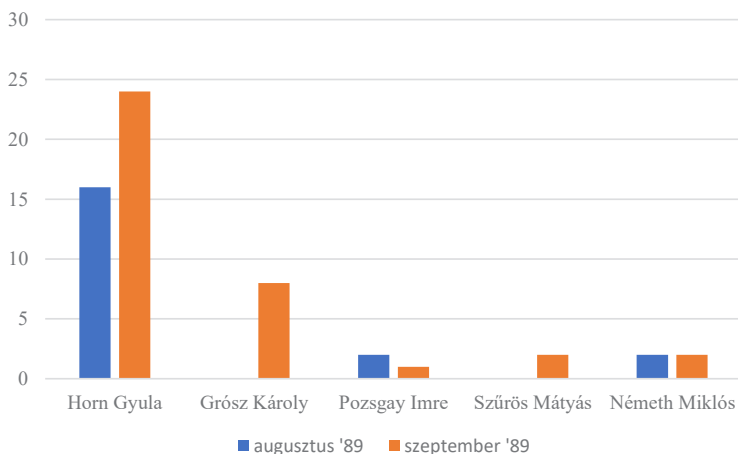
A korábbi korszakolás alapján is jól látszik az egyes politikai szereplők változó súlya az erdélyi menekültválsággal kapcsolatos cikkekben (5. ábra). Az első időszakban, tehát a menekültválság kibontakozásának időszakában, a kismértékben kiemelkedő Grósz Károly miniszterelnök mellett, közel azonos súllyal jelenik meg a belügyet képviselő Gál Zoltán, a „külügyes” Horn Gyula és Szűrös Mátyás, valamint a pártfőtitkár Kádár János.

³² Szabó Tamás: Remények és be nem váltott ígérek. A magyar–román kapcsolatok és a romániai magyarság a rendszerváltás előtt és után. *Világtörténet*, 2020/2. 254–255.

³³ Szűrös Mátyás a Külügyi Bizottság elnökeként többek közt Tabajdi Csabával és Szokai Imrével együtt a „kulturális nemzetfelfogás” képviselőjeként a magyar nemzet- és külpolitika egyik fontos irányadó csoportjának vezetője volt. Lásd Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Pozsony: Kalligram, 2004. Fontos eleme volt a hazai politika tematizálásának Szűrös 1988. januári rádióbeszéde a kultúr-nemzet-koncepcióról. Lásd Szabó, 2020. 254.

1988 második fele Grósz és Gál dominanciáját mutatja. A külügyhöz kapcsolódó szereplők megjelenése ekkor már messze elmarad mögöttük az erdélyi kérdéssel kapcsolatos cikkekben annak ellenére, hogy a folyamat kiemelkedő témája miatt csúcstól döntött egy külpolitikai ügy, nevezetesen az aradi találkozó. Ebben a szakaszban bukkan fel Pozsgay Imre neve, de igazán hangsúlyossá nem vált a szereplése a lapokban.

A harmadik szakasz, a Genfi Egyezményhez való csatlakozást követő időszak újabb erős átrendeződést hoz: Grósz eltűnik, Gál továbbra is domináns marad, de növekszik Horn és Szűrös súlya – a két menekültválság (az erdélyi és a kibontakozó keletnémet) elsősorban az ő személyükön keresztül kezd összekapcsolódni, és egy általános „menekültpolitikai” jelleget ölteni (6. ábra).



6. ábra. *Politikusok megjelenése a keletnémet menekültválsággal kapcsolatos cikkekben korszakokként*

Horn Gyula a magyar fél részéről a keletnémet menekültválság kezelésének operatív vezetője; 1985-től a Külügyminisztérium államtitkáráként dolgozott, majd 1989 májusában átvette a külügyminiszteri posztot Várkonyi Pétertől. Kinevezése nagyjából egybeesik a keletnémet menekültválság kibontakozásával, ennek ellenére az első három hivatali hónapjában (1989 májusában, júniusában és júliusában) még nem jelenik meg a menekültekkel kapcsolatos cikkekben. „Felfutása” 1989 júliusában indult meg, figyelemmel a hazai sajtó lassú reakcióidejére a külpolitikai események vonatkozásában. A „Vasfüggöny” jelképes átvágását Horn Gyula és Alois Mock osztrák külügyminiszter 1989. június 27-én hajtotta végre, de Horn még a következő hónapban sem kapcsolódik össze a határnyitás tervezett folyamataival. Az ő szereplésének „csúcsideje” 1989 augusztusa és szeptembere,

a keletnémet menekültválság eszkalálódása, a „páneurópai piknik”, majd a fentebb már említett szeptemberi határnyitás időszaka.

Grósz Károly újabb megjelenése már nem az erdélyi, hanem a keletnémet menekültválsággal hozható összefüggésbe. Magyarország 1989 márciusában csatlakozott a Genfi Menekültügyi Egyezményhez, amit hivatalosan csak augusztus 30-án, az 1989. évi 15. törvényerejű rendelettel hirdettek ki.³⁴ Ezt követően Magyarország közölte a Német Demokratikus Köztársasággal, hogy a hazatérni nem kívánó keletnémet állampolgárok növekvő magyarországi száma súlyos problémák elé állítja a magyar igazgatást és ellátórendszert, ezért szeptember 11-től nem akadályozza meg, hogy az NDK-ba visszatérni nem kívánók egy harmadik ország felé elhagyhassák Magyarország területét. Ezen a ponton a magyar legfelső pártvezetés is involválódott. Az MSZMP főtitkárával, Grósz Károllyal – ha nem is közvetlenül, de különféle nemzetközi tárgyalásai miatt – összekapcsolódott a keletnémet menekültválság megoldásának kérdése. Érdekes, hogy ugyanezen a ponton alig látjuk a Grósz Károlyt 1988 novemberében váltó, 1990. május végéig szolgáló miniszterelnököt, Németh Miklóst a cikkekben; mivel a magyar kormányt a keletnémet menekültválsággal kapcsolatban továbbra is Horn Gyula testesítette meg.

Összefoglalás

A rendszerváltozást megelőző évek menekültüggyel foglalkozó sajtócikkeinek vizsgálata *hiteles lenyomatát adja az ebben az időszakban tapasztalható politikai, társadalmi és menekültügyi folyamatoknak*. Az erdélyi menekültek ügye 1988-ban vált tömegmértűvé, amikor Ceaușescu falurombolási programja és a romániai diktatúra represszív politikája elől, egyre többen menekültek Magyarországra. A magyar állam ekkor kettős nyomás alá került: egyfelől a nemzetközi közvélemény, valamint a hazai lakosság is együttérzést tanúsított a magyar ajkú menekültekkel; másfelől a szocialista szövetségi logika és a román vezetéssel való feszült viszony óvatosságra intette a politikát. A magyar kormány végül humanitárius okokra hivatkozva engedte be, és látta el a menekülteket, amivel burkoltan elutasította a szocialista blokk korábbi reflexeit. A hazai közvélemény nyomása végül további lépésre kényszerítette a kormányt, nyílt külpolitikai lépést kellett tennie, elítélve egy szövetséges ország saját „belpolitikai” eseményét, ami merőben új elem volt

³⁴ A pontosság kedvéért megjegyezzük, hogy az egyezmény a Magyar Népköztársaság tekintetében az 1989. évi június hó 12. napján, a jegyzőkönyv az 1989. évi március hó 14. napján hatályba lépett, és ez jogilag kusza helyzetet teremtett, mert a két időpont között több hónap eltérés volt, ráadásul megfelelő alkalmazási szabályok nélkül, amelyek csak 1989. október 15-én (101/1989. (IX.28.) MT rendelettel és 1989. évi 19. tvr. léptek életbe. Ettől eltérő problémát jelentett, hogy nem lehetett volna érvényesen földrajzi megszorítást tenni az Egyezménnyel együtt elfogadott Jegyzőkönyv kiterjesztő alkalmazása miatt.

a szocialista blokk tagországainak egymáshoz való viszonyában (nem számítva persze a Szovjetunió által kezdeményezett „tagország-irányító” folyamatokat).

A változást 1988 nyarán látjuk a hazai sajtóban is: a korábbi időszakban feltűnően került „román”, Románia” szavak megjelennek a menekültekkel foglalkozó írásokban, magukkal hozva a téma kapcsán korábban feltűnően mellőzött nemzetközi, külpolitikai kontextust. Még jobban mutatja a hivatalos politika irányváltását az „erdélyi” szó szerepeltetésének gyakorivá válása – a korábban szintén távol tartott fogalom, a külpolitikai vonatkozás mellett már a „nemzeti identitás”, a határon átívelő nemzetkonceptió jelképét is hordozta.

A keletnémet menekültek jelenléte miatti, már nem palástolható gondok 1989 nyarának végén csúcsosodtak ki, amikor tízezrek próbáltak Magyarországon keresztül Nyugatra (Ausztrián át az NSZK-ba) jutni. A Magyar Népköztársaság kormánya ezzel szembesülve döntési kényszerbe került: fenntartja-e a Varsói Szerződés logikáját és a szocialista államok közötti „testvéri” együttműködést, vagy pedig hajlik a menekültek akarata szerint, és kiengedi őket Ausztriába. A kérdés nem csupán humanitárius, hanem geopolitikai természetű is volt, hiszen a döntés egyben a Szovjetunióval és az NDK-val való viszonyt is érintette. A magyar kormány 1989 nyarán úgy határozott, hogy megnyitja a határt a keletnémet menekültek előtt. Ez a lépés, amelyet az augusztusi „páneurópai piknik” szimbolikusan is megtett, a vasfüggöny első tényleges átjárhatóvá tételét jelentette. Magyarország ezzel nemcsak saját reformtörekvéseit demonstrálta, hanem a német egység felé vezető utat is megnyitotta. A határnyitás visszafordíthatatlanul megrendítette a szocialista rendszer legitimitását, és láncreakciót indított el a régióban.

Az 1987–1989 közötti *magyarországi menekültválságok történetének a sajtóban is bizonyos fokig követhető részletes, korszakok szerinti elemzése* jól mutatja a menekültkérdés, a korszakban kialakuló *menekültpolitika beágyazódását a kelet-közép-európai rendszerváltások folyamatába*. A menekültügy nemcsak egyike volt Magyarországnak belső politikai átalakulása állomásainak, hanem regionális és nemzetközi kontextusban is jelentőséggel bírt. A folyamat rávilágított arra, hogy a szocialista államok közötti szolidaritás és az állampolgárok feletti ellenőrzés változatlan formában már nem volt fenntartható, és felgyorsította a keleti blokkon belüli törésvonalak nyilvánvalóvá válását.

A társadalmi nyomás, a civil szervezetek és az egyházak szerepe, valamint a nemzetközi sajtó figyelme egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy a magyar politikai elit fokozatosan a reformok és a nyitás irányába mozduljon. Ugyanakkor az ügyek azt is megmutatták, hogy a szocialista rendszer válsága nemcsak gazdasági és politikai, hanem humanitárius dimenzióval is rendelkezett. Magyarország döntései mindkét esetben demonstrálták, hogy a szocialista blokk logikája meggyengült, és hogy a térség államai immár nem Moszkva elvárásaihoz, hanem a nemzetközi közvéleményhez és saját társadalmi igényeihez igazodnak.

Az erdélyi menekültek befogadása jelezte a nemzeti önrendelkezés és a kisebbségi szolidaritás erősödését, míg a keletnémetek kiengedése a szuverenitás új értelmezését vetítette előre, amely immár nem a szocialista blokkhoz való lojalitáson, hanem az európai integrációs elköteleződésen alapult. Magyarország ezáltal nemcsak saját demokratizálódását gyorsította, hanem közvetlenül hozzájárult az európai status quo felbomlásához.

* * *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Pozsony: Kalligram, 2004.
- Eörsi László: Ideológiai pragmatizmus és (Ön) cenzúra. A három „T” kultúrpolitikája. *Világosság*, 2008/11–12. 73–96.
- Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*, Budapest: Napvilág Kiadó, 2007.
- Ring Orsolya – Kiss László: Agrárpolitikai kihívások és jogszabályalkotás a korai Kádár-Korban. Történeti források szövegelemzése és szövegbányászati vizsgálata. *Digitális Bölcsészet*, 2020/3. 37–61. <https://doi.org/10.31400/dh-hun.2020.3.1030>.
- Sik Endre: Adalékok a menekültek, a menekülés és a menekültügyi rendszer születésének szociológiai jellemzőihez – Magyarország, 1988–1991. In: Uő: (szerk.): *A migráció szociológiája 2*. E-tankönyv. Budapest: ELTE TáTK, 2012. 223–225. https://old.tarki.hu/hu/about/staff/sb/Migracio_Szociologiaja_2.pdf#page=107 (Utolsó letöltés: 2025. november 3.) 212–256.
- Slachta Krisztina – Tóth Imre: Az 1989. szeptemberi határnyitás német külügyi és állambiztonsági dokumentumok tükrében. *Archivnet*, 2016/4. 1–19. https://www.archivnet.hu/menekultkerdes_migracio_magyarorszagon_a_20_szazadban/5_az_1989_szeptemberi_hatarnyitas_nemet_kulugyi_es_allambiztonsagi_dokumentumok_tukreben.html (Utolsó letöltés: 2025. december 1.)
- Szabó Tamás: Remények és be nem váltott ígéretek. A magyar–román kapcsolatok és a romániai magyarság a rendszerváltás előtt és után. *Világtörténet*, 2020/2. 254–255.
- Tóth Judit: When an emergency has come to stay – The birth of the refugee administration in 1988–1989. *Regio*, 2008/1. 96–145

1. melléklet

Az erdélyi és keletnémet migráció legfontosabb eseményei (1988–1989)

Erdélyi migráció 1988–1989

- 1988 jan. 1. Budapesten – több száz értelmiségi aláírásával – nyilatkozatot adnak ki, amely elítéli a Ceaușescu-rendszert, és szolidaritásáról biztosítja a diktatúra ellen küzdőket.
- jan. 25. Szűrös Máttyás, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Külügyi Bizottságának titkára a Magyar Rádióban adott interjút: január 1-je óta senkit sem kényszerítettek arra, hogy visszatérjen Romániába, kivéve, ha pusztán gazdasági okokból vagy illegálisan érkezett. Az etnikai magyarok rászorulnak Magyarország gyámolítására, és megfelelő szabályozást kell készíteni a támogatásukra, ahogy azt az Országgyűlés külügyi bizottsága is szorgalmazta.
- jan. 25. Németh Miklós, az MSZMP Központi Bizottságának titkára Németországba látogat, hogy előkészítse a további 1 milliárd márka Magyarországnak szánt segélyt, amelyből 200 millió márkát tartanának készenlétben a Magyarországon tartózkodó román menekültek támogatásának pénzügyi fedezeteként. Ez a segélycél felhívja a közvélemény figyelmét a román faluromboló akciókra és a kisebbségi kérdésekre.
- jan. 28. Menedék Bizottság (civil szerveződés) alakul a romániai menekültek magyarországi segítésére.
- febr. 1. Tóth Károly református püspök a Rákosszentmihályi gyülekezetet jelölte ki a Romániából (Erdélyből) érkezők központi támogatási koordinációs szervének.
- febr. 20. A debreceni Szent Anna katolikus templom plébánosa közadakozást és támogatást indított a Romániából érkezők számára
- febr. 25. A kormány tárcaközi bizottságot hoz létre a Magyarországra érkező román állampolgárok megsegítésére
- márc. 1. Megállapodás született a Magyar Vöröskereszt és a Bajcsy-Zsilinszky Egyesület között a Romániából érkezők támogatásában való együttműködésről.
- márc. 6. A Magyar Demokrata Fórum 3. ülésén a kisebbségekről szólva szorgalmazta, hogy Magyarország megreformált alkotmányába kerüljön be a határon túli kisebbségekkel kapcsolatos állami felelősségről és a határon túli magyarok iránti szolidaritásról szóló záradék.

- márc. 10. A tárcaközi bizottság első ülése a Belügyminisztérium, az Igazságügyi Minisztérium, a Külügyminisztérium, az Egészségügyi és Szociális Minisztérium, a Bér- és Munkaügyi Hivatal, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa és a Vöröskereszt képviselőinek részvételével. Az újonnan létrehozott bizottság vezetője dr. Gál Zoltán belügyminiszter-helyettes.
- márc. 14. A miniszterelnök nyilatkozata: a 10.000 Romániából újonnan érkezett személy ügyében a kormány megfelelő adminisztratív, irányítási módszert keres a támogatásukra.
- márc. 17. A Magyar Vöröskeresztet a tárcaközi bizottság felkéri, hogy koordinálja a Magyarországon élő román állampolgároknak szánt magán- és civil adományokat, létrehozzák a támogatási irodájukat.
- márc. 18. Az Országgyűlés elfogadta az ideiglenesen Magyarországon tartózkodó román állampolgárok támogatásának költségvetési fedezetéről szóló javaslatot, létrehozzák a Letelepelési Alapot.
- márc. 21. A Németh Géza vezette gyülekezet levele a tárcaközi bizottság elnökének: a Romániából érkezők között egyre nagyobb a képzetlen, okmányok nélküli, gyanús személyek aránya, a civil és egyházi támogatásokon túlmenően jobban szervezett biztonsági szűrésre van szükség.
- márc. 24. A Megyei Koordinációs Bizottságok a tárcaközi bizottság égisze alatt saját működési körükben szervezni kezdték a román állampolgárok letelepését támogató tevékenységet – Debrecenben, Pócsteleken menedékhelyeket nyitottak.
- márc. 29. A Fővárosi Tanács a rendőrséggel és a Magyar Vöröskereszttel közösen támogató irodát nyitott a román állampolgárok számára (Tanács krt. 28.).
- április 3. Romániában ezentúl hivatalosan és a sajtóban csak a román települési elnevezéseket (helységneveket) lehet használni (az etnikai közösségek saját elnevezését nem).
- április 14. Az első körlevél a közigazgatásnak (és a támogatói kapcsolatoknak) az ideiglenesen tartózkodó román állampolgárok ügyeinek kezeléséről, amit a koordinációs bizottság adott ki.
- április 20. André Erdős nagykövet a bécsi (EBEÉ) találkozón kijelenti, hogy a kisebbségi kérdések nem tekinthetők belügynek, és az etnikai-kisebbségi ügyek mélyen befolyásolják a Magyarország és Románia közötti kétoldalú kapcsolatokat. A feszültségek demokratikus megoldását sürgette.
- április 25. A Magyar Demokrata Fórum (MDF) nemzetközi sajtótájékoztatót tart a romániai magyarok helyzetéről az „Erdély-jelentés” alapján.
- április 29. Ceaușescu bejelenti a településszerkezet átalakításának programját (szisztematizálás), mely szerint 2000-ig közel hatezer falut számolnának föl.
- június 8. A Magyar Építőművészek Szövetsége elsőként nyilatkozatban tiltakozik a romániai magyar falvak lerombolásának terve ellen. Júniusban más szervezetek is tiltakoznak, így a Szakszervezetek Országos Tanácsa

- (SZOT), a Kommunista Ifjúsági Szövetsége (KISZ), a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Béketanács és a magyar egyházak képviselői.
- június 27. Budapesten, a Hősök terén 70–80 ezren tüntetnek a romániai falurombolás ellen. A román nagykövetség nem hajlandó átvenni a tüntetés szervezői által fogalmazott tiltakozó levelet.
- június 28. Megkezdődik az Országgyűlés nyári időszaka. Állásfoglalást tesznek közzé a romániai falurombolásról (szisztematizálásról). Romániában – válaszul a „településrendezés” elleni magyar tiltakozásra – bezárják a kolozsvári magyar főkonzulátust.
- július 1. A Román Kommunista Párt Központi Bizottságának határozata szerint: Magyarországon újabb nacionalista és szocialistaellenes megnyilvánulások voltak hivatalos jóváhagyással.
- július 7. Az Európai Parlament határozatban ítéli el a román kormánynak a nemzeti kisebbségek, különösen a magyar nemzetiség elleni politikáját.
- aug. 23. Ülősztrájk a budapesti román nagykövetség előtt a romániai falurombolás (szisztematizálás) elleni tiltakozásul a Lelkiismeret '88 csoport által kezdeményezett, augusztus 22. – szeptember 5. közt tartó kéthetes demonstráció részeként.
- aug. 28. Grósz Károly (kormányfő és a párt egyik titkára) és Ceaușescu találkozik Aradon. Tárgyalásaik érdemi eredmény nélkül érnek véget.
- aug. 31. A Bajcsy-Zsilinszky Társaság petíciója az Országgyűlés külügyi bizottságához, amelyben a romániai falurombolás nemzetközi szinten való leállítását és a menekültek befogadásának megfelelő módját követeli meg.
- szept. 13. Grósz Károly az ENSZ-hez intézett levelében azt javasolja, hogy egy nemzetközi megállapodásba foglalják bele a nemzeti kisebbségek védelmét és a nemzeti kultúrák megőrzéséhez való jogot is, mivel az Emberi Jogi Nyilatkozat nem említi kifejezetten ezeket a jogokat. Horn Gyula külügyminisztériumi államtitkár beszédet mond Bécsben az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEE) utóértekezletének plenáris ülésén.
- szept. 30. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia kéri az Európai Parlamentet, hogy a következő ülésén vegye napirendre a romániai falurombolási (rendszerkezési) tervek kérdését.
- okt. 4. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa az Európa Parlamenthez intézett levélben fejt ki aggodalmát a román nemzetiségi politika miatt.
- okt. 4. Várkonyi Péter külügyminiszter felszólal az ENSZ Közgyűlésén a nemzeti kisebbségi jogok védelméért.
- dec. 17. Megalakul az Erdélyi Szövetség és a Raoul Wallenberg Egyesület.
1989. jan. 3. A Magyar Demokrata Fórum (MDF) javasolja, a Belügyminisztérium pedig támogatja, hogy hozzanak létre menekülttáborokat az áttelepült erdélyieknek.

- január 6. Az SZDSZ és a Menedék Bizottság nyilatkozatot tesz közzé az erdélyi menekültek ügyében, amelyben azt szorgalmazza, hogy Magyarország mindenkit megkülönböztetés nélkül fogadjon be. Azt is javasolják, hogy Magyarország csatlakozzon az 1951-es genfi egyezményhez, és ezzel nyíljon lehetőség az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság (UNHCR) irodájának működtetésére.
- jan. 19. Várkonyi külügyminiszter Bécsben részt vesz az EBEE Tanácsülésén, ahol a nyomon követési ülésen elmondott beszédében hangsúlyozza: a magyar kormány szeretné, ha a záródokumentumba bekerülne az etnikai kisebbségek kollektív jogainak elismerése.
- jan. 21. Gál Zoltán belügyminiszter-helyettes közli: Budapesten, továbbá 3 kelet-magyarországi településen állítanak föl menekülttáborokat a Romániából érkezők számára. A menekültek megsegítésére 74 millió forintot fordítottak állami pénzekből 1988-ban – hangzik el a tárcaközi bizottság ülésén 26-án.
- febr. 6–11. A tárcaközi bizottság meghívására Magyarországra érkezik az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának vizsgálóbizottsága, hogy megvizsgálja a Romániából érkező menekültek helyzetét.
- febr. 27. Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága napirendre tűzi a romániai helyzetet. Horn Gyula külügyi államtitkár felszólalásában először kritizálja nyíltan Varsói Szövetségi partnerországának a magyar kisebbséggel szembeni bánásmódját.
- márc. 1. A magyar–szovjet határon 4 új átkelőt nyitnak meg a kishatár menti személyforgalom számára.
- márc. 15–22. Az ENSZ küldöttsége látogatást tesz Magyarországon, hogy meghatározza a pénzügyi és technikai támogatás részleteit. A delegáció négy tagja az illetékes minisztériumok munkatársai mellett találkozik az evangélikus és a katolikus egyház, valamint a Magyar Vöröskereszt képviselőivel is. Meglátogatják a leendő lehetséges befogadó központokat (menekülttáborokat) is. A sajtóértekezleten magyar illetékesek bejelentik: Hajdúszoboszlón, Békéscsabán és Bicskén fogadóállomást állítanak föl az erdélyi menekülteknek.
- márc. 17. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának szóvivője Genfben jelenti be, hogy Magyarország március 14-én 106. tagállamként, de a közép-kelet-európai blokkból elsőként csatlakozott az 1951-es Genfi Egyezményhez és annak 1967-es jegyzőkönyvéhez.
- ápr. 6. Pozsgay I. tárca nélküli miniszter elnökletével a kormány létrehozza a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium Titkárságát, amelynek célja a Magyarországon élő nemzetiségeket érintő kormányzati feladatok összehangolása és a határon túli magyar etnikumok helyzetének figyelemmel kísérése.

- máj. 19. A Magyar Helsinki Bizottság (civil szervezet) megalakulása.
- jún. 12. Magyarországon hatályba lép az 1951-es Genfi Egyezmény (földrajzi korlátozással, azaz csak európai események miatt fogadunk be menekülteket). Az 1967-es jegyzőkönyv már március 14. óta hatályban volt.
- július 1. Hatályba lép a befogadó állomásokról (menekülttáborokról) szóló 64/1989. (VI.30.) MT rendelet. A bennük irányított működést és szolgáltatásokat a Letelepdedési Alapból finanszírozzák.
- szept. 26. Az Országgyűlés elfogadja a be- és kivándorlási törvényt, amely alapvető állampolgári jognak nyilvánítja a kivándorlást, ill. az útlevéltörvényt, amely már nem korlátozza a külföldi tartózkodás idejét.
- okt. 4. Gál Z. belügyminisztériumi államtitkár aláírja a magyar kormány és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága között megkötött székhely-megállapodást és egy támogatási egyezményt. Az UNHCR támogatása 4,9 millió dollárt nyújt a menekültek befogadásához.
- okt. 15. Hatályba lép a menekültügyi eljárásról szóló 101/1989. (IX.28.) MT rendelet. Az elsőfokú döntéseket a Menekültügyi Hivatal (Belügyminisztérium) helyi egységei hozzák meg, amelyek a rendőrségen vagy a befogadó központokban találhatóak, a másodfokú (fellebbezés) ügyekben a Menekültügyi Hivatal dönt. Az elismert menekültek jogállását az ugyanezen a napon hatályba lépő 1989. évi 19. . törvényerejű rendelet szabályozza. Az Európán kívüli okok miatt védelemért folyamodók közvetlenül az UNHCR-hez fordulhatnak.
- okt. 17. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága Budapesten kezd működni. A Hivatal ellenőrzi a menedékkérők és menekültek védelmét, továbbá a nem európai okok miatt megalapozott üldöztetéstől való félelem miatt védelemről dönt. A Hivatal épületét a kormány biztosítja.

Keletnémet menekülés

1989. okt. 27. A Határőrség Országos Parancsnoksága kezdeményezi a belügyi vezetőknél, hogy a nyugati határon számolják fel a műszaki zárat. Pozsgay Imre államtitkár a *Népszabadságnak* nyilatkozik: politikai és pénzügyi okokból meg kell szüntetni a határzárakat az államhatárokon.
- febr. 28. Az elektromos határkerítés megszüntetéséről a MSZMP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága dönt.
- máj. 2. Nováky B., a Határőrség Főparancsnokságának vezetője egy nemzetközi sajtótájékoztatón Hegyeshalmon kijelenti, hogy megkezdődött a vasfüggöny lebontása az osztrák-magyar határon.

- júl. 18. Hivatalos bonni adatok szerint az elmúlt 3 hétben, amióta bontják a műszaki határzárát, már legalább 60 keletnémet állampolgár jutott át Magyarországról Ausztriába.
- júl. 30. Magyarországon már nincs szükség engedélyre ahhoz, hogy valaki a határsávban tartózkodjon, és megszűnnek a nyomsávval kapcsolatos korlátozások is.
- aug. 4. A nyugatnémet kormány tárgyalni kíván a magyar Bel- és Külügyminisztérium képviselőivel az NSZK budapesti nagykövetségén tartózkodó NDK-állampolgárok sorsáról. A diplomáciai képviselőn 130 keletnémet vár beutazási engedélyre az NSZK-ba.
- aug. 8. A legfőbb ügyész normatív utasítást ad ki az ügyészségeknek, hogy mit kell tenniük illegális határátlépés esetén: kiutasítás vagy kitoloncolás helyett, az egyéni körülményeket kell értékelni, az érintett figyelmeztetésével, vagy indokolt esetben eljárást indítani a külföldi ellen Magyarországon. Az NDK nagykövete tiltakozik a kétoldalú megállapodás ilyen mértékű csorbítása miatt, de a miniszterelnök utasítja a bel- és külügyminisztereket, hogy készítsék elő a határnyitás és a szabad kiutazás módját az NDK állampolgárai számára.
- aug. 10. A budapesti német nagykövetségen a diplomáciai menedékkérők száma 180, és az elviselhetetlen körülmények miatt az NSZK nagykövetségének bezárásáról döntenek. A kormány felkéri a Magyar Vöröskeresztet, hogy a követségről az NDK állampolgárok szabad kiutazását intézze, humanitárius okmányokat adva ki számukra.
- aug. 14. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat befogadja a Budapesten várakozó, Nyugat felé tartó keletnémeteket, ezzel az akkori Európa nagy humanitárius akcióját elindítva. Ennek során 3 hónap alatt 48 ezer keletnémet kért és kapott segítséget Magyarországon a Magyar Vöröskereszt közreműködésével. 22-én Budapesten újabb tábort nyitnak az NDK-menekültek számára Csillebércen.
- aug. 19. Az osztrák-magyar határon (Sopronpuszta) megrendezik a Páneurópai Mozgalom Piknikjét, és mintegy 600 NDK-állampolgár akadály nélkül tud Ausztriába távozni. A magyar, osztrák és nyugat-német politikusok találkozóját a nemzetközi sajtó nagy figyelemmel kíséri. Ezt követően Sopron körzetében megerősítik a határőrizetet
- aug. 21. Csaknem 1000 NDK-állampolgár lépi át engedély nélkül a határt, a Vas megyei határszakaszon egy magyar határőr dulakodás közben véletlenül lelő egy keletnémet menekültöt.
- aug. 23. A német nagykövetségről a vöröskeresztes okmányokkal felszerelt NDK-állampolgárok repülővel utaznak Németországba Bécsen keresztül.

- aug. 25. Németh M. miniszterelnök és Horn Gy. külügyminiszter tárgyalásokat folytat Kelet-Németországban a Magyarországon tartózkodó NDK állampolgárokkal kapcsolatban.
- aug. 31. Horn külügyminiszter berlini látogatásakor bejelentik, hogy Magyarország felfüggeszti a NDK-val kötött kétoldalú megállapodás végrehajtását a tartózkodási időn túli állampolgárok kitoloncolásáról.
Ausztria bejelenti, hogy ideiglenesen azokat a keletnémeteket is átengedi az országon, akiknek nincs osztrák vízumuk és nyugatnémet útlevelük.
- szept. 1. A genfi magyar nagykövet átadja a magyar menekültstratégiára vonatkozó megállapodás-tervezetet J. P. Hocke-nak, az ENSZ menekültügyi főbiztosának.
Budapesten 2,5 ezer keletnémettel megtelik a csillebérci úttörőtábor, ezért az újonnan érkezőket buszokkal Zánkára szállítják a Vöröskereszt munkatársai.
- szept. 2. Az MSZMP Központi Bizottsága megvitatja, hogyan lehet megbirkózni az országban tartózkodó NDK-állampolgárok növekvő tömegével. „Kategorikusan elutasítják, hogy Magyarország menekülttáborrá váljon”. Határozatot hoztak a konfliktus mielőbbi megoldásáról.
- szept. 8. Az osztrák-magyar határon lévő határátkelő megnyitására vonatkozó kormányhatározat értelmében, a NDK állampolgárok számára a berlini és bonni felső vezetőket hivatalosan tájékoztatják a közelgő eseményről.
- szept. 10. Horn külügyminiszter egy központi menedékhelyen bejelenti, hogy éjfél-től a NDK állampolgárok szabadon elhagyhatják az országot Ausztria felé, mert egyoldalúan és ideiglenesen felfüggeszti az 1969-es magyar–NDK megállapodást és megnyitja a határokat a keletnémetek előtt, akik bárhová mehetnek, ahol fogadják őket. Ezt a televízió élőben közvetíti. Órákon és napokon belül 23 ezren hagyják el az országot szeptember közepéig.

2. melléklet

Havi adatok a menekültek két csoportjával foglalkozó cikkekben

1. táblázat

A leggyakoribb egyedi szavak az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek csoportjában havonta (db)

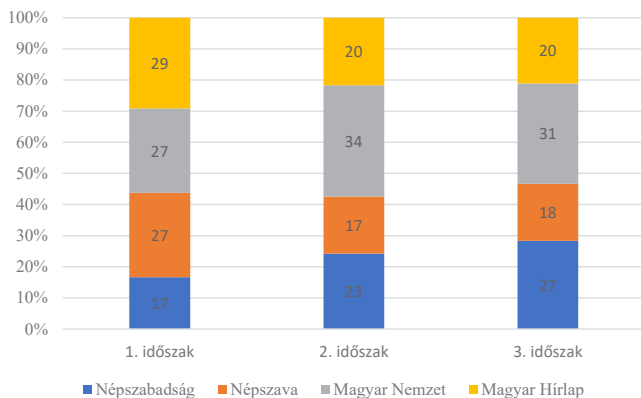
<i>1988. júl.</i>	<i>N</i>	<i>1988. aug.</i>	<i>N</i>	<i>1988. szept.</i>	<i>N</i>	<i>1988. okt.</i>	<i>N</i>
kérdés	27	alap	17	Kérdés	31	német	17
állam	25	támogatás	14	Kapcsolat	30	erdélyi	15
tesz	24	kérdés	13	Kormány	28	kérdés	12
elnök	24	jogi	12	állampolgár	20	munka	10
erdélyi	19	forint	12	Nemzetközi	16	rész	9

<i>1988. nov.</i>	<i>N</i>	<i>1988. dec.</i>	<i>N</i>	<i>1989. jan.</i>	<i>N</i>	<i>1989. febr.</i>	<i>N</i>
külgügymin.	62	Erdély	18	tábor	34	vöröskereszt	37
nagykövetség	47	tanács	18	tanács	32	ügy	36
diplomata	42	ember	17	tartozó	31	bizottság	34
kapcsolat	41	erdélyi	17	kérdés	25	haza	31
bizottság	36	kérdés	17	határ	23	nemzetközi	30

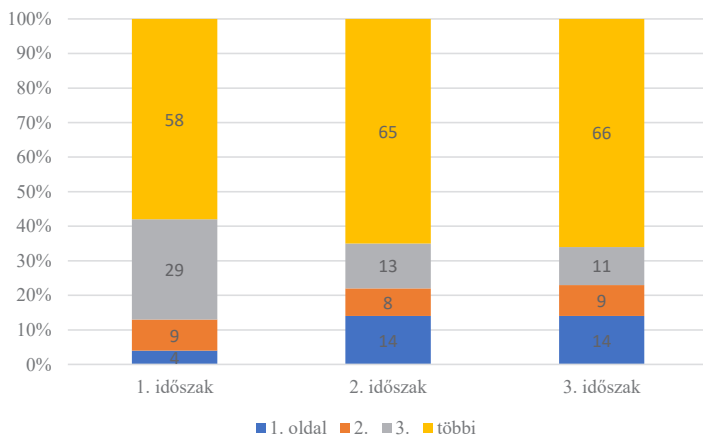
<i>1989. márc.</i>	<i>N</i>	<i>1989. ápr.</i>	<i>N</i>
bizottság	46	román	25
tábor	36	ügy	16
Románia	31	kérdés	14
kérdés	31	egyház	13
mond	31	nemzetközi	11

3. melléklet

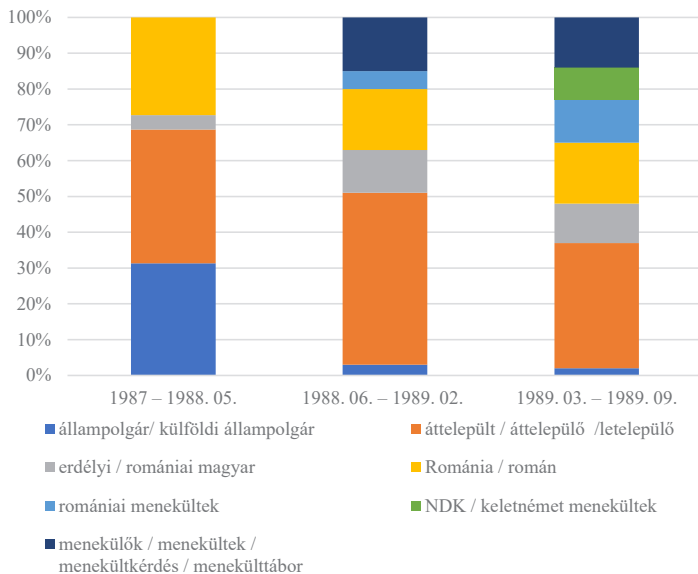
Az erdélyi és keletnémet menekültekkel kapcsolatos cikkek megjelenésének és jellemző fogalmainak ábrái



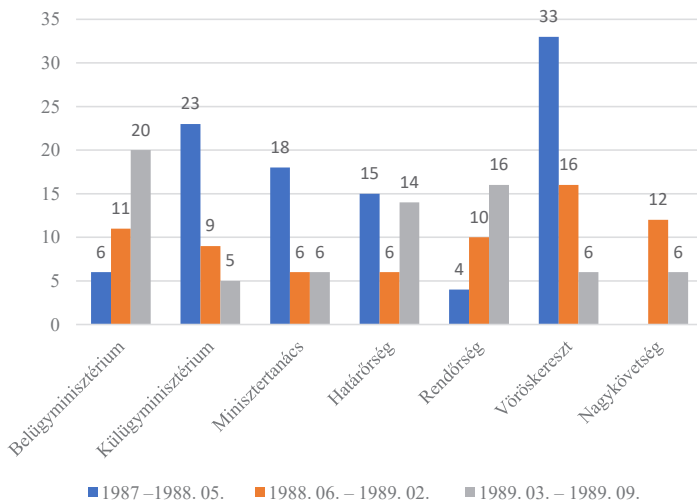
M1. ábra. A megjelenés helye az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek csoportjában a vizsgált három időszakban (%)



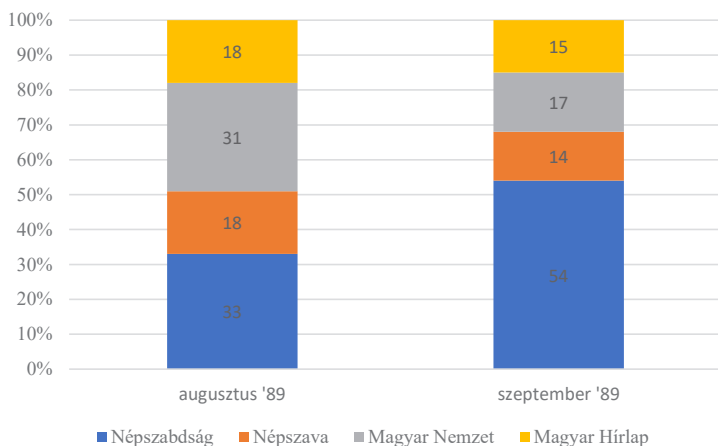
M2. ábra. A megjelenés oldala az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek csoportjában a vizsgált három időszakban (%)



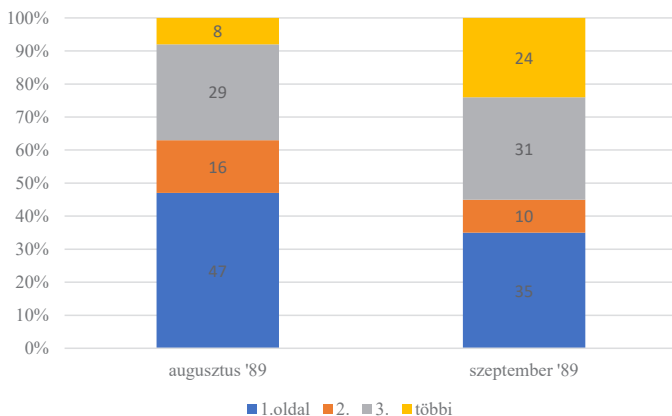
M3. ábra. A kulcsszavak megoszlása az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek csoportjában a vizsgált három időszakban (%)



M4. ábra. Egyes fontosabb szereplők megjelenése az erdélyi menekültekkel foglalkozó cikkek csoportjában a vizsgált három időszakban (%)



M5. ábra. A megjelenés helye a keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek csoportjában a vizsgált két időszakban (%)



M6. ábra. A megjelenés oldala a keletnémet menekültekkel foglalkozó cikkek csoportjában a vizsgált két időszakban (%)

KISEBBSÉGEK PARLAMENTI KÉPVISELETE

BARANYAI NÓRA*

Egy korszak vége – A lengyelországi német kisebbség parlamenti képviselőinek elvezítése

The end of an era – The loss of German minority’s
parliamentary representation in Poland

ABSTRACT: The German community is the largest (recognized) national minority in Poland and has been represented in the lower house of parliament, the Sejm, since the regime change in 1990. Although unfavourable demographic trends, the decline in the size and territorial concentration of the German community, foreshadowed change, the community was still surprised when it lost its parliamentary representation in 2023. Based on scientific literature and Polish census and election databases, this study analyses the factors and processes that may explain the loss of representation and changes in voter behaviour. The fierce competition between the two political sides in 2023 and its manifestation in record-high voter turnout is only one – albeit very important – element in sealing the fate of the German mandate, which we demonstrate using the Strijbis–Kotnarowski mobilization index.

KEYWORDS: Poland, German minority, parliamentary representation, ethnic/ethnoregional party, mobilization index

Bevezetés

Az államok jogszabályaikon keresztül határozzák meg az etnikai közösségek politikai részvételének kereteit, szervezeteiknek mozgásterét. Ebben a legalapvetőbb kérdésen túl – hogy egyáltalán lehetséges-e etnikai pártokat alapítani – a választási

* A szerző szociológus, politológus, az ELTE KRTK Regionális Kutatások Intézetének tudományos munkatársa; e-mail: baranyai.nora@krtk.elte.hu. ORCID: 0000-0001-8920-2992.

rendszer jellege meghatározó jelentőséggel bír. Az adott etnikai közösség területi jellegzetességeitől nagyban függ, hogy a képviselői biztosításához, vagy legalább lehetőségének megteremtéséhez az arányos vagy a többségi rendszer nyújt megbízhatóbb megoldást: alapesetben egy területileg kompakt közösség esetében a többségi, szórvány közösségnél pedig az arányos rendszer tűnik alkalmasabbnak. Az állam tehát már e döntésnél is alapvetően kiszélesítheti vagy leszűkítheti az etnikai közösségek, vagy kifejezetten egy etnikai közösség politikai esélyeit. Mindezekon túl is rendelkezésre állnak olyan eszközök, amelyek az etnikai közösségeket – akár a politikai felülreprezentáltságot is biztosítva – képviselőkhöz juttatják vagy juttathatják. Ilyen eszközök lehetnek a kisebbségi választókerület, a választási küszöb alóli mentesség vagy alternatív küszöb, a garantált mandátum intézménye. Politikai döntés tehát, hogy milyen rendszerben, milyen könnyítések mellett versenghetnek (versenghetnek-e) az etnikai közösségeket képviselő szervezetek a politikai testületek mandátumaiért.

A lengyel állam a kisebbségeket képviselő etnikai, etnoregionális pártok számára már az első demokratikus választás alkalmával kedvezményeket biztosított. Az 1990-ben elfogadott politikai pártokról szóló törvény még nagyon megengedő volt, és a legszélesebb körű részvétel érdekében lehetővé tette gyakorlatilag minden párt működését.¹ A kisebbségi mandátumszerzés esélyét oly módon növelték, hogy az országos pártokhoz képest az érintett közösségek az egyes választókerületekben könnyített körülmények között állíthattak listákat, s automatikusan benyújthattak egy, az általánosan megköveteltnél kevesebb jelöltet tartalmazó országos listát is. 1993-ban azonban már ötszázalékos (a koalíciók számára nyolcszázalékos) választási küszöböt vezettek be a parlamenti pártrendszer szélsőséges fragmentációjának elkerülése, valamint a kormányzóképeség növelése érdekében², ami jelentősen megnehezítette a kisebbségi közösségek számára a mandátumszerzést. Emellett az új alkotmány elfogadásával (1996) együtt új párttörvény is született, ami már szigorúbb formai követelményeket támasztott a pártalapítással szemben.³ A gyakori kormányváltások mellett a Sejm választási rendszerének állandó változása is a lengyel demokrácia egyik sajátossága⁴, hiszen 1989 és 2001 között csak két olyan választás volt, amit azonos feltételek mellett rendeztek meg. A választási eljárásra

¹ Lorencka, Małgorzata – Myśliwiec, Małgorzata – Wojtasik, Waldemar: Evolution of the Political System in Poland after 1989. In: Turska-Kawa, Agnieszka – Haček, Miro (eds.): *Democratization processes in Poland and Slovenia: Comparative Study*. Maribor: Institute for Local Self-Government and Public Procurement, 2016. 61–75.

² Jaskiernia, Jerzy: The Development of the Polish Party System: a Perspective of the Parliamentary Elections Results. *Polish Political Science Yearbook*, 2017/2. 227–246. DOI: 10.15804/ppsy2017214 PL ISSN 0208-7375

³ Lorencka et al., 2016.

⁴ Antoszewski, Andrzej: Ewolucja systemu wyborczego do Sejmu (Evolution of the Sejm electoral system). In: Antoszewski, Andrzej (red.): *Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002. 23–30.

2005 óta jellemző az a stabilitás, amit a 2011-es választási kódexben rögzítettek.⁵ A mandátumelosztás folyamatában állandóságot jelentett, hogy – az 1991-es és a 2001-es választás kivételével, amikor a Sainte-Laguë-formulát vették alapul – a d’Hondt-módszert alkalmazták.

A hatályos választási kódex⁶ a nemzeti kisebbségek számára könnyített jelöltállítással (az általánosnál kevesebb támogatói szavazat begyűjtése), valamint a választási küszöb alóli mentesség biztosításával kívánja egyszerűbbé tenni a parlamenti képviselő elérését. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a többmandátumos választókerületekben a nemzeti kisebbség választási bizottsága akkor is részt vehet a d’Hondt-módszeren alapuló mandátumelosztásban, ha az adott választókerületben nem éri el az öt- vagy nyolcszázalékos választási küszöböt. A tapasztalat ugyanakkor az, hogy az egy mandátum megszerzéséhez szükséges szavazatszám eléréséhez a szavazatok jóval több mint öt százalékának begyűjtése szükséges, s hogy az öt százalék elérése sem minden esetben eredményez mandátumot.

A lengyel rendszer sajátossága, hogy csak a nemzeti kisebbségek választási bizottságai számára biztosítja az előbb ismertetett választási kedvezményt. A 2005-től hatályos kisebbségi törvény⁷ speciális jellege abban rejlik, hogy az állam területén élő etnikai közösségeket három csoportba (nemzeti kisebbségek, etnikai kisebbségek, regionális nyelvek) rendezi, s e csoportokat eltérő jogokkal ruházza fel. Diszkriminatív módon tehát csak a nemzeti kisebbségek számára biztosított a parlamenti képviselőhez jutás könnyített módja. Más kérdés, hogy a német kisebbségen kívül a többi közösség (már) politikailag kevésbé aktív, illetve nem elég nagy létszámú, s területileg is kevésbé koncentrált, amelyek gátjai a mandátumszerzésnek. A választási kódex szabályozása ugyanis gyakorlatilag megköveteli a területi koncentrálttságot, így eleve leszűkíti azoknak a közösségeknek a körét, amelyek ebből a kedvezményes mandátumszerzésből profitálhatnak. Reális eséllyel erre csak a német kisebbség rendelkezik, noha rajtuk kívül a regionális nyelvként elismert kasubok, illetve a kisebbségi státusszal nem rendelkező sziléziaiak jellemzőiknél fogva alkalmasak lennének arra, hogy éljenek a törvény adta lehetőséggel.

A német kisebbség tehát a rendszerváltozástól kezdve egészen 2023-ig része volt a Szejmnek. Noha a választási bizottságra leadott szavazatok, illetve a megszerzett mandátumok száma folyamatosan csökkent, úgy tűnt, a képviselő örök. A 2023-as lengyelországi parlamenti választás tétje az volt, hogy folytatódik-e az autoriter populista Jog és Igazságosság (*Prawo i Sprawiedliwość*, PiS) kormányzása, vagy hatalomra kerül az EU-párti ellenzék, amelyet a Polgári Koalíció (*Koalicja Obywatelska*, KO), a Harmadik Út (*Trzecia Droga*) és az Új Baloldal (*Nowa*

⁵ Lorencek et al, 2016.

⁶ Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20110210112/U/D20110112Lj.pdf>

⁷ Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r.o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20050170141>

Lewica) alkotott. Noha a legtöbb szavazatot a hivatalban lévő kormánypárt kapta, ez nem volt elegendő a parlamenti többséghez, így az új kormány megalakítására az ellenzék kapott lehetőséget. A mindkét oldalon történelmi jelentőségűnek tartott választásra egy politikailag rendkívül megosztott, s az eldurvult kampány eredményeként magas szinten mobilizált társadalomban került sor. A kiélezett választási helyzet olyan magas részvételt (74,38%) eredményezett, ami megpecsételte a német mandátum sorsát. De vajon tényleg csak ez volt a kudarc oka? Megítélésünk szerint a magyarázat leszűkítése a magas részvételre igen leegyszerűsítő, noha a részvétel kétségtelenül kiemelkedő, soha nem látott magasságokban volt: a 2019-es, egyébként szintén rekordmagas részvételt (61,74%) is messze meghaladta a rendszerint alig több mint a választók felét mobilizáló parlamenti választás. A német kisebbségnek otthont adó Opoli vajdaságban a részvétel mindig elmarad az országos átlagtól, s bár ez most sem volt másként, az utóbbi két év kiugró részvételi eredménye itt is érvényesült (2019: 52,91%, 2023: 66,55%).

A probléma összetettsége a német kisebbség számára már a választás éjszakáján is egyértelmű volt: nyilatkozatukban a rekordrészvétel mellett az etnikai közösség zsugorodását, valamint a kialakult helyzetben – „*amikor a demokratikus Lengyelország sorsa és Európában elfoglalt helye forgott kockán*” – az országos pártokra leadott kisebbségi szavazatok jelentőségét is hangsúlyozták. A kiadott közlemény a fentiekén túl megemlíti azt a dezinformációs kampányt is, amelynek részeként azt sugalmazták a választóknak, hogy a német kisebbség mandátuma automatikus.⁸ A tanulmány sorra veszi azokat a tényezőket, amelyek közrejátszottak a parlamenti mandátum elvesztésében, bemutatva, hogy az inkább tekinthető az egyes folyamatok együttes következményének, mint váratlan meglepetésnek. Az egyes tényezők elemzése során a szakirodalmi források mellett a nyilvánosan is elérhető népszámlálási, statisztikai, választási adatbázisokra, eredményekre támaszkodunk. A német kisebbség választási sikerességének értékelése során a Strijbis és Kotnarowski⁹ által kidolgozott mobilizációs mutató eredményeivel támasztjuk alá az érvelésünket.

A németek Lengyelországban – történelmi visszatekintés

A 18. században a nagyhatalmak – a Habsburg Birodalom, az Orosz Birodalom és a Porosz Királyság – által három ízben (1772, 1793, 1795) felosztott Lengyelország az 1918-as újjászületése után sem volt könnyű helyzetben, hiszen az államvezetés

⁸ Komunikat KWW Mniejszość Niemiecka. <https://skgd.pl/2023/10/16/po-33-latach-obecnosci-zabraknie-przedstawiciela-mniejszosci-niemieckiej-w-sejmie/> (Utolsó letöltés: 2023. október 16.)

⁹ Strijbis, Oliver – Kotnarowski, Michał: Measuring the electoral mobilization of ethnic parties: Towards comparable indicators. *Party Politics*, 2013/3. 456–469. <https://doi.org/10.1177/1354068813487105>

ekkor szembesült a különböző birodalmakban eltérő fejlődési pályát bejárt területek egyesítésének, egységesítésének korántsem egyszerű feladatával. Az egyes államok részeként megélt több mint egy évszázad természetesen a társadalmi-etnikai szerkezetre is rányomta bélyegét, így Lengyelország soknemzetiségű államként alakult újjá. Igaz, az I. világháborút követő néhány évben különböző módszerekkel (háborúk, népszavazás) sikerült elérni, hogy minden etnikai lengyel az államhatárok között éljen, ám ennek a rendkívüli heterogenitás volt az ára, az, hogy a lakosság egyharmada a lengyeltől eltérő nemzetiségű és identitású volt.¹⁰ A korábban Poroszországhoz tartozó területeken (Nagy-Lengyelország, Pomeránia, Szilézia) nagy számban éltek németek, de az újjászülető Lengyelország központi és a keleti részein is voltak kisebb csoportjaik. A németek prosperáló, relatíve kompakt etnikai közösséget alkottak, s nemcsak nemzetiségük, nyelvük és vallásuk¹¹ különböztette meg őket a lengyelektől, hanem életszínvonaluk is, ami rendszerint meghaladta a többségi társadalomét. A német közösség helyben maradását mind a weimari, mind a náci német állam támogatta, így jól szervezett, magas szintű oktatási rendszerrel és kulturális szervezetekkel rendelkeztek. Ennek is köszönhető, hogy a közösség a lengyel valósághoz, körülményekhez kevésbé kapcsolódott, és jobban kötődött a német államhoz, amelynek eredményeként egy rendkívül átpolitizált, s társadalmi helyzetétől függetlenül a Harmadik Birodalmat támogató csoporttá vált.¹² A lengyel államon belüli etnikai feszültségek egyre kiélezettebbé váltak, ezen belül a német–lengyel viszony pedig különösen terhelt volt, hiszen az államhatárra mindkét oldalon csak átmeneti jelenségként tekintettek.¹³

A II. világháború kezdetén az országot két irányból megtámadó nagyhatalmak – a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió – ismét felosztották egymás között az állam területét. Az 1939–1945 közötti időszak nagymértékű változást hozott a lengyelországi társadalom szerkezetében, etnikai összetételében is. A meghatározó folyamatok közé tartoztak – a teljesség igénye nélkül – a katonai cselekmények, a holokauszt, a lengyelek deportálása, (kényszer)munkára szállítása Németországba, illetve a Szovjetunióba. A korábban már természetes módon elgermánosodott lengyelországi területek mellett a nácik nagyarányú németesítési tervet dolgoztak ki a többi megszállt országrészre is, ahová a német központi területekről, valamint a külhoni – Balti államokban, Ukrajnában, Oroszországban, Romániában és Jugoszláviában élő – etnikai németekből terveztek szervezeten telepéseket költöztetni. A szervezett letelepítés mellett a német lakosság beáramlása spontán módon

¹⁰ Cordell, Karl: Politics and society in Upper Silesia today: The German minority since 1945. *Nationalities Papers*, 1996/2. 269–285. DOI: 10.1080/00905999608408441

¹¹ A lengyelországi németek döntő többsége (85 százalék) protestáns volt, csak a Felső-Sziléziában élők voltak katolikusok. (Simoncini, 1994.)

¹² Simoncini, Gabriele: The Polyethnic State: National Minorities in Interbellum Poland. *Nationalities Papers*, 1994/1. 5–28. doi:10.1017/S0090599200022121

¹³ Cordell, 1996., Simoncini, 1994.

is zajlott, a háború kitörésekor a Lengyel Főköormányzóság közigazgatásának megszerzése, a háború vége felé pedig a szövetségesek bombázásai elleni védelem motiválta a nagyobb tömegű mozgásokat.¹⁴ A háború záróévében a front közeledtével aztán a háború alatt beáramlott német csoport, kiegészülve a megtorlástól szintén tartó őshonos németekkel (*Volksdeutsche*), a Wehrmachttal együtt nyugatra, Németország belsejébe menekült. Azokat, akik maradtak, a szovjetek engedélyével a genfi egyezményt sértő módokon tervezték Lengyelországból kiűzni,¹⁵ s az ekként megteremtett homogén nemzet a lengyel kommunisták számára kedvező feltételeket jelentett volna a területi tárgyalások folyamán.¹⁶ Nyilvánvalóvá vált azonban, hogy ennyi embert nem lehet távozásra kényszeríteni, s így, bár jelentős tömegeket deportáltak 1945 nyarán, a megoldást végül a németek kitelepítéséről döntő Potsdami konferencia jelentette. Az 1945. augusztus 2-án elfogadott határozat az Odera és a Neisse államhatár meghatározásával együtt mintegy 3,5 millió német állampolgárságú személy áttelepítéséről rendelkezett.¹⁷

1. táblázat

Lengyelország nemzetiségi szerkezete a népszámlálások tükrében, 1939–1950

nemzetiség	1931*		1939		1946		1950	
	létszám	arány	létszám	arány	létszám	arány	létszám	arány
lengyel	21 993 444	68,9	20 655 200	63,9	20 520 200	85,7	24 448 000	97,8
német	740 992	2,3	8 582 900	26,5	2 288 300	9,6	170 000	0,7
zsidó (héber* + jiddis*)	2 732 573	8,6	2 254 300	7,0	70 000	0,3	50 000	0,2
ukrán	3 221 975	10,1	657 500	2,0	220 200	0,9	150 200	0,6
belorusz	989 852	3,1	140 900	0,4	116 500	0,5	160 000	0,6
egyéb	2 236 943	7,0	47 000	0,2	10 700	0,1	30 000	0,1
igazolási eljárás alatt álló (1946)					417 400	1,7		
összesen	31 915 779	100,0	32 337 800	100,0	23 929 800	98,8	25 008 000	100,0

Forrás: GUS és Eberhardt, 2006. 65. alapján saját szerkesztés

* anyanyelv

¹⁴ Eberhardt, Piotr: *Political Migrations In Poland 1939–1948*. Warszawa: Studium Europy Wschodniej UW, 2006.

¹⁵ Kamusella, Tomasz: The expulsion of the population categorized as „Germans” from the post-1945 Poland. In: Prauser, Steffen – Rees, Arfon (eds.): *The Expulsion of the „German” Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*. San Domenico: European University Institute, 2004. 21–31.

¹⁶ Jankowiak, Stanisław: Wysziedlenia Niemców z Polski po II wojnie światowej. *Pamięć i Sprawiedliwość*, 2004/6. 139–160.

¹⁷ Eberhardt, 2006; Cordell, 1996; Jankowiak, 2004,

Az ország keleti határaitól már korábban a Jaltai konferencia határozott¹⁸, amellyel eldőlt, hogy a Szovjetunió által annektált területek kárpótlásaként a nyugati határok módosítására is sor kerül majd. A határeltolás kedvezett Lengyelország etnikai homogenizációjának – ami az országnak a szintén kommunista Csehszlovákiával együtt kifejezett célja maradt, némiképpen ellentmondva az internacionalista ideológiának –, hiszen az elcsatolt területekkel együtt nagyrészt távozott a litván és belorusz közösség is, az ukránokat pedig a németekhez hasonlóan kitelepítették.¹⁹ A Szovjetunióhoz csatolt ún. Határterületről (*Kresy*) aztán a németek kitelepítése után elnéptelenedett ún. régi (azaz lengyelországi), valamint ún. Visszaszerzett Területekre (*Ziemie Odzyskane*) költöztették át a lengyeleket.

A lengyelországi németek kitelepítése (szemben Csehszlovákiával) nem volt teljeskörű. A lengyel állam egyrészt visszatartotta a háborús bűnösöket és a foglyokat, valamint lengyel szakemberek híján a nélkülözhetetlen birodalmi német szakmunkásokat is, akikre a gazdasági fellendülés érdekében a nehéziparnak, különösen a felső-sziléziai bányászatnak és kohászatnak átmenetileg szüksége volt.²⁰ A 3,5 millió német szervezett kitelepítése Kelet- és Nyugat-Poroszországból, Pomerániából, Közép-Lengyelországból, Poznań vidékéről és Sziléziából²¹ 1946 elején kezdődött²², és egészen az évtized végéig tartott. A lengyelországi német közösség csaknem egészét érintette a kitelepítés, noha a különböző folyamatok párhuzamossága miatt pontos létszámot teljes bizonyossággal nem lehet megállapítani. Egyes számítások szerint az áttelepített németek összesített száma 3 271 665 fő volt.²³

A kitelepítések vége tehát nem jelentette azt, hogy minden német elhagyta Lengyelországot, s az államszocialista időszakban még jelentős számban távoztak nyugat felé. Egy rövid időszakban a még mindig Alsó-Sziléziában élő német közösség nemzeti kisebbségi státuszt kapott, ám miután az NSZK Vöröskeresztjével kötött megállapodások értelmében az ötvenes évek második felében a németek szabadon távozhattak az országból²⁴, ők is a kivándorlás mellett döntöttek. Az 1950-es évek repatriálási időszakát követte egy újabb, 1970 és 1988 között megvalósuló család-egyesítési hullám²⁵, így mindazok, akik etnikai németek tartották magukat, több ízben is dönthettek a távozás mellett.

Az államszocialista időszakban tehát, részben a gyakorlatilag folyamatos német kivándorlás miatt, s különösen az alsó-sziléziai elismert közösség távozását

¹⁸ Eberhardt, 2006.

¹⁹ Cordell, 1996.

²⁰ Jankowiak, 2004; Cordell, Karl –Wolff, Stefan: Ethnic Germans in Poland and the Czech Republic: a comparative evaluation. *Nationalities Papers*, 2005/2, 255–276, DOI: 10.1080/00905990500088610.

²¹ Davies, Norman: *Lengyelország története*. Budapest: Osiris, 2006.

²² Jankowiak, 2004.

²³ Eberhardt, 2006.

²⁴ Jankowiak, 2004.

²⁵ Cordell, 1996.

követően a német kisebbség létezését tagadták.²⁶ A rendszerváltozás időszakában, köszönhetően a Szolidaritás által elindított folyamatoknak, a lengyel-német állami kapcsolatok rendezése is napirendre került. Az 1990-es határszerződésben a felek megerősítették Lengyelország nyugati határait, az 1991-es jószomszédsági szerződés keretében pedig a lengyel állam elismerte a német kisebbség létezését²⁷, ami utat nyitott a közösség megszerveződése, politikai szerepvállalása, szervezetalakítása előtt.²⁸ A német állam a lengyel állammal kötött megállapodást követően a német nemzetiségűek többsége számára állampolgárságot adott. A folyamat 1993-ban torpant meg, ekkortól nem fogadták el önmagában a származást állampolgársági jogosultságként.²⁹ Ez összefügg a német nemzetpolitika változásával is. Az 1945 és 1989 közötti időszakban az etnikai németek befogadásán, s nem a német kisebbségi közösségek helyben maradásának támogatásán volt a hangsúly.³⁰ A rendszerváltozás után is töretlenül folytatódó bevándorlás (Lengyelországból különösen nagymértékű volt a bevándorlás, onnan érkezett az összes hazatelepülő fele – 1950 után mindösszesen 1 372 188 fő, s 1990-ben is még 397 073 fő települt át az anyaállam területére³¹) azonban az állampolgársági törvény szigorításával párhuzamosan a nemzetpolitikai célok átfogalmazását is szükségessé tette, és a hangsúly a kisebbségi közösségek helyben maradására, a kisebbségi státusz kivívására és a gazdasági támogatásra helyeződött át.³²

A német kisebbség jellemzői a rendszerváltozás után

A német közösség létszámáról a rendszerváltozás időszakában csak becslésekkel rendelkezünk, azonban elég nagy a szórás e becslést értékek vonatkozásában is: a német állam szerint 400 ezer, a lengyel szerint 12 ezer főt tett ki ekkor a csoport³³. Szakirodalmi források szerint a teljes német közösség létszáma 1992-ben 500 ezer fő³⁴ volt, amelyből 458 ezer fő élt Felső-Szilézia területén, s ezen belül 273 ezer fő

²⁶ Cordell – Wolff, 2005.

²⁷ Cordell, 1996; Kamusella, 2004.

²⁸ Cordell, 1996. Gwiazda, Adam: Poland's policy towards its national minorities. *Nationalities Papers*, 1994/2. 435–444. DOI: 10.1080/00905999408408338

²⁹ Cordell – Wolff, 2005., Kamusella, 2004.

³⁰ Cordell, Karl –Stefan, Wolff: Germany as a Kin-State: The Development and Implementation of a Norm-Consistent External Minority Policy towards Central and Eastern Europe. *Nationalities Papers*, 2007/2. 289–315. doi:10.1080/00905990701254367

³¹ Marshall, Barbara: Migration into Germany: Asylum seekers and ethnic Germans. *German Politics*, 1992/1. 124–134. DOI: 10.1080/09644009208404283

³² Cordell, 1996.

³³ Cordell – Wolff, 2007.

³⁴ Cordell, 1996.

az akkori Opolei vajdaságban.³⁵ A lengyelországi német ernyőszervezet (*Verband der deutsche Gesellschaften*, VDG, Német Közösségek Szövetsége) tagjainak létszáma 180 ezer fő volt.³⁶

Az első hivatalos – ám nem feltétlenül hiteles – nemzetiségi adatot a 2002-es népszámlálás szolgáltatta, ekkor nyílt ugyanis a demokratikus időszakban először lehetőség az identitás szabad vállalására. Az adatfelvétel időpontjában az ország területén 152 897 fő vallotta magát német nemzetiségűnek, és 204 573 fő használta az otthoni kommunikáció során a német nyelvet. Az eredmény minden korábbi becslést alulmúl, alacsonyabb az említett német szervezeti taglétszámnál is. Feltételezhető, hogy a kb. 750 ezer fő válaszmegtagadó között számos etnikai német volt, akik valamilyen okból – akár a korábbi időszakok tapasztalataiból fakadóan – nem merték identitásukat vállalni.³⁷

A 2011-es népszámlálással kezdődően Lengyelországban jelentős módszertani változást vezettek be, megadva a kettős identitás kifejezésének lehetőségét. Az alkalmazott módszer hierarchikus, azaz az egyéneknek az adatlapon identitások sorrendjéről – elsődleges és másodlagos nemzeti-etnikai identitás – is határozhatnak. A változtatás eredményeként a nem-lengyel identitással (is) rendelkezők aránya csakúgy, mint az egyes etnikai közösségek száma, ugrásszerűen megnőtt. Az általános folyamatoknak ellentmondóan azonban a német kisebbség esetében kismértékű csökkenés volt tapasztalható, s a rákövetkező, 2021-es népszámlálás eredményeiből a közösség létszámának további szűkülése látszik. Az összlétszámon túl az identitás hangsúlyainak megváltozását, az asszimiláció előrehaladását is kiolvashatjuk az adatokból, hiszen egy évtized alatt csaknem felére apadt a kizárólag német identitással jellemezhető személyek száma, s a 2011-ben még az első, illetve második helyen megjelölt identitás csaknem két azonos részre osztotta a közösséget, 2021-ben ez az egyensúly felborult, s mára a csoporttagok jelentős többsége lazábban kapcsolódik a németiséghez (2. táblázat).

A német közösség népszámlálási adatokból kiolvasható apadásának eredménye mögött azonban egyéb tényezők, folyamatok is állhatnak. Az egyik lehetséges magyarázat, az identitás eltitkolása mellett, ugyanis opcióként jelent meg már 2002-ben, de nagyságrendileg jelentősebb mértékben 2011-től kezdődően a sziléziai identitás megjelölése, ami a némettel versengő, ugyanakkor annak alternatívájaként is értelmezhető kategóriát jelent. A sziléziai közösség ki tudta használni a kettős kötődés megvallásának előnyeit, s az ország legnépesebb (ám törvényileg el nem ismert) etnikai csoportjává vált. Noha adatokkal nem tudjuk alátámasztani, okkal feltételezhető, hogy a német identitású népesség egy része számára vonzóbbá vált a sziléziai

³⁵ Heffner, Krystian – Soldra-Gwiżdż, Teresa: *Migracje powrotne na Górnym Śląsku z socjologicznej perspektywy*. CMR Working Papers Nr 9. Warszawa: Instytut Studiów Społecznych UW, 1997.

³⁶ Cordell – Wolff, 2005.

³⁷ Cordell – Wolff, 2005.

identitás megjelölése³⁸, különösen azért, mert az nemcsak etnikai, hanem regionális identitásként is értelmezhető. A két csoport közötti átjárhatóságot könnyíti az is, hogy jellemző lakóhelyük egyaránt Felső-Szilézia. A német kisebbség mint szervezet természetesen nem örül a rivális identitás megjelenésének, s nem is támogatja a sziléziaiak azon törekvését, hogy törvényileg elismert csoporttá váljanak. Jarosław Kaczyński, a PiS elnöke a sziléziai identitást „*kamu német lehetőségnek*”³⁹ nyilvánítva próbálta relativizálni a sziléziai etnoregionális törekvések jogosságát, amivel egyszerre sértette meg a sziléziaiakat, és élesztette fel a németellenes indulatokat és a félelmeket a többségi társadalomban. A sziléziai kérdés rendezését egyébként zászlajára tűzte a jelenleg kormányzó Tusk, aki a 2023-as kampány során az ún. *Radzionkóvi nyilatkozat* keretében tett ígéretet a sziléziai regionális nyelvként való elismerésére.⁴⁰ Más kérdés, hogy ígéretét nem tudta betartani, mert noha a parlament elfogadta a kisebbségi törvény módosítását, Duda államfő megvétózta a jogszabályt, s az annak felülírásához szükséges 3/5-ös szavazatarány elérése reménytelen a kormánypártok számára. Radikális változás az ellentétes politikai oldalhoz kötődés miatt a jelenlegi elnöki ciklusban sem várható e kérdésben.

2. táblázat

A német (és a sziléziai) kisebbség létszámának változásai, valamint a német identitás belső szerkezetének változásai a népszámlálások tükrében (fő)

népszámlálás éve	német összesen	német			sziléziai összesen
		kizárólag	első helyen	második helyen	
2002	152 897	–	–	–	173 153
2011	147 814	44 549	74 464	73 350	846 719
2021	144 177	23 495	42 558	101 619	596 224

Forrás: GUS alapján saját szerkesztés

³⁸ A német állampolgársági törvény, illetve a kisebbségi közösség helyben maradásának támogatása elégedetlenséggel töltötte el a lengyelországi német közösséget (vagy egy részét), s ekképpen a lengyel mellett a német állammal szembeni bizalmatlanságuk is kialakult. (Cordell, 1996.) Ez Felső-Sziléziában a nehézipar válságos időszakában a német és a (csak) lengyel állampolgársággal rendelkezők között kifejezett társadalmi feszültségben nyilvánult meg, s a sziléziai identitás és mozgalom kialakulásában, megerősödésében öltött testet. Kamusella, Tomasz: *The Dynamics of the Policies of Ethnic Cleansing in Silesia in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Budapest: Open Society Institute, 1999.

³⁹ *Raport o stanie Rzeczypospolitej*, Warszawa: Biuro Prawa i Sprawiedliwości, 2011.35. https://d-pt.ppstatic.pl/k/r/8/00/96/4d9af5ea71125_z.pdf?1353381782 (Utolsó letöltés: 2023. november 10.)

⁴⁰ Warchala-Kopec, Magdalena: Donald Tusk złożył „deklarację radzionkowską”. Śląska godka będzie językiem w ciągu stu pierwszych dni rządów Koalicji Obywatelskiej. *Gazeta Wyborcza*, 2023. március 19. <https://katowice.wyborcza.pl/katowice/7,35063,29576159,donald-tusk-zlozyl-deklaracje-radzionkowska-slaska-godka.html> (Utolsó letöltés: 2023. november 10.)

A német közösség a természetes demográfiai folyamatok mellett a csoport diszkriminációjának, a német- és Németország-ellenességeinek, ennek kormányzati megnyilvánulásainak (pl. a német kisebbség anyanyelvi oktatáshoz való jogának szűkítése 2022-ben), valamint az ebből fakadó félelmeknek tulajdonítja a német identitás elrejtését a 2021-es népszámlálás során. Elfogadva, hogy bizonyos mértékig lehet ennek is létjogosultsága, hangsúlyozandó, hogy a német kisebbség létszámcsökkenése a közösség 2011-es társadalmi jellegzetességeinek fényében egyáltalán nem meglepő. Ekkor a németiség ugyanis egy jelentős (az osztársadalmat mindenképpen meghaladó) mértékben előregedett, a korcsoporti megoszlást figyelembe véve megújulásra már képtelen csoport képét mutatta, amely jellegzetes, az átlagtól eltérő vonásokkal bír: többségében vidéki, idősebb, nyugdíjas, alacsonyabban iskolázott közösséggé vált.

3. táblázat

A német kisebbség demográfiai jellegzetességei az országos átlag tükrében a 2011-es és a 2021-es népszámlálás szerint (százalék)

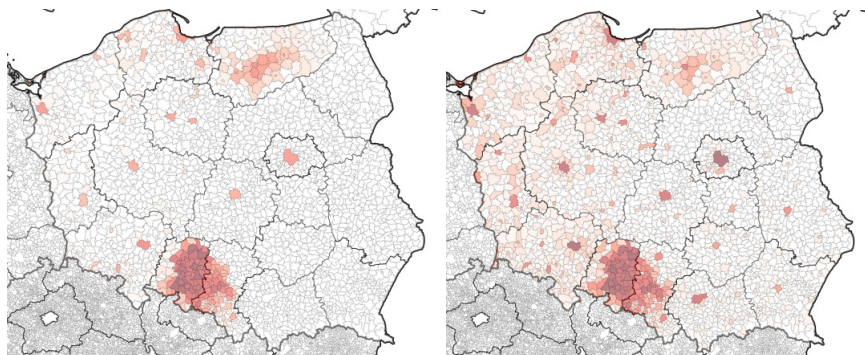
Demográfiai jellemzők német		2011		2021	
		országos átlag	német	országos átlag	
Nem	férfi	51,5	48,4	50,4	48,3
	nő	48,5	51,6	49,6	51,7
Lakóhely	város	41,1	60,8	47,1	59,8
	vidék	58,9	39,2	52,9	40,2
Gazdasági aktivitás	aktív kor előtt	8,3	18,7	–	–
	aktív korú	65,8	64,4	–	–
	aktív kor után	25,9	16,9	–	–
Korcsoport	0–19 éves	10,1	21,4	15,0	20,2
	20–59 éves	61,8	58,9	61,6	54,2
	60 év és felette	28,1	19,8	23,5	25,5
Iskolai végzettség	felsőfokú	9,7	17,0	22,7	24,5
	középfokú	20,6	31,6	32,4	34,3
	alapfokú szakmai	22,9	21,7	25,8	21,3
	gimnázium	2,6	4,9	12,2	14,6
	alapfokú vagy alatta	18,6	19,7	2,6	2,9
	nem meghatározott	25,5	5,2	4,4	2,4

Forrás: GUS alapján saját szerkesztés

Meglepő módon a 2021-es demográfiai adatok teljesen más képet mutatnak: urbanizáltabbá vált a németiség, korösszetételében jelentős javulás, fiatalodás (szemben az országos öregedési trendekkel) tapasztalható, a 2011-es értékeket tekintve rendkívüli magasságokba emelkedett a felsőfokú végzettségük aránya. A két népszámlálás között tehát a németek demográfiai jellegzetességei olyannyira megváltoztak, amit endogén folyamatként joggal nevezhetünk képtelenségnek. Feltételezhető, hogy jelenség háttérében német migráció áll, amit a népszámlálási adatok – a német állampolgárságuk létszámának növekedése, korösszetétel szerinti fiatalodása és megjelenése az ország valamennyi régiójában – is alátámasztani látszanak⁴¹. A feltételezést igazolja a németek területi megoszlásának alapvető változása, a korábban tapasztalt felső-sziléziai területi koncentráció jelentős oldódása. A két térkép (1. ábra) közötti különbség (2002 és 2021) magán viseli a népszámlálás módszertani változásait is. Elképzelhető, hogy a kettős identitás jelölésének lehetőségével Felső-Szilézián kívül is többen vállalták németiségüket, az azonban valószínűtlennek látszik, hogy a folyamatok pusztán a belső migráció eredményei lennének. A 2011-es demográfiai jellegzetességek jobbra a felső-sziléziai németekre vonatkoztak (ekkor még a történelmi régióban élt a német identitásuk 75 százaléka), és ebben a térségben feltehetően folytatódtak a kedvezőtlen folyamatok, az etnikai csoport nagyarányú megújulása nem az itteni változásoknak köszönhető (noha részletes területi demográfiai adatokat sajnos nem közöl a Lengyel Statisztikai Hivatal). Mindezt megerősíteni látszik, hogy Felső-Szilézia, s különösen az Opoli vajdaság két évtized alatt jelentősen vesztett német identitású népességéből: 2002-ben még a német közösség 90 százaléka élt a régióban, s ennek csaknem 70 százaléka az opolei térségben, ám 2021-ben már csak az össznémetiség 61 százaléka volt felső-sziléziai, s kevesebb mint fele (41,6 százaléka) opolei kötődésű, miközben a Sziléziai vajdaságban élők létszáma és aránya az utóbbi húsz évben hozzávetőlegesen azonos.

A statisztikai adatok mind arra utalnak, hogy a lengyelországi német megújulás nem a belső folyamatok eredménye: az eredeti német közösség öregszik, jellemző körükben az elvándorlás, ami elsősorban németországi migrációt jelent, s a maradék egy részét felszívja a sziléziai mozgalom, ami nemcsak etnikai, hanem regionális alternatívaként is vonzóvá válhat a német identitásában elbizonytalanodott, csalódott vagy azt elrejtteni akaró rétegek számára. A Németországból Lengyelországba áttelepültek pontos létszámáról nincsen információink, azt azonban a statisztikai adatokból tudjuk, hogy a nyugati szomszédból hosszabb időtávra több ezren költöznek át évente. Az áttelepülők között pedig minden bizonnyal találunk a könnyebb megélhetés miatt áttelepülő, döntően nyugdíjaskorúak mellett olyan

⁴¹ A Német Szövetségi Statisztikai Hivatal adatközlése szerint nagyszámú tömeget érint a két ország közötti munkaerőpiaci migráció, ami 2024-ben először zárult negatív eredménnyel Németország számára (Lengyelországból Németországba 83 868 fő távozott az év során, míg a német államból 95 107 fő költözött /vissza?/ a keleti szomszédba).



1. ábra. A lengyelországi német kisebbség területi (gmina) eloszlása a 2002-es és 2021-es népszámlálás tükrében (fő)

Forrás: GUS alapján saját szerkesztés

fiatal, magasan kvalifikáltakat is, akiket multinacionális cégek menedzserrétegében foglalkoztatnak a lengyelországi nagyvárosokban, s akik családjukat is magukkal hozzák vagy a kiküldetés idejére, vagy akár a végleges letelepedés szándékával.

Politikai szervezeti háttér

A német kisebbség a rendszerváltozás után gyorsan megszerveződött, megalakultak kulturális-politikai szervezeteik, s részt vettek már az első demokratikus választáson is. A rendszerváltás időszakában rendezett első szabad parlamenti választáson több etnikai, etnoregionális közösség politikai szervezete indult (pl. *Białoruski Komitet Wyboczy*), illetve jutott képviselőhöz (például a *Ruch Autonomii Śląska*, *Unia Wielkopolan*, *Zwiazek Podhalan*). A német kisebbségnek több, jobbra területi alapú szervezete alakult meg, amelyek a választáson éltek az összefogás lehetőségével, s közös listát állítottak. Az együttműködés eredményeként a közösség történelmi sikert ért el, s mindösszesen hét mandátumot szerzett a Szejmben. A választási küszöb 1993-as bevezetése két szempontból is változást hozott: egyrészt a küszöb meghíúsította a kisebb etnikai közösségek parlamenti képviselőtét, másrészt csökkentette a német mandátumszerzési esélyeket is. S miután ekkortól a német szervezetek összefogása sem valósult meg, a legnépesebb, s területileg kompakt közösséget képviselő Opolei szervezetnek (*Towarzystwo Społeczno – Kulturalne Mniejszości Niemieckiej na Śląsku Opolskim*, TSKO, az Opole Sziléziai Német Kisebbség Társadalmi – Kulturális Egyesülete), illetve az általuk választásról választásra létrehozott választási bizottságnak (*Komitet Wyboczy Wyborców Mniejszość Niemiecka*, KWW MN, Német Kisebbség Választói Választási Bizottsága) volt szinte kizárólag esélye a parlamenti mandátumra. Az évek múlásával azonban a szavazótábor egyre erodálódott, s ez

mind a leadott szavazatok számában és arányában, mind pedig a megszerzett mandátumok számában megmutatkozott (4. táblázat).

4. táblázat

*A német kisebbség eredményei az alsóházi parlamenti választásokon
1991–2023 között*

választási év	szavazatszám	arány	mandátum	mandátumarány
1991	132 059	1,18	7	1,52
1993	60 770	0,44	3	0,65
1997	51 027	0,39	2	0,43
2001	47 230	0,36	2	0,43
2005	34 469	0,29	2	0,43
2007	32 462	0,20	1	0,22
2011	28 014	0,19	1	0,22
2015	27 530	0,18	1	0,22
2019	32 094	0,17	1	0,22
2023	25 778	0,12	0	

Forrás: PKW (*Państwowa Komisja Wyborcza*, Állami Választási Bizottság) alapján saját szerkesztés

Ennek hátterében – ahogy az imént a felső-sziléziai, s ezen belül is az opolei német közösség demográfiai jellegzetességeit és társadalmi folyamatait láttuk – a választói bázis apadása mellett még számos más, a német politikai szervezet működési jellegzetességeihez kapcsolódó tényezőt azonosíthatunk, amelyek kisebb-nagyobb mértékben szintén hatottak a támogatottság csökkenésére, végül a mandátum elvesztésére. A német kisebbség érdekeinek védelme, törvényi elismerése, egyéni és közösségi jogainak kivívása a kezdeti időszakban megmutatkozott a politikai üzenetekben, választási programokban, szlogenekben, s mindezek következtében a szervezet politikai támogatottságban is. A közösségi célok fokozatos elérése – ide tartozhat az állam területi beosztásának megváltoztatása, benne az Opoli vajdaság létrehozása, majd az új területi, közte a regionális egységek számára biztosított decentralizáció, a tényleges regionális hatalom megteremtése, illetve a kisebbségi törvény elfogadásával a közösség nemzeti kisebbségként való elismerése, kapcsolódó jogok biztosítása – visszahatott a politikai szervezet által megfogalmazott programelemekre⁴², amelyek így már kevésbé tudtak a németiség igényein alapulni, s ez rendre megmutatkozott a választói viselkedésben is. Természetes jelenség ez is, hogy az etnikai közösséghez tartozók

⁴² Szczepeński, Andrzej: Mniejszość niemiecka na Śląsku Opolskim w wyborach parlamentarnych III RP. *Zeszyty Naukowe Collegium Witelona*, 2002/1. 85–98. DOI: 10.5604/01.3001.0015.8923

egy része a többségi pártok valamelyikét támogatja a választásokon, különösen olyan helyzetekben, ha meggyőződése szerint ezzel inkább befolyással lehet a parlamenti erőviszonyokra, az ország sorsára, valamint akkor is, ha a kisebbségi szervezet üzenete nem jelent számára vonzerőt, vagy ha a parlamenti képviselőt érezhetően maga a szervezet sem tartja elsődleges fontosságúnak.⁴³ Időben is eltérő hangsúllyal, de ezek a tényezők mind közrejátszottak a német szervezet támogatottságának csökkenésében. A szervezetet terhelő belső konfliktusok, amelyek generációs jelleget is öltöttek, kikezdték a tagságot és a bázist egyaránt. A fiatalabb korosztályhoz tartozók gyakran elvándoroltak a konkurens sziléziai szervezet(ek)hez,⁴⁴ amelyek a kisebbségi jogok, és így veszítenivaló hiányában dinamikusabb, radikálisabb politizálást és hangnemet is megengedtek időnként maguknak. A vezetőcserén és fiatalításon átesett TSKN sem tudott azonban csodát tenni, s bár a régióval kapcsolatos ügyek hangsúlyozása vált a választási programok központi elemévé, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ezek megoldását elsősorban nem a parlamenti képviselőtől lehet várni, hanem sokkal inkább a regionális önkormányzattól, valamint az Opolai vajdaságon belüli egyéb területi és helyi szintű testületektől. A helyi/területi szint felértékelődése egyszerre mind a parlamenti mandátum szimbolikus vagy presztízsjellegére is rávilágított. A parlamenti választási kampányok során sem hangsúlyozták minden esetben a mandátum fontosságát, illetve azt, hogy annak biztosítása – számos más állam gyakorlatával szemben – nem automatikus, hanem a választópolgárnak tenni is kell érte a jelöltállítás vagy a konkrét szavazás során.⁴⁵ Valamint természetesen előállhat minden országban olyan választási szituáció, amikor annyira kiélezett a politikai küzdelem két oldal között, hogy az egyébként etnikai kötődésű, s a kisebbségi szervezetek szavazóbázisát alkotó választópolgár a választás folyamán kivételesen országos pártra szavaz. A 2023-as kiemelt jelentőségű parlamenti választás minden bizonnyal sok német választót állított dilemma elé, s bizonyosan sokan választottak végül más politikai formációt a KWW MN helyett.

A politikai támogatottság változásai

Az előző fejezetekben felsorolt valamennyi, régebbre datálható probléma és folyamat ellenére egészen 2023-ig megvolt a német kisebbség politikai szervezetének a mandátumhoz szükséges támogatottsága. A népességcsökkenés, valamint a területi koncentráció népszámlálásról népszámlálásra való enyhülése azonban előrevetítette

⁴³ Mazurkiewicz, Marek: Partycypacja mniejszości niemieckiej w polskim życiu publicznym po 1989 r. – przypadek Śląska Opolskiego. *Rocznik Ziemi Zachodnich*, 2017/1. 143–164.

⁴⁴ Malloy, Tove H.: *National Minority „Regions” in the Enlarged European Union: Mobilizing for Third Level Politics?* ECMI Working Paper Vol. 24. Flensburg: European Centre for Minority Studies, 2005.

⁴⁵ Szczepański, 2002.

a kudarcot, annak ellenére is, hogy a jelenlegi választókerületi lehatárolás – amelyben az Opolei vajdaság egyszersmind egy választókerületet is alkot – a közösség területi-társadalmi jellegzetességei alapján tökéletesnek mondható. Természetesen nem teljesen kizárható annak elvi lehetősége sem, hogy egy etnikai párt a saját közösségén kívül is képes szavazókat megszólítani; a német szervezet is próbálta magát (legalább) a választási programok szintjén regionális pártként meghatározni, s ennek megfelelő üzeneteket hirdetni. A választói bázis kiszélesítése sem volt reménytelen vállalkozás, hiszen a sziléziai mint (etno)regionális identitás az Opolei vajdaságban is nyitott a többségi társadalom, illetve a német identitásában elbizonytalanodott csoport felé, tagjai tehát megnyerhetőek lehetnek egy regionális(nak mutatózó) párt, választási bizottság támogatására. A választási kedvezmények kihasználása érdekében azonban a szervezet kénytelen volt az etnikai jelleget is hangsúlyozni, ami – akár a választási program regionális jellege ellenére is – visszatartó erő lehetett a voksolás során a közösségen kívüli szavazók számára.

Az utóbbi két és fél évtized parlamenti választásainak számait tekintve egyértelműen kirajzolódik a demográfiai folyamatokkal párhuzamosan futó trend, a szervezetre leadott szavazatok számának, illetve e szavazatok arányának csökkenése (4. táblázat). Érzékletesebben kifejezhető azonban a változás egy, az abszolút számokon túlmutató indexszel, ami a szervezet által megszerzett szavazatszám felül a közösség létszámát és az adott év választási részvételét is figyelembe veszi. A Strijbis és Kotnarowski (2013)⁴⁶ által e szempontok mentén kialakított választói mobilizációs mutató egy viszonylag egyszerű index, ami alkalmas az adatok összehasonlítására, időbeli trendek kimutatására. A mutató kiszámításának képlete:

Az index értéke tehát megmutatja, hogy – ez esetben a német kisebbség választási részvételét az általánossal azonosnak véve⁴⁷ – az adott közösség választáson megjelent tagjai milyen arányban szavaztak a közösség képviselőit szereződött pártra. Ez a mutató (5. táblázat) az Opolei vajdaságon belüli többmandátumos választókerület vonatkozó értékei alapján azt jelöli – egyébként megegyezően az abszolút számok alapján kirajzolódott trendekkel –, hogy bár a lassú apadást

$$\text{mobilizációs mutató} = \frac{\text{pártra leadott szavazatszám}}{(\text{közösség létszáma}) \times (\text{választási részvételi arány})}$$

⁴⁶ Strijbis – Kotnarowski, 2013.

⁴⁷ Ez persze a legkritikább esetekben van így, a(z) etnikumok közötti, de az egy etnikumon belüli is) társadalmi csoportok választói magatartása, kultúrája eltér, s bármikor akadhat olyan szituáció is, ami egyes etnikai közösségek választási részvételét az általánostól nagyon eltérően alakítja – akár pozitív, akár negatív értelemben. Feltehetően egy-egy kiugró értékért (pl. I-es értéknél magasabb mutató, ami alapesetben a közösségen túlmutató támogatottságot jelent) is az átlagtól eltérő etnikai választási részvételben keresendő a megoldás.

megakasztotta ugyan 2019-ben egy kiugrás⁴⁸, a német kisebbségi párt támogatottsága 2023-ban beszakadt.

5. táblázat

A KKW MN mobilizációs mutatója, valamint az alapjául szolgáló adatok az Opolei választókerületben az alsóházi parlamenti választásokon 2001–2023 között

<i>választás éve</i>	<i>német közösség létszáma</i>	<i>szavazatszám</i>	<i>részvétel</i>	<i>mobilizációs mutató</i>
2001*	106 828	42 340	39,83	0,99
2005*	106 828	34 469	33,47	0,96
2007**	78 202	32 462	45,53	0,91
2011**	78 202	28 014	40,95	0,87
2015**	78 202	27 530	43,12	0,82
2019***	59 911	32 094	52,91	1,01
2023***	59 911	25 778	66,55	0,65

Forrás: GUS és PKW alapján saját szerkesztés, a számításhoz alapul vett népszámlálás: *2002, **2011, ***2021

A lengyel többmandátumos választókerületekben a mandátumelosztás a d'Hondt-módszerrel történik. Az Opolei választókerület 2023-as eredményeit (6. táblázat) áttekintve megállapítható, hogy a KWW MN saját jogon is részt vehetett a mandátumelosztásban, hiszen elérte az 5 százalékot, nem kellett a nemzeti kisebbségeknek járó választási kedvezménnyel élnie. Ám miközben a korábbi választási években könnyen vette az akadályokat, s a választókörzetben kiosztható 12 mandátum közül 2011 és 2019 között rendszerint a 8–10. mandátumot kapta a KWW MN, 2023-ban a mandátumszerzés messzebb volt, mint ahogy azt az eddigiek alapján feltételezhetjük. A mandátumelosztás gyakorlata alapján ugyanis még három másik mandátumot kiosztottak volna, mielőtt rájuk kerül a sor, azaz a leadott szavazatszám mindössze a 16. választókerületi mandátumra lett volna elegendő.

6. táblázat

A 2023-as alsóházi parlamenti választás eredményei és mandátumkiosztása az Opolei választókerületben

⁴⁸ Ennek oka lehet az átlagnál jóval magasabb német választási részvétel, de az is, hogy 2019-ben nem volt reális esély a PiS leváltására, a KWW MN eredményesen kampányolt, s a német parlamenti képviselőt megtartását fontosnak tartották a választók is.

Választási bizottság	szavazatok		mandátumok		Mandátumszámítás a d'Hondt-módszer alapján					
	száma	aránya	száma	aránya	1	2	3	4	5	6
PO – Zieloni	161 241	33,59	5	41,67	161 241	80 621	53 747	40 310	32 248	26 874
PiS	150 022	31,26	4	33,33	150 022	75 011	50 007	37 506	30 004	25 004
Tzrecia Droga – PSL	61 155	12,74	1	8,33	61 155	30 578	20 385	15 289	12 231	10 193
Nowa Lewica	34 763	7,24	1	8,33	34 763	17 382	11 588	8 691	6 953	5 794
Konfederacja	31 150	6,49	1	8,33	31 150	15 575	10 383	7 788	6 230	5 192
Mniejszość Niemecka	25 778	5,37	0	0,00	25 778	12 889	8 593	6 445	5 156	4 296
Polska Jest Jedna	8 338	1,74	0	0,00	8 338	4 169	2 779	2 085	668	390
Bezpartyjny Samorządowcy	7 521	1,57	0	0,00	7 521	3 761	2 507	1 880	1 504	1 254
Összesen	479 968	100,00	12	100,00						

Forrás: PKW alapján saját szerkesztés

Megjegyzés: **félkövér kiemelés** = mandátum, *dőlt kiemelés* = a mandátum kiosztásban a német kisebbséget megelőző szavazatszám

Összegzés

Lengyelországot Kelet-Közép-Európa egyik leghomogénebb nemzetállamnak tartják. Az ország utóbbi egy évszázados történelme, illetve az ezekhez kapcsolódó intézkedések – az eszközök változatos formáit alkalmazva – is mind a homogenizáció irányába mutattak. Az elmúlt nagyjából 100 év jelentősen átalakította az ország nemzetiségi szerkezetét, s ebben az időszakban a német közösség is igen szélsőségesen hullámzó változáson ment keresztül. A rendszerváltozást az autochton német kisebbségnek csupán a töredéke élte meg Lengyelországban. Jelentős, fiatalabb és mobilisabb része azóta elhagyta az országot, illetve elhagyta identitását, asszimilálódott, vagy etnikai identitását (etno)regionálissá, sziléziaivá transzformálta. A kezdetben erőteljes etnoregionális jelleget mutató német közösség e sajátosságát parlamenti mandátummá tudta alakítani, s bár létszáma, területi koncentrációja fokozatosan csökkent, egészen a 2023-as választásig meg is tudta őrizni azt.

Bár a kiváltó tényezők sokrétűek, ezek összeadó hatása végül a parlamenti mandátum elvesztését eredményezte. A népszámlálási adatok alapján kijelenthető, hogy ez részben az etnikai társadalmi folyamatok (népességsökkenés és a területi koncentráció oldódása) természetes következménye. A szervezeti belső problémák, a szavazóbázis megszólításának nehézségei, a kisebbségi célok elérése, a konkurens identitás és politikai mozgalom azonban az évek folyamán mind hozzájárultak a szavazóbázis apadásához, a szavazók elfordulásához, illetve a választói passzivitáshoz. Korántsem ideális helyzetben történt a 2023-as parlamenti választás, s a rekordmagas választási részvételben megnyilvánuló kiélezett politikai verseny pedig akceleráló hatással volt az erózióra, s kicsit előbbre hozta a távolban már felsejlett mandátumvesztés idejét. Nem állítjuk, hogy ebből már nincs visszaút, hiszen a közösség létszáma alapján még lehetséges a képviselői hely visszaszerzése, s a mandátumhoz szükséges szavazatszám egy alacsonyabb részvételt generáló szituációban még begyűjthető. Az is elképzelhető, hogy a kudarc tudatosabb, professzionálisabb kampányt, s fegyelmezettebb választói magatartást eredményez majd, amit az oktatási jogok és a társadalmi megbecsültség visszaállítása is segíthet. Kérdés, hogy a mandátumvesztés ténye mennyire rázta meg a szervezetet és a szavazóbázist, bíznak-e még a parlamenti részvétel elnyerésének lehetőségében.

További kérdés az is, hogy mennyire fontos ez a mandátum a közösség és a szervezet számára. Az Opoli regionális kormányzásban való részvétel a parlamenti fiaskó ellenére stabil, a szervezet a német (vagy önmagát németnek valló) közösséget meghaladó választói bázissal, időben kiegyensúlyozott mandátumszámmal rendelkezik, még úgy is, hogy esetenként akadt rivális sziléziai szervezet a választásokon. Mivel a lengyel régiók autonómiája valódi, s ami fontos, ez mind a hatáskörök, mind a finanszírozás tekintetében megvalósul, a(z etno)regionális érdekek képviselője, az azoknak megfelelő kormányzás lehetősége sokkal inkább adott a vajdaságok szintjén, mint a parlamenti képviselőben – nem elvitatva természetesen ez utóbbi mentális és szimbolikus jelentőségét. A német kisebbség jelképes képviselőjére a mandátumvesztés ellenére lehetőség nyílt, miután a Szejm marsallja (házelnök) 2024 májusában felkérte Ryszard Gallát, aki öt cikluson keresztül volt a KKW MN parlamenti képviselője, hogy legyen tanácsadója nemzeti és etnikai kisebbségeket érintő témákban. A pozíció létrehozását, illetve a volt képviselő megbízását azzal indokolták, hogy már nincsen (legalábbis etnikai párt színeiben mandátumhoz jutott) nemzeti kisebbségi képviselő a Szejmben, s a társadalmi sokszínűséget legalább e formában meg kell jeleníteni a törvényhozó testületben. Ily módon Galla ezentúl nemcsak a német, hanem az országban élő valamennyi etnikai közösség képviselőjét is ellátja.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Antoszewski, Andrzej: Ewolucja systemu wyborczego do Sejmu (Evolution of the Sejm electoral system). In: Antoszewski, Andrzej (red.): *Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002. 23–30.
- Cordell, Karl: Politics and society in Upper Silesia today: The German minority since 1945. *Nationalities Papers*, 1996/2. 269–285. DOI: 10.1080/00905999608408441
- Cordell, Karl – Wolff, Stefan: Ethnic Germans in Poland and the Czech Republic: a comparative evaluation. *Nationalities Papers*, 2005/2. 255–276, DOI: 10.1080/00905990500088610
- Cordell Karl – Stefan, Wolff: Germany as a Kin-State: The Development and Implementation of a Norm-Consistent External Minority Policy towards Central and Eastern Europe. *Nationalities Papers*, 2007/2. 289–315. doi:10.1080/00905990701254367
- Davies, Norman: *Lengyelország története*. Budapest: Osiris, 2006.
- Eberhardt, Piotr: *Political Migrations In Poland 1939–1948*. Warszawa: Studium Europy Wschodniej UW, 2006.
- Gwiazda, Adam: Poland's policy towards its national minorities. *Nationalities Papers*, 1994/2. 435–444. DOI: 10.1080/00905999408408338
- Heffner, Krystian – Słodra-Gwiżdż, Teresa: *Migracje powrotne na Górną Śląsk z socjologicznej perspektywy*. CMR Working Papers Nr 9. Warszawa: Instytut Studiów Społecznych UW, 1997.
- Jankowiak, Stanisław: Wysiedlenia Niemców z Polski po II wojnie światowej. *Pamięć i Sprawiedliwość*, 2004/6. 139–160.
- Jaskiernia, Jerzy: The Development of the Polish Party System: a Perspective of the Parliamentary Elections Results. *Polish Political Science Yearbook*, 2017/2. 227–246. DOI: 10.15804/ppsy2017214 PL ISSN 0208-7375
- Kamusella, Tomasz: *The Dynamics of the Policies of Ethnic Cleansing in Silesia in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Budapest: Open Society Institute, 1999.
- Kamusella, Tomasz: The expulsion of the population categorized as „Germans” from the post-1945 Poland. In: Prauser, Steffen – Rees, Arfon (eds.): *The Expulsion of the „German” Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*. San Domenico: European University Institute, 2004. 21–31.
- KWW Mniejszość Niemiecka Közleménye, 2023. Október 16. <https://skgd.pl/2023/10/16/po-33-latach-obecnosci-zabraknie-przedstawiciela-mniejszosci-niemieckiej-w-sejmie/> (Utolsó letöltés: 2023. október 16.)
- Lorencka, Małgorzata – Myśliwiec, Małgorzata – Wojtasik, Waldemar: Evolution of the Political System in Poland after 1989. In: Turska-Kawa, Agnieszka – Haček, Miro (eds.): *Democratization processes in Poland and Slovenia:*

- Comparative Study*. Maribor: Institute for Local Self-Government and Public Procurement, 2016. 61–75.
- Malloy, Tove H.: *National Minority „Regions” in the Enlarged European Union: Mobilizing for Third Level Politics?* ECMI Working Paper Vol. 24. Flensburg: European Centre for Minority Studies, 2005.
- Marshall, Barbara: „Migration” into Germany: Asylum seekers and ethnic Germans. *German Politics*, 1992/1. 124–134. DOI: 10.1080/09644009208404283
- Mazurkiewicz, Marek: Partycypacja mniejszości niemieckiej w polskim życiu publicznym po 1989 r. – przypadek Śląska Opolskiego. *Rocznik Ziemi Zachodniej*, 2017/1. 143–164.
- Raport o stanie Rzeczypospolitej*, Warszawa: Biuro Prawa i Sprawiedliwości, 2011. https://d-pt.ppstatic.pl/k/r/8/00/96/4d9af5ea71125_z.pdf?1353381782 (Utolsó letöltés: 2023. november 10.)
- Simoncini, Gabriele: The Polyethnic State: National Minorities in Interbellum Poland. *Nationalities Papers*, 1994/1. 5–28. doi:10.1017/S0090599200022121
- Strijbis, Oliver – Kotnarowski, Michal: Measuring the electoral mobilization of ethnic parties: Towards comparable indicators. *Party Politics*, 2013/3. 456–469. <https://doi.org/10.1177/1354068813487105>
- Szczepański, Andrzej: Mniejszość niemiecka na Śląsku Opolskim w wyborach parlamentarnych III RP. *Zeszyty Naukowe Collegium Witelona*, 2002/1. 85–98. DOI: 10.5604/01.3001.0015.8923
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r.o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20050170141> (Utolsó letöltés: 2008. november 20.)
- Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20110210112/U/D20110112Lj.pdf> (Utolsó letöltés: 2011. november 6.)
- Warchala-Kopec, Magdalena: Donald Tusk złożył „deklarację radzionkowską”. Śląska godka będzie językiem w ciągu stu pierwszych dni rządów Koalicji Obywatelskiej. *Gazeta Wyborcza*, 2023. március 19. <https://katowice.wyborcza.pl/katowice/7,35063,29576159,donald-tusk-zlozyl-deklaracje-radzionkowska-slaska-godka.html> (Utolsó letöltés: 2023. november 10.)

VIZI BALÁZS*

A nyelvi kisebbségek parlamenti képviselésének jogi keretei Olaszországban**

The legal framework for the parliamentary representation of
linguistic minorities in Italy

ABSTRACT: The article offers an overview of the legal questions regarding the participation of linguistic minorities in the Italian parliament. Since in international minority rights law there is not any legal obligation to grant parliamentary representation for minorities, states have a large discretion in their domestic legislation on securing the right of minorities to participate in public affairs. In Italy the protection of minority rights is in the dominant part delegated to the regional and local administrative level. Regionalism also affects parliamentary representation of minorities, many linguistic minorities live in autonomous regions and in Valle d’Aosta or in Trentino-South Tyrol the preferential electoral provisions applied in these regions facilitate the election of the representatives of the French-speaking and German-speaking minorities to both chambers of the parliament. In addition to that the electoral law introduced a preferential threshold and the creation of an electoral district where the Slovene minority lives in substantial numbers, however these provisions have a minor impact on minority participation.

KEYWORDS: Italy – linguistic minorities – parliamentary representation – minority rights – regionalism

* A szerző jogász, az ELTE TK Kisebbségkutató Intézetének kutatóprofesszora, az NKE ÁNTK Nemzetközi Jogi Tanszék docense; e-mail: vizi.balazs@tk.elte.hu ORCID: 0000-0003-0764-088X.

** A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K143523. számú, „A kisebbségek parlamenti képviselés nemzetközi összehasonlításban: deskriptív vagy szubsztantív képviselés?” c. projekt keretében készült.

1. Bevezető – A parlamenti képviselőhöz való jog, mint alapvető emberi jog és kisebbségi jog?

Olaszország demokratikus, európai államként számos emberi és kisebbségi jogi okmány részese. Ezek közül kiemelkednek azok a nemzetközi multilaterális szerződések és *soft law* dokumentumok, amelyek a kisebbségek politikai képviselőt is érintik. Elsőként érdemes ezek rövid áttekintésével választ adni arra, hogy Olaszországnak vannak-e a kisebbségek parlamenti képviselőjének biztosítására vonatkozó nemzetközi jogi kötelezettségei, illetve milyen nemzetközi jogi keretek között lehet értelmezni a kisebbségek képviselőjét érintő belső jogi szabályozást.

A modern demokráciákban a választott országos törvényhozó testületek a legmagasabb szintű döntéshozó és képviselői szervnek tekinthetők. Ennek megfelelően az emberi jogok nemzetközi védelmének keretei között is kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak a parlamenti választásokon való aktív és passzív választójognak. Ez tükröződik az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában (21. cikk), a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában (25. cikk), vagy európai kontextusban az Emberi Jogok Európai Egyezményében (1. kiegészítő jegyzőkönyv 3. cikk). Ugyanakkor a nemzetközi emberi jogi normák értelmezésében a politikai képviselőhöz való jog vagy a választójog tekintetében az egyenlőség elvén és a diszkrimináció tilalmán kívül semmilyen, a kisebbségek parlamenti képviselőjét biztosító kötelezettséget nem találunk, és ilyet sem az ENSZ PPJNE Emberi Jogok Bizottsága, sem az Emberi Jogok Európai Bírósága nem látott levezethetőnek az említett szerződéses rendelkezésekből.¹ Éppen egy Olaszországgal kapcsolatos határozatában mondta ki az Emberi Jogok Európai Bizottsága, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezménye a választójogi törvényekben „nem kötelezi a szerződő feleket arra, hogy a kisebbségek javára pozitív diszkriminációt írjanak elő.”²

A kisebbségek sajátos jogait az 1990-es évektől kodifikáló nemzetközi dokumentumok a tényleges és stabil demokrácia egyik zálogának tekintik a kisebbségek részvételét a közéletben és különösen az őket érintő döntésekben. Ebből a szempontból a törvényhozási munkában való részvétel is rendkívül fontos a kisebbségek számára, hiszen a legmagasabb szintű jogalkotói döntések a parlamentben születnek. Ahogy az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet 1990-es koppenhágai értekezletén elfogadott dokumentum elsőként megfogalmazta, demokratikus keretek között biztosítani kell a kisebbségek hatékony részvételhez való jogát

¹ CCPR General Comment No. 25: Article 25. adopted by the Human Rights Committee on 27 August 1996, CCPR/C/21/Rev.1/Add.7 és Melansek, Andraz: Universal and European Standards of Political Participation of Minorities In: Weller, Marc – Nobbs, Katherine (eds.): *Political Participation of Minorities. A Commentary on International Standards and Practice*. Oxford: Oxford University Press, 2010. 352–364.

² *Magnago and Südtiroler Volkspartei v. Italy*, Application no. 25035/94, Decision of 15 April 1996.

a közéletben (30. és 35. cikk).³ Az Európa Tanács Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény 15. cikke pedig kimondja: „A Felek megteremtik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek a kulturális, társadalmi és gazdasági életben, valamint a közügyekben, különösen az őket érintő ügyekben való hatékony részvételéhez szükséges feltételeket.”⁴ A közügyekben való részvétel azonban nagyon sokféleképpen megvalósulhat, a konzultációs mechanizmusoktól kezdve a parlamenti képviseletig, sőt, a kisebbségeket érintő ügyekben gyakorolható vétójogig.⁵ Az igazi kérdés természetesen az, hogy mit értünk a „hatékony részvétel” fogalmán és vajon ennek része-e a parlamenti képviselet, valamint önmagában a parlamenti képviselet vajon biztosítja-e a hatékony részvételt a kisebbségeket érintő döntésekben?⁶ A kisebbségi jogok nemzetközi standardjai alapján azonban levonható az a következtetés, hogy a törvényhozó testületekben való képviselet nem tekinthető a kisebbségek közéletben való hatékony részvételének *elengedhetetlen* feltételének. A Keretegyezmény Tanácsadó Bizottságának 2008-ban kiadott kommentárja szerint a kisebbségek parlamenti képviseletét megkönnyítő intézkedéseket természetesen támogatni kell, de a kisebbségek részvételét a döntéshozatalban parlamenti képviselet nélkül is biztosítani lehet.⁷ Ennek fényében a nemzeti szintű választott testületekben való részvétel kizárólag a nemzeti jogszabályoktól függ. A legfontosabb kérdés természetesen az, hogy milyen választási rendszerben (többségi, arányos vagy ezek valamilyen kombinációja) külön kedvezményes intézkedések nélkül milyen esélyei lehetnek az egyes kisebbségi csoportoknak a parlamenti képviselet megszerzésére. Értelemszerűen az általános szabályok között a nagyobb lélekszámú és/vagy egy tömbben élő, politikailag jól szervezett kisebbségeknek nagyobb esélyük lehet a parlamenti képviselet megszerzésére, míg más, kisebb és/vagy szétszórtan élő, politikailag nehezebben mobilizálható kisebbségi csoportoknak erre nincs reális lehetőségük. Ezért a Keretegyezmény

³ Lásd még az ENSZ Közgyűlés 1992-ben elfogadott nyilatkozata a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól, 2. cikk 2. bek.

⁴ Vö.: EBESZ Kisebbségi Főbiztos Lundi Ajánlások a nemzeti kisebbségek hatékony részvételéről a közéletben, 1999. <https://www.osce.org/files/f/documents/a/3/30333.pdf> (Utolsó letöltés: 2025. október 20.)

⁵ Weller, Marc (ed.): *Political Participation of Minorities*, Oxford: Oxford University Press, 2010.

⁶ Dobos Balázs: A kisebbségek parlamenti képviselete nemzetközi összehasonlításban: deskriptív vagy szubsztantív képviselet? *Regio*, 2025/2. 53–69. Az etnikai törésvonalak nem tűnnek el automatikusan a modern liberális demokráciákban sem, és ez a pártrendszerekben is tükröződik. Vö.: Bugajski, Jan: *Political Parties of Eastern Europe. A Guide to Politics in the Post-Communist Era*. New York: M.E. Sharpe, 2002.

⁷ A Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága kommentárja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek hatékony részvételéről a kulturális, szociális és gazdasági életben, valamint a közügyekben, Strasbourg, 2008. május 5. ACFC/31DOC(2008)001 Magyarul elérhető: <https://rm.coe.int/16800bc7ee> (Utolsó letöltés: 2025. október 20.)

2008-as kommentárja, vagy az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztos Lundi Ajánlásai⁸ is hangsúlyozzák, hogy az államok különböző intézkedésekkel segíthetik és megkönnyíthetik a kisebbségek parlamenti képviselését. A lehetséges intézkedések közé tartoznak a csökkentett bejegyzési követelmények, a kisebbségi pártok kedvezményes finanszírozása, a választókerületek kisebbségeknek kedvező lehatárolása, az alternatív parlamenti bejutási küszöb bevezetése vagy a fenntartott képviselői helyek biztosítása.⁹ Természetesen minden állam belpolitikai sajátosságaitól és alkotmányos hagyományaitól függ, hogy milyen kedvezményekkel segítik a kisebbségek parlamenti képviseléséhez jutását és a választott megoldások nem feltétlenül szolgálják mindig minden kisebbség érdekeit, ahogy a választójogi rendszer kialakításában is a kisebbségek képviselése rendszerint marginális kérdés.

Ebben a tágabb összefüggésben érdekes látni azokat a konkrét rendelkezéseket, amelyek célja a kisebbségek parlamenti képviselésének megkönnyítése Olaszországban. Az alábbiakban pusztán a vonatkozó alkotmányjogi és választójogi rendelkezések bemutatására vállalkozunk, a kisebbségek politikai képviselésének általános kérdéseivel jelen tanulmányban nem foglalkozunk.

2. A kisebbségek parlamenti képviselése Olaszországban

Az olasz állam megalakulásától kezdve a II. világháború végéig az unitárius nemzetállami modell volt a meghatározó, ennek ellenére az olasz alkotmányjog történetét a háttérben végig kísérték az egységes és központosított olasz állammal szembeni kritikák és a regionális sokféleség megőrzését célzó föderalista törekvések.¹⁰ Érdemi fordulatot jelentett az új, ma is hatályos alkotmány elfogadása 1947-ben, amely nemcsak a regionalizmus gondolatát,¹¹ hanem a nyelvi kisebbségek identitásának védelmét is elismerte. A regionalizmus és a kisebbségi jogok védelme szorosan összekapcsolódik a mai olasz közjogi keretek között. Az olasz alkotmány 6. cikke kimondja, hogy „A köztársaság megfelelő intézkedésekkel védi a nyelvi kisebbségeket.” Figyelemre méltó, hogy az Alkotmány nyelvi és nem nemzeti vagy etnikai kisebbségeket említ, ami az 1946–1947-es Alkotmányozó Gyűlés sajátos megközelítését tükrözi, amely az állampolgárságot semlegesnek és az egyén és az állam közötti egyetlen

⁸ Lundi Ajánlások, 1999, 7–10. bek.

⁹ Marko, Joseph: *Effective Participation of National Minorities. A Comment on Conceptual, Legal and Empirical Problems*. Report to the Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DH-MIN) Strasbourg: Council of Europe, 2006. DH-MIN(2006)014

¹⁰ A témához kapcsolódóan lásd még Molnár Anna: Az önkormányzatiság kiépülése Olaszországban. A föderalizmus vita. *Regio*, 2002/2. 94–118. illetve Egresi Katalin: *Az olasz alkotmány*. Budapest: Gondolat, 2013. 155–157.

¹¹ Costituzione della Repubblica Italiana, *Gazzetta Ufficiale* 27 dicembre 1947, No. 298. V. Titolo.

legitim kapcsolatnak tekintette. A nemzetnek és az államnak ez az állampolgári koncepciója egyetlen nemzetet akart látni – az olaszt mint egyetlen politikai közösséget, egy *démoszt*. Ugyanakkor azonban elismerte a lakosságon belül a különböző nyelvi, kulturális csoportokat.¹² Ezenkívül a regionális sajátosságokat is elismerte azzal, hogy a rendes jogállású régiók mellett különleges jogállású, nagyobb közigazgatási autonómiát élvező régiókat is létrehozott. A különleges jogállású régiók vagy földrajzi adottságaiknak (a két nagy sziget, Szicília és Szardínia) és/vagy demográfiai-etnikai sajátosságaiknak köszönhetik nagyobb autonómiájukat (Olaszország északi határai menti Trentino-Alto Adige/Südtirol, Valle d’Aosta/Valleé d’Aoste, Friuli-Venezia-Giulia). Ahogy látni fogjuk a régióknak nemcsak a kisebbségi jogok védelmében van fontos jogalkotó szerepük, hanem az országos választójogi rendszer is bizonyos mértékig tükrözi a régiók politikai autonómiáját.¹³

Az Alkotmány nyelvi kisebbségeket érintő szakasza konkrét jogokat nem említ, pusztán rögzíti, hogy az állam jogi védelemben részesíti a nyelvi kisebbségeket. Ráadásul az Alkotmányban előírt, a védelmüket szolgáló „megfelelő intézkedések” sokáig tisztázatlanok maradtak. Regionális szinten történtek kísérletek a nyelvi kisebbségek jogainak védelmére, különösen az Alkotmány szerint különleges státusszal rendelkező régiókban.¹⁴ Az országos törvényi szabályozás hiányával az Alkotmánybíróság is többször szembesült. Az Alkotmánybíróság 1975-ös határozatában megállapította, hogy „a nyelvi kisebbségek védelmének elve (...) kétségtelenül valami mást és valami többletet jelent az állampolgárok egyenlőségéhez képest (...) A kisebbségek védelme (...) azt jelenti (...), hogy (...) különleges, megkülönböztetett bánásmódra van szükség az Alkotmány 6. cikke alapján”.¹⁵ Egy másik határozatában pedig a kisebbségek döntéshozatalban való részvételével kapcsolatban megerősítette, hogy a képviselet elvének megvalósításával az adott kisebbségnek lehetőséget kell teremteni arra, hogy a helyi törvényhozói szervek munkájában megjeleníthesse érdekeit.¹⁶ Országos szinten azonban az olasz parlament csak 1999-ben fogadta el a nyelvi kisebbségek jogairól szóló törvényt,¹⁷ amely a kisebbségek nyelvi jogaira összpontosít, és hallgat az általános politikai részvételi jogokról. A törvény 12 különböző nyelvi kisebbségi csoportot ismer el,

¹² Vö.: Egresi, 2013. 162–164.

¹³ Gardini, Gianluca: Le tendenze dell’autonomia legislativa delle Regioni. *Le Istituzioni del Federalismo*, 2022/1. 254–255.

¹⁴ Vizi Balázs: Linguistic Rights and Small Minority Communities in Italy from Trento to Sicily In: Tanács-Mandák Fanni (ed.): *Identity crisis in Italy*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 2019. 140–159. Az olasz regionális közigazgatási egységek a *regione* (itt régió) és a *provincia* (itt megye) beosztásának a választójogi rendszerben is döntő jelentősége van.

¹⁵ Corte costituzionale italiana sentenza 86/1975. *Gazzetta Ufficiale* 23 aprile 1975, n. 108.

¹⁶ Corte costituzionale italiana sentenza 261/1995.

¹⁷ Legge del 15 dicembre 1999, n.482. Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche, *Gazzetta Ufficiale*, 20 dicembre 1999, n. 297.

amelyek különböző jogállású (különleges státúttal rendelkező vagy rendes) régiókban sajátos társadalmi, demográfiai és közigazgatási környezetben élnek.¹⁸

A nagyobb, földrajzilag kompakt kisebbségek – például a német nyelvűek Dél-Tirolban, a frankofón közösség Valle d’Aosta-ban vagy a szlovén közösség Friuli-Venezia-Giulia-ban – sajátos helyzetét az ezekben a régiókban érvényben lévő különleges autonómiarendelkezések szabályozzák. A német és a szlovén közösségek esetében kétoldalú nemzetközi szerződések is hatályban vannak, amelyek különleges jogokat biztosítanak számukra.¹⁹ 2001-ben az olasz parlament külön törvényt fogadott el a szlovén nyelvű kisebbség védelméről.²⁰ E három nagyobb kisebbséget valóban gyakran nevezik „szupervédett kisebbségeknek”,²¹ még akkor is, ha lélekszámuk, jogi státuszuk és különleges jogaik között jelentős különbségek vannak.²² Sem az 1999-es kisebbségi törvény, sem a 2001-es szlovén kisebbségről szóló törvény nem említi a parlamenti képviselőhöz való jogot, ahogy a dél-tiroli német vagy a friuli-veneziana-giulia-i szlovén kisebbségeket érintő nemzetközi szerződések sem.²³ Az Alkotmány, ahogy az 1999-es kisebbségi törvény is kizárólag a kisebbségek nyelvi jellemzőire összpontosít, ugyanakkor tág teret enged a helyi

¹⁸ Palermo, Francesco – Woelk, Jens: *Diritto costituzionale comparato dei gruppi e delle minoranze*. Milano: CEDAM, 2010. 281–316. Összesen mintegy 2,5 millió ember (a lakosság kb. 4,5%-a) tartozik hagyományos nemzeti vagy nyelvi kisebbségekhez. A nyelvi kisebbségekről szóló 1999. évi törvény 2. cikke elismeri az albánok, katalánok, németek, görögök, szlovének, horvátok, valamint a francia, franko-provanszál, friulán, latin, okcitan és szárd nyelvet beszélők nyelvének és kultúrájának védelmét.

¹⁹ A dél-tiroli német kisebbség jogait és a terület autonómiáját garantáló, 1946. szeptember 5-én aláírt olasz-osztrák megállapodás (aláíróról De Gasperi-Gruber megállapodásnak is hívják) az 1947. február 10-i olasz békeszerződés részeként a mai napig a dél-tiroli német kisebbség jogvédelmének alapja. Az olasz-jugoszláv határvitát lezáró osimoi szerződés a határmenti régióban élő szlovének jogait is érintette: Treaty on the delimitation of the frontier for the part not indicated as such in the Peace Treaty of 10 February 1947 (with annexes, exchanges of letters and final act). Signed at Osimo, Ancona, on 10 November 1975. *UN Treaty Series*, Vol. 1466, I-24848.

²⁰ Legge 23 febbraio 2001, n. 38. Norme a tutela della minoranza linguistica slovena della regione Friuli – Venezia Giulia, *Gazzetta Ufficiale*, 8 marzo 2001, No. 56.

²¹ Palermo-Woelk, 2010. 299.

²² Az olaszországi népszámlálásokban csak nyelvtudásra és nem a kisebbségi hovatartozásra kérdeznek rá, becslések szerint Trentino-Alto-Adige/Südtirol régióban 270 000 német anyanyelvű, Friuli-Venezia-Giulia-ban 70 000 szlovén anyanyelvű és Valle d’Aosta-ban kb. 100 000 francia, franko-provanszál anyanyelvű őshonos kisebbséghez tartozó állampolgár él. <https://rivistaetnie.com/minoranze-linguistiche-italia/> (Utolsó letöltés: 2025. október 20.). Értelem szerűen, a német kisebbség Alto-Adige/Südtirol autonóm megyében kb. 67%-os többséget alkot, a szlovének túlnyomó része Trieszt megyében él, de számarányuk itt sem haladja meg a kb. 12%-ot és nem élveznek autonómiát, míg Valle d’Aosta-ban a régió lakosságának közel 85%-a francia, vagy franko-provanszál anyanyelvű.

²³ De Guttry, Andrea – Ronzitti, Natalino: *I rapporti di vicinato tra Italia e Austria*. Milano: Giuffrè, 1987. és Vizi Balázs: A kisebbségek védelme az olasz-horvát és az olasz-szlovén kétoldalú kapcsolatokban. *Kisebbségi Szemle* 2017/4 31–45.

és regionális szinten elfogadott kisebbségvédelmi intézkedéseknek, azzal a céllal, hogy az egyes kisebbségek számára a leginkább megfelelő jogszabályi védelmet biztosítsák.

Az 1999-es törvényben elismert nyelvi kisebbségek közül az említett kisebbségek mellett még a friulán és a szárd nyelvi közösség érdem figyelmet. Azonban a szardíniai politikai erők között a hagyományos besorolás szerinti kisebbségi pártok helyett, a nyelvet beszélők nagy száma miatt, az etnoregionális és függetlenségi pártok tudják valamennyire a szárd identitás mellett mobilizálni a választókat, ám ezeknek a pártoknak sincs jelentős támogatottsága.²⁴ Nehézséget jelent az is, hogy a szárd nyelvet Szardínia szigetén is egyre kevesebben használják, a szárd identitás egyre inkább a régióhoz és kevésbé a nyelvhez kötődik.²⁵ A komoly politikai viták a régió autonómiáját érintik, és a szárd etnoregionális pártok számára a római parlamenti képviselet megszerzése irreális, sokkal inkább a szardíniai regionális politikában igyekeznek befolyást szerezni.²⁶ A friulán nyelvet Friuli-Venezia-Giulia tartományban legalább a lakosság fele beszéli²⁷, ám a friulán nyelvhasználók identitása hosszú ideig nem különült el az olasz nemzeti identitástól. A friulán identitás Friuli-Venezia-Giulia autonóm régió 1963-as létrehozásával erősödött meg, ebben közrejátszott az is, hogy a régió székhelye a friulán területeken kívül Trieszt lett. Ennek volt köszönhető, hogy megalakult a friulán autonomista mozgalom, a Movimento Friuli, amely nemcsak a friulán nyelv védelmében, hanem a friuli területek érdekében is fel kívánt lépni. A Movimento Friuli sosem indult országos parlamenti választásokon, és 1993 óta a regionális választásokon sem indul, ám vitathatatlan eredményeket ért el abban, hogy a friulán nyelvet a régióban elismerjék és használatát hivatalosan támogassák.²⁸

Mindezekre tekintettel a súlyos tévedés veszélye nélkül kijelenthető, hogy a kisebbségek számára biztosított országos választójogi kedvezmények érdemben csak a dél-tiroli német, a valle d'aosta-i francia és a friuli-venezgia-giulia-i szlovén közösségeket érintik.

²⁴ A legutóbbi 2022-es országos képviselőházi választásokon nem indult szárd etnoregionális párt. <https://elezionistorico.interno.gov.it/index.php?tpel=C&dtel=25/09/2022&tpa=I&tpe=I&lev0=0&levsut0=0&levsut1=1&es0=S&es1=S&ms=S&ne1=26&lev1=26> (Utolsó letöltés: 2025. december 15.) A szárd függetlenségi törekvésekről lásd még: Bomboi, Adriano: *L'indipendentismo sardo. Le ragioni, la storia, i protagonisti*. Cagliari, Edizioni Condaghes, 2014.

²⁵ A szárd nyelvhasználatról lásd pl.: Marongiu, Maria Antonietta: Situazione sociolinguistica in Sardegna. In: Corsale, Andrea – Sistu, Giovanni (szerk.): *Sardegna. Geografie d'un'isola*. Milano: FrancoAngeli, 2019. 195–214.

²⁶ Pala, Carlo: Su di un problema di decommissioning politico. *Autonomia sarda, istituzioni e ipotesi di modifica allo Statuto Regionale. Nazioni e Regioni*, 13(2019), 93–101.

²⁷ <https://cirf.uniud.it/it/friuli-e-friulano/la-lingua-friulana> (Utolsó letöltés: 2025. december 15.)

²⁸ Segatti, Paolo – Guglielmi, Simona: Identità regionali e varietà linguistiche: Friuli Venezia Giulia e Sardegna. *Enciclopedia Treccani online* [https://www.treccani.it/enciclopedia/identita-regionali-e-varietati-linguistiche-friuli-venezgia-giulia-e-sardegna_\(L'Italia-e-le-sue-Regioni\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/identita-regionali-e-varietati-linguistiche-friuli-venezgia-giulia-e-sardegna_(L'Italia-e-le-sue-Regioni)/) (Utolsó letöltés: 2025. december 15.)

3. A kisebbségek parlamenti képvisellete és a választójogi szabályozás

Országos szinten az Alkotmány 70. szakasza értelmében az olasz képviselőház és a szenátus együtt gyakorolják a legfőbb törvényhozói hatásköröket. Történelmi perspektívában az 1946-ban elfogadott és kisebb módosításokkal 1993-ig érvényben lévő választási törvény az arányos képviselleti elven alapult, ami a nyelvi kisebbségek parlamenti képviselthez jutását semmilyen választójogi kedvezmény-nel nem segítette.²⁹ A törvény alapján a képviselőházi választásokra kialakított 32 választókerületben egyedül a valle d'aosta-i választókerületben volt, az ott többséget alkotó francia anyanyelvű kisebbséget képviselő pártoknak esélye a képviselőházba való bejutásra. Illetve az 1957-es törvénymódosításokat követően a dél-tiroli választókerületben a Dél-Tiroli Néppárt (Südtiroler Volkspartei – SVP) volt képes mandátumot szerezni. A szenátusi választásokat már ekkor is regionális választókerületek szerint szervezték, a mandátumokat a pártlistákra leadott szavazatok arányos elosztása alapján osztották ki,³⁰ ami szintén gyakorlatilag csak valle d'aosta-i és a dél-tiroli kisebbségeket képviselő pártoknak adott esélyt. Az 1990-es évek elejének politikai földindulása és a pártrendszer teljes átalakulása új választási törvény elfogadásához vezetett. Az 1993-as választási törvény³¹ vegyes választási rendszert vezetett be, a képviselőházi választásokon 475 egyszerű többséggel mandátumot adó egyéni választókerületet hoztak létre, míg 155 képviselői helyet pártlistára leadott szavazattal döntöttek el. A szenátusban továbbra is a régiókban a lakosság szám alapján alakították ki a választókerületeket és az elérhető szenátusi helyeket, 232 szenátort egyszerű többséggel mandátumot adó egyéni választókerületekben, míg 83 szenátort arányos rendszerben választották meg. Az arányos választási rendszerben mind a képviselőházi, mind a szenátusi választásokon csak az országosan legalább a szavazatok 4%-át elérő pártok vagy pártkoalíciók jelöltjei kaphattak mandátumot. A 4%-os bejutási küszöb alól a kisebbségi pártok sem kaptak felmentést, ami az arányos választási rendszerben kiosztható mandátumok megszerzésében egyértelműen hátrányos volt a dél-tiroli és a valle d'aosta-i kisebbségi pártoknak is. Az olasz kormány 1999-ben, az Európa Tanácsnak a Keretegyezmény

²⁹ Legge del 30 marzo 1957, n°361. Approvazione del testo unico delle leggi recanti norme per la elezione della Camera dei deputati. *Gazzetta Ufficiale*, n. 139 del 03–06–1957 – Suppl. Ordinario.

³⁰ Pontosabban a választók szenátorjelöltekre szavaztak, de csak akkor nyerte el egy jelölt a szenátori mandátumot, ha a szavazatok legalább 65%-át megszerezte, mivel ez a legtöbbször nem történt meg, a jelöltekre leadott szavazatokat a jelöltek pártlistái között arányosan osztották el, a mandátumokat pedig a d'Hondt módszer alapján osztották ki. vö.: <https://storia.camera.it/legislature/sistema-proporzionale-1946-1993#nav> (Utolsó letöltés: 2025. október 21.)

³¹ Legge del 4 agosto 1993, n. 276. Norme per l'elezione del Senato della Repubblica. illetve Legge del 4 agosto 1993, n. 277. Nuove norme per l'elezione della Camera dei deputati. *Gazzetta Ufficiale*, n. 183 del 06–08–1993.

nyomon követési eljárása keretében benyújtott első jelentésében a kisebbségek politikai képviseletéről így nyilatkozott: „Ami a politikai életben való részvételt illeti, mivel az Alkotmány 51. cikke kimondja, hogy »minden állampolgár nemre tekintet nélkül egyenlő feltételek mellett, a törvényben meghatározott szabályok szerint választható a közhivatalok és a választási tisztségek betöltésére«, más, jelenleg hatályos intézkedések célja az elismert nyelvi kisebbségek részvételének ösztönzése. A legfontosabb intézkedések a következők: az 1993. augusztus 4-i 277. sz. törvény 7. szakasza megállapítja, hogy az elismert nyelvi kisebbségek által lakott területeken a képviselők választására szolgáló egyéni választókerületek meghatározásakor meg kell könnyíteni, hogy a nyelvi kisebbségek a lehető legkevesebb választókerületbe kerüljenek. Az 1993. augusztus 4-i 276. sz. törvény 7. szakasza ugyanezt a rendelkezést tartalmazza a szenátorok választására vonatkozóan.”³² Ez valójában azt jelentette, hogy a kisebbségi jelölteknek csak azokban az egyéni választókerületekben volt esélyük mandátumhoz jutni, amelyben egyértelmű többséget alkottak az adott kisebbséghez tartozók és ez a gyakorlatban csak Dél-Tirolban³³ és Valle d’Aosta-ban valósulhatott meg.

Az elmúlt 20–25 évben az olasz választási rendszer különböző formákban jelentős változásokon ment keresztül. Mindazonáltal az 1993-as választási törvény által biztosított preferenciális bánásmód csupán a választókerületek kialakítására vonatkozott és a gyakorlatban csak a különleges jogállású régiókban élő nagyszámú nyelvi kisebbségeket (gyakorlatilag a német és francia nyelvűeket) érintette. A választási törvény figyelmen kívül hagyta a rendes jogállású régiókban élő kisebbségi közösségek képviseletével kapcsolatos problémákat. Ez a sajátos megkülönböztetés az eltelt idő alatt nem változott. Annak ellenére sem, hogy a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény monitoring eljárásában Olaszországgal kapcsolatban a Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága is kiemelte, hogy a választott döntéshozatali testületekben való részvételt sokféleképpen lehet és kell támogatni, nemcsak a választási küszöb könnyítésével vagy a választókerületek kisebbségeknek kedvező kialakításával. Ezt különösen a 2020-ban életbe lépett és a kisebbségek képviseletét is érintő, a parlamenti képviselők és szenátorok számának csökkentéséről szóló olasz törvény hatálybalépése miatt tartotta fontosnak megemlíteni a Tanácsadó Bizottság, ahogy azt is, hogy a választási rendszer átalakításakor a kisebbségek érdekeit is jobban figyelembe kellett volna venni.³⁴

³² *Report submitted by Italy pursuant to Art. 25. (1) of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, 3 May 1999, ACFC/SR(1999)007. 73.

³³ Mivel az SVP a német mellett a ladin nyelvi kisebbség érdekképviseletét is felvállalja, ez értelemszerűen a ladinokra is vonatkozik.

³⁴ *Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, 5th Opinion on Italy, adopted on 5 October 2022. ACFC/OP/V(2021)11, 190. és 194. bek.

4. A hatályos választójogi rendszerben a nyelvi kisebbségek számára biztosított garanciák

Az 1993-as törvényt csak a kisebbségeket nem érintő kérdésekben módosította (például a külföldi választókörizetek kialakítása) a 2005-ös választójogi reform,³⁵ majd a 2010-es évek közepén ismét a politikai napirend élére került az olaszországi választási rendszer átalakításának kérdése. Ahogy már az 1993-as reformot és a 2005-ös törvénymódosítást is a politikai stabilitás megerősítése indokolta, a későbbiekben is a stabil kormányozhatóságot biztosító parlamenti többség megteremtésének a kérdése határozta meg a választójogi reformokról szóló vitákat. A választási rendszerre vonatkozó 2015-ös törvényi reformot – amely csak az alsóházi képviselők választását érintette – a 2015. május 6-i 52. sz. törvénnyel (gyakori megnevezése: *Italicum*) fogadta el a parlament.³⁶ Ez a korábbi választási törvényekhez képest megemelte a pártlisták bejutási küszöbértékét, és kétfordulós választási rendszert, valamint a győztes párt számára országos szinten „győztes prémiumot” vezetett be. Az Alkotmánybíróság a törvény számos rendelkezését alkotmányellenesnek találta.³⁷ Az eredeti javaslat meglehetősen hátrányos volt a kisebbségek, a kisebbségi pártok és a kisebbségi jelöltek számára – a magas (pártkoalíciók számára 12%, egyedi pártlisták számára 8%) választási küszöb és a második forduló bevezetése szinte lehetetlenné tette volna a kisebbségi közösségek számára, hogy esélyük legyen parlamenti mandátumot szerezni. A végső változatban a parlamenti bejutási küszöböt végül a jogalkotó 3%-ra csökkentette és az Alkotmánybíróság döntése a második forduló eltörléséről ebben az értelemben a kisebbségek számára pozitív fejleményként volt értékelhető. Mindazonáltal az Alkotmánybíróság döntésének következményeként a parlamenti pártok újratárgyalták a választási törvényeket, és ez vezetett a mai napig érvényben lévő, 2017. november 3-i, 165. törvény, az úgynevezett *Rosatellum*³⁸ elfogadásához. Mindenképp meg kell még említeni, hogy a 2020-ban népszavazáson is megerősített 2019-es alkotmánymódosítás eredményeként a parlament létszámát is jelentősen csökkentették (a képviselőházban

³⁵ Legge del 21 dicembre 2005, n. 270. Modifiche alle norme per l’elezione della Camera dei deputati e del Senato della Repubblica. Az olasz választási törvények latinisított beceneveit Giovanni Sartori honosította meg, amikor az 1993-as választójogi reformot a törvényt benyújtó Sergio Mattarella neve után Mattarellumnak nevezte publicisztikáiban.

³⁶ Legge del 6 maggio 2015, n. 52 Disposizioni in materia di elezione della Camera dei deputati. *Gazzetta Ufficiale*, 8 maggio 2015, n. 105.

³⁷ Communica Stampa della Corte Costituzionale, 25 giugno 2017.

³⁸ A törvényt a benyújtója után Ettore Rosato képviselőről nevezték el. Legge 3 novembre 2017, n. 165, „Modifiche al sistema di elezione della Camera dei deputati e del Senato della Repubblica. Delega al Governo per la determinazione dei collegi elettorali uninominali e plurinominali”. *Gazzetta Ufficiale* n. 264 del 11–11–2017.

a korábbi 630 helyett 400 képviselő, míg a Szenátusban a korábbi 315 helyett 200 választott szenátor ül).³⁹

A jelenleg hatályos választási rendszerben a képviselőházi és szenátusi mandátumok 3/8-át egymandátumos választókerületekben, míg a többi arányos rendszerben, többmandátumos választókerületekben osztják ki.⁴⁰ A választási rendszer egyfordulós, és az egymandátumos választókerületekben a legtöbb szavazatot szerzett jelölt kapja meg a mandátumot. Az egymandátumos választókerületek alkotják a többmandátumos választókerületeket, amelyekben pártlistákra leadott preferenciális szavazattal döntenek a választók a mandátumokról. A pártok koalícióban is indulhatnak természetesen. A főszabály alól kivétel a legkisebb lakosságú régió, Valle D'Aosta, amely egyetlen egymandátumos választókerületet alkot mind a képviselőházi, mind a szenátusi választásokon, valamint a külföldön élő olaszoknak fenntartott képviselői és szenatori helyekre is külön szabály vonatkozik.

Ami a kisebbségek parlamenti bejutását segítő jogszabályi kedvezményeket illeti, a képviselőházi választásokon alternatív bejutási küszöböt állapítottak meg: a csak egyetlen különleges jogállású régióban induló, törvényben elismert és a régióban védelemben részesülő nyelvi kisebbségeket képviselő lista esetében a pártlistáknak előírt országos 3%-os bejutási küszöb helyett, elég az adott régióban a leadott érvényes szavazatok 20%-át megszerezni vagy az adott régió egymandátumos választókerületeinek negyedében győzni.⁴¹ Hasonlóképpen a regionális alapon szervezett szenátusi választásokon az ilyen kisebbségi listák jelöltjeinek elég a regionális választókerület egymandátumos választókerületeinek legalább negyedében (felfelé kerekítve) mandátumot szerezni.⁴² A törvény megengedi, hogy kisebbségi pártok akár helyi koalíció tagjaként állítsanak jelöltet. De tekintettel arra, hogy lehetnek olyan egymandátumos választókerületek, ahol a kisebbségi pártoknak esélye van egyszerű többséget szerezni, így semmilyen koalíciós kényszer nem terheli őket. A 2017-es választójogi szabályozás könnyítései a különleges jogállású régiókban élő és ott külön védelemben részesülő nyelvi kisebbségek képviselőinek parlamenti megválasztását hivatottak elősegíteni. A választási küszöbökre vonatkozó kedvezményes szabályozás, azonban látszólag egyetlen kisebbséget érint igazán, az Alto Adige/Südtirol megyében élő német ajkú közösségnek

³⁹ Ennek megfelelően a *Rosatellum*-ot 2019-ben úgy módosították, hogy az a parlamenti képviselők számától függetlenül alkalmazható legyen, tehát a parlament létszámának csökkentése után is. Legge del 27 maggio 2019, n. 51. Disposizioni per assicurare l'applicabilità delle leggi elettorali indipendentemente dal numero dei parlamentari. *Gazzetta Ufficiale* n.135 del 11-06-2019.

⁴⁰ Az egyéni választókerület lehet egymandátumos (pl. a brit választási rendszerben), de lehet többmandátumos is, ahol a választó egyszerre több jelöltre is szavazhat, vagy listáról választhatja ki preferenciális szavazattal a jelöltet.

⁴¹ Art. 83. Decreto del Presidente della Repubblica 30 marzo 1957, n. 361.

⁴² Decreto legislativo (testo unico delle leggi recanti norme per l'elezione del Senato della Repubblica) del 20 dicembre 1993, n. 533.

kedvez, hogy a csökkentett létszámú törvényhozásban is megőrizze képviselőházi és szenátusi képviseletét – feltéve, hogy ez a közösség egységesen lép fel a választásokon.⁴³ A 2022-es parlamenti választásokon az SVP Trentino – Alto Adige/Südtirol régióban az összes leadott szavazat 23,15%-át szerezte meg, és a négy darab egymandátumos választókerület közül kettőben győzedelmeskedett. Csak az SVP tud élni azzal a könnyítéssel is, hogy az országos szinten koalícióban induló pártokkal „az elismert nyelvi kisebbségek képviselői által szervezett politikai csoportok vagy pártok, a különleges autonómia státútummal rendelkező régiókban (...) csak a [régió teljes területével egybeeső] választókerület egyes választókerületeiben” lépnek koalícióra a választásokon.⁴⁴

Érdeemes áttekinteni, hogyan érinti és javította-e a hatályos törvény más kisebbségek esélyeit a parlamenti képviselet megszerzésében.

Az új választási rendszer egyik fő kérdése a választókerületek kijelölése. Trentino Alto-Adige/Südtirol és Valle d’Aosta/Valleé d’Aoste régiókban a törvény (egy bolzano-i választókerület kivételével) egymandátumos választókerületeket hozott létre. Ezáltal ezekben a régiókban megmaradtak a kisebbségi jelöltek esélyei. Az erős kisebbségi pártok az egymandátumos körzetekben könnyebben tudnak győzni, mint a többmandátumos körzetekben, hiszen az egyfordulós választásnak köszönhetően a legtöbb szavazatot elnyerő jelölt szerzi meg a választókerületi mandátumot. Az ország többi részén a törvény értelmében az ország területét az elnyerhető parlamenti helyek többségében többmandátumos választókerületekre osztották. Igaz, a 2017. évi választási törvény 3. szakasz (1) bekezdésének d) pontja kimondja, hogy a választási körzetek földrajzi lehatárolásánál figyelembe kell venni (a nyelvi kisebbségekről szóló törvényben felsorolt) történelmi nyelvi kisebbségek földrajzi eloszlását. Továbbá ugyanezen rendelkezés (1) e) bekezdése szerint Friuli-Venezia Giulia-ban egy olyan egymandátumos választási körzetet kell létrehozni, amely növeli az ott élő szlovén kisebbség esélyeit a parlamenti képviselet

⁴³ Klotz, Georg – Pallaver, Günther: Partiti e sistemi elettorali nelle Regioni a Statuto speciale: un confronto In: Palermo, Francesco – Parolari, Susanna (szerk.): *Le variabili della specialità*. Napoli: ESI, 2018. 50–53. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a 2020-as választási reformot követően a Trentino-Alto Adige régióban a képviselőházi választásokra 4 egymandátumos választókerületet és egy többmandátumos választókerületet alakítottak ki, így az SVP-nek elég volt egy egymandátumos választókerületben győznie ahhoz, hogy a képviselőházi bejutási küszöb alól mentesüljön. A szenátusi választásokon pedig az országos szabályozástól eltérően csak 6 egymandátumos választókerületet hoztak létre, így itt nincsenek a többmandátumos választókerületekben ismert pártlistákra leadott szavazatok.

⁴⁴ Art. 14-bis Decreto del Presidente della Repubblica 30 marzo 1957, n. 361. Ez lehetőséget adott az SVP-nek arra, hogy a 2018-as parlamenti választásokon azokban a választókerületekben, ahol esélytelen volna, hogy egyedül szerezzen mandátumot, koalícióban induljon, míg a hagyományosan német többségű Bressanone/Brixen és Merano/Meran választókerületekben egyedül indult. A politikai helyzet változásával 2022-ben az SVP már nem élt ezzel a lehetőséggel, és a régió minden választókerületében egyedül indult.

megszerzésére.⁴⁵ A 2017-es választási törvény az *Italicumra* támaszkodott, amikor új megközelítést vezetett be azzal, hogy az ország egész területén előírta a kisebbségek számára kedvező választási körzetek kialakítását. Ez elviekben akár új esélyt kínálhat a rendes régiókban élő kisebbségek számára is, hogy a parlamenti választásokon mandátumhoz jussanak. A gyakorlatban azonban a rendes (a kivételes autonómiával nem bíró) jogállású régiókban élő kisebbségek számaránya a régiókn belül is olyan alacsony, hogy a választókerületek kedvező kialakítása sem ad reális lehetőséget az ott élő kisebbségek parlamenti képviseletére.⁴⁶

A törvényi kedvezmények így valójában csak a három különleges jogállású régióban, Trentino- Alto Adige/Südtirolban, Valle d’Aosta-ban és Friuli-Venezia Giulia-ban segíthetik az ott élő nyelvi kisebbségek parlamenti képviselethez jutását. Trentino-Alto Adige/Südtirolban több egymandátumos választókerületet hoztak létre, mint azt a parlamenti választási törvény főszabályként előírja.⁴⁷ Trentino-Alto Adige/Südtirol régióban a törvény értelmében a kiosztott képviselőházi mandátumok felének megfelelő számban kell egymandátumos választókerületeket kialakítani; míg a szenátus esetében hatban, azaz a régióban kiosztott összes szenátori mandátumnak megfelelő számban. Mivel az egyéni választókerületeket egyenlő arányban osztják fel a két autonóm megye, Trento és Alto Adige/Südtirol között, így mindkét megyében 2-2 egymandátumos (és egy 3 képviselői helyről döntő arányos többmandátumos) képviselőházi választókerületet alakítottak ki. Míg a csak egymandátumos 6 szenátori választókerületből 3-3 szenátort tud mindkét megye bejuttatni a szenátusba. Amennyiben a törvény általános szabályát alkalmazzánk, Trentino–Alto Adige/Südtirol esetében két egymandátumos választókerület és öt, a többmandátumos körzetben kiosztott mandátum lenne. Azzal, hogy a szenátusi választásokon egyáltalán nem alakítottak ki többmandátumos választókerületet, gyakorlatilag bebiztosították, hogy a Dél-Tirolnak jutó 3 egymandátumos szenátori helyből kettőt az SVP tudjon megnyerni a német kisebbség által többségben lakott

⁴⁵ Ezt a rendelkezést az úgynevezett *Italicum* 2015-ben vezette be, és az ezt követő 2017-es választási törvényben változatlanul maradt. Vö. Monti, Matteo: *Rappresentanza politica preferenziale delle minoranze e uguaglianza del voto: considerazioni alla luce della recente disciplina del c.d. Rosatellum e del sindacato della Corte in materia elettorale. Federalismi.it* 2018, 2–3. <https://www.federalismi.it/nv14/articolo-documento.cfm?Artid=35838> (Utolsó letöltés: 2025. november 2.) és Guella, Flavio: *Le garanzie per le minoranze linguistiche nel sistema elettorale c.d. Italicum. Rivista AIC* 2015, <https://www.rivistaaic.it/it/rivista/ultimi-contributi-pubblicati/flavio-guella/le-garanzie-per-le-minoranze-linguistiche-nel-sistema-elettorale-c-d-italicum> (Utolsó letöltés: 2025. november 2.) 8–9. Lásd még a szlovén nyelvi kisebbségről szóló törvény 26. szakasz. Legge 23 febbraio 2001, n. 38.

⁴⁶ Vö.: Cosulich, Matteo: *La rappresentanza politica delle minoranze linguistiche in Italia*. In: Toniatti, Roberto (szerk.): *La rappresentanza delle minoranze linguistiche*. Trento: Università di Trento, 2023. 58–59.

⁴⁷ Ahogy említettük, a törvény a választókerületek ötnyolcadát többmandátumos és háromnyolcadát egymandátumos választókerületekre osztja.

választókerületekben. Így sem a pártlistákra bevezetett küszöbérték, sem a szenátus létszámának csökkentése nem érinti a dél-tiroli német képviselőt a szenátusban.⁴⁸

Hasonló logika szerint Valle d’Aosta/Vallée d’Aoste-ban a régió sajátosságai miatt egyetlen egymandátumos választókerületet alakítottak ki mind az egyetlen képviselő és az egyetlen szenátor megválasztására. Az amúgy az ország többi területén a lakosságszámhoz igazított mandátum kiosztással szemben a régióknak jutó egy mandátumról a szenátus esetében az Alkotmány 57. szakaszának (3) bek., míg képviselőház esetében a Valle d’Aosta autonóm státútumának 47. szakasza rendelkezik. Ez a felosztás az alkotmányos reformok ellenére is változatlan maradt és a 2020-ban végrehajtott parlamenti létszámcsökkentés sem érintette. Ennélfogva a nyelvi kisebbségek parlamenti képviselőt megkönnyítő fent említett rendelkezések sem alkalmazhatók ebben az esetben. A régió politikai erői – és rajtuk keresztül a francia nyelvű kisebbség – csak akkor jutnak parlamenti képviselőhöz, ha többséget szereznek az egyetlen Valle d’Aosta-i egyéni választókerületben, ahol a mandátumot az a jelölt nyeri el, aki a legtöbb szavazatot kapja.⁴⁹ A 2022. szeptember 25-i parlamenti választásokon a képviselőházban a mandátumot a Vallée d’Aoste – Autonomie Progrès Fédéralisme lista jelöltje szerezte meg, míg a szenátusban a jobboldali koalíció országos pártjai által támogatott jelölt győzedelmeskedett.

Ugyanakkor az elviékben a Friuli Venezia Giulia-i szlovén kisebbségre szabott választókerületekben a szlovén kisebbségi pártoknak semmilyen esélyük nincs a mandátumszerzésre. A 2017-es választási törvény kifejezetten úgy rendelkezik, hogy „a Friuli Venezia Giulia választókerületben az egymandátumos választókerületek közül az egyiket oly módon kell kialakítani, hogy elősegítse a szlovén nyelvi kisebbséghez tartozó jelöltek parlamenti képviselőhöz jutását.”⁵⁰ Ez az előírás azonban a Szenátus esetében ténylegesen nem alkalmazható, mivel a szenátusi választáson az egész régió egyetlen választókerületet alkot.⁵¹

A Képviselőház esetében a régióban három egymandátumos választókerület található, amelyek közül az egyiket, a trieszti választókerületet úgy alakították ki, hogy a szlovén kisebbség által lakott települések túlnyomó többségét (becslések

⁴⁸ Cosulich véleménye szerint ennek az egyértelműen az egységes kisebbségi politikai mobilizációt támogató és így képviselőházi és szenátusi mandátumokat eredményező törvényi megoldásnak a kialakításában az SVP-nek is komoly szerepe volt. Cosulich, 2023. 57.

⁴⁹ A Képviselőház esetében Art. 93(2) Decreto del Presidente della Repubblica 30 marzo 1957, n. 361; a Szenátus esetében: Art.21(2) Decreto legislativo (testo unico delle leggi recanti norme per l’elezione del Senato della Repubblica) del 20 dicembre 1993, n. 533.

⁵⁰ A 2017-es *Rosatellum* 3. szakasz (1) bek., e) pont. Ezt a parlamenti létszámcsökkentéshez igazodó választókerületi határok újradefiniálásáról szóló 2019-es törvény 3. szakasz (2) bek., a) 2. és b) 2. pontja is megerősítette.

⁵¹ Decreto Legislativo del 23 dicembre 2020, n. 177 Determinazione dei collegi elettorali uninominali e plurinominali per l’elezione della Camera dei deputati e del Senato della Repubblica, a norma dell’articolo 3 della legge 27 maggio 2019, n. 51. *Gazzetta Ufficiale*, del 29-12-2020 n.321 – Suppl. Ordinario n. 45.

szerint 90%-át) magában foglalja.⁵² Mindazonáltal a kisebbség abszolút létszáma – amely az így kialakított választókerületben sem haladja meg a lakosság 12%-át – lényegében semmissé teszi a trieszti körzet kialakításának törvényi célját, hogy elősegítse a szlovén közösség politikai képviseletét. Ennek megfelelően a 2022. szeptember 25-i parlamenti választásokon a szlovén kisebbséget képviselő politikai erők egyáltalán nem állítottak jelölteket, még a képviselőház trieszti egymandátumos választókerületében sem. Mivel egyetlen választókerületben sem állítottak jelöltet, így a szlovén kisebbséget képviselő politikai szervezetek nem élhettek azzal a lehetőséggel sem, hogy a többmandátumos választókerületekben többségi pártokkal lépjenek helyi koalícióra.⁵³

A szlovén kisebbség demográfiai helyzete (a regionális népesség mindössze 3,78%-át teszi ki) eleve lehetetlenné teszi a jogalkotó által előirányzott kedvezmények gyakorlati érvényesülését: a szenátus esetében a szavazatok 20%-ának megszerzése regionális szinten, illetve a képviselőháznál egy egymandátumos választókerületben aratott győzelem olyan feltételek, amelyek egy ekkora népességgel rendelkező közösség számára gyakorlatilag elérhetetlenek.⁵⁴

5. Következtetések

Az olasz alkotmányos rendszerben sokáig nem volt helye a kisebbségek sajátos politikai képviseleti igényeinek. Igaz, a relatíve nagy lélekszámú és helyben, az adott régióban vagy autonóm megyében többséget alkotó francia és a német kisebbségi közösségek az 1947 után kialakult választási rendszerben különleges intézkedések nélkül is, az általános szabályok szerint is rendszeresen mandátumhoz jutottak. Az először 2015-ben az *Italicum* által bevezetett, majd 2017-ben a *Rosatellum* által megerősített választási reform végre általános érvénnyel elvileg figyelembe veszi a kisebbségek sajátos helyzetét. Azonban az új törvényi szabályozás sem biztosít a kisebbségek számára garantált képviseletet és csupán néhány kedvezményes intézkedésre korlátozódik, amelyek a különleges autonómiával rendelkező régiókban élő, területileg koncentrált kisebbségi közösségeknek (nevezetesen a Valle d'Aosta-i francia nyelvű, a dél-tiroli német nyelvű és a Trieszt-környéki

⁵² Uo. Allegato A1.

⁵³ Lásd fent a 44. lábjegyzetet.

⁵⁴ Ez nem jelenti azt, hogy más, többségi pártok listáján ne indulhatna szlovén jelölt, ahogy azt Tatjana Rojc példája is mutatja, aki szlovén identitását felvállalva 2018-ban és a 2022-ben is a baloldali Demokrata Párt listájáról szerzett mandátumot. Azonban ez nem a szlovén pártok és olasz pártok közötti együttműködés eredménye, hanem egy többségi párton belül elért egyéni politikai teljesítmény. Érthetően a szlovén kisebbség képviselői számára nem teszi okafogyottá a szlovén parlamenti képviselet jogi garanciáira vonatkozó követeléseket. <https://www.consiglio.regione.fvg.it/pagineinterne/Portale/comunicatiStampaDettaglio.aspx?ID=668642> (Utolsó letöltés: 2025. december 15.)

szlovén nyelvű kisebbségeknek) kedveznek. Ily módon politikai garanciát nyújt e regionális nyelvi kisebbségek teljes körű parlamenti képviselőre, de elválasztja ezeket a közösségeket a többi nyelvi kisebbségtől, amelyeknek nincs esélyük a politikai képviselőre a parlamentben. Sőt, ahogy láttuk a szlovén kisebbség esetében, a törvényi szabályozásban tükröződő politikai garancia sem vezet szükségszerűen a parlamenti képviselő megszerzéséhez. Nem véletlen, hogy az olasz kormányok – például a Keretegyezmény monitoring eljárásában – a kisebbségek politikai részvételével kapcsolatban nem a parlamenti részvételt, hanem a kisebbségek által lakott régiók széleskörű autonómiáját, a központi kormányzattal kialakított intézményes konzultációkat és a helyi önkormányzatokban való részvételt hangsúlyozzák.⁵⁵

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bombai, Adriano: *L'indipendentismo sardo. Le ragioni, la storia, i protagonisti*. Cagliari: Edizioni Condaghes, 2014.
- Bugajski, Jan: *Political Parties of Eastern Europe. A Guide to Politics in the Post-Communist Era*. New York: M.E. Sharpe, 2002.
- Cosulich, Matteo: La rappresentanza politica delle minoranze linguistiche in Italia. In: Toniatti, Roberto (szerk.): *La rappresentanza delle minoranze linguistiche*. Trento: Università di Trento, 2023. 52–63.
- De Guttry, Andrea – Ronzitti, Natalino: *I rapporti di vicinato tra Italia e Austria*. Milano: Giuffrè, 1987.
- Dobos Balázs: A kisebbségek parlamenti képviselője nemzetközi összehasonlításban: deskriptív vagy szubsztantív képviselő? *Regio*, 2025/2. 53–69.
- Egresi Katalin: *Az olasz alkotmány*. Budapest: Gondolat, 2013.
- Gardini, Gianluca: Le tendenze dell'autonomia legislativa delle Regioni. *Le Istituzioni del Federalismo*, 2022/1. 253–267
- Guella, Flavio: Le garanzie per le minoranze linguistiche nel sistema elettorale c.d. Italicum. *Rivista AIC* 2015, <https://www.rivistaaic.it/it/rivista/ultimi-contributi-pubblicati/flavio-guella/le-garanzie-per-le-minoranze-linguistiche-nel-sistema-elettorale-c-d-italicum> (Utolsó letöltés: 2025. november 2.)
- Klotz, Georg – Pallaver, Günther: Partiti e sistemi elettorali nelle Regioni a Statuto speciale: un confronto In: Palermo, Francesco – Parolari, Susanna (szerk.): *Le variabili della specialità*. Napoli: ESI, 2018. 33–57.
- Marko, Joseph: *Effective Participation of National Minorities. A Comment on Conceptual, Legal and Empirical Problems*. Report to the Committee of Experts on

⁵⁵ 6th Report submitted by Italy pursuant to Art. 25. (1) of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 14 March 2024, ACFC/SR/VI(2024)004, 106–107.

- Issues Relating to the Protection of National Minorities (DH-MIN) Strasbourg: Council of Europe, 2006. DH-MIN(2006)014
- Marongiu, Maria Antonietta: Situazione sociolinguistica in Sardegna. In: Corsale, Andrea – Sistu, Giovanni (szerk.): *Sardegna. Geografie d'un isola*. Milano: FrancoAngeli, 2019. 195–214.
- Melansek, Andraz: Universal and European Standards of Political Participation of Minorities In: Weller, Marc – Nobbs, Katherine (eds.): *Political Participation of Minorities. A Commentary on International Standards and Practice*. Oxford: Oxford University Press, 2010. 352–364.
- Molnár Anna: Az önkormányzatiság kiépülése Olaszországban. A föderalizmus vita. *Regio*, 2002/2. 94–118.
- Monti, Matteo: Rappresentanza politica preferenziale delle minoranze e uguaglianza del voto: considerazioni alla luce della recente disciplina del c.d. Rosatellum e del sindacato della Corte in materia elettorale. *Federalismi.it* 2018, 2–3. <https://www.federalismi.it/nv14/articolo-documento.cfm?Artid=35838> (Utolsó letöltés: 2025. november 2.)
- Pala, Carlo: Su di un problema di decommissioning politico. Autonomia sarda, istituzioni e ipotesi di modifica allo Statuto Regionale. *Nazioni e Regioni*, 13(2019), 93–101.
- Palermo, Francesco – Woelk, Jens: *Diritto costituzionale comparato dei gruppi e delle minoranze*. Milano: CEDAM, 2010. 281–316
- Segatti, Paolo – Guglielmi, Simona: Identità regionali e varietà linguistiche: Friuli Venezia Giulia e Sardegna. *Enciclopedia Treccani online* [https://www.treccani.it/enciclopedia/identita-regionali-e-variet%C3%A0-linguistiche-friuli-venezia-giulia-e-sardegna_\(L'Italia-e-le-sue-Regioni\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/identita-regionali-e-variet%C3%A0-linguistiche-friuli-venezia-giulia-e-sardegna_(L'Italia-e-le-sue-Regioni)/) (Utolsó letöltés: 2025. december 15.)
- Vizi Balázs: A kisebbségek védelme az olasz-horvát és az olasz-szlovén kétoldalú kapcsolatokban. *Kisebbségi Szemle* 2017/4 31–45.
- Vizi Balázs: Linguistic Rights and Small Minority Communities in Italy from Trento to Sicily In: Tanács-Mandák Fanni (ed.): *Identity crisis in Italy*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 2019. 140–159. Az olasz regionális közigazgatási egységek a *regione* (itt régió) és a *provincia* (itt megye) beosztásának a választójogi rendszerben is döntő jelentősége van.
- Weller, Marc (ed.): *Political Participation of Minorities*, Oxford: Oxford University Press, 2010.

JOGSZABÁLYOK ÉS DOKUMENTUMOK

A Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága kommentárja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek hatékony részvételéről a kulturális, szociális és gazdasági életben, valamint a közügyekben, Strasbourg, 2008. május 5. ACFC/31DOC(2008)001 Magyarul elérhető: <https://rm.coe.int/16800bc7ee> (Utolsó letöltés: 2025. október 20.)

6th Report submitted by Italy pursuant to Art. 25. (1) of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 14 March 2024, ACFC/SR/VI(2024)004

Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 5th Opinion on Italy, adopted on 5 October 2022. ACFC/OP/V(2021)11

Decreto del Presidente della Repubblica 30 marzo 1957, n. 361.

CCPR General Comment No. 25: Article 25. adopted by the Human Rights Committee on 27 August 1996, CCPR/C/21/Rev.1/Add.7

Comunicata Stampa della Corte Costituzionale, 25 giugno 2017.

Corte costituzionale italiana sentenza 86/1975. *Gazzetta Ufficiale* 23 aprile 1975, n. 108.

Corte costituzionale italiana sentenza 261/1995. *Gazzetta Ufficiale*, 28 giugno 1995
Costituzione della Repubblica Italiana, *Gazzetta Ufficiale* 27 dicembre 1947, No. 298. V. Titolo.

Decreto legislativo (testo unico delle leggi recanti norme per l'elezione del Senato della Repubblica) del 20 dicembre 1993, n. 533.

Decreto Legislativo del 23 dicembre 2020, n. 177 Determinazione dei collegi elettorali uninominali e plurinominali per l'elezione della Camera dei deputati e del Senato della Repubblica, a norma dell'articolo 3 della legge 27 maggio 2019, n. 51. *Gazzetta Ufficiale*, del 29 dicembre 2020 n.321 – Suppl. Ordinario n. 45.

EBESZ Kisebbségi Főbiztos Lundi Ajánlások a nemzeti kisebbségek hatékony részvételéről a közéletben, 1999. <https://www.osce.org/files/f/documents/a/3/30333.pdf> (Utolsó letöltés: 2025. október 20.)

Legge 23 febbraio 2001, n. 38. Norme a tutela della minoranza linguistica slovena della regione Friuli – Venezia Giulia, *Gazzetta Ufficiale*, 8 marzo 2001, No. 56.

Legge 3 novembre 2017, n. 165, „Modifiche al sistema di elezione della Camera dei deputati e del Senato della Repubblica. Delega al Governo per la determinazione dei collegi elettorali uninominali e plurinominali”. *Gazzetta Ufficiale* n.264 del 11 novembre 2017.

Legge del 15 dicembre 1999, n.482. Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche, *Gazzetta Ufficiale*, 20 dicembre 1999, n. 297.

Legge del 21 dicembre 2005, n. 270. Modifiche alle norme per l'elezione della Camera dei deputati e del Senato della Repubblica.

- Legge del 27 maggio 2019, n. 51. Disposizioni per assicurare l'applicabilità delle leggi elettorali indipendentemente dal numero dei parlamentari. *Gazzetta Ufficiale* n.135 del 11 giugno 2019.
- Legge del 30 marzo 1957, n°361. Approvazione del testo unico delle leggi recanti norme per la elezione della Camera dei deputati. *Gazzetta Ufficiale*, n.139 del 03 giugno 1957 – Suppl. Ordinario.
- Legge del 4 agosto 1993, n. 276. Norme per l'elezione del Senato della Repubblica. illetve Legge del 4 agosto 1993, n. 277. Nuove norme per l'elezione della Camera dei deputati. *Gazzetta Ufficiale*, n. 183 del 06 agosto 1993.
- Legge del 6 maggio 2015, n. 52 Disposizioni in materia di elezione della Camera dei deputati. *Gazzetta Ufficiale*, 8 maggio 2015, n. 105.
- European Court of Human Rights *Magnago and Südtiroler Volkspartei v. Italy*, Application no. 25035/94, Decision of 15 April 1996.
- Report submitted by Italy pursuant to Art. 25. (1) of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, 3 May 1999, ACFC/SR(1999)007. 73.
- Treaty on the delimitation of the frontier for the part not indicated as such in the Peace Treaty of 10 February 1947 (with annexes, exchanges of letters and final act). Signed at Osimo, Ancona, on 10 November 1975. *UN Treaty Series*, Vol. 1466, I-24848.

Körkérdés a nemzetiségek politikai képviseletéről

A *Regio* szerkesztősége 2025 októberében szakértői körkérdést kezdeményezett a magyar Országgyűlés munkájában való nemzetiségi részvétel, a nemzetiségi szószerelői és képviseleti rendszer eddigi tapasztalatairól, amely intézményt a 2026-os választásokhoz közeledve ismételtelen mind növekvő közéleti és szakértői figyelem övez. A soron következő választásokon a nemzetiségeknek immár negyedszer lesz elviekben lehetőségük arra, hogy betöltsék a kedvezményes nemzetiségi országgyűlési mandátum és a nemzetiségi szószerelők pozícióit. Azzal együtt, hogy a kialakított rendszer több elemét az Emberi Jogok Európai Bírósága jogsértőnek találta a 2022-es választások után meghozott ítéletében, amely választásokon a legnépesebb nemzetiség, a román listaállítása meghiúsult. Az ankét keretében az országgyűlési nemzetiségi részvételi rendszerrel kapcsolatban felvetődő legfontosabb kérdésekre a 32 megkérdezettből első körben hatan válaszoltak, ebben a blokkban ezeket a válaszokat közöljük.

FARKAS GYÖRGY TAMÁS¹

Hogyan látja a 2010-es években a magyarországi nemzetiségek országgyűlési képviseletére és szószerelők formájában történő részvételére kialakított megoldást nemzetközi-regionális összehasonlításban? Milyen sajátosságokkal, erősségekkel és hiányosságokkal rendelkezik a hazai szisztéma más országok gyakorlataival összevetve? Legyen az az ombudsmani rendszer vagy a kedvezményes parlamenti képviselet?

A hatályos magyar nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozást áttekintve megállapítható, hogy a magyar megoldás a személyi alapú kiemelő rendszerek közé sorolható, de az ilyen rendszerbe tartozó külföldi példákhoz képest számos különlegességgel rendelkezik. A magyar megoldás személyi alapú

¹ A szerző jogász, a KRE ÁJK Közjogi Intézet Alkotmányjogi és Egyházjogi Tanszékének adjunktusa. E-mail: farkas.gyorgy.tamas@kre.hu

kiemelő jellegét az alapozza meg, hogy az aktív választójog irányából a nemzetiségi választók (akik ezt igénylik) külön csatornán szavaznak a listás választási ágon, mint a nem nemzetiségi honfitársaik. Különlegessége ugyanakkor a magyar megoldásnak, hogy a kiemelés a vegyes magyar választási rendszer listás ágához fűződik, nem pedig egy „virtuális személyi alapú egyéni választókerülethez”, mint például Szlovéniában vagy Horvátországban. Mivel a speciális választási ág a listás választási ághoz tartozik, a magyar modell olyan választójogi megoldásokat alkalmaz, melyek az integratív rendszerekre jellemzők inkább (mint például természetes bejutási küszöbnél kedvezőbb küszöb), akárcsak Montenegró esetén. Mindezek okán a magyar kiemelő rendszer garantált képviselői mandátumot sem nyújt (csak garantált szószólói tisztséget), csupán kedvezményest.

A jelenlegi magyar rendszer legkomolyabb előnye véleményem szerint az, hogy bizonyos értelemben ötvözi a kiemelő rendszerek és az integratív rendszerek előnyeit. Egyik oldalról biztosítja a kiemeléssel, hogy a nemzetiségi választói akarat önmagában, külső behatásoktól mentesen érvényesülhessen, és az egyetlen lista azt sem hagyja, hogy több tábor között szétforgácsolódjanak a szavazatok. Emellett ugyanakkor a teljes jogú mandátumszerzéshez olyan kedvezményes küszöböt támaszt, ami valós legitimációt nyújt.

A jelenlegi magyar rendszer egyik legkomolyabb hátránya meglátásom szerint, hogy a szavazás során egyáltalán nem biztosít a szavazófülkében választási lehetőséget a nemzetiségi névjegyzékben szereplő választópolgár számára. A másik lényeges hátrányt ezzel összefüggően a nemzetiségi lista összeállítására vonatkozó szabályozásban látom.

Hogyan összegezné a hazai nemzetiségi országgyűlési képviselőlet és részvétel eddigi főbb tapasztalatait? Miben látja a három legfontosabb hozadékát, és mit tart az eddigi működés nyomán a három leggyengébb kritikus problémának?

A nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás megalkotása a magyar választójogban több mint harminc évig váratott magára, így pozitív előrelépés már a szabályozás léte is. A gyakorlati érvényesülést illetően három választás tapasztalatai alapján véleményem szerint a szószólói rendszer létrehozásával viszonylag hatékony a nemzetiségek a törvényhozás munkájába történő becsatornázása, emellett pedig a teljes jogú mandátum megszerzése reális lehetőség lehet a nagyobb lélekszámú nemzetiségek számára anélkül, hogy felborulna a választójog egyenlőségének elve. Mindezek mellett a nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás nem tökéletes, azt szükségszerű lenne megreformálni.

A pozitívumok. Elsőként azt emelném ki, hogy a nemzetiségek az Országgyűlés plénumán nemzetiségi tárgyú kérdésekben hallathatják hangjukat, így a törvényhozó hatalom és a közvélemény részére direkt módon hívhatják fel az egyes nemzetiségi szempontból releváns kérdésekre a figyelmet. Másodsorban a törvényalkotás

munkájában történő bizottsági szintű aktív részvétel lehetőségét említeném ki, ami a felszólalási joggal együtt hatékonyabbá teszi az érdekvéonyesítést. Harmadsorban a nemzetiségi képviselő és a nemzetiségi szószólók közös bizottsági munkája az egyes nemzetiségek közötti párbeszédet és az információáramlást is javítja.

A negatívumok. Elsőként azt emelném ki, hogy a nemzetiségi lista jelöltálítási folyamata túlságosan kiszolgáltatott az adott nemzetiség országos nemzeti-ségi önkormányzatán belül fennálló politikai jellegű viszonyoknak. Másodsorban a szószólók esetenként alacsonyabb legitimációját emelném ki, mely a közvetlen választási megmérettetés hiányából és emellett a nemzetiségi listára leadott alacsony szavazatszám együttes hatásából eredhet. Harmadsorban az előzővel összefüggésben azt említeném meg, hogy a legtöbb nemzetiség választóit viszonylag nehéz mobilizálni és érdekeltté tenni a választás nemzetiségi listás ágán történő részvételre, aminek legfőbb oka meglátásom szerint a tényleges választási lehetőség hiánya.

Hogyan értékeli az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Bakirdzi és E.C. vs. Magyarország ügyében született 2022-es ítéletét, és hogyan látja annak a hazai szabályozásba való ültetésének lehetőségét?

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Bakirdzi és E.C. vs. Magyarország ügyében született 2022-es ítéletét nagy jelentőségűnek tartom, ugyanis rámutatott a nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás hiányosságaira, és közjogi értelemben kötelezettséget keletkeztetett a jogalkotóval szemben ezek kiküszöbölésére.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának azon megállapításait különösen fontosnak tartom, melyek szerint az a körülmény, hogy egy listára szavazhatnak a nemzetiségi választók és ez a lista zárt – azaz preferenciális szavazat leadására sincs lehetőség –, nem teszi lehetővé a nemzetiségi választók számára, hogy valóban kifejezzék választói akaratukat a szavazóurnánál. Lényeges az Emberi Jogok Európai Bíróságának azon megállapítása is, miszerint az a választási rendszer, melyben a nemzetiségi választó csak egy meghatározott zárt listára szavazhat, nem biztosítja a választópolgár szabad véleménynyilvánítását a törvényhozás megválasztása során. Mindezek mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül az Emberi Jogok Európai Bíróságának azon megállapítását sem, miszerint a szavazás titkossága is sérül annak okán, hogy a nemzetiségi listára történő szavazás rögzített, és csupán egy zárt listára szavazhat a választó, így egyértelmű, hogy szavazatát kire adta le.

Meglátásom szerint egy választójogi reform keretében, a jelenlegi nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás alapvető kereteinek megtartása mellett, az Alaptörvény módosítása nélkül is lehet mód arra, hogy az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Bakirdzi és E.C. vs. Magyarország ügyében született 2022-es ítéletében megfogalmazott hiányosságokat a jogalkotó kiküszöbölje.

Az országgyűlési képviselet, a szószólók, valamint az országos önkormányzatok és a nemzetiségi civil szervezetek hármass viszonya hogyan változott az Ön által ismert közegben? Mennyiben lett a parlamenti képviseletnek visszahatása a nemzetiségi közösségekre, azok aktivitására?

A nemzetiségi szószólót és a nemzetiségi listáról mandátumot szerzett képviselőt is illetően kiemelném a reprezentatív szerepet, amely kifelé, a többi nemzetiség és a többségi magyar társadalom, továbbá a nemzetközi kapcsolatokban az adott nemzetiség anyaországával ápoltság kapcsolat vonatkozásában is jelentősen növeli a nemzetiségek jelenlétét és mozgásterét. Emellett meglátásom szerint a nemzetiségi szószóló vagy a nemzetiségi listáról mandátumot szerzett képviselő léte befelé, az adott nemzetiség közéletére vonatkozásában is pozitív hatást fejt ki, ugyanis erősíti a jellemzően nem nagy tömbben, hanem szétszórtan, kisebb közösségekben élő nemzetiségi közösségek összetartozás tudatát.

A nemzetiségi közösségek aktivitását illetően álláspontom szerint a jelenlegi nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozás nagy lehetőséget mulaszt el, ugyanis a nemzetiségi választópolgárokat jobban bevonó szabályozás jelentősen növelhetné a nemzetiségi közösségek aktivitását, ami a nemzetiség közéletére meglátásom szerint pozitív hatást fejtene ki. Ahogy azt más kérdésekre adott válaszaiban is kifejtettem, a szavazás napján fennálló választás hiányát a jelenlegi szabályozás nagy hiányosságának tartom, amit egy esetleges, a választási rendszer nemzetiségi ágát érintő választójogi reform keretében megfelelő körültekintés mellett, egyéb tényezők mérlegelésével mindenképp orvosolni lenne szükséges.

Hogyan látja a továbbfejlesztés, a rendszer módosításának lehetséges irányait akár az alapvonások megtartásával vagy új alapokra történő helyezésével? Mi az a három lépés, amellyel javítani lehetne a nemzetiségi (parlamenti) érdekképviselet hatékonyságát?

Az általam preferenciális-alternatív megoldásnak nevezett de lege ferenda javaslat – mérlegelve a jelenlegi megoldás előnyeit, figyelembe véve a választási rendszer koherenciáját, szisztémájának megtartását, a legkisebb-leghatékonyabb-legszükségesebb mértékű módosítás igényét, emellett pedig a hátrányok kiküszöbölését – az alábbiak szerint módosítaná a nemzetiségekre vonatkozó speciális választójogi szabályozást:

Első lépésként a nemzetiségi lista összeállításának szabályait reformálnám meg akként, hogy az adott nemzetiség legutolsó általános országos nemzetiségi önkormányzati választásán mandátumot szerzett minden lista legalább egy jelöltjének szerepelnie kell rajta. Amennyiben kettőnél kevesebb lista szerzett mandátumot az adott nemzetiség legutolsó általános országos nemzetiségi önkormányzati választásán, a nemzetiségi listán minimum két jelöltnek kell szerepelnie.

Második lépésként biztosítanám a nemzetiségi választópolgárnak a szavazás napján történő választási lehetőséget akként, hogy a nemzetiségi listán belül a nemzetiségi választó preferenciális szavazat leadására jogosult, amely alapján kijelölheti a nemzetiségi listán szereplő általa legalkalmasabbnak tartott jelöltet. A szavazatok összesítése során a jelöltek sorrendjét a nemzetiségi listán belül a listán szereplő egyes jelöltekre leadott preferenciális szavazatok száma szerinti csökkenő sorrend határozná meg, mely alapján a nemzetiségi lista első helye – így a szószólói tisztség vagy a kedvezményes képviselői mandátum – a legtöbb preferenciális szavazatot szerzett jelölté lesz.

Harmadik lépésként annak érdekében, hogy a kisebb lélekszámú nemzetiségek választóinak szavazata ne vesszen el, alternatív szavazatot is biztosítanék akként, hogy a nemzetiségi szavazólapon a pártlisták is feltüntetésre kerülnek, és a nemzetiségi választók alternatív szavazatként pártlistára is szavazhatnak. Azon nemzetiségeknél, ahol a nemzetiségi lista nem szerez kedvezményes képviselői mandátumot, a szószóló megválasztása mellett, az alternatív szavazatként pártlistákra leadott szavazatok hatályosulnak és hozzáadódnak az egyes pártlistákra leadott szavazatokhoz. Felhívom a figyelmet, hogy a szószólóra és a pártlistára egyszerre leadott szavazat nem plurális szavazat, és nem sérti az egyenlő választójog elvét, mivel a szószóló nem országgyűlési képviselő.

Negyedik lépésként a szavazás titkosságának biztosítása érdekében a szavazókörökben a nemzetiségi listás szavazatokat külön urnában gyűjtetném, amit az urnazárás után összegyűjtve Budapesten számolnának össze, így nem derülne fény olyan szavazókörben a nemzetiségi választópolgár preferenciális és alternatív szavazatára, ahol csak egyetlen adott nemzetiséghez tartozó választópolgár szerepel a névjegyzékben.

KÁLLAI PÉTER²

Hogyan látja a 2010-es években a magyarországi nemzetiségek országgyűlési képviseletére és szószólók formájában történő részvételére kialakított megoldást nemzetközi-regionális összehasonlításban? Milyen sajátosságokkal, erősségekkel és hiányosságokkal rendelkezik a hazai szisztéma más országok gyakorlataival összevetve? Legyen az az ombudsmani rendszer vagy a kedvezményes parlamenti képviselet?

A 2004-ben debütált kedvezményes képviseleti rendszer mindenképp előrelépésnek tekinthető a nemzeti és etnikai kisebbségek képviseletének tekintetében. Volt honnan. Hiszen a nemzetiségek parlamenti képviselettel egyáltalán nem,

² A szerző nemzetközi kapcsolatok elemző, szociológus, az ELTE Társadalomtudományi Karának egyetemi docense. ORCID: 0000-0003-3775-8715. E-mail: kallai.peter@tatk.elte.hu

legfeljebb alkalomszerűen, egy-egy pártlistán való (adott esetben „véletlen”) megjelenésükkel rendelkeztek, az országos önkormányzatoknak pedig mérsékelt beleszólási lehetőségük volt (van) a jogalkotói munkába.

Ha a teljes jogú képviseletre gondolunk, akkor a képviselet rendkívül kis arányú. Az a mandátumok fél százalékát jelenti, ha a német nemzetiségi lista eléri az OGY-i képviselők megválasztásáról szóló 2011. évi CCIII. törvény 16. § d) pontja szerinti kedvezményes kvótát. Amennyiben a roma lista is elérné azt, akkor a mandátumok 1%-áról beszélhetnénk. Lehet persze amellet érvelni, hogy a magyarországi nemzetiségek olyan nagy mértékben asszimilálódtak vagy legalábbis kettős-identitásúak, hogy nincs is szükség ennél nagyobb arányú képviseletre, de ez az érvelés a rendszer létjogosultságát kérdőjelezi meg, a kivetelezését nem teszi problémamentessé. Ez az arány ugyanis nemzetközi összehasonlításban is rendkívül alacsony, a fenntartott mandátumú rendszerekben, például Horvátországban nyolc mandátum 5,3%-ot jelent, Szlovéniában a 2 mandátum 2,22%-öt, Romániában is – ahol persze nem a fenntartott mandátumok miatt beszélhetünk szubsztantív képviseletről – 5,45%.

Természetesen a legkirívóbb eset a romák alulreprezentációja még a 2022-es népszámlálás hivatalos adataiban szereplő, nyilvánvalóan a valóságnál alacsonyabb számot tükröző 210 ezres (a lakosság kb. 2,2%-a) számhoz képest is. Persze azt nem gondolom, hogy ebben a környező országokhoz képest aluteljesítenénk.

Összességében a szószólói rendszert tartom erősségnek, mivel lényegében garantált képviseletet biztosít még a mégoly alacsony létszámú nemzetiségeknek is. Ugyanakkor ennek is megvannak a korlátai, problematikus elemei.

Hogyan összegezné a hazai nemzetiségi országgyűlési képviselet és részvétel eddigi főbb tapasztalatait? Miben látja a három legfontosabb hozadékát, és mit tart az eddigi működés nyomán a három leggyengébb kritikus problémának?

Röviden úgy összegezném, hogy a legfontosabb, hogy – nagyrészt Ritter Imre német képviselő tevékenysége nyomán – a nemzetiségi önkormányzatok forrásai korábban nem látott mértékben emelkedtek az elmúlt másfél évtizedben. Ugyanakkor ez egy olyan, a plenáris üléseken tett felszólalásokban is tetten érhető, a kormánynak alárendelt, hálálkodó viszonyrendszerben tudott megvalósulni, ami folyamatosan azt az érzetet erősíti, hogy itt nem jogokról, a nemzetiségek(hez tartozók) jogaiból fakadó állami kötelezettségekről, hanem a kormányzat kegyéből tett adományokról van szó. Ezt kifejezetten károsnak gondolom.

Emellett persze az is hozadék, hogy egyáltalán beszélünk erről, és időnként a közvélemény is beszél erről, de nem szívesen érném be ennyivel. A szószólói rendszer működése kapcsán két fő problémát azonosítok:

Először is azt tartom problémának, hogy az kifejezetten az önkormányzati rendszerhez kötött. Azzal, hogy az országos önkormányzatok közgyűlései állítják

(egyébként finoman szólva is alulszabályozott módon) az egyedüli nemzetiségi listákat (melyek esetében például rangsorolások szavazásra nincs mód), kiveszik a versengő választás lehetősége. Egy valódi, versengő választás megteremtése persze kevesebb darab szavazatot jelentene a győztesnek, de a nemzetiségek többsége számára egyébként sincs esély a kedvezményes kvóta elérésére. És közben a versengés mégis növelné a *választott* szószóló legitimitációját.

A második fő korlát az, hogy a nemzetiségi szószólók csak a Házbizottság (tehát a nemzeti többség képviselői) által nemzetiségi napirendi pontként meghatározott témákban szólalhatnak fel. Ennek még akkor is látom negatív előjelű szimbolikus jelentőségét, ha a jelenlegi házbizottsági gyakorlat igen megengedő a kérdésben. Nem látom igazolhatónak, hogy a felszólalási lehetőségeik ilyen értelemben korlátozottak. Ha vannak kifejezetten nemzetiségi témakörök meghatározva, ez a kijelölés arra kellene, hogy kiterjedjen, hogy mely témákban lehetne *kiemelt* jelentősége, szerepe, felszólalási lehetősége a nemzetiségek bizottságának, illetve a szószólóknak.

Hogyan értékeli az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Bakirdzi és E.C. vs. Magyarország ügyében született 2022-es ítéletét, és hogyan látja annak a hazai szabályozásba való ültetésének lehetőségét?

Mindenekelőtt fontosnak tartom leszögezni, hogy óriási jelentősége van annak, hogy konkrét jogalanyok tekintetében az ítélet kimondta, hogy a rendszer jelen formájában sérti az Emberi Jogok Európai Egyezményének Első Kiegészítő Jegyzőkönyvének 3. cikkét az Egyezmény 14. cikkével összefüggésben. Ugyanakkor az ítélet nem tartalmaz sok új elemet. Ezeket a dolgokat mind tudtuk, és eddig is hangsúlyoztuk. Kimondja a 2018-as, sőt, már a 2014-es EBESZ/ODIHR jelentés is.

A nemzetiségi választók jó részének nincs esélye teljes jogú képviselőt választani, így úgy mondanak le a pártlistás választási lehetőségről azzal, hogy (az OGY-i választásokra is kiterjedően) nemzetiségiként regisztrálnak a névjegyzékbe, hogy nemzetiségi szavazatuk lényegében elveszik, hiszen azzal még a szószóló kiválasztására sincsenek hatással. (Hiszen a listavezető akár egyetlen szavazat nélkül is szószólóvá válik.) Továbbá azzal, hogy a nemzetiségi szavazónak nincs választási lehetősége, így a szavazólap kézhez kapásával szavazata immár nem is titkos – persze elméletben leadhat érvénytelen szavazatot is.

Szerintem abba az irányba érdemes elindulni, hogy a nemzetiségek képviselete közötti különbségeket megszüntessük. Én a szószólói rendszert tartanám meg, a teljes jogú képviselet lehetősége kikerülne a rendszerből. Ez persze ki kell, hogy egészüljön azzal, hogy a nemzetiségi választópolgárok „visszakapják” a pártlisták közötti választás lehetőségét, valamint azzal, hogy a megválasztott szószólók felszólalási lehetőségeit nem korlátozzuk.

Véleményem szerint tehát biztosítani kell a valós választási lehetőségek megteremtését. Ennek több módja is lehet: A) kibővíteni a listát állító szervezetek körét; vagy B) egyénivé alakítani a választást és megfelelő ajánlási mechanizmus mellett bárki, aki az adott nemzetiség szavazópolgára, felkerülhet a szavazólapra; vagy C) az egyetlen listára kerülés feltételeinek könnyítése, pontos szabályozása, és a rangsoros választás bevezetése.

Az országgyűlési képviselet, a szószólók, valamint az országos önkormányzatok és a nemzetiségi civil szervezetek hármass viszonya hogyan változott az Ön által ismert közegben? Mennyiben lett a parlamenti képviseletnek visszahatása a nemzetiségi közösségekre, azok aktivitására?

Amit én látok, az leginkább az az Országos Roma Önkormányzat viszonya a kérdéshez. Jól követhető, hogy az országgyűlési képviselet lehetősége alapvetően meghatározta a napirendet, és jóformán mindent felülírt az elmúlt években. A rendszert annyira áthatja a szavazatvásárlás, a klientelizmus, hogy a kedvezményes képviselet lehetőségének elvesztegetése is megtörtént a 2022-es választást megelőzően, hiszen sem – később az ORÖ elnöki székét jogerős ítélet szerint pénzért „áruló” – Agócs János, sem az inkumbens, Fideszhez lojális szószóló, Farkas Félix nem kívánt elállni a listavezetéstől, így nem született határidőre megegyezés. Még annak ellenére sem, hogy kiszivárgott hangfelvételek szerint a határidő előtt Sztojka Attila akkori kormánybiztos az (elsősorban retorikai, másodsorban anyagi) eszközök széles tárházát bevetve próbálta Farkas Félix támogatására bírni az ORÖ tagjait.

A rendszer olyan szinten át van itatva a pártpolitikai – még pontosabban a kormányzathoz fűződő lojalitásbéli – elemekkel, hogy a saját jogú képviselet megteremtése nem emancipációs törekvésként hat. Ennek a roma kisebbség esetében mutatkoztak a legegységertelműbb jelei, de egyébként nem kizárt, hogy általánosan jellemző a rendszerre.

Mindeközben a romákkal szembeni megkülönböztetés tekintetében az országban az elmúlt évtizedekben javulás nem tapasztalható, a kormányzati kommunikáció – legyen szó szegénységről vagy oktatási szegregációról – nem az inkluzivitás irányába mutat, tehát egy valóban autonóm – ha tetszik, szuverén – képviseletre nagyon nagy szükség lenne.

Hogyan látja a továbbfejlesztés, a rendszer módosításának lehetséges irányait akár az alapvonások megtartásával vagy új alapokra történő helyezésével? Mi az a három lépés, amellyel javítani lehetne a nemzetiségi (parlamenti) érdekképviselet hatékonyságát?

Ahogy a harmadik kérdésre tett válaszomban kijelöltem az irányt: a nemzetiségek képviseleti lehetőségei közötti, rendszerbe kódolt különbséget, tehát a teljes

jogú mandátum lehetőségét megszüntetvén a szószóli rendszer erősítésében látom a hatékonyság növelésének lehetőségét. Nem gondolom, hogy a – valóban elismerendő – támogatási összegek emelkedése annak köszönhető, hogy az elmúlt 8 évben volt szavazati joggal rendelkező nemzetiségi képviselő. Ugyanezek az eredmények egy erős szószóli rendszerben is elérhetők, és akkor az adott nemzetiségi képviselőnek (vagy képviselőknak) még nem is kell rendre magyarázkodnia szavazási magatartása (és felvetődő pártlojalitása) kapcsán.

Az általam elképzelt rendszerben tehát minden nemzeti kisebbségnek van szószólója, kiemelt jogkörökkel, törvénykezdeményezésre, illetve a parlamenti napirend alakítására vonatkozó jogkörökkel. Ezt a szószólót az adott nemzetiséghez tartozó választópolgárok választják – valamilyen megoldással – valódi választáson, több jelölt közül. A teljes jogú képviselő – a legtöbb nemzetiségek számára egyébként is csak elméleti – lehetősége megszűnik, de a választók újra választhatnak a pártlisták közül is. Tehát eggyel több szavazatuk van, de „harmadik” szavazatuk nem irányul teljes jogú, a törvényekről szavazó képviselő megválasztására.

A tématerületi korlátozást el kell törölni. A nemzetiségek képviselői minden napirendi ponthoz hozzászólhatnak. Minden téma közös, a nemzeti többség és nemzeti kisebbségek ügye. Fontos lenne, hogy többségi képviselők is foglalkozzanak nemzetiségi ügyekkel, például bizottsági szinten is, ugyanakkor a szószólók is tagjai lehessenek egyéb bizottságoknak, ne kizárólag a nemzetiségi ügyekkel foglalkozhassanak a magyarországi nemzetiségek bizottságában, maguk közt.

Tulajdonképpen egy olyan rendszert képzelek el, amelyben a mindenkori parlamenti többség (továbbra is) figyelmen kívül tudja hagyni a nemzetiségek szempontjait, de azt csak komoly intézményi akadályok árán, látványosan, kellő nyilvánosság mellett – és így remélhetőleg komoly politikai árat fizetve – tudja megtenni. A mai rendszer nem ilyen. Mindehhez persze adekvát politikai kultúrára is szükség lenne, azt pedig jogszabálmódosítással nehezebb megteremteni.

KISS BALÁZS³

A nemzetiségek országgyűlési képviselőire és nemzetiségi szószólók útján az Országgyűlés munkájában való részvételére Magyarországon létrehozott intézményi megoldást és annak működését az EJEB Bakirdzi és E.C. Magyarország elleni ügyben hozott ítélet⁴ fényében értékelem.

A Magyarországon élő tizenhárom nemzetiség Országgyűlés munkájában való részvételére az Alaptörvény 2. cikk (2) bekezdése teremt lehetőséget. A választott intézményi megoldás keretében – hasonlóan más közép-kelet-európai megoldásokhoz – Magyarország 2014 óta alternatív választási küszöb útján segíti elő

³ A szerző jogász, az ELTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszékének tanársegédje. ORCID: 0000-0002-1286-2877. E-mail: balazs.kiss@ajk.elte.hu

⁴ Az EJEB az ítéletet 2022. november 10-én hozta meg.

a nemzetiségek parlamenti képviselétét, illetve nemzetiségi szószólók útján biztosítja országgyűlési jelenlétét.⁵

2022-ban az EJEK lesújtó kritikát mondott a magyar rendszerről, hiszen a testület egyhangúlag állapította meg, hogy az sérti az EJEK Első Kiegészítő Jegyzőkönyv önállóan, valamint az EJEK 14. cikkével együtt olvasott 3. cikkét.⁶

Az EJEK döntése mögött három elvi tétel húzódik meg. Egyrészt a nemzetiségek közéletben való hatékony részvételének előmozdítása érdekében az állam által bevezetett alternatív választási küszöb nem teheti megterhelőbbé a nemzeti-mandátumszerzéshez szükséges szavazatok összegyűjtését, mint a pártlistáról történő mandátumszerzés esetében, és nem járhat negatív hatással a nemzetiségi választópolgárok azon lehetőségére, hogy a választási folyamatban a többi választópolgárral egyenlő feltételek mellett vegyenek részt.⁷ Másrészről az a választási rendszer, amelyben a nemzetiségi választópolgárok – politikai nézeteiktől függetlenül – kizárólag zárt listájukra adhatják le szavazatukat, nem teszi lehetővé, hogy választói akarataikat valóban kifejezzék, nem biztosítja a nép véleményének szabad kifejezését a törvényhozó testület megválasztása során.⁸ Harmadrészt az a választási rendszer, amelynek sajátosságai következtében fennáll annak kockázata, hogy a nemzetiséghez tartozó választópolgár szavazata közvetve mindenki számára megismerhetővé válik, nem garantálja a szavazás titkosságához való jogot.⁹

Közép-kelet-európai összehasonlításban az egyezményesítő magyar rendszer nem egyedülálló, hiszen alapos vizsgálatot követően alappal kimutatható, hogy a Horvátország, Románia, Szerbia és Szlovénia által, a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselétének elősegítése vagy biztosítása érdekében létrehozott intézményi megoldások eltérő módon és mértékben az egyenlőségből és a diszkriminációtilalomból, valamint a választási alapelvekből származó követelményeket sértenek.

⁵ A témában részletesen lásd Kiss Balázs: A nemzetiségek országgyűlési képviselétének választójogi kérdései Magyarországon. *Jogi Tanulmányok*, 2021. 149–163., Kiss Balázs: A nemzetiségek Országgyűlési jelenlétének választójogi kérdései és részvételének jellemzői a 2022. évi országgyűlési választásokon I. *Közjogi Szemle*, 2022/2. 60–74. és Kiss Balázs: *A nemzeti kisebbségek parlamenti képviselete Közép-Kelet-Európában, különös tekintettel a kisebbségek választójogára*. Doktori Értekezés. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2025. 177–202.

⁶ Az ítélet összefoglalóját lásd Kiss Balázs: Bakirdzi és E.C. Magyarország elleni ügye. *Fundamentum*, 2023/1. 109–112. Az ítélet részletes elemzését lásd Sándor-Szalay, Elisabeth – Kiss, Balázs: An Odd Solution – Comments on the Margins of a Recent Debate on National Minority Suffrage: ECtHR judgement in Case Bakirdzi and E.C. v. Hungary. *Pécs Journal of International and European Law*, 2022/2. 55–79. és Szalayné Sándor Erzsébet – Kiss Balázs: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a Bakirdzi és E.C. kontra Magyarország ügyben. Észrevételek a nemzetiségi választójog újabb vitájának margójára. *Jogesetek Magyarázata*, 2023/1–2. 69–80.

⁷ Ítélet, § 58.

⁸ Ítélet, § 66.

⁹ Ítélet, § 70.

E követelmények megsértése – a magyar szabályozáshoz hasonlóan – jellemzően a nemzeti kisebbségek vagy szervezeteik közötti megkülönböztetésből származik, amelynek gyakran van versenykorlátozó hatása, és együtt jár a szabad választás alapelvének sérelmével. A titkos szavazás alapelvéből származó követelmények érvényesülését biztosító pozitív állami intézkedések elmaradása nem csak alapvető sérelmet eredményez, hanem egyrészt sérti az identitásvállalás szabadságához való jogot, másrészt a szabad választás alapelvének sérelméhez vezethet.¹⁰

Az egyezményesértés megszüntetése és a Magyarországon élő nemzetiségek hatékony parlamenti képviselőjének megteremtése érdekében az EJEB ítéletének végrehajtása elengedhetetlen.

A végrehajtásban meggyőződésem szerint meghatározó szerepet játszhat az Országgyűlés Magyarországi nemzetiségek bizottsága (NEB). Nem elhanyagolható így annak megismerése, hogyan vélekednek a nemzetiségi közösségek képviselői az Országgyűlés munkájában való részvételüket biztosító választási rendszerről és az EJEB azt értékelő ítéletéről. E vizsgálatra alkalmas eszközt szolgáltat az Országgyűlés Magyarországi nemzetiségek bizottsága (NEB) jegyzőkönyveinek – a teljesség igénye nélkül – történő áttekintése.

A NEB ülésein a választási rendszerrel kapcsolatban többször fogalmazódott meg kritikaként, hogy a magyarországi lakóhellyel rendelkező, névjegyzékben nemzetiségi választópolgárként szereplő választópolgár egy egyéni választókerületi jelölt mellett kizárólag nemzetiségének listájára voksolhat, pártlistára azonban nem szavazhat.¹¹ Elhangzott az is, hogy a nemzetiséghez tartozó választópolgárok sok esetben nem kívánnak lemondani pártlistás szavazatukról, részben ezzel is magyarázható a nemzetiségi listák alacsony támogatottsága.¹² Alkalmanként egyértelmű igény fogalmazódott meg arra vonatkozóan, hogy a nemzetiséghez tartozó választópolgárok az egyéni választókerületi jelölt mellett pártlistára és nemzetiségi listára egyaránt szavazhassanak.¹³ E kritikai észrevételeknek Kissné Köles Erika szlovén szószóló a NEB véleményének eladójaként az Országgyűlés ülésén is hangot adott.¹⁴ Érvek hangzottak el a NEB ülésén továbbá amellett, hogy a nemzetiségi listát állító, de azon mandátumot nem szerző nemzetiséget az Országgyűlésben „képviselő” nemzetiségi szószóló kvázi delegálása helyett szükség volna a rendszer

¹⁰ E közép-kelet-európai államokban élő nemzeti kisebbségek parlamenti képviselőiről részletesen lásd Kiss, 2025. 155-251. és 261-267.

¹¹ Vjt. 12. § (2) bekezdés b) pont.

¹² A nemzetiségek 2022. évi országgyűlési választásokon való részvételének jellemzőiről lásd Kiss, 2022. 60–74.

¹³ NEB-3/2018. sz. ülés, Paulik Antal szlovák szószóló hozzászólása, 7.; Szolga József horvát szószóló hozzászólása, 8.; Dr. Rónayné Slaba Ewa Maria lengyel szószóló hozzászólása, 10.; Kissné Köles Erika szlovén szószóló hozzászólása, 11.; Szuperák Brigitta ukrán szószóló hozzászólása, 13.

¹⁴ Országgyűlési Napló, 17. ülésnap, 2018. július 3., Kissné Köles Erika szlovén szószóló felszólalása, 2061.

elmozdulására a tényleges választás, az országos nemzetiségi önkormányzati választások analógiájára a versengő jelölő szervezetek közötti választási verseny irányába.¹⁵ A nemzetiségi közösségek képviselői több esetben arra is rámutattak, hogy a nemzetiséghez tartozó választópolgárok esetében sérül a szavazás titkosságának elve, hiszen a szavazóhelységben az adott időpontban jelenlévők, különösen a szavazatszámoló bizottság tagjai tudomást szereznek arról, hogy a nemzetiségi választópolgárként regisztrált választópolgár a nemzetiségi listára kíván szavazni, illetve a választópolgárt a szavazatszámolás során is össze lehet kapcsolni szavazatával, különösen olyan szavazóköri körökben, ahol a regisztrált nemzetiségi választópolgárok száma alacsony.¹⁶

Kétségtelen, hogy a NEB tagjai már az EJEB ítélete előtt is számos esetben annak tartalmával összecsengő jogsértésekre mutattak rá. A NEB az EJEB ítéletének közzétételét követő ülésein – a kézirat lezárásáig – ugyanakkor mindössze négy alkalommal és jellemzően az egyebek napirend keretében foglalkozott az EJEB megállapításaival.¹⁷ A NEB ülésén elsőként Koranisz Laokratisz görög szószóló kérte a bizottságot, hogy foglalkozzon az EJEB ítéletének megállapításaival.¹⁸ A felvetésre vegyes visszajelzések érkeztek a bizottság tagjai részéről. Több alkalommal kiemelésre került, hogy az EJEB ítélete – az EJEE 42. cikke és 44. cikke alapján – nem végleges, azzal egyelőre nem indokolt érdemben foglalkozni.¹⁹ Egyúttal azonban Paulik Antal szlovák szószóló egyetértését fejezte ki az EJEB ítéletével, sérelmezve, hogy a jelenleg hatályos szabályozás nem teszi lehetővé, hogy nemzetiséghez tartozó választópolgárok nemzetiségi lista mellett pártlistára is szavazhassanak.²⁰ Ritter Imre német képviselő, a NEB elnöke törvénymódosítás elkészítését vetítette előre egy munkacsoport keretében.²¹ Váratlan módon Koranisz Laokratisz görög szószóló a későbbiekben elhatárolódott attól, hogy az EJEB ítéletével összefüggésben bármiféle szerepet vállaljon.²² Az EJEB ítéletének végle-

¹⁵ NEB-3/2018. sz. ülés, Alexov Lyubomir szerb szószóló hozzászólása, 8.

¹⁶ NEB-1/2014. sz. ülés, Varga Szimeon bolgár szószóló hozzászólása, 35.; NEB-3/2018. sz. ülés, Szolga József horvát szószóló hozzászólása, 9.

¹⁷ NEB-15/2022. sz. ülés, Egyebek, 9–10.

NEB-17/2022. sz. ülés, Egyebek, 10.

NEB-10/2023. sz. ülés, Egyebek, 25.

NEB-12/2025. sz. ülés, Dr. Juhász Imre, az alapvető jogok biztosának javasolt jelölt és Dr. Gyeney Laura Zsuzsanna, az alapvető jogok biztosának a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyettesének javasolt jelölt meghallgatása, 14–15.

¹⁸ NEB-15/2022. sz. ülés, Koranisz Laokratisz görög szószóló hozzászólása, 9.

¹⁹ NEB-15/2022. sz. ülés, Paulik Antal szlovák szószóló hozzászólása, 9–10.; Ritter Imre német képviselő hozzászólása, 10.

²⁰ NEB-15/2022. sz. ülés, Paulik Antal szlovák szószóló hozzászólása, 10.

²¹ NEB-15/2022. sz. ülés, Ritter Imre német képviselő hozzászólása, 10. és NEB-17/2022. sz. ülés, Ritter Imre német képviselő hozzászólása, 10.

²² NEB-17/2022. sz. ülés, Koranisz Laokratisz görög szószóló hozzászólása, 10.

gessé válását követően²³ Paulik Antal szlovák szövszóoló arra mutatott rá, álláspontja szerint megkerülhetetlen, hogy a NEB érdemben foglalkozzon az EJEB ítéletének végrehajtásával.²⁴

Jelenleg, valamivel több mint három évvel az EJEB ítéletének meghozatala után lesújtó kép rajzolódik ki annak végrehajtásával összefüggésben. A NEB, amelynek egyik legjelentősebb feladata éppen abban áll, hogy napirendre tudja venni és napirenden tudja tartani a Magyarországon élő nemzetiségeket érintő kérdéseket, kezdeti rezignáltságától nem volt képest elmozdulni, és nem fogalmazott meg a bizottság tagjai többségének támogatását élvező, a Magyarországon élő nemzetiségek Országgyűlés munkájában való részvételét biztosító választási rendszer átfogó módosítására irányuló törvényjavaslatot.

Az EJEB ítéletének végrehajtásához ugyanakkor megítélésem szerint éppen a Magyarországon élő nemzetiségeknek az Országgyűlés munkájában való részvételét biztosító, országgyűlési képviselőt elősegítő választási rendszer átfogó és több pontját érintő módosítása szükséges.

Álláspontom szerint a szabályozás keretében elengedhetetlen az adott – politikailag homogén egységként nem kezelhető – nemzetiségi közösségeken belüli verseny lehetőségének megteremtése, amely lehetővé teszi, hogy a nemzetiséghez tartozó választópolgárok ne kizárólag az országos nemzetiségi önkormányzat által állított zárt nemzetiségi listájukra adhassák le szavazatukat. Ennek egyik módja lehet, hogy az országos nemzetiségi önkormányzatok nyílt listákat állítanak, amelyek jelöltjeit a választópolgárok preferenciáik szerint rangsorolhatják (preferenciális szavazás). Az EJEB ítélete végrehajtásának másik módja – a szabad választásokhoz való joggal összefüggésben – az volna, ha a jogalkotó lehetőséget teremtene a különböző nemzetiségi jelölő szervezetek által állított nemzetiségi listák közötti versenyre, amely biztosítaná a nemzetiségi közösségek véleményének szabad kifejezését a törvényhozó testület megválasztása során.

Meggyőződésem, hogy a szabad választásokhoz való joggal összefüggésben fent megfogalmazott módosítások lehetővé tennék a szavazás titkosságához való jog érvényesülését is. A nyílt nemzetiségi listán belüli preferenciális szavazás vagy a versengő nemzetiségi listák közötti választás megteremtése ugyanis kizárná annak lehetőségét, hogy a nemzetiségi választópolgár azonosításához fűződő legitim célon túlmutatóan a nemzetiségi választópolgár szavazatának tartalma a szavazatszámoló bizottság tagjainak, potenciálisan pedig a szavazóhelyiségben tartózkodó más választópolgároknak a tudomására jusson.

Magyarországon – a kedvezményes mandátumszerzés biztosítása érdekében – a többes szavazás lehetőségének megteremtésére jelenleg kizárólag az Alaptörvény módosításával kerülhetne sor, amelyre feltehetően alig mutatkozik politikai

²³ Az EJEB ítélete 2023. április 3-án vált véglegessé.

²⁴ NEB-10/2023. sz. ülés, Paulik Antal szlovák szövszóoló hozzászólója, 25.

szándék. A megoldást keresve figyelemmel kell lenni azonban arra is, hogy a választójog egyenlősége kizárólag akkor értelmezhető és betartandó követelmény, amikor a választópolgárok ugyanazon testület vagy személy megválasztásában vesznek részt.²⁵ Véleményem szerint, amennyiben az Országgyűlés munkájában kizárólag nemzetiségi szószólok vehetnének részt, és emellett nem volna lehetőség a kedvezményes mandátumszerzésre, nem volna alkotmányos akadálya a többes szavazás jogszabályi intézményesítésének, ezzel a nemzetiséghez tartozó választópolgárok számára lehetővé válna, hogy pártlisták mellett nyílt nemzetiségi listák versengő jelöltjeire vagy versengő nemzetiségi listákra egyaránt leadhassák szavazataikat.

M. BALÁZS ÁGNES²⁶

Hogyan látja a 2010-es években a magyarországi nemzetiségek országgyűlési képviseletére és szószólok formájában történő részvételére kialakított megoldást nemzetközi-regionális összehasonlításban? Milyen sajátosságokkal, erősségekkel és hiányosságokkal rendelkezik a hazai szisztéma más országok gyakorlataival összevetve? Legyen az az ombudsmani rendszer vagy a kedvezményes parlamenti képviselet?

Álláspontom szerint az elmúlt három ciklus tapasztalatai bizonyítják, hogy minden hiányossága és továbbfejlesztési lehetősége ellenére a nemzetiségek képviseletének magyarországi rendszere összességében egy egész hatékony és eredményes képviseleti rendszer, ugyanakkor túlzott mértékben a többség akaratán, jóindulatán, a nemzetiségek támogatására irányuló társadalmi konszenzuson múlik ez a hatékonyság és eredményesség. A kedvezményes parlamenti képviselet mindenképp előrelépésnek tekinthető a pusztán ombudsmani védelemhez és a konzultatív szereplők jelenlétéhez képest, még akkor is, ha a nemzetiségi szószólok sokkal inkább tűnnek az országos nemzetiségi önkormányzatok konzultatív jogkörökkel bíró delegáltjainak, mint valódi képviselőknek. A nemzetiségek kedvezményes képviselete minden országban arról szól, hogy a népképviseleti elvet megbontva egyes csoportoknak nagyobb beleszólást biztosítunk, mint az számbeli arányukból következne. Erre egy nagyon jó módszer a fenntartott vagy garantált mandátumok rendszere, Magyarország esetében azonban a teljes jogú garantált mandátumok biztosítása vagy a parlamenti küszöb alóli teljes mentesség

²⁵ Bodnár Eszter: *A választójog alapjogi tartalma és korlátai*. Budapest: HVG-ORAC, 2014. 107.

²⁶ A szerző jogász, nemzetközi igazgatásszervező, okleveles közigazgatási menedzser, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Alkotmányjogi és Összehasonlító Közjogi Tanszékének tanársegédje. ORCID: 0000-0002-1910-7997 E-mail: molnarne.balazs.agnes@uni-nke.hu, balazsagnes91@gmail.com

a nemzetiségek többségének esetében létszámukból és a Parlament létszámából fakadóan talán aránytalan volna. Az pedig, hogy több kisebb nemzetiség közös mandátumot tölthessen be, mint például Horvátországban, szintén nem volna ideális. A nemzetiségek többsége elég szétszórtan él Magyarországon, ezért az, hogy külön választókerület(ek)et hozunk létre, nem volna megoldható, kivéve, ha az egy (vagy több) virtuális választókerület volna. Az, hogy a parlamentbe teljes jogú képviselőként való bejutáshoz egy kedvezményes kvóta szükséges, alapvetően jó megoldásnak tűnik, de további finomításra szorul. A tizenhárom nemzetiség tagjai közül ugyanis a németeket és a romákat kivéve egynek sincs esélye elérni a teljes jogú nemzetiségi képviselő parlamentbe küldéséhez szükséges nemzetiségi kvótát, így csak egy szűkebb jogosítványokkal rendelkező szószólót juttathatnak oda. Így viszont választójoguk egyenlősége sérül. A más országokban fellelhető elemek közül megfontolandónak tartanám még a nemzetiségi kérdésekben vagy azok egy részében való vétőjog biztosítását, amire a későbbi kérdések kapcsán még visszatérek.

Hogyan összegezné a hazai nemzetiségi országgyűlési képviselet és részvétel eddigi főbb tapasztalatait? Miben látja a három legfontosabb hozadékát, és mit tart az eddigi működés nyomán a három leggyengébb kritikus problémának?

Azt láthatjuk, hogy a nemzetiségek szószólóik és képviselőjük révén számos közpolitikai eredményt el tudtak érni az elmúlt ciklusok során, még ha jogosítványaikból és számbeli kisebbségükből ez nem is fakadna. Hatalmas hozadéka a rendszernek már a pusztán parlamenti jelenlét, a nemzetiségek létének tudatosulása is. Virágzik a nemzetiségi kulturális élet és oktatás, számszerűsíthetően növekedett a nemzetiségekre fordított költségvetési támogatás a parlamenti jelenlét óta.

A rendszer legnagyobb gyengesége viszont – ahogyan arra korábbi írásaimban is felhívtam a figyelmet –, az, hogy két irányban is messzemenőig konszenzuson alapuló és attól függő. Az egyik irány a parlamenti többség, ugyanis a mindenkor parlamenti többségen és annak jóindulatán múlik már az is, hogy nemzetiségeket érintőnek tekintenek-e egy napirendi pontot, az pedig főként, hogy mit szavaznak meg és mit nem. A nemzetiségi jogok fontossága és a nemzetiségek kapcsán évtizedek óta széles körű konszenzus volt a társadalomban, ez biztosítja a nemzetiségek hatékony képviseletét a gyakorlatban. Azonban korábban is hangsúlyoztam, hogy mivel a pártlistára és a nemzetiségi listára szavazás kizárja egymást, illetve a nemzetiségi képviselő nem nemzetiségi ügyekben is szavazhat, a pártok könnyen politikai riválist láthatnak a nemzetiségi önkormányzatok listáiban. Míg a parlamentben jelen lévő nem nemzetiségi listáról és nemzetiségi listáról megválasztott nemzetiségi szereplők párthovatartozáson átíelve szólnak egymáshoz, és általában támogatják egymást, vagy ha kritikát fogalmaznak is meg, kizárólag a nemzetiségük érdekeire szorítkoznak, a hosszú évtizedeken át fennállt konszenzus

a nemzetiségek támogatását illetően ma megbomlani látszik, mégpedig politikai haszonszerzés céljából. A rendszer a saját nemzetiségi közösség irányába is elég konszenzuszfüggő, mivel az országos nemzetiségi önkormányzatoké a listaállítás kizárólagos lehetősége. Ez nem jelent gondot azoknál a nemzetiségeknél, akik – mint a németek – kialakítottak egy jó mechanizmust a jelöltek kiválasztására, a kifelé történő egységes fellépésre. Az elmúlt évek során láthattuk, hogy az örmények és a romák esetében viszont a belső konfliktusok erőteljesen meghatározóak, a romák esetében a legutóbbi választásokon odáig fajult a dolog, hogy listát sem voltak képesek állítani. Az országos nemzetiségi önkormányzatok kizárólagos listaállítási joga legitimációs problémát is hoz magával – ugyanis előfordulhat, hogy akár egy majdnem öt évvel azelőtt megválasztott országos nemzetiségi önkormányzat dönt a jelöltállításról. A rendszer gyengesége még a valódi választási verseny kiiktatásán túl, hogy két fontos garancia – a választójog egyenlősége és a szavazás titkossága – sérül. A választójog egyenlősége azért sérül, mert a romákon és a németeken kívüli nemzetiségeknek számbeli arányukból következően esélyük sincs teljes jogú képviselőt juttatni a parlamentbe, pártlistára ugyanakkor nem szavazhatnak. Ez pedig erőben más, mintha csak az alacsony részvétel miatt nem juttatnának képviselőt a parlamentbe. A titkosság pedig azért sérül, mert a nemzetiségiként regisztrált szavazók csak a saját nemzetiségük országos önkormányzatának nevét tartalmazó szavazólapot kapnak.

Hogyan értékeli az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Bakirdzi és E.C. vs. Magyarország ügyében született 2022-es ítéletét, és hogyan látja annak a hazai szabályozásba való ültetésének lehetőségét?

Az ítélet a magyarországi nemzetiségek képviselőkétől három olyan hiányosság tárgyában marasztalta el Magyarországot, amelyekre a rendszer létrejötté óta, az elmúlt bő tíz évben született tanulmányaimban, disszertációmban és monográfiámban is rendre felhívtam a figyelmet, továbbá javaslatokat fogalmaztam meg ezek megoldására. Ezek közül a Többször szavazni és egyenlőnek maradni? A plurális választójog és a nemzetiségi képviselő útvesztőjében című könyvem a döntés születésekor már véglegesítésre került, és éppen megjelenés alatt állt. A három probléma a titkos szavazás hiánya, a valódi választási verseny hiánya és az, hogy a kedvezményes kvóta úgy került megállapításra, hogy a tizenháromból tizenegy nemzetiség listájának eleve esélye sincsen elérni azt. Utóbbi kapcsán már korábban is azzal érveltem, hogy esetükben a pártlistára való szavazás egyidejű lehetővé tétele nem hogy plurális választójogot eredményezne, hanem éppen az tudná biztosítani számukra a választójog egyenlőségét. Mivel a nemzetiségi önkormányzatok szűrőszerepet töltenek be a listaállítás során, az etnobilizáció veszélye minimális lenne akkor is, ha a pártlistákkal egy lapon szerepnének a nemzetiségi listák, és a nemzetiségi regisztráció eltörlése mellett bárki szavazhatna rájuk. Ekkor

a választójog egyenlőségének problémája is megoldódna a szavazás titkosságának biztosítása mellett, így nem lenne szükség a kétféle listára való szavazás egyidejű lehetőségére. Hátránya viszont, hogy tovább gyengíthetné a nemzetiségi képviselet és a nemzetiségi kérdések kapcsán a konszenzust, a pártpolitikai csatározások színterére lökve a nemzetiségek képviseletének rendszerét. A verseny hiányára megoldás lehetne az, hogy valamilyen garancia beépüljön arra vonatkozóan, hogy azok is állíthatassanak jelöltet, akik az országos önkormányzatban kisebbségben maradtak. Megfontolandó lenne lehetővé tenni a választók számára, hogy a listán szereplő jelöltek sorrendjét alakíthassák preferenciális szavazataikkal. Az is felmerülhet megoldásként, hogy a kvóta elérésére esélyes és esélytelen nemzetiségek tekintetében eltérő legyen a szabályozás, és az esélytelenek pártlistára is szavazhassanak. Összességében azonban talán az lenne a legjobb, mindhárom dilemmát eldöntő megoldás, ha a jelöltállításnál nem csupán a nemzetiségi önkormányzatok többségének lenne döntő szava. Ez megoldható lenne úgy, ha a kisebbségben maradtak is állíthatnának egy listát, vagy preferenciális szavazásra lenne lehetőség, esetleg virtuális választókerületeket hoznának létre.

Az országgyűlési képviselet, a szószólók, valamint az országos önkormányzatok és a nemzetiségi civil szervezetek hármasság viszonya hogyan változott az Ön által ismert közegben? Mennyiben lett a parlamenti képviseletnek visszahatása a nemzetiségi közösségekre, azok aktivitására?

Taksonyban, egy valamivel kevesebb, mint 7000 főt számláló Duna menti sváb községben élek. Itt visszaigazolódni látom azt, amire a parlamenti adatokat, a nemzetiségi szószólók és képviselő tevékenységét vizsgálva jutottam. A faluban német nemzetiségi óvoda és iskola működik, melyeknek a működési feltételei messzemenőig biztosítottak, és a gyerekek számára rendszeresen vannak programok, nagyon jók a lehetőségeik. A faluban virágzik a nemzetiségi kultúra és az egyesületi élet. Erre jó példa az 1991-ben létrejött Dunamenti Svábok Taksonyi Baráti Köre, amelynek célja a sváb nyelv, a nemzetiségi szokások és a történelmi hagyományok ápolása és megőrzése. Minden községi és nemzetiségi rendezvényen és ünnepségen aktívan részt vesznek és segítik azt munkájukkal és adományaikkal, továbbá baráti kapcsolatokat tartanak fenn más sváb településeken működő egyesületekkel. A taksonyi és környékbeli sváb hagyományok őrzését célul tűző, szintén 1991-ben alapított Taksonyi Dunamenti Fiala Svábok Egyesülete több táncsoportból áll, jelenleg több, mint 200 tagot számlál. Egy vegyes kórus is működik a településen, a Taksonyi Kórusok, és a falu rendezvényein rendszerint fellép a helyi Heimatklang zenekar is. Egész évben sok rendezvény és megemlékezés van a faluban. A nemzetiségi önkormányzat és a helyi önkormányzat teljes mértékben együttműködnek a helyi civil szervezetekkel, és a civil szervezetek is egymással. Ritter Imre nemzetiségi parlamenti képviselő többször is ellátogatott Taksonyba az elmúlt

évek során, és a helyi nemzetiségi önkormányzattal alkotott jó viszonyát talán jól példázza az az ÉMNÖSZ 2022. május 6-án tartott Német Zenei Versenye kapcsán a taksonyi német nemzetiségi önkormányzat elnökének írt köszönő levelében szereplő „Tisztelt Elnök Úr! Kedves Matyi!” megszólítás is.²⁷

Hogyan látja a továbbfejlesztés, a rendszer módosításának lehetséges irányait akár az alapvonások megtartásával vagy új alapokra történő helyezésével? Mi az a három lépés, amellyel javítani lehetne a nemzetiségi (parlamentari) érdekképviselet hatékonyságát?

Ahogy a fentebbi kérdések kapcsán és korábbi írásaimban is rámutattam, a rendszer alapvetően alkalmas a hatékony és eredményes nemzetiségi képviselet megvalósítására, így nem tartom szükségesnek a teljesen új alapokra helyezését. Mindenképp szükséges azonban tovább tökéletesíteni. A harmadik kérdés kapcsán már megjelent alapjogi aggályokat mindenképp rendezni kell, de emellett a hatékonyságot is szükséges, ha nem is javítani, inkább garantálni. Vannak olyan hatékonysági problémák, amelyek nem a rendszerből fakadnak, így például a nemzetiségeken (örmények, romák) belüli konfliktusok problémáját nem lehet központilag megoldani. Azt viszont lehetne biztosítani, hogy a kisebbségi vélemény is érvényesüljön, illetve a döntés közelebb kerüljön a választókhöz, és kevésbé keltse elitképviselet benyomását. A rendszer legnagyobb gyengesége álláspontom szerint az, hogy túlságosan függ a többség akaratától, és ha a pártok riválisként kezdenek tekinteni a nemzetiségi listákon szereplő jelöltekre, akkor a nemzetiségi ügyekben jelen lévő konszenzus megbomolhat. Jelenleg azt láthatjuk, hogy egyébként a politikai paletta nagyon ellentétes pontján álló pártok – főként nemzetiségi identitású – képviselői képesek egymást egyetértésben megszólítani nemzetiségi ügyekben, de a jelenlegi választási kampány során egyesek már elkezdték kikezdeni a nemzetiségek parlamenti képviseletének jogosultságát. Megoldásnak gondolhatnánk azt, ha a nemzetiségi képviselő nem nemzetiségi ügyekben nem szólhatna hozzá, nem szavazhatna, de a gyakorlat azt mutatja, hogy ez a jogosultság nagy segítséget nyújthat akkor, amikor adott, a valóságban a nemzetiségeket érintő napirendi pontot már nincs idő (vagy esetleg nem lenne hajlandóság) nemzetiségeket érintővé nyilvánítani. Ennek megfelelően jelenleg megfelelő garanciák megteremtése volna szükséges akár a nemzetiségi napirendi ponttá nyilvánítás kapcsán. A nemzetiségeket érintő ügyekben vétőjog biztosítását is megfontolandónak tartanám a nemzetiségi képviselő(k) és a szószólók vagy a nemzetiségi bizottság, mint egész számára.

²⁷ <https://onkormanyzati.tv/jegyzokonyvek/jegyzokonyv-nemet-nemzetisegi-onkormanyzat-taksony-kepviselo-testulet-ulese-2022-05-20/>

NEMZETISÉGI SZÖVETSÉG (Szeged)²⁸

Hogyan látja a 2010-es években a magyarországi nemzetiségek országgyűlési képviseletére és szószólók formájában történő részvételére kialakított megoldást nemzetközi-regionális összehasonlításban? Milyen sajátosságokkal, erősségekkel és hiányosságokkal rendelkezik a hazai szisztéma más országok gyakorlataival összevetve? Legyen az az ombudsmani rendszer vagy a kedvezményes parlamenti képviselet?

a.) A nemzetiségek országgyűlési képviselete már 1990 márciusában bekerült az akkoriban többször módosított Alkotmány szövegébe. Júliusban ez kiegészült a helyi és országos önkormányzatok alakításának jogával. Az 1993-as nemzetiségi törvény szintén tartalmazta az országgyűlési képviselet, illetve a nemzetiségi (akkor még „kisebbségi” és „etnikai”) önkormányzatok alakításának jogát. A gyakorlatban az önkormányzati rendszer épült ki települési, területi és országos szinten. Tehát a nemzetiségek civil szervezeteken és nemzetiségi önkormányzatokon keresztül gyakorolták az Alkotmányba és a nemzetiségi törvénybe foglalt – széles körű – jogaikat. A parlamenti érdekképviseletet ebben a rendszerben az ombudsman töltötte be.

A valós, törvényben garantált országgyűlési képviselet biztosítására csak 2011-től nyílt lehetőség, méghozzá meglehetősen kedvező feltételekkel és jogosítványokkal: kedvezményes mandátum, illetve szószólói szinten is törvényjavaslatok előterjesztése, véleményezése, miniszterek meghallgatása stb. az általuk alkotott nemzetiségi bizottságon keresztül. Talán felmerülhetett az a kérdés, hogy milyen kapcsolat alakul ki a nemzetiségek két legfőbb országos szerve, tehát az országos önkormányzatok és a nemzetiségi képviselő/szószóló között, teljes jogú nemzetiségi képviselőként az országgyűlési képviselő milyen érdekeket képvisel nemzetiségeket nem érintő ügyekben, és hogy van-e szükség nemzeti kérdésekkel foglalkozó ombudsmanra.

b.) Ami a más országok gyakorlatát illeti, az a hazai nemzetiségi szervezeti vezetők látókörében nem feltétlenül szerepel, hiszen ők jellemzően Magyarország állampolgárai. Nemzetiségi szakemberek, akik a hazai viszonyokat élik meg, esetlegesen alakítják, és a külföldi viszonyokat inkább csak távolból ismerik. Tehát nem szakértőként, és még csak „felhasználóként” is alig.

²⁸ A szegedi székhelyű Nemzetiségi Szövetség egy olyan interetnikus ernyőszervezet, amely 10 települési nemzetiségi önkormányzatot, 9 nemzetiségi civil szervezetet és egy – részben – nemzetiségi tevékenységet ellátó kulturális civil szervezetet tömörít. Ennek megfelelően az országgyűlési képviselet kérdésére civil és települési önkormányzati nézőpontból is van rálátása. Az állásfoglalást a szervezet közgyűlése a 11/2025.11.06. számú határozatával jóváhagyta. E-mail: minority@t-online.hu

c.) Amennyiben lenne valós országgyűlési képvisellete a nemzetiségeknek a Parlamentben, az sokkal erősebb lenne az ombudsmani képviseltnél. A jelenlegi országgyűlési képviselati rendszer a nemzetiségi rendszer legproblematikusabb része, amely reformokra szorul úgy, hogy azok ne vezessenek szerzett jogok elvesztéséhez.

Hogyan összegezné a hazai nemzetiségi országgyűlési képviselét és részvétel eddigi főbb tapasztalatait? Miben látja a három legfontosabb hozadékát, és mit tart az eddigi működés nyomán a három leggyengébb kritikus problémának?

A legfontosabb hozadék az, hogy létezik. Hogy a nemzetiségeknek joguk és lehetőségük lenne arra, hogy a nemzetiségi érdekeket a törvényhozás szintjén, a törvényalkotókkal közvetlen kapcsolatban képviseljék. Ez kifejezi a magyar állam azon prioritását, hogy az Alkotmány szellemisége szerint a nemzetiségeket valóban államalkotó tényezőnek tekinti. Elvi szinten ezek a pozitívumok léteznek. Gyakorlati szinten számtalan kritikai észrevétel fogalmazható meg, amelyet legkevésbé azok tesznek meg, akiknek ez a feladata volna, tehát a nemzetiségi képviselő és a szószólók. Ennek az oka egyfelől magában a politikai rendszerben, másfelől pedig a személyes ellenérdekeltségen alapul. Íme néhány felvetés:

EGYBŐL EGYET VÁLASZTÁS

Nemzetiségi listát országos nemzetiségi önkormányzatok állíthatnak. Minden országos önkormányzat egyet. A listára jelölteket szintén az országos önkormányzatok állítják, ahogy a sorrendjüket is ők állapítják meg. Nemzetiségi képviselő vagy szószóló abból lesz, aki a lista élén áll. Tehát a listaállító önkormányzat a jövőbeli képviselő/szószóló delegálója.

PROBLÉMA: Az országgyűlési választáson a listára leadott szavazat teljesen formális, hiszen a valóságban nincs mi közül választani. Egyetlen lista van, amelyen a jelöltek sorrendje adott.

LEHETSÉGES MEGOLDÁS: A jelenlegi gyakorlaton biztos, hogy változtatni kell. A 13 nemzetiségből 11-nek még kedvezményes mandátumhoz sincs esélye jutni. Ha maradna is a delegálás-választásos rendszer, akkor is meg kellene találni a többszereplős választhatóság módját.

PÁRTRA VAGY NEMZETISÉGI LISTÁRA

Aki a nemzetiségi névjegyzékben bejelöli azt a rubrikát, hogy az országgyűlési választás során nemzetiségi listára szavazna, az nem szavazhat pártra.

PROBLÉMA: Az országgyűlési választás során a nemzetiségehez tartozók állampolgári és nemzetiségi identitása szembekerül egymással. Mivel a nemzetiségi listára történő szavazás formális, hiszen nincs mi közül választani, az állampolgári szavazati jog elvész. Ha több lista vagy jelölt közül is lehetne választani,

a nemzetiségi szavazók jelentős része csak szószólót választhatna az Országgyűlésbe, akinek ott nincs szavazati joga, tehát a jogával nem élhetne oly mértékben, mint mások.

LEHETSÉGES MEGOLDÁS: Érthető, hogy elfogadhatatlan lenne, hogy egy nemzetiség pártlistán, egyéni körzetben, és nemzetiségi listán is juttasson képviselőt a Parlamentbe mások két szavazatával szemben. Ezért a nemzetiségi lista vagy pártlista közötti választás lehetőségét csak azon nemzetiségek esetében lenne érdemes megtartani, amelyek esetében az országos nemzetiségi önkormányzat erről határozná. A többi nemzetiségi önkormányzat (országgyűlési) választás nélkül delegálná a szószólókat a Parlamentbe.

DELEGÁLÁS VAGY VÁLASZTÁS

Jóllehet a nemzetiségi listát a fentebb részletezett módon az országos nemzetiségi önkormányzatok állítják, tehát a nemzetiségi képviselőt vagy szószólót gyakorlatilag azok delegálják, a választást követően ezen személyek semmiféle tanácskozási vagy beszámolási kötelezettséggel nem tartoznak az önkormányzat felé.

PROBLÉMA: Több nemzetiségnél megfigyelhető jelenség, hogy az országos nemzetiségi önkormányzatok elnökei önmagukat „ejtőernyőztetik” a Parlamentbe, majd pedig az újonnan megválasztott önkormányzati testülettel szembekerülnek. Az Országgyűlésbe kerülés elsődleges motivációja az anyagiakban keresendő: a képviselők vagy szószólók mesés nagyságú apanázzsal gazdálkodhatnak. (Évente több mint 100 millió forinttal.) Például a görögök esetében a szószóló tiszteletdíja és működési kerete meghaladja a testületet és a hivatalt, valamint az országos médiát fenntartó Országos Görög Nemzetiségi Önkormányzat teljes éves költségvetését. Több nemzetiség esetében a nemzetiségi szószóló költségvetési lábnyoma nagyobb, mint az adott nemzetiség összes települési önkormányzatának és egyesületének állami támogatása. Míg a települési nemzetiségi önkormányzatok és civil állami szervezetek működési támogatásának mértéke az elmúlt hat évben nem változott (vagy bizonyos esetekben csökkent), a nemzetiségi képviselő és szószóló tiszteletdíja és működési kerete több mint 100%-kal növekedett... A viszonyítást hosszasan lehetne sorolni.

MÁSÍK PROBLÉMA, hogy a nemzetiségek országos képviselete megoszlik, tehát kétszereplőssé válik úgy, hogy az egyikőjük mögött nincs feltétlenül közösségi támogatás. Ennek következtében a nemzetiségek érdekképviseleti ereje csökken.

LEHETSÉGES MEGOLDÁS: Több modell is működőképes lehet. Ezek közül az egyik:

Az országos nemzetiségi önkormányzatok döntése lenne, hogy indítanak-e listát/listákat, illetve jelöltet/jelölteket az országgyűlési választásokon, vagy pedig delegálnak egy főt a nemzetiségi bizottságba. Utóbbi esetben az adott nemzetiségnél nem lenne választás, a delegált szószólónak együttműködési kötelezettsége lenne az önkormányzattal, a díjazásának és működésének (az eddigiekhez képest

csökkentett) költségével az önkormányzat gazdálkodna. A bizottság jogosítványai változatlanok maradnának.

A listaállítás vagy jelöltállítás lehetőségét népszámlálási adatokhoz is lehetne kötni.

További kérdés, hogy a fenti esetben milyen lenne a viszony a szavazati joggal rendelkező nemzetiségi képviselő és a szószólók, illetve a szószólók alkotta bizottság között. Az is gondolkodást igénylő kérdés, hogy mi lenne a választáson induló, azonban kedvezményes mandátumhoz nem jutó képviselőjelölttel.

KAMPÁNY

Annak függvényében, hogy a nemzetiségi névjegyzékben hányan jelölték be azon szándékukat, hogy az országgyűlési választáson nemzetiségi listára szavaznának, az országos önkormányzatok több milliós vagy tízmilliós kampánypénzre jogosultak. Tekintettel arra, hogy a valóságban nincs mi közül választani, hiszem sem listák, sem jelöltek közötti versengés nincs, továbbá akár egyetlen érvényes szavazat sem szükséges a szószólóvá váláshoz, nincs mi mellett kampányolni.

PROBLÉMA: Mivel nincs mi mellett kampányolni, és a kampánypénz nem is használható fel az önkormányzat vagy a közösség érdekében szabadon, a támogatás összege könnyen szolgálhatja érdekcsoportok finanszírozását, tehát az etnobizniszt. Volt olyan nemzetiségi önkormányzat, amely a kampánypénzek felhasználását – felelősen – nem hagyta jóvá, ami miatt pereskedni kényszerült a megválasztott szószólóval szövetséges kampányfelelős által kifizetett vállalkozásokkal. Több érintett esetben is kimutatható, hogy nem valósult meg a vállalt kampánytevékenység.

LEHETSÉGES MEGOLDÁS: Delegálás esetén csökkentett összegű „kampánypénzt” az országos nemzetiségi önkormányzatok kaphatnának szabadabb felhasználásra. Listaállítás vagy jelöltállítás esetén a csökkentett összegű „kampánypénz” felhasználása korlátozottabb lehetne.

Hogyan értékeli az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Bakirdzi és E.C. vs. Magyarország ügyében született 2022-es ítéletét, és hogyan látja annak a hazai szabályozásba való ültetésének lehetőségét?

Az ítélet többek között rámutatott arra, hogy aggályos, hogy nemzetiségi képviselőt a 13 nemzetiségből csak kettőnek van esélye kedvezményes mandátumhoz juttatnia, illetve felveti a kedvezményes mandátum szükségességét is. S azt is, hogy a pártlistára való szavazás lehetőségének elvesztésével sérülnek az állampolgári jogok. Rámutat arra is, hogy a szavazás során, főleg a kisebb nemzetiségi közösségek esetében, sérül a titkossághoz való jog. Ami talán a legfontosabb megállapítása, az az, hogy a létező egy lista közül lehetetlen egyet választani. A választás feltétele az, hogy a választható dolgok száma egynél több legyen.

Az ítélet nagyon fontos, és természetesen lehet vita tárgya, ki mivel milyen mértékben ért egyet, vagy nem ért egyet.

Leszögezendő, hogy a magyar kormány semmilyen mértékben nem tett eleget az ítélet végrehajtásának. De, ami még ennél is érdekesebb: sem a szószólók alkotta Nemzetiségi Bizottság, sem az egyetlen nemzetiségi képviselő nem tett semmiféle törvénymódosító javaslatot az ítélet szellemiségében. A Magyarországi Nemzetiségi Bizottság jegyzőkönyveiből kiderül, hogy napirenden kívül felmerült az ítélet, amelynek megbeszélése során a legégetőbb kérdésnek az bizonyult, hogy a sajtó megkeresésére miként kell reagálni. A felperestől maga a görög nemzetiségi szószóló is elhatárolódott.

Az eset arra világít rá, hogy az egyetlen nemzetiségi képviselő és a nemzetiségi szószólók nem mernek vagy nem akarnak a kormánnyal konfrontálódni, és még ennyire egyértelmű kérdésekben sem vállalják fel a valós nemzetiségi érdekképviseletet. Ugyanezt számos egyéb módon alá lehetne támasztani. Ezek közül esetleg egyetlen példa: a nemzetiségi ügyekért felelős miniszter (miniszterelnök-helyettes) éves meghallgatása során meghirdetik a kérdések feltételének lehetőségét, amelyek azonban „megakadnak”, a szószólók felszólalását pedig a hízelgés és a szíveskézés jellemzi.

A per kapcsán a felperes arra a következtetésre jutott, hogy nincs szükség a szószólói rendszerre. Holott nem a valamikori törvényhozói szándékkal van a gond, hanem annak megvalósításával, illetve általában az érdekképviseleti gyakorlattal. Valós nemzetiségi érdekképviseletről sem a szószólók, sem az országos nemzetiségi önkormányzatok esetében nem lehet beszélni. Ennek az oka hosszasan levezethető. Rendszerproblémáról van szó.

A szegedi nemzetiségi ernyőszervezetek több alkalommal is fogalmaztak meg észrevételeket a nemzetiségi rendszerrel kapcsolatban – elsősorban a nemzetiségi pályázatok és feladatalapú támogatások tekintetében –, és juttatták el azokat az illetékes államtitkárságra, bármiféle eredmény nélkül. Sem a települési nemzetiségi önkormányzatok, sem a nemzetiségi civil szervezetek irányába nem érkezik semmiféle felkérés olyan vonatkozásban, hogy azok észrevételeket tehessenek. Tapasztalatunk szerint a nemzetiségi szervezetek minden szinten lemondtak arról, hogy alakítói legyenek a nemzetiségi rendszernek.

Az országgyűlési képviselet, a szószólók, valamint az országos önkormányzatok és a nemzetiségi civil szervezetek hármás viszonya hogyan változott az Ön által ismert közegben? Mennyiben lett a parlamenti képviseletnek visszahatása a nemzetiségi közösségekre, azok aktivitására?

A nemzetiségi szószólók többnyire külön entitássá váltak. Inkább szószólói ők a kormánzatnak a nemzetiségek felé, mint a nemzetiségeknek a törvényhozásban. Többen is kimondják, hogy a legtöbbit azzal segítének, ha nem ártnak. (Például,

ha a nemzetiségi pályázati kurátorok döntését nem írják felül.) A nemzetiségi képviselő és a szószólók hasznossága ma elsősorban a lobbizásban határozható meg. A nemzetiségek érdekében foganatosított állami támogatások mögött olykor személyes szimpátia van, ami nyilván méltatlan a valamikori törvényhozói szándékkal szemben.

Az ideális az lenne, ha az országos nemzetiségi önkormányzatok és a szószóló szoros együttműködésben tehetnének a közösségükért, ami csak néhány nemzetiség esetében valósul meg. Gyakran sajnos riválisai egymásnak, ami megosztja a nemzetiségi közösséget. A problémán segíthetne talán, ha az országgyűlési képviselet nagyobb függésben állna az országos önkormányzatoktól: több megoldás is működőképes lehetne.

A kérdésben szereplő hármass viszony választórendszeri tekintetben úgy néz ki, hogy a nemzetiségi önkormányzati választáson a nemzetiségi civil szervezetek lehetnek jelölőszervezetek. Az ő jelölésük alapján a választók a nemzetiségi névjegyzékben szereplő polgárok. A megválasztott országos önkormányzatok állítják össze azt a nemzetiségenként egyetlen nemzetiségi listát, amelynek első helyezettjéből nemzetiségi képviselő vagy szószóló lesz. A rendszer nem feltétlenül rossz, de több ponton reformra szorul, amit egyetlen szószóló sem kezdeményez. Szigorítani kellene a jelölőszervezeti regisztrációt, újra kellene gondolni a nemzetiségi névjegyzékben történő regisztrálás feltételeit, és fel kellene oldani a fentebb említett delegálás-választás ellentétét.

Az önkormányzatok és civil szervezetek viszonylatában probléma, hogy a nemzetiségi önkormányzatok az állami támogatás terhére nem adhatnak támogatást a nemzetiségi civil szervezetek számára, ami azért erősen problematikus, mivel tagsággal és aktivistákkal nem az önkormányzatok, hanem a civil szervezetek rendelkeznek. Az ezzel kapcsolatosan megfogalmazott aggályok szintén visszapattantak, és csak ismételtetni lehetne a fentieket.

Hogyan látja a továbbfejlesztés, a rendszer módosításának lehetséges irányait akár az alapvonások megtartásával vagy új alapokra történő helyezésével? Mi az a három lépés, amellyel javítani lehetne a nemzetiségi (parlamentari) érdekképviselet hatékonyságát?

Első lépés: A kormányzat részéről szándék arra, hogy a nemzetiségi szervezetek bevonásával kívánja megreformálni a nemzetiségi rendszert akár a hibák kijavításával, akár drasztikusabb újrarendelődésével.

Második lépés: Valós nemzetiségi érdekképviselet a nemzetiségi szervezetek részéről, ami akkor alakulhat ki, ha nem kell tartaniuk a retorzióktól, illetve az elért jogok és lehetőségek elvesztésétől.

Harmadik lépés: A közös gondolkodás ösztönzése úgy civil, mint önkormányzati, országos, regionális és települési szinten.

TÓTH JUDIT²⁹

Nekik jutalom, ami másnak büntetés?

A körkérdésben látszólag csak a harmadikra válaszolok, de talán kiderül, hogy ez nem lehetséges a többire való reflektálás nélkül.

A nemzetiségek identitásának megőrzése, nyelvének szabad használata, kulturális örökségük megélése azt feltételezi, hogy a társadalom értéknek tekinti a sokszínűséget, és nem csak valamiféle nemzetközi jogi számonkérésnek. Az a hipokrita magatartás, amely úgy tekinti a politikai közösség részének őket („államalkotó tényezők” az Alkotmányban/Alaptörvényben), hogy közben közönyös az intézményi kirekesztéssel és a cigányellenességgel szemben, nem gyűjt az alkotmányos jogok alkalmazása céljából etnikai adatokat, nem ad valódi autonómiát a nemzetiségi demokráciához elvezető politizáló közösségeknek, megmagyaráz számos, a körkérdésben említett ellentmondást. Nehezen született meg a nemzeti és etnikai kisebbségek jogvédelmét szolgáló ombudsman intézménye, amely mára szürke hivatallá változott, a rendőri diszkriminációtól az egyenlőtlen bánásmód miatti panaszok sokféleségének nagy temetőjévé. Hasonlóan kevés az esélye annak, hogy társadalmi és gazdasági befogadást végrehajtó szakpolitikákat lássunk, és az ECRI rasszizmus elleni általános ajánlásait vagy az Európai Emberi Jogi Bíróság ítéleteit megfogadva, átfogóan újragondolják az egész hazai nemzetiségi érdekek és jogok körét. Az ösztönös hiánya miatt úgy kaptak preferenciális parlamenti mandátum szerzésére jogot a nemzetiségek, hogy cserébe le kellett mondaniuk a (valamely) pártlistára szavazás jogáról, a népszámlálási adatfelvétel utólagos felhasználásával. Politikai szélhámosság, hogy előre ismert volt, nem tud a legtöbb nemzetiség képviselőt választani alacsony létszáma miatt, és a vigaszágon nyújtott szószólók a demokratikus alapon jelölésnek, a közpolitika súlyos ütközéseit felvállaló szerepének nem igazán felelnek meg. Az egyénileg elkötelezetteknek tisztelet jár, ha fessegetik a szűkös szószólói, képviselői vagy önkormányzati, intézményi kereteket.

A 45/2005. (XII.14.) AB határozat értelmében a nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozásra vonatkozó önrendelkezési jog korlátozható. Így a kisebbségi önkormányzatok létesítési joga érdekében ilyen korlátozás a kisebbséghez tartozás megvallásakor legitim, ám a korlátozás mértéke még alkotmányértelmezéssel sem határozható meg, hogy a megvallást tartalmazó nyilatkozat valódiságát ellenőrizni lehessen. Vagyis majd ha a jogalkotó a mértékről és módról szabályt alkot, akkor tudja csak eldönteni az Alkotmánybíróság, hogy az etnobiznisz megállítására kidolgozott nyilatkozat valódiságának az ellenőrzése belefér-e az alkotmányosságba

²⁹ A szerző jogász, az SZTE ÁJTK Közjogi Intézetének egyetemi docense. E-mail: skula@juris.u-szeged.hu

vagy sem. Addig tehát cinikusan velünk maradt az etnobiznisz, megtoldva azzal, hogy a kisebbségi önkormányzat nemzeti és etnikai kisebbségek közéleti részvételi jogának nem az egyetlen formája, a jogalkotónak még számos ötlete lehet. Ezt a logikát vitte tovább a 41/2012. (XII.6.) AB határozat, miszerint nem korlátozza szükségtelenül és aránytalanul a nemzetiséghez tartozók önrendelkezési jogát, hogy a nemzetiségi választást a népszámlálási adatoktól teszik függővé, ugyanis az önrendelkezési joguk nem korlátlan. Mint tudjuk, a nemzetiséghez tartozás kinyilvánítási joga korlátozható, és majd bölcsen a jogalkotó kialakítja a nemzetiséghez tartozási nyilatkozatokkal tömegesen visszaélőkkel szembeni megoldásokat, mert azt nem konkretizálták az Alaptörvényben sem. Jó lesz több nemzetközi dokumentumot ehhez átnézni a vállalásokkal kapcsolatosan, hogy az Európa Tanácsban hivatalosan kialakított értelmezés szerinti, autentikus szerződéses tartalmat – ha követni akarjuk – felfejtsük.

A tényleges helyzetre nem reagáló látszatz megoldások tehát nem újkeletűek, ezért nem csoda, hogy bár a választási rendszer nemzetiségi voksolást érintő jelenlegi szabályai jogsértőek, nem változtatják meg az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete értelmében, amelyet három éve a kormány nem hajt végre, pedig időközben többször is átírta már a törvényt. A Bíróság 2022. november 11-én tette közzé döntését a nyolc évvel korábban indított ügyben. A magyar parlamenti választási rendszernek a nemzeti kisebbségek parlamenti képviseletére vonatkozó szabályozását az Emberi Jogok Európai Egyezmény 1. kiegészítő jegyzőkönyvének 3. cikkével, a szabad választások elvével ellentétesnek ítélték (Bakirdzi és E.C. Magyarország elleni ügye). A kérelmezők a 2011-es választási törvénynek a kisebbségi választójogi részét három okból tartották jogsértőnek: egyrészt a szavazat titkossága, másrészt a valódi választás hiánya, valamint harmadszorra a kisebbségi képviselethez kapcsolódó kedvezményes kvóta kérdéseiben. A bíróság ítéletében mindhárom kérdésben a kérelmezőknek adott igazat, és kártérítés megfizetésére kötelezte a magyar államot.

Az ügyről sokan írtak itthon és külföldön, így Unger Anna (*JTI Blog*, 2022. december 1., *Verfassungsblog*, 2022. december 5.), Kállai Péter (*Strasbourg Observers*, 2022. december 22.), Kiss Balázs (*Fundamentum*, 2023. február 7.), továbbá Kurunzi Gábor (publikacio.ppeke.hu/id/eprint/2150/1), Horváth Attila (real.mtak.hu), Szalainé Sándor Erzsébet (*Journal of International and European Law*, 2022/2.), sőt, készült a témában podcast beszélgetés Pap Dániellel a Jogászegyletben, valamint beszámolt az Euronews arról, hogy a strasbourgi ítéletek megvalósítása is feltétele lehet az uniós források elérésének, ezért talán hamarabb foglalkozik a kérdéssel a magyar kormány, mint ahogy a 2026-as, következő választások miatt kellene (2022. november 29.). Dobos Balázs e hasábkon firtatta, mi legyen a parlamenti képviselet módja és célja, a kiemelés vagy integrálás (*Regio*, 2024/4.), Orsós Zoltán a romák támogatását nem biztosító képviseletet tárgyalta (*Studia Iuris*, 2024/1.) míg Farkas György Tamás egy teljes könyvet szentelt újabban

a kisebbségek választójogának (Budapest: Gondolat, 2024.), nem is szólva Dobos Balázs monográfiájáról (Routledge, 2025). Ez a bizonyára töredékes áttekintés jelzi, hogy a kutatók bőven adtak muníciót a kisebbségi képviselet és azon belül a parlamenti részvétel javításához.

Kállai Péter külön kötetben foglalta össze kutatását: vajon a nemzetiségi szószólok mire jók, áttekintve 2014-2022 közötti felszólalásaikat (ELTE Eötvös Kiadó, 2024.). A két ciklus alatt 377 szószólói és az egyetlen preferenciális mandátumot szerzett német nemzetiségi képviselő felszólalásait elemezve csak *korlátozott lehetőségeket talált*, mert egyrészt a kisebbségi választópolgár nem szavazhat listán a pártokra, csak a kötött (azaz általa beleszólást, sorrendcserét, kihúzást vagy másik név betoldását) nem engedő kisebbségi listára. Míg pénzt inkább adott a kormányzat a nemzetiségi parlamenti pacifikálásra, addig az önkormányzatiság tiszteletben tartására és a közszolgáltatások normatív működtetésére már nem futotta. Nem csoda, ha az elemzett felszólalások kerültek a kormányzati kritikát, a szószólok mint kisebbségi listavezetők és az egyetlen képviselő karrierje csúcsaként tekintenek a (nyilvános és érdemi) vita nélküli törvényhozási munkában való részvételre. A korlátozás további eleme, hogy a hozzászólás jogát kézben tartja a Házbizottság, mert csak az általa kisebbségi ügynek nyilvánított kérdésre vonatkozhat, amit kérni kell.

Mik lehetnek hát a *főbb javaslatok* a sokféle kutatói megközelítés és alkotmányos szempontokat is érvényesíteni kívánó elemzések alapján?

A Bakirzi és E.C. versus Magyarország ügy megoldása lehetne, ha a nemzetiségeknek megmaradna a pártlistás szavazati jogosultsága, és megszüntetnék a preferenciális mandátumszerzést, cserébe olyan módszereket vezetnének be, amely növeli a részvételt. Például, ha a nemzetiségi listavezetők helyett több személyből lehetne a nemzetiséghez tartozóknak választani, nem csak szavazni. A változtatással több és versengő szavazatok döntenének abban, ki kerüljön be a parlamentbe. Ottani tevékenységüket nem kellene a Nemzetiségi Bizottságra szűkíteni, hanem ha élnének a pártokkal, közjogi szereplőkkel kialakított kapcsolatokkal, az érdekek megjelenítése markánsabbá válna. A többes jelölés, a kizárólag az országos önkormányzat mellett más jelölő szerv bevonása és a lista teljes kötöttsége helyett, annak bizonyos nyitottsága (például csak egyes személyekre szavazás biztosítása) a plurális rendszert valósítaná meg. A szavazatok titkossága akkor érvényesülne, ha a szavazatszámolás országos összesítésben történne, mert így nem lehetne a kis lélekszámú településeken beazonosítani a névjegyzék alapján leadott szavazatokat.

A másik megoldás, ha a nemzetiségi adatok alapján, a jelenlegi szavazatmenyenyiség tizedét írják elő, amely nem tenné eleve lehetetlenné a mandátum megszerzését. Ez azonban felborítaná az arányosságot éppúgy, mint a pártokra épülő egykamarás rendszert is. A szószóló intézménye részben vált be, ezért korrekt megoldás lenne a választójog egyenlőségének megőrzése érdekében a kisebbségi választópolgároknak visszaadni a pártlistás szavazatukat, ugyanakkor megtartani

a szószólójuk megválasztási jogát, mert ez a többletjog segítené érdekképviseletüket az országgyűlésben.

Ha lenne normatív finanszírozás, aminek alapján a nemzetiségi, közfeladatot ellátó önkormányzatok a mindenkori kormányzati befolyástól kevésbé függve működnének, más bevételük is lenne, mert valódi civil és nemzetközi együttműködésben vennének részt. Ez egyben társadalmi beágyazottságukat és jelentőségüket is növelné, ideértve a képviselők jelölését is.

Végül az eddiginél nagyobb jelentőséget tulajdonítanék a tisztességes jogszabály előkészítésnek, a konszenzuális törvényalkotásnak, a nem megkerülhető előzetes egyeztetésnek és a szabályozási hatásvizsgálatok érdemi meglétének, mert mindez együtt hozhatna tartós eredményt a közpolitikai és társadalmi befogadásban. Ez politikai kultúra függvénye, amelynek érdekében a versengésben megválasztott szószólók tudatosan, jól felkészülve és a lobbizásban, a közéleti vitákban tekintélyt szerezve úgy működnének, hogy megkövetelik az egyeztetést, egyeztetést és költségvetési tervezést, azaz semmit róluk, nélkülük. Mert ugye nem büntetés a nemzetiségek külön jogi jutalma?

SZERBHORVÁTH GYÖRGY*

Egyetemistatüntetések, blokádok, polgári ellenállás Szerbiában 2024 novemberétől

II. rész

Student Protests, Blockades, Civil Resistance in Serbia from November 2024

ABSTRACT: In Serbia, after the tragedy of November 1, 2024, commemorations were followed by protests, university student blockades, further mass demonstrations, and counter-protests organized by the authorities, culminating in bloody clashes in mid-August. The study reviews the events as they unfold, presenting the culture of resistance in Serbia, current goals, symbols, political and media narratives, and key players, with a special focus on national minorities in Serbia. The first part of the study can be read in the previous issue of *Regio*, 2025/3.

KEYWORDS: Serbia, student protests, supporters, power and opposition, narratives, media situation, minorities

A hatalom reakciója

A hatalom reakciója a kezdetektől fogva háritó, részben tagadó volt, ami az újvidéki vasútállomáson történtek iránti felelősséget illeti – e sorok befejezésekor, 2025 decemberének elején még csak a nyomozás folyik. Letartóztatások ugyan történtek, már bírósági eljárásokat is indítottak, mint arra már utaltunk, de a tüntetők nem elégedettek a fejleményekkel. Az illetékes miniszter, majd a miniszterelnök

* A szerző szociológus, az ELTE TK Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa. e-mail: horvath.gyorgy@tk.hu; ORCID: 0000-0003-41628171

lemondása után pedig folyamatosan azt állították a hatalom részéről, hogy íme, minden követelést teljesítettek.

Mi sem jellemzőbb, mint az, hogy az Újvidék–Szabadka vasútvonalon a személyforgalom csak majd egy évvel később, 2025. október 8-án indult el: addig nem akadt szakértő, illetékes, aki a tragédia után alá merte volna írni az engedélyeket. Hovatovább az olykor Vučićnál is verbálisan agresszívabb Ana Brnabić – 2024-ig kormányfő, azóta a szkupstina elnöke – augusztusban azt állította, nem éppen szabatosan fejezve ki magát, hogy: „Nem gondolom, hogy az elötető magától esett le, ez nem volt egy szerencsétlen eset, tragédia vagy bármiféle öntudatlan cselekedet eredménye ebben az értelemben, hanem azt gondolom, ez egy tervezett diverzió volt.”¹ A szabotázs, a diverzió, a puccs, az államcsíny is gyakran elhangzik vádként, olykor le is „lepleztek” összeesküvéket, akiket lehallgattak és lefilmeztek – például Újvidéken hat embert tartóztattak le ilyen váddal március 14-én, de azóta sem derült ki, mi történt pontosan (a felvételeken jól hallható, hogy az „összeesküvők” konspirációja igen zavaros volt, akárcsak az is, ki mit akar a másnapra beharangozott nagy tüntetésen).²

Az elnök kezdetben ugyan dialógust kínált, de őt illetéktelennek nyilvánították az egyetemisták. Napi interjúi, támadásai sora pedig csak olaj volt a tűzre, illetve közneveltség tárgyává tették, akárcsak Ana Brnabićot erőszakos, de annál ügyetlenebb elszólásai miatt, amelyek nyelvileg is helytelenek voltak (például az „aki kardot ránt, kard által vész el” szólásmondást szerbül is összekeverve idézte, ami magyarul úgy hangzana, hogy „aki rántot kard, vész által kardoz... vagy hogy is” – „ko se lača mati, od mača će... i pa jel”). Szintén neveltség tárgyává vált a Čaci szó, ami a diákokat jelentené magyarul, de egy ellentünetesen így jelent meg a helyes đaci helyett cirill betűkkel, mivel cirillül a ć és a đ betűk folyékony kézírással igen hasonlóan íródnak. Ezt az egyetemisták az ellentünetetők analfabetizmusával egyenlítették ki, amire a hatalom úgy reagált, mintha ez szándékos elírás lenne, önirónia, és Čacilandnek nevezték el a helyt adó belgrádi Pionír-parkot a szerb szkupstina előtt, amelyet körbekordonoztak, és ahol az úgymond tanulni vágyók (túlnyomórészt idősebb, deklasszálódott kinézetű személyek) vertek sátrat, aludtak és „tanultak” szigorú biztosítás (vagy inkább felügyelet?) mellett. Még az egykori különleges egységek, a vörössapkások tagjai is megjelentek korabeli egyenruhájukban és jelzéseikkel. A sátrak a mai napig ott állnak, de csak páran lézengenek, illetve azokat fizetett verőlegények biztosítják. A médiasztárjuk egy orvostanhallgató lett, Miloš Pavlović Dobojból (Bosznia-Hercegovina), aki többször mutatkozott

¹ Ana Brnabić je počela da širi opasne teorije zavere: n.n.: Pad nadstrešnica je bila diverzija. *Nova.rs*, 2025. augusztus 18. <https://nova.rs/vesti/politika/ana-brnabic-je-pocela-da-siri-opasne-teorije-zavere-pad-nadstresnica-je-bila-diverzija/> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 18.)

² U Novom Sadu uhapšeno šest lica zbog sumnje da su planirali državni udar. *RTV.rs*, 2025. március 14. https://www.rtv.rs/sr_lat/vojvodina/novi-sad/u-novom-sadu-uhapsheno-sest-lica-zbog-sumnje-da-su-planirali-drzavni-udar_1613506.html (Utolsó letöltés: 2025. március 15.)

a médiában magával az elnökkel, de verbális kommunikációja folytán – papagáj-ként ismételtette azt, hogy ők tanulni akarnak – szintén neveltség tárgyává vált, és azt is leleplezték, hogy szó sincs eminens diákról, valamint hogy az apját 2010-ben öt év börtönre ítélték el kábítószerkereskedés miatt.³ Egyébként általános, hogy a két oldalon állók nem pusztán egymás életútja révén próbálják diszkreditálni a másikat, de bevonva a szülőket, rokonokat, barátokat, munkatársakat is.

Vučić médiafellépéseiről a tanulmány előző részében is már sokat szoltunk, itt végül szótárának hangsúlyos elemeit idézzük: az egyetemistákat és a tüntető polgárokat „Hitler követőinek” nevezte, akik „gyűlölik Szerbiát, és azt akarják, hogy eltűnjön, tönkremenjen, és mindent elveszítsen”, „lényegében az ő fejét követelik”, „azt akarják, hogy egy illetéktelen elnök legyen, aki letérdepel az összes ellenségünk előtt”; vagy hogy a „blokádlók” az egyetemekből „istállókat és disznóólakat” csináltak, és „szeretik a nőket verni”. Az ő nyomán használják propagandistái azokat a kifejezéseket is, hogy a „blokádlók” terroristák, nácik, fasiszták, külföldről fizetett ügynökök, haza(i) árulók, huligánok, kretének, csalók, naplopók, majmok, akik „polgárháborút akarnak, vérontást és mészárlást Szerbiában”.⁴ Vučić egyébként már korábban is bevetette azt az összeesküvés-elméletet – legalább évente egyszer –, hogy merényletet készítenek elő ellene, vagy éppen leleplezték a tervezetőket (de sose derült ki semmi konkrétum), vagy hogy a külföld (a nyugat, a horvátok, a bosnyákok, az albánok stb.) támogatja az ellenzékot, a független médiát, és politikai ellenfeleiről is hasonló nyelvezetet használt. A 2025. augusztusi események idején pedig még keményebb hangot ütött meg, immár letartóztatások sorát ígérve, ti. hogy mindenkit, aki részt vett a rendőrség stb. elleni támadásokban, azt megbüntetik – és ez rögtön így is történt, igen brutális módon: a verőlegények és a rendőrség, sőt, állítólag a rendőröknek beöltöztetett, felbérelt, a törvény másik oldaláról érkezők a legkülönbözőbb eszközökkel estek a demonstrálóknak.

Lényegét tekintve tehát nem beszélhetünk ideológiai harcról, csak hatalmiról – azzal együtt, hogy az egyetemisták hangsúlyozzák, nem ők lesznek a választási listán, hanem az általuk jelöltek; a listák egy része 2025 őszén nyilvánossá vált, az előrehozott választásokat 2026 végéig ígéri az államelnök. Akinek az ideológiáját amúgy is képlékenynek tartják az elemzők, ami a külpolitikában az EU és Oroszország között lavírozik (olykor és gyakran, noha igen eredménytelenül az USA-hoz és Kínához is dörgölődzve), nacionalizmusa, ellenségképe pedig leginkább a honi közönségnek szól. Ahogy az egyik szerb politikai elemző szellemesen

³ Miloš Pavlović Čaci, samozvani predvodnik bez podrške sin je osuđivanog narko dilera iz Doboja. *Glas Javnosti*, 2025. március 10. <https://www.glas-javnosti.rs/vesti/drustvo/milos-pavlovic-caci-sin-je-osudjivanog-narko-dilera-iz-doboja> (Utolsó letöltés: 2025. március 15.)

⁴ Miladinović, Zorica: Svako vidi ideju koju promovise: Napad tabloida i SNS na Danas zbog karikature koja „poziva na Vučićevo ubistvo”. *Danas*, 2025. augusztus 11. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/svako-vidi-ideju-koju-promovise-napad-tabloida-i-sns-na-danas-zbog-karikature-koja-poziva-na-vucicevo-ubistvo/> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 12.)

kifejtette: „Vučić korábban Weberre [Max Weber – a szerz. megj.] és Đinđićre hivatkozott. Vučić tisztán a hatalom technológusa mindenféle ideológia nélkül.” Aki a külföldiek szemében azért lett csetnik, mert így kerülhetett legkönnyebben hatalomra. De „az ideológiája a hatalom. És éppen ezért az SZHP [a hatalmi Szerb Haladó Párt – a szerz. megj.] is egy amorf massa mindenkiből és mindenből, amit a rezsimpárti, későkommunista, neocsetnik, titkoszolgálati nacionalizmus lazán letakart az örök hatalom érdekében. Először Šešelj,⁵ aztán egy kis Dragoš Kalajić,⁶ majd megint Šešelj, később Weber és Đinđić, holnap talán Paolo Coelho, holnapután Pamela Anderson. Mindegy. Az eszme a hatalom szolgálatában áll, és nem a hatalom az eszme szolgálatában.”⁷

Az elnök stratégiája pedig annyiban összeomlott, hogy nincs többé közte ún. pufferezóna, egy őt védő pajzs, mert mindig arra törekedett, hogy ne azonosítsák magával a pártjával (amelynek elnökként hivatalosan nem lehetne tagja, illetve formálisan nem is az). Most azonban az elégedetlenkedők őt magát azonosítják a rezsimmel, és nem tudja másokra terhelni a felelősséget – az oligarchákra, a rossz szakértőkre. Brandje máris megkopott, ezért is igyekezett már többször új mozgalmat indítani, kevés eredménnyel – de egyelőre ahogyan a pártnak szüksége van rá, úgy neki is a pártra.⁸

A külföld hozzáállása

Vučić szövetségesei – így az orbáni és putyini rezsim, a boszniai szerbek vezetősége Milorad Dodikkal az élen,⁹ aki gyakran együtt lépett fel az elnökkel 2025 nyaráig – hol nyilvánosan kiállnak mellette és a tüntetők ellen, bennük Brüsszel, a Nyugat fizetett ügynökeit látva, hol távol tartják magukat az eseményektől, illetve médiájuk inkább nem tudósít ezekről (nem mintha a nem rezsimpárti magyar médiát a kezdetek után különösebben érdekelte volna, mi történik a szomszédban,

⁵ Vojislav Šešelj radikális politikus, akit Hágában háborús bűnökért ítélték el, a Szerb Radikális Párt elnöke, amelynek tagja volt Vučić is, sőt, alelnöke, és aki Šešelj mentoráltjának, legjobb tanítványának számított. Vučić 2008-ban lépett ki a SZRP-ből, létrehozva az SZHP-t. Akkortól ellenségnek számítottak, ma már újra fegyvertársak.

⁶ Nacionalista szerb filozófus, „összművész”, aki híres volt összeesküvés-elméleteiről.

⁷ Slavković, Stefan: Vučićev režim je udžbenički primer „obojene revolucije”. *Radar*, 2025. augusztus 9. <https://radar.nova.rs/politika/aleksandar-music-sns-obojena-revolucija/> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 10.)

⁸ Slavković, Stefan: Vučićev režim je udžbenički primer „obojene revolucije”. Interjú Aleksandar Music, politički consultant. *Radar*, 2025. augusztus 9. <https://radar.nova.rs/politika/aleksandar-music-sns-obojena-revolucija/> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 10.)

⁹ Azóta Dodikot Bosznia-Hercegovinában első fokon még börtönbüntetésre is ítélték, majd megfosztották a Boszniai Szerb Köztársaság elnöki posztjától, de Dodik még így is a boszniai szerbek informális vezetője, illetve, hogy a helyzet még bonyolultabb legyen, formálisan a posztjáról sem mondott le.

ahogyan az már megszokott a közép-kelet-európai médiában). Mindebben némi változást hoztak az augusztusi összecsapások, majd az egyéves évforduló november 1-én. Az EU azonban igen távolságtartó, csak egy-egy képviselő szólalt fel a szerbiai események ellen, de határozott, kollektív döntés nem született. Az EU parlamentjének egyedüli vajdasági magyar tagja, a Fidesz listáján bejutó újvidéki Vicsek Annamária pedig „érthető módon” a szerb rezsim, illetve a VMSZ narratíváját követi igen radikális hangvételben, noha korábban szerbiai oktatásügyi államtitkárként, szakpolitikusként nemigen nyilvánult meg aktuális politikai témákban.

Az EU hallgatása talán meglepő – az egyetemisták nem is lobogtatnak már EU-s zászlót, mint a korábbi tüntetéseken; az európai csatlakozás pedig szinte szóba sem kerül –, de úgy tűnik, például a német érdekek a szerbiai bányászatban felülírják a korrupció, a demokratikus folyamatok megakasztása stb. miatti tiltakozást, mint már arra utaltunk.

Ugyanakkor a tüntetések első hullámában, 2025 tavaszán még szimpátiatüntetések zajlottak Bosznia-Hercegovinában (nem a szerbek lakta részen) és Horvátországban is (ezt a rezsim annak bizonyítékeként láttatta, hogy onnan irányítják az eseményeket), de számos helyen tüntettek Európában akár rendszeresen is, Budapeستől kezdve Bécsig, főleg ott, ahol nagyobb szerb diaszpóra él; illetve megemlékezések zajlottak a tragédia egyéves évfordulóján is. A tengeren túl, az USA-ban vagy Ausztráliában is voltak szimpátiatüntetések, főképpen ott, ahol az egyetemi campusok szerb diákok is tanulnak vagy már tanítanak, kutatnak. Különösen lelkesen üdvözölték a szerbiai egyetemistákat, amikor Horvátországon, illetve Magyarországon át kerékpároztak Brüsszelbe és futottak Strasbourgba, ahol ugyan fogadták őket az EU egyes képviselői, de eredménye mindennek nem lett. Legfeljebb szimbolikus, különösen, ha – a média érdeklődése mellett – helyi politikusok fogadták őket, mint Karácsony Gergely főpolgármester és egyes németországi és ausztriai polgármesterek, tartományi vezetők. Nem kevésbé fontos, hogy Ausztriában és Németországban a helyi szerb diaszpóra szervezte a fogadásukat, ellátásukat, olykor pravoszláv templomokban alhattak.

A támogatók: sportolók, zenészek... a bájkerék és a háborús veteránok

Az első blokádok, majd a tüntetések és séták során a leglátványosabb elem a diákok iránti szolidaritás volt, elsősorban az étkeztetésük és elszállásolásuk révén. Mindenütt étellel fogadták őket az út mentén, vagy helyben főztek rájuk nagy kondérokban, sülték a húsok. Különösen a traktorokkal érkezők tűntek ki, akik saját falvaikban is élen jártak a települések, az utak blokádjában – és velük, hatalmas gépeikkel persze a rendőrség nem tudott mit kezdeni –; mindez a támogatás 2025 őszére azonban lényegében elfogyott. Igaz, nem véletlenül: ahogyan elkezdődtek

a tavaszi, majd az őszi munkák a földeken, már egyre kevésbé mozdultak meg. Bár ez is előrelépés volt, hiszen a mezőgazdasági termelők általában csak akkor zárják le az utakat, ha saját érdekeikről, a támogatásokról van szó.

Már több csoportról szóltunk, amelyek szimpatizáltak-szolidarizáltak az egyetemistákkal, vagy amelyeknek tagjai maguk is tüntettek. Itt most két nagyobb csoportot emelnénk ki: az egyik inkább szimbolikus – a sportolóké és a zenészeké –, a másik viszont fizikailag is fontos: a bajkereké (motorosoké) és a háborús veteránoké.

A sport, akárcsak a szocializmusban, egy kis, elmaradottabb, sikertelen történelmi közelmúlttal bíró országban különösen fontos mind a külföldön való bizonyítás esetében, mind a nemzeti identitás megerősítésénél. Szerbia egyes sportágakban az élen jár (kosárlabda, tenisz, vízilabda, sok fontos labdarúgó akad stb.), az aranyérmesek fogadását a mindenkori hatalom mindig is igyekezett instrumentalizálni. Most azonban ez részben visszaüött, noha az SZHP és Vučić jó évtizede jeles sportolókat vonzott be a pártba (így Belgrád polgármestere vízilabdás olimpikon, világbajnok), és egyes klubokat is kitüntetetten támogatnak, mint a Crvena Zvezdát, a szurkolóikat pedig akár verőlegényekként is igyekeznek „alkalmazni”, hacsak éppen nem a hatalommal szövetséges maffiát erősítik.

Most azonban az egyetemistákat jeles sportolók is támogatták, így a teniszező Novak Đoković a globális médiában, aki magára is vonta a hatalom mérhetetlen dühét, és már egy ideje kivonult szerbiai üzleti vállalkozásaiból, vagy erre kényszerült, így belgrádi teniszversenyét is áthelyezte Athénba, sőt, egyes hírek szerint oda is költözik. A világon a legismertebb szerbként az egyetemisták melletti kiállása azért is jelképes, mert jelzi, hogy a korábbi vučićisták is már támogatják a blokádozókat, mert a koszovói gyökerekkel rendelkező Đoković mindig jeles patriotának számított, és fellépése is ama sorba illeszkedik, ahogy az „új” (vagy régi-új) hazafiak most éppen a patrióta diskurzust uralják már a hatalom helyett.

Az egyetemisták iránti támogatásukat fejezték ki egyes szurkolói csoportok a stadionokban, a sportcsarnokokban (bár egyesek Koszovó ügyét is előhozták, Radovan Karadžić és Ratko Mladić elárulását vetették az elnök szemére, ami miatt az egyetemisták elhatárolódtak tőlük). Gyakran nyomdafestéket nem tűrő módon szidják Vučićot – bár ilyesmi előfordult korábban is –, ez elsősorban a belgrádi Partizan szurkolóiira jellemző, míg a másik legnagyobb, a Crvena Zvezda rajongói megosztottabbak, mert az elnök e csapat drukkere és (állami pénzekből) támogatója.

A zenei szféra is részben megosztott, mert a rezsimnek számos „házi” művésze van, ők jellemzően az ún. turbó folk (múnépzene) szférájából érkeznek, míg a fiatalok körében népszerű együttesek koncertjein gyakran felzúdult a „Pumpájl!” Újabban pedig az egyik rezsimpárti énekesnője, Jelena Karleuša koncertjeit pedig tüntetők lehetetlenítették el. Mindeközben zajlik a horvát–szerb adok-kapok, aminek szintén „hagyománya” van, így az egyetemistákat támogató horvát Severinát

kitiltották Szerbiából (azóta is „pumpál” a koncertjein), míg furcsa módon Horvátországban annak a Bajagának a koncertjeit mondták le, aki éppen tüntetéspárti, egyik dala gyakran elhangzik a demonstrációkon is – ahogyan már 1996 óta is –, a *Barátaim* című, amely a megosztottságról, az országból való távozásról, a harcról és a nosztalgjáról szól. Abban persze semmi különös nincs, hogy a popkultúra is részévé válik a történetnek.

Az inkább különösnek tűnt, hogy a magaskultúra képviselői is aktivizálódtak. Korábban inkább az csak írók szólaltak fel hasonló eseményeken, illetve jeles és ismert filmszínészek és rendezők (mint például Dejan Bjelogrić, aki egy független ellenzéki mozgalom egyik vezetője volt). Az azonban újdonság, hogy olyan elit környezetben is tiltakoztak az előadás végén a piros kesztyűs fellépők, mint a belgrádi Nemzeti Színházban a balett-táncosok – a zenészekkel együtt –, de más színházakban is (a vajdasági magyar színházi előadásokon ilyesmi tudunkkal nem történt). Egyes hírességeken azonban pitiáner bosszút is álltak – a médialincs mellett –, így Emir Kusturica vendégglőjét is bezárták a számlák hiánya miatt, noha az orospárti, olykor ultranacionalistának is mondható szerb rendező mindaddig a rezsim híve volt (vendégglője egy olyan nemzeti parkban van, amit magántulajdonba kapott).¹⁰

A politikában vélhetően először aktivizálódó szerbiai bajkerek aligha hasonlíthatóak a hírhedt amerikai motoros bandákhoz, inkább békés, turistáskodó-sörözgető, döntően középkorúakból és idősebbekből álló, helyi vagy egy-egy régiót (például a Vajdaságot) összefogó csoportokról van szó, amelyek a leggyakrabban – vagy legfeljebb – civil egyesületekbe tömörülnek. A becslések szerint Szerbiában száznál több bejegyzett klubjuk van, az aktív tagok száma pedig elérheti a 20-30 ezret, ami nem elhanyagolható szám, különösen mobilitásukat tekintve, és azt, ahogyan úgymond erőt sugároznak. A médiába látványos felvonulásaikkal és találkozóikkal kerülnek be, de gyakran humanitárius akcióikkal is. A tüntetéseken azonban mint a diákok egyfajta védelmezői vonultak fel (bőrruhás szerkóik valójában erőt sugároznak és tiszteletet követelnek, nem kevésbé a motorok hangja), a március 15-i tüntetésen tízezernél is többen jelentek meg közülük, és az eseményt Európa legnagyobb motorostalálkozójaként mutatták fel.¹¹ Gyakran biztosították az egyetemisták sétáit városról városra. Különösebben nem változtattak jelképeiken, leginkább csak a szerb zászló jelent meg külön.

Náluk még mérvadóbbakká váltak a háborús veteránok, akik a nagyobb tüntetések kapcsán tüntek fel először. Ez a csoport sokkal heterogénebb és szervezettelebb,

¹⁰ n.n.: Đoković i Kusturica na udaru režima: Od nacionalnih heroja do državnih neprijatelja. (Đokovićra és Kusturicára csapott le a rezsim: Nemzeti hősokból államellenségek.) *Danas*, 2025. július 15. <https://n1.info.rs/vesti/djokovic-i-kusturica-na-udaru-rezima-od-nacionalnih-heroja-do-drzavnih-neprijatelja/ZOLI/> / AFP, Marina Pupavac/N1 (Utolsó letöltés: 2025. július 20.)

¹¹ Najveći skup bajkera u Evropi. *Vrelegume*, rs, 2025. március 15. <https://vrelegume.rs/najveci-skup-bajkera-u-evropi/> (Utolsó letöltés: 2025. március 16.)

mint a délszláv háborúban érintett országok más veteránjai.¹² Valójában a mindenkori szerb hatalom által csak részben elismert rétegről van szó, amelyet adott esetben kihasználnak a politikusok a patrióta szólamok hangoztatásakor, különösen Koszovó kapcsán. Noha szövetségeik igen szétszórtaan működnek, de most kiderült, az egykori harcostársak kapcsolatba tudnak lépni egymással és szervezeten is fellépni – különösen a híres (vagy hírhedt) 61. niši brigád ejtőernyősei, kommandósai, akik az összes délszláv harcteret megjárták. Rezsimellenességük saját helyzetük rendezetlenségével is összefügg (kárpótlás hiánya, rendezetlen, alacsony nyugdíjak, prekariátus élet), miközben olykor hősként magasztalják őket. Megjelenésük azért is volt meglepő, mert elvileg (ultra)nacionalistáknak mondhatók, de itt az egyetemisták hazafiságát érezték magukénak; úgymond „ezek a mi gyerekeink”, akiket senki sem bánthat és verhet. Demonstratív módon jelentek meg az egyetemek blokádjánál, a sétákon, a legnagyobb tüntetéseken, mintegy biztosítva is azokat, bár erre augusztusig még nem volt szükség fizikai erővel. Az első kisebb összecsapásra a szlovákok lakta Petrőcön került sor (erről később még majd lesz szó, de fizikai erőt ekkor sem alkalmaztak, bár letartóztatták egyik társukat. Jelenlétük egyfelől látványos, hiszen egyenruhában, jellegzetes sapkájukban, kitűzőikkel vonulnak fel, de fegyvert – természetesen – nem viselnek (legalábbis nem látható). Tisztelet parancsolnak a kivezényelt rendőrök előtt – ráadásul ott a korkülönbség is, hisz ők általában 50-60 évesek, de még mindig relatíve jó kondícióban (ha gyakran láthatólag elhízva is). A másik oldalon a rezsím hiába vonultatta fel a belgrádi Čaciland parkjában az egykori vörössapkásokat, a háborús veteránok magukat egykori honvédőknek tartják, nem speciális feladatokat teljesítő különleges alakulatnak, akik a hazájukat szolgálják, nem pedig a rezsímet. A szerb szimbólumok ugyan megjelennek, hangsúlyozzák Szerbia, a haza iránti odaadásukat, de azzal a hatalom sem tud mit kezdeni, hogy „csak” támogatják az egyetemistákat, nincs külön politikai követelésük, ideológiájuk, csak „a mi gyerekeinket” védik. Szervezettségük ugyanúgy szétterített, mint az egyetemistáké – így le sem lehet csapni egy központra –, és nem tudni, vajon mi történne egy súlyosabb konfliktus esetén, tudnák-e mozgósítani azt a legalább százezer háborús veteránt, akikről minimum szó lehet, és akik „bármikor életüket adnák a hazáért”. Természetesen sokakat másfelől meg az riaszt, hogy a leszerepelt háborús rezsím egykori katonái vonulnak fel, ugyanakkor a veteránok még inkább aggaszthatják a hatalmon lévöket.

Amikor szerepet vállaltak akkor is, amikor az egyéves évforduló kapcsán az egyik áldozat édesanyja, Dijana Hrka éhségstrájkba lépett a belgrádi parlament előtt, és akit a hatalom Čacilandben „lakó” fizetett emberei provokáltak minden lehetséges módon (például hangos, az anyát sértő szövegű zene közvetítésével). Dijana Hrka november elején a tüntetések szimbólumává vált, de 16 nap után ő is a sztrájk

¹² Részletesebben erről itt írtam: Szerbhorváth György: A háborús veteránok a volt Jugoszlávia területén. Miért láthatatlanok az érintett vajdasági magyarok? *Pro Minoritate*, 2024. nyár, 3–28.

beszüntetésére kényszerült, akárcsak egy buszsofőr, illetve szállítmányozó vállalkozó, akinek elkobozták a járműveit, miután ingyen szállította a tüntetőket.¹³

Az egyetemistatüntetések és a magyarok

A Vajdasági Magyar Szövetség a vajdasági magyarok egyetlen pártjaként, amely önállóan vagy esetenként koalícióban megméretteti magát a választásokon, bő egy évtizede köztársasági, tartományi és önkormányzati szinten is koalícióban van a Szerb Haladó Párttal, illetve része a szélesebb hatalmi koalíciónak, amelyeknek helyenként más kisebbségi pártok is tagjai. A történelminek mondott magyar–szerb megbékélés legfőbb jellemzője az Orbán Viktor és Aleksandar Vučić közti szövetség. A magyar kormányzat megközelítőleg százmilliárdnyi forintnyi gazdasági stb. támogatást nyújtott a vajdasági magyaroknak a Prosperitati Alapítványon át, amely a VMSZ szoros ellenőrzése alatt áll (vezetője az a Juhász Bálint volt sokáig, aki 2024-től a vajdasági tartományi parlament elnöke, a VMSZ alelnöke). Az említett szövetség szoros maradt november 1-e, az egyetemista-, majd polgári tüntetéshullám után is, ami politikai értelemben érthető, hiszen a VMSZ pozíciói a hatalomtól való alktutól függenek, illetve Orbán és Vučić stratégiáját követik. Kezdetben érzékelhető volt a zavarodottság, hiszen az egyetemisták iránti szimpátia a magyarok lakta településeken is érzékelhetővé vált. A témában leginkább, sőt, szigorúan csak a párt elnöke, Pásztor Bálint és Juhász Bálint szólalt meg. Talán kezdetben tanácsaltanak voltak, akárcsak a hatalom, abban reménykedtek, hogy a tiltakozáshullám kifulladás, ráadásul a vajdasági magyarok lakta településeken szinte semmi sem történt, vagy csak nagyon kevesen demonstráltak (kivéve Szabadkát, de ott problematikus meghatározni, hogy maguk a magyarok milyen arányban vettek részt rögtön a tiltakozásokban).

A VMSZ számíthatott az előregedett közösség apatikusságára, stabil szavazóbázisukra, amely éppen a magyarországi támogatások (Prosperitati, óvodai támogatások, egyetemista-ösztöndíjak stb.) és a magyar állampolgárság megadása miatt úgymond hálával tartozik nekik, de építhet a közszolgálatokban (önkormányzatok, iskolák, kulturális intézmények) dolgozókkal kialakított patrónus-kliens viszonyra, azaz a hűségükre. Valamint arra, hogy a magyar nyelvű média java a kezükben van, más vélemények közlésére alig van lehetőségük a másként gondolkodóknak, vagy az nem jut el a szélesebb nyilvánossághoz. És arra is, hogy az értelmiség egy része társutas, az egyetemisták java pedig úgyis Magyarországon tanul, akiket egyébként sem érdekel a téma. Utóbbi azért fontos, mert a szerbiai tüntetések esetében érzékelhető egyfajta elit- avagy középosztálybeli vonatkozás, ti. hogy az egyetemisták

¹³ Az éhségstrájkokról lásd: Jaćimović posle Hrke prekinuo štrajk glađu. BBC, 2025. november 7. <https://www.bbc.com/serbian/articles/crmxygdm0x4o/lat> (Utolsó letöltés: 2025. december 3.)

szülei – akik közül természetesen sokan támogatják gyermekeiket – jellemzően (fő)városiak, magasabban képzettek és nagyobb jövedelműek, akiknek – vagyis gyermekeiknek – van mit veszteniük. Ez a – nevezzük rokoninak és érzelminek, de akár gyakorlatinak – kötődés aligha hagyható figyelmen kívül a támogatás dinamikáját tekintve a magyarok esetében sem, csak ott éppen fordítva.

Meg kell jegyezni, a VMSZ azt hangoztatja, hogy a közösség többsége rá szavaz, ami a számokat nézve nem pontos, mert az abszolút többség vagy nem szavaz, egy részük esetleg más pártra adja voksát, de ezt pontosan nem lehet tudni, legfeljebb egyes önkormányzati eredményekből lehet rá áttételesen következtetni. A VMSZ vezetői azonban egyre magabiztosabb lettek, nyilatkozataik híven követték a hatalmi narratívát, olykor agresszívakban, vagy inkább csak azt hangsúlyozták, hogy a helyzetet az intézményekben kell megoldani, nem az utcán, és az egyetemistáknak és a középiskolásoknak vissza kell ülniük a padokba. Olykor azonban a radikálisabb stratégiát is átvették, például azt hangoztatva, hogy a tüntetők az utcán akarják megdönteni a demokratikusan választott kormánykoalíciót, miközben követeléseiket már teljesítették, és az egész mögött az ellenzék áll, az egyetemistáknak pedig csak jelentéktelen hányada támogatja a tiltakozókat. Itt nincs módunk részletesen összevetni azt, miben és hogyan követte a VMSZ retorikája a szerbiai hatalmon lévőkét, de általánosságban igen – legfeljebb a verbális agresszió alacsonyabb szintű –, s inkábbbezt megkésve tették.¹⁴

Pásztor egyébként átvette az orbáni médiastratégiát is, amennyiben heti rendszerességgel ad(ott) rádióinterjút a szabadkai Pannon RTV-nek. Hogy a VMSZ nem fog külön úton járni, azt jól jelezte, amikor a vajdasági parlament elnökeként Juhász Bálint a decemberi ülésről, miközben kinn a polgárok tüntettek, kitiltotta az újságírókat, arra (is) számítva, hogy benn az ellenzéki képviselők tiltakozni fognak.¹⁵

A többi, gyakorlatilag alig működő párt közül csak a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége fejezte ki szolidaritását „az egyetemistákkal és mindazokkal, akik a jelenlegi, tarthatatlan közállapotok ellen tüntetnek”, s például arra hívta fel a közösség tagjait, hogy csatlakozzanak „a 2025. január 24-én beharangozott általános sztrájkhullámhoz és az utcai megmozdulásokhoz”.¹⁶ A VMDK folyamatosan ad ki közleményeket, felhívásokat, videójelentéseket, kiélez visszás helyzeteket, s elítéli a VMSZ-nek mint a haladók koalíciós partnerének demagóg tevékenységét.

¹⁴ Lásd pl: A VMSZ honlapja, 2025. január 29. <https://www.vmsz.org.rs/hirek/tortenesekek/megkongatta-veszharangot-vajdasagi-magyarok-vezetoje-nem-akarmire-figyelmeztetett> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 2.)

¹⁵ n.n.: „Problematicus Juhász Bálint sajtóhoz való személyes viszonyulása”. *Szabad Magyar Szó*, 2024. december 19. https://szmsz.press/2024/12/19/problematicus-juhasz-balint-sajtohoz-valo-szemelyes-viszonyulasa/?utm_source=chatgpt.com (Utolsó letöltés: 2025. december 21.)

¹⁶ n.n.: Álljunk ki együtt a jogainkért! *Szabad Magyar Szó*, 2025. január 23. https://szmsz.press/2025/01/23/alljunk-ki-egyutt-a-jogainkert/?utm_source=chatgpt.com (Utolsó letöltés: 2025. január 23.)

Egy etnikai kisebbség vagy egy másképpen lehatárolható kisebbségi csoport, mint például a vajdasági magyar értelmiség tagjain bármit követelni vagy számon kérni eleve értelmetlen e sorok írója szerint (és akkor egy esetleges politikai vagy kulturális megosztottságról nem is szóltunk). Ráadásul akkor, amikor a nyilvános fórumokban való megszólalási lehetőségük is is korlátozott, általában pedig az mondható el, hogy a vajdasági magyar civil társadalom a támogatások miatt a szerbiai Magyar Nemzeti Tanács, s így a VMSZ védőernyője alatt áll, vagy éppen annak kiszolgáltatója. Arról, hogy a vajdasági magyarok jó része csak a magyarországi, illetve az orbáni narratívát felmondó vajdasági magyar médiából tájékozódik (utóbbiból alighanem kevésbé), most nem is beszélünk tovább, hiszen ezek mind Vučić-, Orbán- és Pásztor-pártiak.

Ki kell emelni azonban a *Szabad Magyar Szó* tudatformáló szerepét. A vajdasági magyarok körében az SZMSZ a legolvasottabb magyar nyelvű vajdasági internetes hírportál, független közéleti fórum (a statisztikai mutatók szerint a SZMSZ a 245. helyen van, a Magyar Szó a 308-on)¹⁷, amely kritikus hangon írt cikkekkkel követi a sűrű eseményeket. A Facebookon megjelenő cikkeikhez fűzött olvasói hozzászólásokból kitűnik, hogy a vajdasági magyarok véleménye és passzivitása ugyancsak megváltozott az elmúlt egy évben, míg a VMSZ-pártiak inkább hallgatásba burkolódnak. Összegzésként mégis elmondható, hogy a vajdasági magyarok közül tehát még az ellenzékkel szimpatizálók is inkább kivárára játszanak.¹⁸

Az pedig eldönthetetlen, a többségi ellenálláshoz vagy szolidaritáshoz képest egy kisebbség esetében hogyan becsülhető fel annak mértéke, így inkább leíró módon igyekszem bemutatni a történeteket. Ugyanakkor az ellenállás, a támogatás vagy szolidaritás a vajdasági magyarság kapcsán aligha helyezhető egy olyan kisebbségi narratív keretbe, miszerint „egy kisebbség inkább meghúzza magát”, „egy kisebbség ne avatkozzon be direkt a többség kérdéseibe”, „ez nem a mi ügyünk”, mivel éppen a vajdasági magyar kisebbség volt az, amely úttörője volt a szerbiai háborúellenes mozgalmaknak 1991-től. A 2000-es évben pedig a VMSZ, illetve maga a közösség is igen aktív volt a rezsimmelenes tüntetések során. Akármilyen súlytalanak tűnik egy-egy szervezet támogatása, szimbolikus jelentősége mégis lehet. Bár még egy megjegyzés: minél nagyobb egy közeg, közösség, annál könnyebben törhet meg a hallgatás spirálja, amikor már az egyén vagy egy kisebb csoport is úgy érezheti, megvan a kritikus tömeg, és noha eleve az egyetemistákat támogatta

¹⁷ <https://www.similarweb.com/>

¹⁸ Lásd pl. Sárcević Hajdú Bea Pressburger Csaba Észverés c. podcastjában, 2025. augusztus 17. https://www.patreon.com/posts/premier-magyar-136680719/instant-access?token=eyJhbGciOiJIUzI1NiIsInR5cCI6Ikpvcj9yJyZWRpc19rZXkiOiJpYTl6MTMzMmE1ZjctN2Q2MS00MzAxLTljY2U0OWNkMDdkOGVjYjZmIiwicG9zdF9pZCI6MTM2NjgwNzE5LCJwYXRyb25faWQiOiJyMDUwMzgzOH0.d34bMyHJJE1MZ4gnZsOzqv4NQOwo-xAOgPdF-shi8PSo&utm_source=post_link&utm_medium=email&utm_campaign=patron_engagement&utm_id=daf9e6bb-9261-4a67-a0c9-3648d83f6ef5 (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 19.)

volna, úgy véelve, hogy a többséghez csatlakozik, nem egy vesztesre álló vagy ítéletmondó mozgalomhoz, már könnyebben is csatlakozik az ellenálláshoz. Egy kisebb közegben vagy településen ugyanakkor más szociálpszichológiai tényezők is erőteljesebben működhetnek, kezdve a rokoni-baráti szálak hatásától a megszokottságon át a pletykákig, a megszólásig, a civil aktivitás hagyományától (annak hiányától) és még sorolhatnánk. A kiszolgáltatottságról, sőt a megfélemlítettségéről nem is szólva, amelynek viszont van „hagyománya” már a vajdasági magyar közegben is, ti. a patrónus-kliens viszony kiépítettségéről a VMSZ által, ahol a munkahely sorsa is a párttól, a helyi vezetőktől függ. Tehát egy kisebb közegben sokkal nagyobb ára lehet annak, ha valaki támogatja ez esetben az egyetemistákat, esetleg maga is megemlékezik, tüntet, hiszen nem lehet a tömegben elveszni, „eltűnni” a sokaságban, mint a városokban. Ebben az értelemben egy többségi belgrádi vagy újvidéki értelmiségi könnyebben elkerülheti a figyelmet, mint egy kisebbségi értelmiségi, aki olyan közegben él, amelyben mindenki tud mindenkiről.

A civil értelmiségi szervezetek közül először és egyedülként a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium szolidarizált az egyetemistákkal közlemény formájában 2024. december 19-én¹⁹, más tudományos jellegű szervezetek, mint a Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács már nem, ami érthető is lehet, tekintve egyes vezetőinek „pártállását”. Ugyanakkor december 22-én – ahogyan az újságcikk címe írja –: „Több mint kétszáz vajdasági magyar értelmiségi írta alá az egyetemisták támogatásáról szóló felhívást.”²⁰ Ez magas számnak is mondható, még ha nem odahaza élők is aláírták.

Bozóki Antal újvidéki ügyvéd, jogvédő, aki évek óta dokumentálja a vajdasági magyar közösség történéseit, különösen a politikai eseményeket, jogsértéseket, így az egyetemistatüntetések is, rendszeresen blogolt arról is, kik hogyan (nem) szóltak meg.²¹ Így például Josip Lepeš, a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar (MTTK) korábbi dékánjának nyilatkozatát is idézte, aki amiatt tiltakozott, hogy az MTTK „vezetősége, tanárai, hallgatói továbbra is mély passzivitásba, hallgatásba burkolózva úgy tesznek, mintha a tömeges tiltakozások követeléseit őket nem érintenék meg”.²² Az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék – amely az újvidéki BTK része, tehát „csak” jogi önállóság nélküli tanszék – vezetője

¹⁹ A Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium támogatja az egyetemistákat. *Szabad Magyar Szó*, 2024. december 19. <https://szmsz.press/2024/12/19/a-vajdasagi-magyar-felsooktatasi-kollegium-tamogatja-az-egyetemistakat/> (Utolsó letöltés: 2025. december 21.)

²⁰ *Szabad Magyar Szó*, 2024. december 22. https://szmsz.press/2024/12/22/tobb-mint-ketszaz-vajdasagi-magyar-ertelmisegi-irta-ala-az-egyetemistak-tamogatasarol-szolo-felhivast/?utm_source=chatgpt.com (Utolsó letöltés: 2025. december 23.)

²¹ Bozóki Antal (hon)lapja

²² https://bozokiantal.blogspot.com/2025/01/a-2024-es-ev-vajdasagi-magyar_8.html?utm_source=chatgpt.com (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 11.) Az oldalon hónapokra bontva jól követhetők az események.

tévényilatkozatban állt az egyetemistatüntetések mellé, elítélve a szakmaiatlanságot és a korrupst működést.

Az Újvidéki Egyetem egyetlen magyar kara, amely jogalanyisággal rendelkezik – azaz a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar –, távolságtartó volt: „Prof. dr. Pintér Krekity Valéria, az MTTK dékánja közleményt adott ki, miszerint a »[k]ar Dékáni Kollégiuma semmilyen módon nem befolyásolja az intézmény hallgatóinak és oktatóinak véleménynyilvánítását. Tiszteletben tartja a szólásszabadságot, azon belül a szabad véleménynyilvánítást, mint az egyik alapvető emberi jogot, hangsúlyozva a szabad, kritikai gondolkodás fontosságát egy demokratikus társadalomban, különösen az akadémiai közösségekben. A Dékáni Kollégium ilyen értelemben támogatja a hallgatókat, és várja azok döntését, amelyre az értesüléseink szerint 2024. december 16-án 18 órakor kerül sor a hallgatók plénumának összehívásával.«²³ Az MTTK Hallgatói Önkormányzatának Facebook-oldalán pedig némileg sejtelmesen egy aláírt, lepecsételt dokumentumot közöltek, ami fölé azonban a hallgatói oldal szerzője/adminisztrátora fontosnak tartotta odaírni, hogy a tanítóképző hallgatói blokádot azonban nem akarnak: „Ugyanakkor a tüntetés bármely formáját nem kívánják folytatni!” Bozói kommentárja szerint: „Ebből a posztból kiderül, hogy korrupció ide vagy oda, a vajdasági magyarság egyetlen önálló karán a magyar egyetemisták (önző és meghunyászkodó) véleménye az, hogy a harcokat vívják csak meg mások, ők inkább kimaradnak.” A többi szabadkai kar – melyeken szórványosan magyarul is lehet tanulni, mint az építészetin – már aktívabb és támogatóbb volt, de azt lehetetlen megítélni, a magyar diákok ehhez mennyiben társultak (így az MTTK vált az újvidéki egyetem egyedüli karává, amely nem csatlakozott a blokádroz, később dr. Pintér Krekity Valéria dékánasszony át is vehette Aleksandar Vučić államfőtől a megérdemelt kitüntetést²⁴).

Jellemző, hogy hírré vált, amikor a magyar tanítóképző egyik diákja, Tóth Zsuzsanna egyedülként járt el tüntetni, s csatlakozott egykori zeneiskolája tanáraihoz és diákjaihoz, és az egyik szabadkai tüntetésen elénekelték a Gaudeamus igiturt. Arról is beszélt, hogy abban bizott, motiválni tudja társait. „Kérdésünkre, miszerint ő tapasztalt-e nyomásyakorlást bárki részéről, amiért megjelenik a tüntetéseken, azt mondja, személyes tapasztalata nincs, de hallotta, hogy mások szájából elhangzott már olyasmi, hogy ha részt vesznek a tüntetéseken, akkor annak következményei lesznek. Személyesen nem tapasztaltam semmit. De tény, hogy nagyon sokan azért nem mernek kijönni, mert félnek attól, hogy következménye lesz neki, akár ösztöndíjmegvonás formájában, akár a vizsgákkal kapcsolatosan. Nálunk a karon nincs egy olyan közösségi, baráti hangulat, amin keresztül el lehetne érni, hogy ide együtt kijöjjünk. El kell, hogy mondjam, hogy nem én vagyok az egyetlen az egyetemen,

²³ Uo.

²⁴ <https://magister.uns.ac.rs/Allami-kituntetes-dr-pinter-krekie-valeria-dekan-asszonyinak/tartalom/3614/> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 11.)

akinek felnyíltak a szemei és látják, hogy mi történik az országunkban, de nem tartunk ott, hogy ebből közösségi erőt tudnánk formálni.”²⁵ Még beszédesebb, hogy hírré – legalábbis egy posztbejegyzéssé – vált az, hogy „[M]ár nincs egyedül a lány, aki menti a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar becsületét.”²⁶ A történet akár a vajdasági magyarság hozzáállásának állatorvosi lova is lehetne: többen szimpatizálnak az egyetemistákkal, tüntetnének is, de félnek a retorzióktól, egy kis közösség még kisebb csoportjában a többség hallgatag, távolságtartó, és felülről is érzik a nyomást, illetve a támogatás hiányát, a semmitmondó, a demokrácia melletti kiállással általában pedig nem lehet mit kezdeni, képtelenség áttörni a hallgatás körét, és létrehozni, majd érzékeltetni és érezni, hogy létrejött a kritikus tömeg.

Az általános és középiskolák hozzáállását magyar szempontból azért nehéz meghatározni, mert ezek gyakran vegyesek etnikailag. Az elitnek mondott, tisztán magyar szabadkai és zentai magyar gimnázium nem vett részt semmiben, noha Szabadkán és Zentán is zajlottak megemlékezések, az előbbi városban tömeges tüntetések is. Így a szabadkai háromnyelvű (szerb, magyar, horvát) Svetozar Marković gimnázium diákjai 105 napon át, május 5-ig tartották blokád alatt az iskolájukat, a plénum hozott döntést ennek megszüntetéséről, azzal, hogy az utcán folytatják a tiltakozást.²⁷ A kétnyelvű óbecsei gimnázium diákjai (és tanáraik, szüleik) viszont többször is igen aktívak voltak. (Időszakosan 2025 decemberéig blokád alá vontak a diákok egyes középiskolákat, gimnáziumokat). Vagyis ott, ahol a megemlékezéseknek érzékelhetően nagyobb súlya volt, illetve támogatták az egyetemistákat, vélhetően a kisebbségi diákok, tanárok is merészebben léptek fel a többségi társadalom erejét látva. Itt a középiskolás diákok még plénumon (!) is döntöttek a sztrájk mellett, akárcsak a zeneiskola tanári kara. Más kisebb, magyar többségű települések iskoláiban információim szerint viszont alig páran szavaztak a sztrájkra, miután a hatalom belebegtette a fizetésesökkentést és egyéb retorziókat – ami meg is történt (a csökkentés is és az elbocsájtások, felfüggesztések). Ám ez esetben sem biztos, hogy a tanárok többsége nem szimpatizált volna az egyetemistákkal, inkább az elvárt véleményklímához igazodtak és hallgattak. Az sem mellékes, mint említettük, hogy a vajdasági magyar tanárok gyermekeinek többsége külföldön tanul vagy már él is, így a szerbiai egyetemista létről tel nekik nincs személyes élményük, ami még inkább igaz az egész vajdasági közösségre.

²⁵ Tóóó Margaréta: A lány, aki menti az MTTK becsületét. *Szabad Magyar Szó*, 2025. febr. 14. <https://szmsz.press/2025/02/14/a-lany-aki-menti-az-mttk-becsuletet/> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 11.)

²⁶ <https://www.facebook.com/szabadmagyarszo/posts/m%C3%A1r-nincs-egyed%C3%BCl-a-l%C3%A1ny-aki-menti-a-magyar-tannyelv%C5%B1-tan%C3%ADt%C3%B3k%C3%A9pz%C5%91-kar-becs%C3%BClet%C3%A9t/1138547514947715/> ((Utolsó letöltés: 2025. augusztus 11.)

²⁷ Učenički plenum Gimnazije „Svetozar Marković” doneo odluku o prekidu blokade. *Magločistač*, 2025. május 9. <https://www.maglocistac.rs/subotica/ucenicki-plenum-gimnazije-svetozar-markovic-doneo-odluku-o-prekidu-blokade> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 11.)

Ki kell emelnünk a színházakat kérdését, a nyilvánosságban betöltött szimbolikus szerepük és jelentőségük miatt. A szerbiai tüntetéseken egyébként is gyakran szerepelnek híresebb (celeb) színészek is, és a szerbiai színészek kiállása az előadások végeztével most is rendre kiemelt hír volt a (közösségi) médiában, gyakran a közösség ovációjával, a „Pumpájl!” szlogen skandalásával. A vajdasági magyar színházak intézményi szinten nem szolidarizáltak, csupán egyéni döntések, kiállások voltak (a zentait kivéve) – ismét csak kérdés, mely szerbiai színházhoz kellene ezt mérni. Így a Szabadkai Népszínház magyar társulatának tagjai a szerb trupp egyik előadása után álltak ki a színpadra indexeiket, azaz leckeönyveiket lobogtatva, amit a közönség álló tapsal jutalmazott.²⁸ A magyar társulatnak korábban már egyébként meggyűlt a baja a VMSZ akaratával például az igazgató kinevezése és a repertoár kapcsán, de akkor is kiálltak magukért. Abban sincs semmi különleges, hogy e színházak is ambivalensen viszonyultak a sztrájkokhoz, miképpen általában a szerb kulturális intézmények, ti. hogy mi értelme teljesen beszüntetni a munkát, illetve a kérdés az, nem épp a kulturális események megtartása-e a feladatuk, s épp ezáltal támogathatják az egyetemistákat? Így januárban a provokatív, kritikus, társadalmi kérdésekkel merészen foglalkozó szabadkai Kosztolányi Dezső Színház egy pénteki napra hirdetett sztrájkot a Szerbiai Kulturális Dolgozók Független Szakszervezetének Köztársasági Bizottsága döntésének megfelelően, támogatva az egyetemisták kéréseit, „ugyanakkor meggyőződésünk, hogy a már mostoha körülmények között működő kulturális intézmények nem állhatnak le. Éppen ellenkezőleg: művészi tevékenységükkel kell kifejezniük álláspontjukat és hitvallásukat”.²⁹ A sztrájkhoz csatlakozott az Újvidéki Színház is, a társulat egyik tagja, Pongó Gábor pedig több alkalommal is aktív volt, így február elsején egyedüli magyarként tartott beszédet a nagy újvidéki demonstráción.³⁰

A színészek kiállása – akármilyen mértékűnek is ítéljük – azért is kiemelendő, mert ezen intézmények nagyon is függenek az MNT-től, hisz az (társ)alapítójuk. S miközben Szerbiában más típusú kulturális intézmények is az egyetemistákkal szolidarizáltak, sztrájkba léptek, addig ilyesminek jele sem volt a hasonló, nagyobb vajdasági magyar intézményeknél, mint a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, egyes múzeumok, vagy akár a művelődési ernyőszervezetek stb.

²⁸ Tóth Imre: A Szabadkai Népszínház magyar és szerb társulatának tagjai is kiállnak az egyetemisták mellett. *Szabad Magyar Szó*, 2025. január 25. https://szmsz.press/2025/01/25/a-szabadkai-nepszinhaz-magyar-es-szerb-tarsulatanak-tagjai-is-kiallnak-az-egyetemistak-mellett/?utm_source=chatgpt.com (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 11.)

²⁹ A Kosztolányi Dezső Színház is felfüggeszti a munkát. *Szabad Magyar Szó*, 2025. január 23. https://szmsz.press/2025/01/23/a-szabadkai-kosztolanyi-dezso-szinhaz-is-felfuggeszti-amunkat-penteken/?utm_source=chatgpt.com (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 11.)

³⁰ Pongó Gábor: Tizenöt halott kellett, hogy kimondjuk, nem akarunk ilyen hatalom alatt élni. *Szabad Magyar Szó*, 2025. február 1. <https://szmsz.press/2025/02/01/pongo-gabor-tizenot-halott-kellett-hogy-kimondjuk-nem-akarunk-ilyen-hatalom-alatt-elni/> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 11.)

Végül utalni kell az „egyszerű” polgárok támogatására. Míg egyes, akár a legkisebb szerb településeken is sokszor a traktoristák tucatjai blokkolták az utcákat, ez a zömmel magyar lakta településeken elmaradt. Amikor az év első felében gyakorivá váltak a biciklis felvonulások a városok közt (sőt, Strasbourgba stb. is), az útba eső településeken mindenütt teli asztalokkal fogadták őket, a falvak-városok lakói mondhatni vetélkedtek abban, mennyire gazdagon terítenek meg. Ugyanez volt az elszállásolással is, azzal, hogy egyes, a hatalom erőskezű vezetői által uralt városokban a hideg ellenére sem engedték be őket a sportszarnokokba vagy más épületekbe, hogy ott alhassanak. Noha nem sok magyar többségű települést érintettek az átvonulások, de akadt – épp az én falumban, Kishegyesen, ahol polgárok tucatjai vendégelték meg szerényebben az egyetemistákat – olyan eset is, hogy a főtéren, az önkormányzathoz tartozó színház mosdóját nem nyitották meg, így egy magánlakáson tudtak wc-re menni. (2025. november 1-én a Szabadkáról Újvidékről induló menet inkább az ellenzékibb hangulatú Verbász és Kula felé fordult.) Itt is jelzésértékű a másik oldalon, hogy hírré vált, legalábbis egy Facebook-poszt tudósított arról, hogy: „[A] bajmoki plébánosunk előtt le a kalappal! Egyedül ő látta vendégül a Szabadkára tartó gyalogló egyetemistákat! Nem engedték be sem az iskolai tornaterembe, sem a Dózsa György művelődési egyesületbe (amit külön szégyellek).”

Összességében tehát a vajdasági magyarság kiállása kettős: az egyetemistákat inkább egyének vagy kisebb csoportok támogatják, esetleg részt vesznek a megmozdulások szervezésében, szimbolikus vagy anyagi támogatásban is. Egyes nagyobb településeken ez jobban látható, akár magyar nyelvű feliratok révén, vagy a médiában megszólaló magyarok által. Ugyanakkor érzékelhető az apatikusság, vagy annak tudatosítása, hogy „ez nem a mi ügyünk”, egészen a hatalmi és hatalompárti, a VMSZ általi üzenetekig, amelyeket kétségkívül magukénak vallanak a közösség egyes tagjai (ez látható az egyetemistákról szóló egyes Facebook-kommentárokból, de a megszólalók nyelvi kompetenciája sejteti iskolázottságukat, habitusukat is).

Egy formális kezdeményezést még ki kell emelni, a 2025. július 3-án bejegyzett Vajdasági Magyar Plénumot (VMP) (<https://vmplenun.rs/>), amely a polgárok független, nonprofit és pártokon kívüli civil szervezeteként definiálja magát, és az országban zajló tiltakozási hullámban való tevőleges részvételre nemcsak egyéni, hanem szervezeti formában is lehetőséget ad, ami rendkívül fontos vajdasági magyar viszonylatban. Bloggal rendelkező honlapja és Facebook-oldala napi szinten frissül közleményekkel, cikkekkel. Tagtoborzásuk eleve munkacsoportok létrehozását is előirányozza, ezek tevékenysége még ezután várható. Vezetőik nem a politikumból érkeznek, elnökük Surányi Zoltán nyugdíjas producer, rendező, az alelnökök dr. Csányi Erzsébet egyetemi tanár (aki a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium elnökeként a Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferenciát szervezi) és dr. Cservenák Péter szülész-nőgyógyász (aki a topolyai tüntetéseken

aktív). Közleményeiket olykor átveszi a *Szabad Magyar Szó* is, de a sajátos média-viszonyok között láthatóságuk igen kicsi.

Az augusztus közepi véres összecsapások utáni Pásztor Bálint-beszédről is szólni kell, aki újra a hatalmi narratívát követve ütött meg keményebb hangot. A palicsi, augusztus 20-i beszédéről szóló cikk címe már mintegy összegzi mondanóját: „Pásztor: A mi közösségünk nem vesz részt ebben az ámokfutásban.” Továbbá: „A választásokon esélyük se lenne, hiszen 9 és fél hónap után sincs programjuk, jelöltlistájuk, nincsenek arcaik. Nincs emberi arcuk. Miért követelik akkor a voksolást?”³¹ Pásztor a szokásos hatalmi toposzokat mondotta fel: anarcholiberais önjelölt forradalmárok akadályozzák a normális életet, teremtenek lincshangulatot a más politikai nézeteket vallókkal szemben, miközben csak egy kisebbségről van szó. Néhány huszoneves blokkolja az egyetemeket. Az intézményeket rombolók jellemzői: „Bolvizizmus, anarchia, pusztítás, törvényellenes plénumok.” De a magyarság ebbe nem vonható be – és Pásztor így az egész közösség nevében beszél, homogén társadalmat tételezve fel, amelyet a VMSZ vezet a normalitás hangjaként.

És hol van a többi szerbiai kisebbség?

A magyarokon kívül a többi vajdasági kisebbség (szlovákok, ruszinok, románok, horvátok-bunyevácok) is az asszimiláció útjára lépett, de a hatalomhoz való politikai viszonyulásuk nem egyforma.

Az augusztus közepi első összetűzések a hatalmi párt verőlegényeivel és a rendőrséggel a szlovák többségű Petrőcön (szlovákul Báčsky Petrovec, szerbül Bački Petrovac) törtek ki, amikor is a szlovákok nemzeti ünnepén a helyiek kiállítást szerveztek az egyetemistatüntetésekről szóló fotókból, melyeket a hatalompárti „civiliek” tépdestek le. Az eset után még a szlovákiai ellenzék is tiltakozott, viszont Robert Fico kormányfő inkább Vučić és a rend mellett állt ki. A faluban egyébként már 2025. május 31-én is volt összetűzés, amikor a Matica slovačka elnökválasztását akarták befolyásolni a Szerb Haladó Párt „civiljei”. Ilyen értelemben volt már hagyománya a helyi szlovákok ellenállásának, a haladók pedig a szlovákok e szervezetét is maguk alá gyűrték volna, de ez nem sikerült.

Augusztus 2-a és 10-e között tartották meg a Szlovák Népi Ünnepeket, a hagyományos kulturális rendezvénysorozatot az önkormányzat, a Matica slovačka és a Szlovák Nemzeti Tanács szervezésében, amely nem politikai rendezvény; koncerteket és sportrendezvényeket tartanak, a folklór és gasztronómia stb. jellemzik. Itt állították ki tehát augusztus 9-én a tüntetésekről szóló fényképeket a fákra stb.

³¹ *Szabad Magyar Szó*, 2025. augusztus 16. <https://szmsz.press/2025/08/16/pasztor-az-ujvideki-tragedia-miatti-tuntetesekrol-a-mi-kozossegunk-nem-vesz-reszt-ebben-az-amokfutásban/> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 17.)

ragasztva, ezt kezdték el tépdetni a helyi és jövevény aktivisták (verőlegények). Másnap tömegek indultak el Petrócre, a várost viszont lezárták a különleges rendőri erők, néhányan a dűlőutakon vagy csónakon mégis megérkeztek. Az eskaláció azonban a következő napokban áttevődött a nagyvárosokba, Újvidékre, Belgrádba, Valjevóba stb., így Petróc valódi gyújtóbomba volt, legalábbis egy ideig. Egyébként ma már részben inkább egy kétnyelvű szlovák közösségről beszélhetünk, amely leginkább a hagyományaiban, szokásaiban él. Belpolitikai értelemben pedig nincs súlya az alig 40 ezres szlovák nemzeti kisebbségnek, amely részben szét-szórta is él, főleg nyugat-bácskai és szerémségi településeken, magában Petrócön pedig az arányuk ma már csak kb. kétharmados.

A dél-szerbiai, többnyire a Preševo-völgyben élő mintegy 61 ezres, szintén apadó albán közösség tartózkodóbb; 2001-ben még fegyveres harcok is folytak ott a helyiek és a hatalom közt, azóta viszont a térség pacifikáltnak mondható. Albán nyelvű felsőoktatási intézmény nincs is (csak 2018-tól a niši egyetem gazdasági karának van kihelyezett tagozata, albánul is), a fiatalok Koszovón, Albániában és Észak-Macedóniában tanulnak tovább egyetemen – így egyetemista blokádok, tüntetések sem alakulhattak ki. A közösség is inkább tartózkodik a szerb politikai életben való részvételtől, bár éppen 2025. április 16-tól, tehát az új kormányban a szerbiai kisebbségügyi miniszter egy ottani albán politikus lett, Demo Berisha lett (a szabadkai horvát Tomislav Žigmanovot váltva). Korábban a szerb katonai rendőrség tagja volt, és noha utóbb emberjogi harcosként tartják számon, a Vučić-párti mozgalom tagja. Már korábban két évig e minisztériumban dolgozott, de vélhetően szerbiai albán közösség jelentősebb része nem támogatja. Persze egyes, erre hajlandó kisebbségi politikusok kooptálása a hatalomba nagyon is jellemző általában a szerb kormányzatokra, Milošević-től kezdve Đinđićen (kormányfőhelyettese az akkori VMSZ-elnök Kasza József volt) és Koštunicán át Vučićig.

Nincs ez másképp a szandzsáki bosnyák közösséggel sem, amely ugyan mindig megosztott volt, de több politikusuk egészen eltérő politikai irányzatú kormányzatokat is kiszolgált akár miniszteri rangban. A legtipikusabb talán Rasim Ljajić. Jellemző, hogy más ottani bosnyák nemzetiségű miniszterekhez hasonlóan nem feltétlenül a kisebbségi tárcát kapták meg, hanem például a turizmusét, a regionális fejlesztését stb., és inkább amolyan multikulturális bokréta lettek a nacionalista kormányzat kalapján, bizonyíték a békés együttélésre elsősorban az EU felé. A szandzsáki bosnyákok száma 2022-re 11 év alatt 145 278-ról 153 801-re nőtt, de a sejtések szerint ők Szerbia legnagyobb kisebbsége, és számuk valójában már meghaladja a valóban ott is élő vajdasági magyarokét. (A romák száma mint mindenütt, nehezen határozható meg pusztán a népszámlálási adatok alapján.)

Az első egyetemüket (Univerzitet u Novom Pazaru) 2002-ben, nem sokkal a Milošević-rendszer bukása után alapítványként (bosnyákul: vakuf) hozták létre Muomer Zukorlić, a Szerbiai Iszlám Közösség muftijának vezetésével, aki egyébként haláláig, 2021-ig a szerb országgyűlés tagja, sőt, a szkupstina alelnöke is volt.

Együttműködése a rezsimmel ellentmondásos, konzervatív-vallásos bosnyákként olykor a szerbek ellen is kirohant. A második, már állami egyetem 2006-ban alakult – kezdetben ennek sem volt jó híre, akárcsak a másoknak, mert szinte ingyen, pontosabban éppen pénzért lehetett diplomát venni, mint amelyeknek a háttérben nem feltétlenül volt tudás. Erős belgrádi hatás alatt áll, és úgymond kétnyelvű (szerb és bosnyák), de rövid időn belül mégis relatíve elismertté és népszerűvé vált. Novi Pazart egyébként ma már túlnyomórészt, szinte 90 százalékban bosnyák nemzetiségűek lakják. A 2000-es évektől megjelentek a radikálisabb iszlám csoportok is, mint a vehabiták, erre a helyiek viszont kevésbé fogékonyak. Fontos kiemelni, hogy a térség kimaradt a délszláv háborúkból. Atrocitások azért akadtak, sok bosnyák menekült el vagy emigrált, nem kevesen vettek részt a bosnyákok oldalán a boszniai háborúban is –, de általános meglepetésre mégis nyugodt maradt a térség, amely egyfajta csempészzónaként relatíve jól prosperált még a hiperinflációs '90-es években. Ma már ez kevésbé mondható el, viszont a környék relatíve nyugodt, nagyobb etnikai konfliktusok nélkül. Harcok inkább éppen a bosnyák politikai opciók között zajlanak a helyi hatalomért.³²

Periférikussága és bosnyák jellege miatt ezért is volt meglepő, hogy a Novi Pazar-i egyetemisták – akik közt persze akadnak szerbek is – igen korán csatlakoztak a blokádkhoz a négy nagy egyetemista központ (Belgrád, Újvidék, Niš és Kragujevac) mellé. Mindez akkor vált szembetűnővé, amikor 2025. március 14-én Novi Pazarból gyalogoltak a belgrádi tüntetésre, és már útközben ováció fogadta őket, miközben a bosnyák szimbólumok, zászlók is előkerültek. Mintegy virálissá váltak azok a felvételek, amelyek akár hidzsábot viselő lányokat ábrázoltak szerb zászlóval, vagy a saját bosnyákkal, illetve másvalakivel együtt szerb zászlóval. Ekkor váltak népszerűvé az olyan fotók is, melyeken három egyetemistát látunk: egy bosnyák, egy szerb és egy horvát zászlóval. A kommentátorok – de akár maguk a bosnyák résztvevők is – kiemelték, hogy íme, a bosnyákok is hazafiak, szó sincs szeparatizmusról, itt akarnak tanulni, élni, jogállamot akarnak, normális országot – és íme, végre (etnikailag is) egységes az ország.

A rezsimek médiában a kommentátorok nem késlekedtek, hogy a bosnyák és a horvát zászlók megjelenését összeesküvés-elméletek hangoztatására használják ki, paradox módon még az albánokat is bevonva, ti. hogy mindnyájan Szerbia ellen dolgoznak, beépített ügynökök, szeparatisták. Vučić napi egyórás beszédeiben sosem mulasztja el, hogy „tudjuk, hogy külföldről irányítják őket”,

³² A helyzet természetesen sokkal bonyolultabb az egyetem autokrata szerb nemzetiségű rektora miatt is, Vučić pedig nem elégedett helyi bosnyák partnereivel. Olykor mindkét fél nemzeti türelmetlenséget szít, például a stadionokban vagy ünnepeken a másikat sértegető dalokkal stb., tehát a multietnikus együttélés nem problematikus, de a helyiek szerint mindezt fenntől szítják. Lásd Kladničanin, Fahrudin: Stvarne i izmišljene tenzije (Valós és kitalált feszültségek). *Peščanik*, 2025. augusztus 1. <https://pescanik.net/stvarne-i-izmišljene-tenzije/> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 2.)

a „külső faktort” emlegeti, de konkrétumot sosem tudott mondani (leszámítva pár véletlenül letartóztatott, majd kiutasított horvátországi diákot, vagy éppen az énekesnő Severina be nem engedését és kitiltását Szerbiából. A rezsim médiája kezdte el leusztasázni a tüntetőket, amit az utcán a hatalompárti ellentüntetők is átvettek. Különösen 2025 augusztusában lett a két ország közt még nagyobb a feszültség, amikor a horvátok a Krajina felszabadítását ünnepezték katonai felvonulással is – amire az usztasa jelképeket alkalmazó és jelszavakat hangoztató, Zágrábban megtartott majd fél milliós Thompson-koncert erre csak rátett egy lapáttal –, míg a szerbek a Krajinából elűzött szerbek sorsát instrumentalizálták. A verbális üzenetetés a 90-es éveket idézte.

A bosnyákokat „vehabiták, extremisták, mudzsahedin, huligán, erőszakos, terrorista” jelzőkkel illette a rezsim és médiája, ahogyan – az utóbbi három jelzõt tekintve – általában is minden egyetemistát és tüntetõt. Kapóra jött nekik, amikor az egyik szerbiai, užicei tüntetésen a véres piros kéz helyett egy zöld ököl jelent meg, amit rögtön a Hamasszal kötötték össze.³³

A hatalomnak az is fájhatott, hogy a Novi Pazar-i állami, és nem a részben valóságos alapítványi egyetemrõl indult el a tiltakozás (elõbbibõl verõlegények egyszer ki is dobták a blokádban résztvevõket), de igyekeztek ezt összekötni az elképzelt vajdasági szeparatizmussal is. Utóbbi témát többször is bedobták, de minthogy ilyen tendencia valójában nincs, és különõben sem jelentek meg a tüntetéseken a Vajdasággal kapcsolatos szlogenek (sõt, mindent elnyom a „Szerbia, Szerbia” jelszó, a szerb zászlók, jelképek és a himnusz), mindezzel a hatalom saját közegét nemigen tudta mozgósítani. A Vajdaság-témát már február 25-én újramegítették, amikor az elnök „felhívására” a Száva-szentdemeterre [Sremska Mitrovicára] az ország államiságának napjára „buszoztatott” tömeg „akklamációval” (azaz közfelkiáltással, már amennyire ezt egyáltalán annak lehetett nevezni) elfogadta a „Vajdaság Szerbia – Szerbia Vajdaság [Vojvodina je Srbija – Srbija je Vojvodina] – kiáltványt”.³⁴ Minderre a megkérdézett Pásztor Bálint úgy reagált, hogy a VMSZ-szel errõl senki sem egyeztetett – bár, jegyezzük meg, nem úgy tûnik föl, hogy velük egyeztetnének Vučićék, így ez esetben is egyszerűen fáziskésésben voltak. Ugyanakkor a deklaráció kikiáltása elõtt az elnök arról beszélt, hogy egyeztetni fog a VMSZ-szel a szövegrõl – hogy ez megtörtént-e, nem tudjuk, de lényegtelen is, mert az egész akciónak semmi fogantatja nem volt sem jogilag, sem másképpen, és a médiában is elsöpörte a többi hír.

³³ Kosanović, Stefan: Od „vehabija” do „terorista”: Kako režimski mediji targetiraju građane Novog Pazara. (A „vehabitáktól” a „terroristákig”: hogyan helyezi keresztbe a rezsim médiája a Novi Pazar-i polgárokat.) *Raskrikivanje.rs*, 2025. július 30. <https://www.raskrikivanje.rs/page.php?id=Od-vehabija-do-terorista-Kako-rezimski-mediji-targetiraju-gradjane-Novog-Pazara-1498> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 2.)

³⁴ Vojvodina je Srbija [Vajdaság Szerbia]. *Politika*, 2025. február 14. <https://www.politika.rs/sr/clanak/661089/vojvodina-je-srbija> (Utolsó letöltés: 2025. február 10.)

A helyzet tehát minden értelemben képlékeny és bonyolult volt, maradt és vélhetően lesz is. E tanulmány második részének lezárásakor sem jósolható meg, mi lesz a több mint egy éve tartó szerbiai tiltakozáshullám eredménye.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Kosztolányi Dezső Színház is felfüggeszti a munkát. *Szabad Magyar Szó*, 2025. Január 23. https://szmsz.press/2025/01/23/a-szabadkai-kosztolanyi-dezso-szinhaz-is-felfuggeszti-a-munkat-penteken/?utm_source=chatgpt.com (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 11.)
- A Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium támogatja az egyetemistákat. *Szabad Magyar Szó*, 2024. december 19. <https://szmsz.press/2024/12/19/a-vajdasagi-magyar-felsooktatasi-kollegium-tamogatja-az-egyetemistakat/> (Utolsó letöltés: 2025. december 21.)
- Ana Brnabić je počela da širi opasne teorije zavere: n.n.: Pad nadstrešnica je bila diverzija. *Nova.rs*, 2025. augusztus 18. <https://nova.rs/vesti/politika/ana-brnabic-je-pocela-da-siri-opasne-teorije-zavere-pad-nadstresnica-je-bila-diverzija/> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 18.)
- Bozóki Antal (hon)lapja
https://bozokiantal.blogspot.com/2025/01/a-2024-es-ev-vajdasagi-magyar_8.html?utm_source=chatgpt.com (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 11.)
<https://www.similarweb.com/>
<https://www.vmsz.org.rs/hirek/tortenések/megkongatta-veszharangot-vajdasagi-magyarok-vezetoje-nem-akarmire-figyelmeztetett> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 2.)
- Jaćimović posle Hrke prekinuo štrajk glada. BBC, 2025. november 7. <https://www.bbc.com/serbian/articles/crmxygdm0x4o/lat> (Utolsó letöltés: 2025. december 3.)
- Kladničanin, Fahrudin: Stvarne i izmišljene tenzije (Valós és kitalált feszültségek). *Peščanik*, 2025. augusztus 1. <https://pescanik.net/stvarne-i-izmišljene-tenzije/> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 2.)
- Kosanović, Stefan: Od „vehabija” do „terorista”: Kako režimski mediji targetiraju građane Novog Pazara. (A „vehabitáktól” a „terroristákig”: hogyan helyezi keresztbe a rezsim médiája a Novi Pazar-i polgárokat.) *Raskrikivanje.rs*, 2025. július 30. <https://www.raskrikivanje.rs/page.php?id=Od-vehabija-do-terorista-Kako-rezimski-mediji-targetiraju-gradjane-Novog-Pazara-1498> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 2.)
- Miladinović, Zorica: Svako vidi ideju koju promoviše: Napad tabloida i SNS na Danas zbog karikature koja „poziva na Vučićevo ubistvo”. *Danas*, 2025. augusztus 11. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/>

- svako-vidi-ideju-koju-promovise-napad-tabloida-i-sns-na-danas-zbog-karikature-koja-poziva-na-vucicevo-ubistvo/ (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 12.)
- Miloš Pavlović Ćaci, samozvani predvodnik bez podrške sin je osuđivanog narko dilera iz Doboja. *Glas Javnosti*, 2025. március 10. <https://www.glas-javnosti.rs/vesti/drustvo/milos-pavlovic-caci-sin-je-osudjivanog-narko-dilera-iz-doboj-a> (Utolsó letöltés: 2025. március 15.)
- n.n.: „Problematikus Juhász Bálint sajtóhoz való személyes viszonyulása”. *Szabad Magyar Szó*, 2024. december 19. https://szmsz.press/2024/12/19/problematikus-juhasz-balint-sajtohoz-valo-szemelyes-viszonyulasa/?utm_source=chatgpt.com (Utolsó letöltés: 2025. december 21.)
- n.n.: Đoković i Kusturica na udaru režima: Od nacionalnih heroja do državnih neprijatelja. (Đokovićra és Kusturicára csapott le a rezsim: Nemzeti hőskökből államellenségek.) *Danas*, 2025. július 15. <https://n1info.rs/vesti/djokovic-i-kusturica-na-udaru-rezima-od-nacionalnih-heroja-do-drzavnih-neprijatelja/ZOLI/AFP,MarinaPupavac/N1> (Utolsó letöltés: 2025. július 20.)
- n.n.: Álljunk ki együtt a jogainkért! *Szabad Magyar Szó*, 2025. január 23. https://szmsz.press/2025/01/23/alljunk-ki-egyutt-a-jogainkert/?utm_source=chatgpt.com (Utolsó letöltés: 2025. január 23.)
- Najveći skup bajkera u Evropi. *Vrelegume*, rs, 2025. március 15. <https://vrelegume.rs/najveci-skup-bajkera-u-evropi/> (Utolsó letöltés: 2025. március 16.)
- Pásztor: A mi közösségünk nem vesz részt ebben az ámokfutásban. *Szabad Magyar Szó*, 2025. augusztus 16. <https://szmsz.press/2025/08/16/pasztor-az-ujvideki-tragedia-miatti-tuntetesekrol-a-mi-kozossegunk-nem-vesz-reszt-ebben-az-amokfutásban/> ((Utolsó letöltés: 2025. augusztus 17.)
- Pongó Gábor: Tizenöt halott kellett, hogy kimondjuk, nem akarunk ilyen hatalom alatt élni. *Szabad Magyar Szó*, 2025. február 1. <https://szmsz.press/2025/02/01/pongo-gabor-tizenot-halott-kellett-hogy-kimondjuk-nem-akarunk-ilyen-hatalom-alatt-elni/> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 11.)
- Slavković, Stefan: Vučićev režim je udžbenički primer „obojene revolucije”. Interjú Aleksandar Musić, politički consultant. *Radars*, 2025. augusztus 9. <https://radar.nova.rs/politika/aleksandar-music-sns-obojena-revolucija/> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 10.)
- Tómó Margaréta: A lány, aki menti az MTTK becsületét. *Szabad Magyar Szó*, 2025. febr. 14. <https://szmsz.press/2025/02/14/a-lany-aki-menti-az-mttk-becsuletet/> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 11.)
- Tóth Imre: A Szabadkai Népszínház magyar és szerb társulatának tagjai is kiállnak az egyetemisták mellett. *Szabad Magyar Szó*, 2025. január 25. https://szmsz.press/2025/01/25/a-szabadkai-nepszinhaz-magyar-es-szrb-tarsulatanak-tagjai-is-kiállnak-az-egyetemistak-mellett/?utm_source=chatgpt.com (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 11.)

Több mint kétszáz vajdasági magyar értelmiségi... *Szabad Magyar Szó*, 2024. december 22. https://szmsz.press/2024/12/22/tobb-mint-ketszaz-vajdasagi-magyar-ertelmisege-irta-ala-az-egyetemistak-tamogatasarol-szolo-felhivast/?utm_source=chatgpt.com (Utolsó letöltés: 2025. december 23.)

U Novom Sadu uhapšeno šest lica zbog sumnje da su planirali državni udar. *RTV.rs*, 2025. március 14. https://www.rtv.rs/sr_lat/vojvodina/novi-sad/u-novom-sadu-uhapšeno-sest-lica-zbog-sumnje-da-su-planirali-drzavni-udar_1613506.html (Utolsó letöltés: 2025. március 15.)

Učenički plenum Gimnazije „Svetozar Marković” doneo odluku o prekidi blokade. *Magločistač*, 2025. május 9. <https://www.maglocistac.rs/subotica/ucenicki-plenum-gimnazije-svetozar-markovic-doneo-odluku-o-prekidu-blokade> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 11.)

Vojvodina je Srbija [Vajdaság Szerbia]. *Politika*, 2025. február 14. <https://www.politika.rs/sr/clanak/661089/vojvodina-je-srbija> (Utolsó letöltés: 2025. február 10.)

INTERJÚ

Beszélgetés Tarnóczy Mariann-nal, az MTA Határon Túli Magyarok Titkárságának egykori vezetőjével (1999–2018)

– *Szentendrei vagy, ma is ott élsz. Ott végezted a középiskolát is, a korabeli sajtóból azt is tudhatjuk, hogy tanulmányi versenyeket nyertél, majd a Közgazdasági Egyetemre jártál és tengerhajózási kapacitásszámításból írtad a szakdolgozatodat.*

– Úgy mentem a közgázra, hogy fogalmam nem volt róla, hogy az mi. Gimis koromban elmentem egy pályaválasztási tanácsadóra, ahol Magdi néni nagyon érdekes tesztekkel csináltatott velem és azt mondta, hogy menjek el népművelést tanulni Debrecenbe. Mondom, dehogy megyek én népművelőnek Debrecenbe, elmegyek a közgázra. Jó – azt mondja –, nyugodtan, mert azzal bármit csinálhatsz. A matek és a töri rendben volt, föl is vettek. Azért mentem másodiktól közlekedési szakirányra, mert nyelvigényes szak érdekelt. Szerettem a nyelveket, oroszul és angolul tudtam. A nemzetközisek már akkor nem tetszettek – diplomatatáskával, tenisz ütővel stb. jártak. Így inkább a közlekedést választottam. Ott beleszerettem a vízi közlekedésbe, akkor még a közúti szállításnak az átirányítása a dunai hajózásra, a Duna–Majna–Rajna-csatorna, mint közúti tehermentesítés egy nagyon modern dolog volt. Ebben a témában egy barátnőmmel közös TDK dolgozattal még díjat is nyertünk. De aztán nem mehettem a MAHART-hoz dolgozni, bár még a szakmai gyakorlataimat is náluk töltöttem. Ugyanis csak az utolsó percben mondták meg, hogy ott annak érdekében, hogy előre léphess, a hajóüzemet meg kell ismerned, ehhez pedig kell egy hosszú tengeri út. Ahova persze nőket nem visznek. Így aztán maradhattam volna irodai aktakucac. Ezért a közlekedési szakmából semmi sem lett. Hat évig Kaposváron éltem, és közben elvégeztem egy kétéves posztgraduális szervezetszociológia szakot, amit Andics Jenő és Rozgonyi Tamás szervezett. Akkor visszajöttem Budapestre és a BKV-nál mint szervezetszociológus helyezkedtem el.

– *Innen hogy kerültél az Akadémiához?*

– A BKV nagyon jó volt, nagyon izgalmas volt a terep, de 7.10-re kellett járni dolgozni Szentendréről, két kis gyereket egyedül nevelve. Véletlenül összefutva

egy volt csoporttársammal tudtam meg, hogy az Akadémia Tudományos szervezési Csoportjából az összes oroszos elment szülni és a KGST vonalra keresnek embert. Egy-két nap múlva be is állítottam Szántó Lajoshoz, az akkori igazgatóhoz az önéletrajzommal. Kért referenciákat az egyetemről és egy hét múlva találkoztunk. Kérdezte: hogy döntött? Hát, mondom, én igent mondanék, ha volna kinek. Na, azt mondja, akkor megegyeztünk. Így kerültem oda 1982-ben és 35 évre ott ragadtam.

– *A KGST országokban szervezett konferenciákon képviselted az Akadémiát. Az orosz nyelvi ambíció, amivel versenyeket is nyertél, honnan jött?*

– Édesanyám a szentendrei szerb iskolában tanított, szerb nyelvtudására alapozva kellett később oroszra tanítania, ezért kellett megtanulnia oroszul, két leckével járt a diákok előtt. Ugyanis a nagyapám görög keleti lelkész volt, Édesapám meg Zágrábban született, katolikusként, de a mi családjunkban csak a nagyszülők, szülők beszéltek egymás között szerbül, horvátul. A bátyámmal már nemigen tudunk a nagyszülők anyanyelvén. Azonban nálunk azóta is két karácsony van, meg mindből dupla van, tartjuk az ortodox ünnepeket is, de mind katolikusok vagyunk.

– *Ennek volt valami köze a te későbbi szomszédországi érdeklődésedhez?*

– Nem, Szentendrén ez a sokféleség akkor normális volt. Igazából nem is tudtam, hogy mit csinálnak az intézetben, tényleg egy véletlenül múlt a dolog.

– *Az intézetben milyen kutatásokban vettél részt?*

– Amikor én odakerültem Szalai Sándor, „a nagy öreg” szociológus azzal akart foglalkozni, hogy az egész tudományos minősítési rendszer nagyon nincs a helyén, öregek az akadémikusok, a kutatók későn válhatnak akadémikussá. Nagyon izgalmas volt az együttműködés és az adatgyűjtés is. A Népeségtudományi Intézetből Hablicsek László volt benne és statisztikailag néztük, hogy valaki átlagosan mikor is lesz kandidátus, aztán nagydoktor és előszámításokat végeztünk korfára, szakterületekre. Szalai a kutatás eredményeivel, tolószékéből előadva szembesítette az akadémiai közgyűlést a halála előtt néhány nappal.¹ Sajnos ezzel ez a kutatás véget is ért.

– *Később a női kutatókkal és a fiatalokkal foglalkoztál...*

– Igen, egy Akadémiai Ifjúsági Bizottság, Csurgay Árpád, akkori főtitkárhelyettes, meg Egri Pál tematizálták ezt a kérdést.² Vizsgáltuk, hogy miként érzik magukat az Akadémián a fiatalok, elemeztük az életkori, szakágazati, bérvizonyokat. Erről több publikációnk is megjelent.³ Szóval ezek klasszikus szociológiai, rétegződési vizsgálatok voltak, az én Trabantommal jártuk az akadémiai intézeteket, országszerte.

¹ Szentágothai János: Tudományos közéletünk állapotáról. *Magyar Tudomány*, 1983/6. 421; Az MTA 1983. évi közgyűlésének határozata. *Magyar Tudomány*, 1983/7–8. 599. [599–601.]

² Egri Pál: Az MTA ifjúsági parlamentje. *Magyar Tudomány*, 1982/7. 544; Egri Pál: A fiatal kutatók helyzetéről. *Magyar Tudomány*, 1985/5. 386–389.

³ Tarnóczy Mariann: Társadalomtudományi kutatóbázisunk kutatói bázisának néhány jellemzője. *Magyar Tudomány*, 1984/3. 245–249; Tarnóczy Mariann: Kiválasztás vagy kiválasztódás? *Impulzus*, 1988/8. 38–40.

– *Az Akadémián belül mi volt az intézet funkciója? Belső monitorizálásra használták?*

– A Kutatásszervezési Intézet döntéselőkészítő intézmény volt, ahol egyrészt tudományszociológiai vizsgálatokat csináltunk, másrészt meg a nemzetközi tudománypolitikát figyeltük. Könyveket adtunk ki a fejlődő országok tudománypolitikájáról, a különböző típusú akadémiák működéséről, valamint tudományági helyzetelemzések készültek: hol tart ez a tudományág Magyarországon, milyen kutatóhelyek vannak, milyen eredményekkel, mi van a világban ezen a területen, merre kéne menni, mire van szükség a magyar szempontból. Az Akadémia vezetése komolyan vette az intézményt, használta azt ott összejött a tudást. Olyan apróságok is voltak, hogy pl. az elnöki-főtitkári beszédek vázleteit Tolnai Marci írta meg, aztán ő lett az igazgató, én meg a tudományos titkár. Később a köztestületi adatbázis feladatai is ide kerültek.

– *Összesen hányan voltak az intézetben?*

– Körülbelül húszan, de abból talán négyen gazdaságisok. Kis műhely volt. Szalai mellett a nyolcvanas évek közepén ott volt Szántó Tibor, Vidor Ferenc, Egyed Albert. Aztán később, 2011-ben Pálinkás József elnök megszüntette az intézetet.⁴

– *Ki kezdte el a határon túli kutatásokat?*

– Egyed Albert a vidéki tudományossággal, az akadémiai területi bizottságokkal (Veszprém, Szeged, Debrecen, Miskolc, Pécs) foglalkozott. Innen nőtt ki az érdeklődés a regionalitás, a határon túli magyarok területek iránt, hiszen logikus, hogy regionálisan Szegedhez vagy Debrecenhez a határon túlról könnyebb lenne kapcsolódni. Albert talán a Művelődéskutatóból érkezett, neki akkor már jó kapcsolatai voltak kifelé. Elindultak az utak, még a rendszerváltás előtt jártunk többször Csehszlovákiában és a nagy Szovjetunióban. Végh Laci, Tóth Karcsi, Fodó Sándor voltak a kapcsolatok. Erdélybe is eljutottunk, de valahogy a Vajdaság nem került fókuszba. Vas Zoltán Péter pedig a „Who is Who”-k segítségével elkezdte keresni a nyugati magyar kutatókat. Ő volt a párttitkár, nagyon vonalas volt, de ott az intézetben nagyon sokat és jól dolgozott.

– *Te mennyire tudtál más munkákról, Kósa László, Für Lajos összefoglalóiról? A Magyarságtudatban folyó munkákról?*

– Ezekről Alberten kívül Tóth Pál Pétertől tudtam. Ő úgy került a képbe, hogy még Szalai csinált egy olyan bizottságot az életkor, eloregedés ügyében, amelybe minden osztály küldött valakit. A IX. osztályt Cseh-Szombathy László képviselte volna, de ő Palit delegálta maga helyett. Engem meg Tolnai Márton tolt előre. Így ismerkedtünk meg 1983-ban. Rajta keresztül aztán Dippold Pétert és az egész magyarságtudatós társaságot megismertük. Aztán jöttünk-mentünk akadémiai kiküldetésben a kis Trabantommal, és általában én vezettem.

⁴ „A hazai tudományelemzés nemzetközi színvonala a magyar kutatás-fejlesztés uniós érvényesülésének is nélkülözhetetlen eleme” Interjú Tolnai Mártonnal, a Magyar Tudományos Akadémia Kutatásszervezési Intézetének igazgatójával. *Világosság*, 2003/9–10. 3–8.

– *Az Akadémia vezetése hogy fogadta 1988–1989-ben ezeket a „feltáró utakat” majd az Egyeddel közös publikációkat, ami már nem csak helyzetfeltárás volt, hanem a konkrét teendőket is összefoglalta?*⁵

– Benne volt a levegőben, hogy ezt csinálni kell. Nagyon örültek neki, hogy ez a munka az intézetben elindult. Az Akadémia 1990-től választ tagjai sorába külső tagokat, vagyis magukat magyarnak is tartó külföldi kutatókat. Az 1990. májusi közgyűlésen meg is választottak 34 külső tagot. Szeptemberben pedig létrejött az Akadémia Nemzetközi Kapcsolatok Bizottságán belül egy albizottság, a Magyar–Magyar Tudományos Kapcsolatok Albizottsága Juhász Gyula vezetésével, aki az OSZK és egyben a Magyarságtudató Intézet vezetője volt. Ő 1993-ig, haláláig vezette ezt a bizottságot, amelynek a vezetését Glatz Ferenc vitte tovább, tagjai voltak Ádám György orvos, Köpeczi Béla történész, Szalay A. Sándor fizikus és Szelényi Iván szociológus. A titkár pedig Tolnai Márton lett, de ő nem szeretett ülésezni, így sokszor engem delegált maga helyett, tudta, hogy terhelhető vagyok. Így kerültem a bizottsághoz amellelt, hogy publikáltam is és egy külön programban pénzt is kaptunk az intézeti adatgyűjtésre és helyzetfelmérésre.⁶

– *Az első, legátfogóbb anyagotok a csehszlovákiai magyar tudományosságról szól. Akkor már ismerték Tóth Károlyék tervezetét az Új Mindenes Gyűjteményben?*⁷

– Az utazások előtt Egyed Alberttel mindent végigolvastunk és célzottan kerestünk meg embereket, pl. Felvidéken Végh Lacit, Varga Sándort, Koncsol Lászlót, Püspöki-Nagy Pétert és Tóth Karcsit, akit akkor ismertem meg még a Madách szerkesztőségében. Mi a folyamatos kapcsolatépítést, ennek valamilyen intézményesítését helyeztük a középpontba és közben vittük, küldtük a könyveket, próbáltuk minél több dologba bevonni a csehszlovákiaiakat, kárpátjaiakat, aztán 90 után az erdélyieket is, de persze sokakat elvitt a politika. Karcsit például évekre az FMK, aztán a kilencvenes évek közepétől a Fórum Intézettel visszatért a tudományszervezéshez.

– *Mennyiben jelentkezett fenntartás veletek szemben, mint egy külső szervezet integrátorai iránt?*

– Egyáltalán nem. Nagyon örültek nekünk és egyfajta elismerésnek, emancipációs folyamatnak tekintették az érdeklődésünket: az anyaország végre fogja magát és tudomást vesz rólunk. Ahogy én erre visszaemlékszem, rengeteget beszélgettünk

⁵ Egyed Albert – Tarnóczy Mariann: Magyar tudományosság Csehszlovákiában. *Magyar Tudomány*, 1990. 5. 559–568. Tarnóczy Mariann – Tolnai Márton: A határon túli magyar tudományosság érdekében. Kétezer kutató adatai. *Magyar Nemzet*, 1992. január 30.; Tarnóczy Mariann – Tóth Pál Péter: Magyar tudományosság a környező országokban. *Magyar Tudomány*, 1993/5. 617–618.

⁶ Az OTKA nyertes pályázata. *Magyar Tudomány*, 1993/3. 372.

⁷ Tervezet a csehszlovákiai magyar tudományos élet intézményi rendszerének kialakítására. *Új Mindenes Gyűjtemény*, 1990. 219–232.

a kinti szereplőkkel. Magától értetődőnek tűnt, hogy a tudományos, felsőoktatási, kulturális világ ne szakadjon meg a határnál, hanem folytatódjék, ahol még van magyar nyelvű és tárgyú kutatás, tudomány, az legyen az akadémiai tudományosság része. Akkor az volt a feladat, hogy kitaláljuk, hogy miként is lehet ezt megvalósítani. Első körben felmerült, hogy a magyarországi területi bizottságok bűvkörébe kellene kapcsolni ezeket a határon túli régiókat. Glatz Ferenc kezdetben az Akadémiához kapcsolódó külföldi magyar intézeteket tervezett. Később ezek helyett jöttek létre a szomszédos országokbeli, ma is működő magyar akadémiai tanácsok.⁸ Itt három évtized alatt lépésről lépésre haladt az intézményesülés és ebben volt nekem is egyfajta izgalmas mediátori szerepem.

– *Több összefoglalóban is a határon túli magyar tudományosság integrációját Glatz Ferenchez kötöd, az ő 1989-es miniszterségéhez. Gondolom az ő kultúr-
nemzeti szemlélete hozhatta a változást.*

– Ő volt az, aki pénzt tett a program mögé, amikor MTA elnök lett 1996-ban. Előtte itt csak a nagy felbuzdulás volt, de nem volt külön forrás erre, csak az, amit a Kutatásszervezési Intézet költségvetésébe a feltárára, címtár-adatbázis-, kapcsolatépítésre elkülönítettünk, és egy már említett OTKA szerű programból némi támogatás.

– *Hogyan ismerkedtél meg Glatz Ferenccel, hogy lettél a szűkebb stábjának a tagja?*

– Valahol a Vajdaságban találkozhattuk valamilyen rendezvényen. Akkor már ismertem a Históriaban megjelentetett kisebbségi tanulmányait, a kultúr-
nemzeti koncepcióját.⁹ 1993 után a határon túli bizottság Juhász Gyula utáni korszakából is ismertük egymást. Tolnai Mártonnal felhívott magához a Történettudományiba, ahol igazgatóként működött, akkor, amikor már rebesgették az ő leendő elnöki pozícióját. Abban az időben nagyon felpörgette a határon túli kérdéssel kapcsolatos dolgokat is, így került sor erre a beszélgetésre, a kérdéssel kapcsolatos eddigi és jövőbeni teendőkről – ahol én taknyosként közöltem vele, hogy épp kezdek kiszerezni ebből a témából, mert sok olyasmi történik, amit nem kedvelek... az volt az Antal-korszak nagyon árvalányhajas időszaka. Elnézően mosolygott, hogy nahát, nahát... – később ezt még sokszor a fejemhez vágta. Aztán 1996-ban elnökké választották – és '96 szeptemberében már létre is hozta a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságot. Elnökségének második évében kaptam tőle egy ajánlatot, hogy a KSZI-ből jöjjenek át az Elnöki Titkárságra, elsősorban elnöki programszervezői feladatok ellátására. Hezitáltam vagy egy egész napig – ennyi időt kaptam tőle –, aztán igent mondtam. Ilyen minőségemben a határon túli feladatokat, az MTK EB titkári feladatainak ellátását is tovább vittem. Közel két éven át dolgoztam az Elnöki Titkárságon, kiváló munkatársakkal, az elnök

⁸ Vagyis a Kolozsvári Akadémiai Bizottság, a Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács, a Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács, és a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács.

⁹ Glatz Ferenc: Nemzeti kisebbség, tudomány, tudománypolitika. *História*, 1995/3. 2., 22–23.

programszerzőjeként. Rengeteget tanultam ebből a munkából, de nagy volt a szám, kritizáltam, túl léptem a hatáskörömet nem egyszer. De mindenképp akkor alakult ki egy komoly kapcsolatrendszerem, ami később is segített a határon túli napi ügyek, problémák kezelésében, mindenféle bürokratikus útvesztőkben.

– *De közben már építetted a Domus programot is?*

– Azt Szarka Lacival csináltuk 1997 elejétől fogva. Ahogy már mondtam, Glatz elnökké választása után igen hamar megszületett az akadémiai határozat a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság létrehozásáról. Én először ennek az MTK-nak tagja voltam, aztán titkára lettem Szarkával együtt. Tehát két titkár lett. Így később két irányba is ment el a program. 1996 szeptember közepén meg is alakult a bizottság Berényi Dénes akadémikus, fizikus elnökletével. Berényi prof debreceni fizikus volt, az ottani akadémiai bizottság elnöke, egykori MTA alelnök, akkor kutatásértékeléssel is foglalkozott. Glatz bízott benne – nem is alaptalanul, jó kezekbe került ez a fontos testület. Az akkori decemberi rendkívüli közgyűlésre, a Budapestre jövő külső tagokból pedig megalakult a Külső Tagok Fóruma. Glatz egy külön vacsorára invitálta őket a Domus házába, és megindult a kapcsolatépítés. Később ebből az lett, hogy a külső tagok, ha közgyűlésre jöttek, napidíjjal élvezhették az Akadémia vendéglátását Budapesten, és a Külső Tagok Fóruma az évi rendes akadémiai közgyűlések hivatalos, állandó része lett, jobbára a közgyűlés második napján, kedden délután.

Visszatérve a Domus ösztöndíjprogramhoz, 1997 tavaszán megalakult a Domus Kuratórium és meghirdettük a magyarországi ösztöndíjpályázatot. A szálalást az Oktatási Minisztérium, az ösztöndíjat az itteni kutatásokhoz az Akadémia biztosította. Laci vitte a Domust, a Kuratórium titkáráként, én meg a bizottsági – amelyben Szarka is tag volt –, köztestületi és egyéb ügyeket intéztem, az MTK EB titkáráként. Közben a határon túli program „másik lába” is elindult: előbb a Történettudományi Intézetben belül jött létre a Kisebbségkutató Műhely, ami majd 2001-től lett önálló akadémiai intézet. Glatz Ferenc kezdettől fogva fontosnak tartotta, hogy ne csak a határon túli magyarokkal, de a magyarországi nemzeti kisebbségekkel is foglalkozunk.

– *Így ti ketten, titkárok vittétek vállatokon a határon túli programot.*

– Mondhatni, persze sok más közreműködővel. Lacival kezdettől fogva volt egyfajta munkamegosztás köztünk. 1996 és 1999 között nagyon sokrétű volt a finanszírozás, ahogy épült a program, aszerint. Sok szereplős építkezés volt ez: MTA Elnökség, MTA Titkárság, Kutatásszervezési Intézet, Történettudományi Intézet, Kisebbségkutató Műhely, na és az Oktatási Minisztérium. Nagyon nehéz volt mindezt adminisztrálni. Szarka Lacit tudását nagyon becsültem, nagyon szerettem az előadásait, hihetetlen sok minden volt a fejében, de az együttműködés praktikus dolgokra épül. Valahogy nem tudunk együttműködni, mert megbeszéltünk ma valamit, hogy oké, akkor az lila, és akkor másnap reggel beállít, hogy nem, az mégsem az, mégsem úgy, hanem hupikék – valami teljesen más. Én ettől, már

bocsánat, de hülyét kaptam. Rendben voltak a dolgok, csak nagy volt az összevisszaság a szerződéseikben, az elszámolások körül is – ami nem csoda. Így aztán jött a kolozsvári Szikszai Mari, aki akkor itt csinálta a doktoriját és rendezte a Várban a Domus adminisztrációt, majd az intézetben is került egy pénzügyes Laci mellé. Nálam, előbb a KSZI-ben, később a Nádor utcában pedig Fedinec Csilla rakta rendbe a kutatói adatbázist, az adminisztrációt, mert az nekem sem volt erős oldalam, de kapacitásom se nagyon maradt rá.

– *Így amikor 1999-ben létrejött az MTA Határon Túli Magyarok Titkársága, annak már te voltál a vezetője.*

– Igen, kezdetben egyszemélyes Titkárság volt, ezt Glatz rám bízta. Aztán lettek munkatársaim, kiváló emberek, kiemelem Kövér Alexet, akivel nyugdíjazásomig együtt dolgoztunk. De ennél fontosabb, hogy attól az évtől kezdve külön soron szerepelt az akadémiai költségvetésben a határon túli tudományos élet támogatása – ezzel együtt a többközpontú finanszírozás szinte végig megmaradt. Az Oktatási Minisztérium 2014-ben, Pálinkás József elnöksége idején átadta az Akadémiának a Domus Házat az Abonyi utcában. Persze rendszeresen meg kellett küzdeni a pénzügyesekkel. Például a Pálinkás korszakban Kotán Attila gazdasági igazgató – aki azóta több intézményben is otthagya a nyomát – csak röhörésett a mi 50–100 ezer forintos támogatásainkon, amik azonban egy-egy kiadványhoz, utazáshoz az adott körülmények között mentőöveknek számítottak. A pénzügyesekkel nem csak az összevisszaságok miatt kellett jóban lenni, hanem a folyamatos építkezés miatt is, az új ötletekhez kellett pénzügyes megoldások, segítség. Ezt Szamkó Gabi pénzügyi főosztályvezetőtől, Csomó Pista egykori akadémiai páratlanul nagyszerű pénzügyi nagyfőnök kiváló tanítványától, végig meg is kaptuk.

A kintiekkel folytatott számtalan beszélgetésekből alakult a program, az építkezés, előbb a szállás, a magyarországi ösztöndíj, majd az adott országon belüli kutatásokra a szülőföldi ösztöndíj, a csoportos kutatástámogatás és aztán a műhelytámogatás. Hiszen itt 70-80 ilyen intézményről volt szó. Újra és újra felmerült, ami ma már nevetségesnek tűnik, hogy miként lehet a magyar adófizetők pénzét külföldre vinni és ott felhasználni. Végül valóra vált.

– *Kik voltak azok, akik a határokon túl megfogalmazták ezeket az igényeket?*

– Sokan voltak, a meghatározó figurák Tóth Gárcsi igazgató a somorjai Fórum Intézetből, az Etnológiáról Liszka József, egy másik fő bázis pedig a Kulturális Antropológiai Munkacsoport volt Biró A. Zoltán vezetésével Csíkszeredában. És persze Csernicskó István, aki ma is fantasztikus kitartással egyensúlyoz a beregszászi főiskolán. Orosz Ildikó nélkül nincs meg a főiskola, ma már egyetem, ugyanakkor Spenik Ottó, később Spenik Sándor nélkül pedig az Ungvári Egyetemen is gyengébb volna a magyar oktatás. Konzultációk, beszélgetések tömkelegéről volt szó, gyakorlatilag folyamatosan, a kinti szereplőkkel, no meg ott helyben a különböző szomszéd várak közöttiekkel.

– *A Vajdaságból?*

– Gábrityné Molnár Irén vagy Káich Katalin, Csányi Erzsike sokat segített, de ott sokkal szűkösebbek voltak a lehetőségek. Igazából a Korhecz Tamás által kidolgozott színvonalas háromnyelvű egyetem létrehozásának elsikkadása a legnagyobb vétek. Bárhol voltam, ahol állami szereplő előfordult, mindig mindenkihez odamentem és mondtam, hogy a vajdasági magyar nyelvű felsőoktatás önálló intézményét létre kell hozni, mert ettől egészen más lesz a vajdasági magyarság helyzete. És akkor mindenki bólogatott, és aztán nem lett soha az egészből semmi. Máig nagyon fájlalom.

– *Rendszeresen felmerültek a határon túli közös kutatásokra vonatkozó igények, a magyar–magyar közös kutatások tervei is, illetve persze később az is, hogy miként lehetne a Budapeستől való függő viszonyt „határtalanítani”, de Kontra Miklós vagy Horváth Gyula átfogó kezdeményezései ellenére csak a TERMINI kutatói hálózat jött létre és működik elég hatékonyan.*¹⁰ *Miért nem sikerült ez más területeken?*

– Volt erre vonatkozó elképzelések, már a Glatz korszakban is. Eredetileg kinti magyar kutatóintézetekben gondolkodtunk – de ez nem volt reális elképzelés, státuszok stb, ez nem ment. Az ezredfordulótól a köztestületi tagság intézménye kiterjedt a határon túli magyar kutatókra is, több mint ezer külhoni fokozattal rendelkezőt kellett összefogni, a kohéziót ez is hivatott volt segíteni, hiszen, ha vannak külső tagok, akkor miért ne lennének külső köztestületi tagok? Próbáltunk egy olyan közös stratégiát kidolgozni, amelynek az elemeit az egyes régiókból jöttek, a kintiek határozták volna meg.¹¹ A Szülőföld Alap is támogatott volna egy komoly Kárpát-medencei magyar tudományos együttműködést, ez nagy örömeinkre Gémesi Ferencet, az akkori nemzetpolitikai államtitkárt is érdekelte, de aztán a kormányváltással nem lett az egészből semmi. Pedig nagyon bízunk abban, hogy mivel Vizi E. Szilveszter került az új Bethlen Gábor Alap kuratórium élére, így talán támogatni fogja a több évre tervezett, több mint 100 milliós programot. Ez nagyon másként alakult – identitásmegőrző, gulyásfőző programok és hasonlók nyertek támogatást. Végül is ami az Akadémia keretében megvalósult, és több-kevesebb sikerrel mindmáig működik, az a hazai területi bizottságok mintájára 2007-től létrejött szomszédországi akadémiai bizottságok, tanácsok rendszere.¹²

¹⁰ Kontra Miklós (sorozatszerkesztő): *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén*. I–VI. kötet. Az első három kötetet az Osiris Kiadó adta ki társkiadókkal (1998, 1999, 2000), a IV–VI. kötetet pedig a Gondolat Kiadó, szintén társkiadókkal (2012, 2016, 2020); Horváth Gyula (sorozatszerkesztő): *A Kárpát-medence régiói*. I–XV. kötet. Budapest–Pécs: Dialog Campus Kiadó. 2003–2021.

¹¹ *Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége. Új közélet az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság Kárpát-medencei stratégiájában*. Szerk. Fedinec Csilla. Budapest, MTA MTK Elnöki Bizottság, 2010. 222 p. https://real.mtak.hu/91035/1/MTA_konyv_Magyar-magyar.pdf

¹² Kolozsvári Akadémiai Bizottság, 2007; Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács, 2008; Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács, 2013; Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács, 2015.

– *A Glatz Ferenc indította, 1999-ig el nem különített akadémiai támogatás milyen volumenű volt?*

– Eredetileg az egyéni magyarországi ösztöndíjprogram mintegy 15 millió forintot keretel indult, 1997-ben, komoly 100 millióval folytatódott az egykori ún. műhelytámogatási program, az Arany János Közalapítvány keretében és abból indult részben voltaképp a Kisebbségkutató Intézet is – aztán ez nagyon lecsökkent, a közalapítványokat ért elvonások miatt. Külön lehetőség volt még a Bolyai ösztöndíjpályázat, később az OTKA megnyitása a külhoni köztestületi tagok előtt, valamint megemlítendő az Arany János díj, amely kifejezetten a határon túli kiemelkedő teljesítményeket jutalmazta. Az Apáczai Alapítvány mellé – amely elsősorban a szomszédországi magyar oktatást támogatta – nem sikerült létrehozni egy komolyabb összeggel bíró alapítványt, ami kifejezetten a kinti műhely- és programtámogatást, a közös kutatásokat szolgálta volna.

– *Hogyan viszonyultak az MTA elnökei a határon túli kutatók támogatásához, a kapcsolatokhoz?*

– Kosáry mellett Glatz az egyetlen, aki érdemben foglalkozott ezzel a kérdéssel.¹³ Kosáry az új akadémiai törvénnyel, 1990-ben a külső tagság intézményével, majd az albizottság létrehozásával megnyitotta az utat az integráció előtt. Lehetőséget adott arra, hogy itt akkor most egy más világ induljon, de ő maga ezzel a kérdéssel nem foglalkozott. Glatz már az elnöksége előtt is mint miniszter, majd mind történész is törődött a kérdéssel és az elnöksége alatt kiemelten kezelte a határon túli ügyeket. Vizi E. Szilveszter senkit nem bántott, senkit nem tett tönkre, ő inkább reprezentált, vitte a tradicionális elnöki szerepet. Elnöksége alatt jött létre a Nyugati Magyar Tudományos Tanács 2003-ban. Pálinkásnál is inkább akkor jött elő ez a téma, amikor mutatni kellett kifelé az MTA határon túli elköteleződését, mindenesetre 2014-ben az ő elnöksége alatt került az Akadémiához a Domus Ház, komoly felújításra is sor került. Az Akadémia a Pálinkás korszakban, Kindert Judit vezetésével, igen bürokratikusán, mint egy minisztérium, úgy működött. Akkoriban nagyon rossz néven vettek bármilyen alulról jövő kezdeményezést. Ez nem csak a határon túliakkal szemben járt negatív következményekkel, hanem az egész akadémiai működésre kihatott. A tudományos osztályok úgy működtek, hogy volt osztályelnök, osztályelnök helyettes (akadémikusok, akik valahol tanítanak, kutatnak), és volt egy tudományos titkár, aki félállású volt általában, volt egyetemi vagy intézeti státusza, tehát rendes kutató ember volt, plusz egy titkárnő vagy titkár. Így állt föl az osztály és ebből vették ki a tudományos titkárt. Tehát a lelkét vették el, mert az elnök, elnökhelyettes nem foglalkozott túl sok mindennel, aki meg ott volt, mint adminisztrátor, hát az meg nem rendelkezett ehhez kompetenciákkal. Egy csontváz lett az egész testület, megszűnt a tudománypolitikai jellegű gondolkodás,

¹³ Kosáry Domokos: Az MTA és a környező országok magyar tudományossága. *Magyar Tudomány*, 1993/5. 618–622.

az elemzések stb. A köztisztületi tagsági jelentkezések elbírálásával kellett foglalkozniuk az osztályoknak, miközben a köztisztületi tagság a törvény szerint automatikusan jár, ha valaki kéri és megvan a PhD fokozata. Amúgy a köztisztületi tagság anno annak érdekében született, hogy ne mondhassák, hogy az Akadémia öregurak gyülekezete. Egyébként nagyon helyesen, az MTA visszatért a régi, nagyakadémiai gondolathoz – de ennek tartalma kevéssé volt végig gondolva.

– *A Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság vezetői hogy kerültek kiválasztásra?*

– Berényi Dénes debreceni fizikust, aki kutatásértékeléssel is foglalkozott, Glatz választotta ki. Ő nagy energiával dolgozott elnökként 1996 és 2006 között. Külön vezetett egy tudományos vizsgálatot a támogatások hasznosulásáról.¹⁴ Berényit Görömbei András követte, gondolom a kinevezésében a kutatási területe, a határon túli magyar irodalmak és a debreceni személyes kapcsolata Pálinkással is közrejátszott. Görömbei egy konfliktuskerülő ember volt, nem szólt bele a dolginkba, de nagyon támogató, nagy munkabírású és rendkívül tisztességes volt. Volt egy kárpátaljai plágium ügyünk, ahol messzemenően kiállt a sértett mellett. Kocsis Károlyt pedig a bizottság és a tikárság javasolta, ő igen régóta, 2011 óta regnál.

– *A szomszédországi területi bizottságok létrehozása mennyiben váltotta be a hozzá fűzött várakozásokat?*

– Annyiban igen, hogy ezáltal létrejöttek olyan testületek, amelyek regionálisan legitim akadémiai partnerek lettek a tudomány- és a támogatáspolitikában, integrálhatták az adott ország magyar tudományosságát. Azon az eredeti elképzelésen, hogy intézeteket, kutatóhelyeket hozunk létre, túlment az idő – akkoriban nem is volt reális, ahogy már szó volt róla – hiszen a határon túli magyar felsőoktatás fejlesztése révén (Komáromban, Beregszászon, Nagyváradon, Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön) több száz egyetemi állás jött létre. Itt most olyan belső integrációs, kooperációs problémák merültek fel, amelyeket Budapestről nem lehet megoldani, pusztán törekedhettünk arra, hogy ezeket helyben kezelni tudják. Ilyen a komáromi Selye Egyetem és a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem kapcsolata, Erdélyben a BBTE és a Sapientia kapcsolata, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Kolozsvári Akadémiai Bizottság viszonya, egy egyesület és egy tudományos köztestület viszonya, Kárpátalján az Ungvári Állami Egyetem és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem magyar oktatóinak kapcsolata, mindenütt más és más az egyes országok tudományosságába

¹⁴ A Berényi Dénes vezette *A határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosulások* kutatási program eredményei: *Támogatás és hasznosulás. Hatástanulmányok az anyaországi támogatásokról*. Szerk. Gábrityné Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa, Szabadka: Magyarságtudományi Tudományos Társaság, 2005. <https://mek.oszk.hu/17100/17136/17136.pdf>

való integráltsága, Vajdaságban pedig ott vannak a Szabadka – Újvidék ellentétek, a magyar egyetem hiánya és a megállíthatatlanak tűnő elvándorlás.¹⁵

– *Mennyire találkozta azzal a kritikával, hogy az MTA támogatás egyfajta kolonizációt jelent a határokon túlra?*

– Voltak ilyen kritikák, de valójában a Domus ösztöndíjaknál és a műhelytámogatásoknál is megpróbáltuk bevonni a döntésekbe, sőt, a kiírásokba a határon túli szereplőket, folyamatos kapcsolattartás révén, előzetes véleményezésekkel. Ezek el-eltűntek, annál is inkább, mert az akadémiai támogatások sokáig nem nőttek, miközben más pályázati lehetőségek is megjelentek az egyes szomszédos országokban, főleg természettudományi területen.¹⁶

– *Az MTA szomszédországi akadémiaikkal fenntartott kapcsolataiban mennyiben jelent meg a határon túli magyar támogatás mint téma?*

– Meglehetőlen formálisan; szívélyesek voltak a kapcsolatok, de nem igazán volt tematizálva, amíg erre nekem rálátásom volt. A területi bizottságok létrehozásakor, jelesebb eseményeiknél meghívtuk az ottani akadémiai vezetőket is, részükről nem volt semmi gond ezzel az építkezéssel. A kinti pályázati kutatási programokban a külső tagok és a külső köztestületi tagok tevékenyen részt vettek. Magyar nyelvű és tárgyú kutatásaikra pedig az MTA volt a támogató. Ezzel együtt is tán hidat képeztek, jó esetben eredménnyel.

– *A 2018-as nyugdíjazásod óta mit csinálsz?*

– Jól érzem magam a bőrömben. Vezetem az Ökoparty filmklubot Szentendrén, havonta vetítünk, utána körbejárjuk a témát, beszélgetünk. Még aktív akadémiai dolgozó időmben elvégeztem egy humánökológiai képzést, régóta izgatnak a környezetvédelmi témák és a vetítések utáni beszélgetésekhez, a szakértők eléréséhez kiváló háttér az akadémiai 35 éves munkaviszony.

Az interjút Bárdi Nándor készítette

¹⁵ 2017-ig az MTA határon túli tevékenységének összefoglalását adja: *A nemzet mint tudományos közösség. Húszéves a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága 1996–2016*. Budapest: MTA MTK, 2017. https://real.mtak.hu/35052/1/MTA_mtk_2016_FCs_u.pdf

¹⁶ A Domus program eredményeiről: *DOMUS 25 A Magyar Tudományos Akadémia határon túli ösztöndíjprogramja*. Szerk. Kontra Miklós – Morvai Tünde, Budapest: MTA, 2023. https://mta.hu/data/cikkek/105/1059/cikk-105940/Domus25_online_v2.pdf

„Hallgattassék meg a másik fél is!”

Petar Miletić: *Nepokorena hrvatska gimnazija. Važnost hrvatske gimnazije u Rijeci za očuvanje nacionalnog identiteta.*

Zágráb: Hrvatska Povijest, 2024, 291 oldal

1881 tavaszán a fiumei képviselőtestület tagjai terjedelmes memorandumot intéztek a magyar országgyűléshez, amelyben városuk közjogi státuszának mielőbbi rendezését kérték. Az emlékirat az immár tizenkét éve fennálló provizórikus viszonyokat¹ elfogadhatatlannak minősítette, és a késlekedés súlyos következményeire, a horvát befolyás mind feltűnőbb térnyerésére figyelmeztetett. A városatyák ezért két konkrét követelést fogalmaztak meg. Először is azt, hogy a magyar országgyűlés törvényben mondja ki: Fiume megkérdőjelezhetetlenül és végérvényesen Magyarországhoz tartozik. Másodszor pedig azt, hogy a horvát hatóságokat és intézményeket mielőbb távolítsák el a városukból. Hiszen – érveltek felháborodottan – teljesen abszurd, hogy Fiume, egy magyar település adjon otthont a horvátországi Fiume vármegye székhelyének, és hogy ott a horvát gimnázium zavartalanul agitálhasson a magyar állam szupremáciája és a zömmel olasz ajkú városi tanács ellen.

Érvelésük nem nélkülözött minden alapot. A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján ugyanis a nem egészen 20 km²-es, multietnikus és többnyelvű Fiumének 1880-ban 44% olasz, 38,1% horvát, 10,4% szlovén, 4,3% német és 1,8% magyar anyanyelvű lakosa volt.² A számarányoknál beszédesebb volt az olasz kultúrdominancia hatása. Az olasz nyelv a lokális közigazgatás és a közélet valamennyi szegmensét átszötte, miközben az olasz kultúrkörhöz és az abból származó egzisztenciális érdekekhez kötődő uralmi elitcsoportok a horvátok egyre

* A szerző történész, az NKE Közép-Európa Kutatóintézet tudományos munkatársa. e-mail: Ordasi.Agnes@uni-nke.hu; ORCID: 0009-0006-2838-6920

¹ Az 1870. évi fiumei provizórium értelmében Fiume városa, kerülete és kikötője csak ideiglenes jelleggel került magyar közigazgatás alá. A legfelsőbb uralkodói elhatározás értelmében ugyanis hovatarozásukról a fiumei, a horvát és a magyar regnicoláris bizottságoknak egyhangúlag kellett döntenük.

² Fiume lakosságának anyanyelvi megoszlása a KSH adatai szerint (1910-ben az összes népesség; továbbá az összes évben az „illírek” és a „szlávok” beszámításával).

látványosabb és szervezettebb jelenlététől saját privilegizált pozíciójukat féltették. Magától értetődik, hogy szorongatott helyzetükben védelmet és támogatást a kelően távoli magyar kormánytól reméltek, amely – saját hatalmi, közgazdasági és nemzetépítő szándékainak határáig – késznek is mutatkozott felkarolni az olasz ajkú helyi elitek törekvéseit a rivális horvát nemzeti követelésekkel szemben.

A képviselőtestület és a magyar kormány közös fellépései ellenére Fiume közjogi és törvénykezési helyzete az I. világháború utánig megoldatlan maradt, ugyanakkor a horvát intézmények a századfordulóra valóban sorra eltűntek a városból. Éppen ezért nem meglepő, hogy sorsuk és a helyi társadalomra gyakorolt hatásuk egyelőre csak kevesek érdeklődését keltette fel. Örömteli tehát, hogy Petar Miletic *Nepokorena hrvatska gimnazija – Važnost hrvatske gimnazije u Rijeci za očuvanje nacionalnoga identiteta*³ című, 2024-ben megjelentetett monográfiájában az egykor Fiume városában működő horvát gimnázium történetének bemutatására vállalkozott.

A munka az intézménytörténetnél jóval többet nyújt. Ez annak köszönhető, hogy Miletic a csaknem 300 oldalas, képekkel és táblázatokkal ellátott, öt nagy tematikus egységre osztott monográfiájában a nagy történelmi kérdések felé fordul. Egyfelől kitér a nemzeti identitás megőrzésének eszközeire, a horvát nacionalizmus terjeszkedésének nehézségeire. Másfelől a kulturális és etnikai határok megtartásának feltételeire, illetve a horvát nyelv fejlődésének és használatának társadalmi és politikai dilemmáira. A szerző a gimnázium tevékenységén keresztül azt is ábrázolja, hogy az adott kontextusban mit is jelenthetett a hazaszeretet és a nemzeti lojalitás, a dinasztiahűség, valamint az opportunizmus.

Miletic érdeklődése az intézmény múltja iránt természetes, mivel nemcsak doktori disszertációját írta és védte meg a témában,⁴ de korábban maga is a gimnázium diákjai közé tartozott, jelenleg pedig ugyanott történelem és horvát nyelv szakos oktató. Bár ez a fajta érintettség a kötetet különösen személyessé és olvasóközelivé teszi, feltételezi Miletic érzelmi kötődését és elköteleződését, valamint bizonyos szintű elfogultságát alma matere és kenyéradó intézménye, illetve a horvát történetírás nemzeti központú narratívája felé. Kétségtelen, hogy Miletic számára a gimnázium horvát nemzetépítésben betöltött pozíciója és ténykedésének magaslatos mivolta a priori – és a legkevésbé sem hipotézis.

A szerző meggyőződéssel vallja ugyanis, hogy a 19. századi Fiume a különbözőségek, a kölcsönös megértés és tolerancia helyett a versengő nacionalizmusoknak adott színteret. Azaz élesen elhatárolja magát a jelenleg domináns, a multikulturális

³ A meghódítatlan horvát gimnázium. A fiumei horvát gimnázium jelentősége a nemzeti identitás megőrzése szempontjából.

⁴ Petar Miletic: *Uloga i značenje riječko-sušačke gimnazije u očuvanju hrvatskoga nacionalnoga identiteta u drugoj polovici 19. stoljeća*. Mentor: izv. prof. dr. sc. Andreja Sršen. Datum obrane: 25. ožujak 2024. https://www.fhs.unizg.hr/studiji/doktorski/obranjene_disertacije/kroatologija (Utolsó letöltés: 2025. október 23.)

értékeket és a viszonylag békés közös együttélést hangoztató nézetektől. Ezáltal a kötetben a szolidaritások, a nemzeti közömbösség vagy a szituatív identitás megnyilvánulási formáival szemben a konfliktusok és a rivalizálások kerülnek előtérbe.

A kötet szellemiségét és felfogását az is meghatározza, hogy Miletic erősen támaszkodott a horvát történetírás olyan klasszikusaira, mint Danilo Klen, Petar Strčić, Andrija Rački és Milivoj Čop, illetve a napjainkban is aktív Irvin Lukežić monográfiáira. A tekintélyes mennyiségű horvát nyelvű mű mellett szinte elenyésző az idegen nyelvű és a kurrens munkák hivatkozása. Példának okáért kimaradtak Giovanni Kobler és Fest Aladár korabeli olasz nyelvű írásai, illetve a kortárs Angela Ilić, Fried Ilona, S. Pallós Piroška, Pelles Tamás, Ivan Balta és Robin Okey, valamint Ante Cukrov és Manon Giron hasonló kérdéseket feldolgozó, gyakran idegen nyelven is elérhető publikációi.

Noha a szelekció, valamint a mára kissé elavult, feltűnően homogén szakirodalmi és elméleti háttér elgondolkodtató, Miletic gazdag latin, olasz, német és horvát nyelvű forrásbázisra építette kötetét. Kutatott az Első Sušaki Horvát Gimnázium Levéltárában és a Rijekai Állami Levéltárban, miközben szisztematikusan áttanulmányozta a korabeli olasz és horvát nyelvű sajtó híradásait, a különböző hatóságok jelentéseit, valamint az iskolák anyakönyveit és értesítőit. Mi több, elmélyült a Fran Kurelac, Ivan Kukuljević Sakcinski és Vjekoslav Klaić vagy Antun Mažuranić munkásságából készült forráskiadásokban is: ezeknek szellemisége az egész kötetten végighúzódik.

Miletic kötetének első nagy tematikus egységében a fiumei gimnázium felállításának körülményeit, történetének sorsfordulóit és a lokális társadalomban betöltött pozícióját ismerteti. Megtudható belőle, hogy az iskola alapjait 1627-ben a jezsuiták fektették le azért, hogy az Fiume, valamint Krajna, Isztria és a közeli horvát területek oktatási központja legyen. Arra is fény derül, hogy ennek érdekében II. Ferdinánd már 1630-ban gimnáziumi rangra emelte.

A hatosztályos iskolát eredetileg a belvárosi Szent Vitus katedrális keleti részén helyezték el. Bár ünnepélyes megnyitóján Ivan Krstitelj Agatić, a zengg–modrusi püspök a szentmisét horvátul tartotta meg – a tantestületben a rend 1773. évi felszámolását követően is akadtak délszláv anyanyelvűek –, egészen a 19. század második feléig latin volt az oktatás nyelve. Bizonyos szintű toleranciát kizárólag az olasz nyelv élvezett, ami miatt viszont egyre kevesebb horvát diák iratkozott be. Helyüket azok az Isztriából, Krajnából, Dalmáciából és az Itáliából származó tehetősebb „idegenek” töltötték be, akik képesek voltak megfizetni az oktatás és az egyéves latin nyelvű felkészítő tanfolyam költségeit. Magyarán a tanórák követéséhez szükséges nyelvi kompetenciákat megszerezni.

A horvát diákoknak az iskolából való elmaradása a 18. századi nemzeti ébredés megindulásával és a népi hagyományok, a kultúra iránti érdeklődés megnövekedésével mérséklődött, de az igazi fordulat csak 1848-ban érkezett el, amikor Fiume a horvát báni közigazgatás része lett. Miletic a rezsiváltás következményeit,

a gimnázium horvátosításának és elhorvátosodásának fázisait a második főegységben veszi sorra. Itt egyrészt azt tárgyalja, hogy a horvát nyelv milyen politikai események és jogi aktusok hatására válhatott 1849-ben a mindennapi ügyintézés és a jegyzőkönyvek nyelvévé a gimnáziumban. Másrészt azt elemzi, hogy miként váltotta fel a nép nyelve (narodni jezik)⁵ az addig kötelező, szélesebb spektrumú és a magyart is magában foglaló Studio Linguae Hungariae-t. Fejtegetései kapcsán Miletic arra a következtetésre jut, hogy kizárólag az olasz nyelvű városi tanács vonakodása és a tantestület óvatossága akadályozta meg azt, hogy a Lingua Nationalit rögtön az intézmény tanítási nyelvévé tegyék.

Az iskola horvátosítása nem ment egyszerűen. A szerző szerint ennek okai Alexander Bach osztrák belügyminiszter és a neoabszolútizmus németesítő intézkedéseiben lelhetők fel. Miletic ezért sorra veszi az oktatás nyelvével kapcsolatos rendeleteket, és bemutatja, hogy a birodalmi preferenciák miként írták felül a helyi igényeket. Vagyis, míg az 1851–1852. évi tanévben a németet (az olasszal együtt) csak választható tantárgyként hirdették meg, 1854-ben már hivatalosan is a német volt a gimnázium tannyelve. A reformokra különösen rossz fényt vetett, hogy azokkal párhuzamosan a horvát (narodni, egyes években ilirski jezik) nyelvet fokozatosan háttérbe szorították. Eleinte csak kötelező jellegét veszítette el és „relatív-obligat” tárgyként oktatták, majd 1856-tól már csak a felsőbb évfolyamokban, egyszerű tanfolyamként indították.

Ez a szerző szerint áldatlan állapot csupán 1860-ban, a neoabszolútizmus bukásával és a Habsburg Birodalom államjogi rendezését célzó októberi diplomával változott meg. Kihívások azonban ezután is jócskán akadtak. Bár a horvát–szlávön szabor képviselői egyetértettek abban, hogy Horvát-, Szlávön- és Dalmátország hivatalos nyelve csakis a nép nyelve lehet, komoly dilemmákat okozott annak meghatározása és hivatalos elnevezése. Az alternatívák közt a horvát–szlávön–szerb, a horvát–szerb, a horvát, a szerb, a jugoszláv, a szlávön, a népi is felmerült. A vita 1863-ban dőlt el, amit Ivan Mažuranić horvát udvari kancellár levélben tudtattott Josip Šokčević horvát bánnal. Ennek eredményeképpen a horvát lett az állam, valamint az oktatás hivatalos nyelve, amit a fiumei horvát gimnáziumban is szinte azonnal bevezettek. Jólehet, ekkor a standardizált horvát nyelv még nem is létezett, amit jelez, hogy a helyi diákok főleg az olasz és a horvát nyelv (fiumano, illetve čakavski) dialektusaiban, a más térségből származók pedig a saját nyelvjárásukban beszéltek.

Miletic munkája a harmadik fő tematikai egységét a horvát nemzeti szellemű nevelés és a hazafias célokat szolgáló oktatás jelentősége, továbbá az identitásörzés módszerei és eszközei ismertetésének szenteli. A horvát történetírás klasszikus téziseit megismételve vázolja fel, hogy miként vált a 15. és 16. században még horvát etnikumú, többnyire szláv nyelvű liturgiát követő és leginkább a čakavskit

⁵ A szerző szerint ezen horvátot értettek.

beszélő, a glagolita írásmódot használó városban az olasz kultúra dominánssá. Itt mindenképp a Földközi-tengeren megélnékül tengerészet és kereskedelem következményeit sorolja fel, de felemlegeti az Appenini-félszigetről egyre nagyobb számban érkezők arányát, valamint az anyanyelvi oktatás hiányát is. Arra az álláspontra helyezkedik, hogy a jezsuiták egyébként üdvös iskolaalapítása is nagyban segítette a város elolaszosodását, az elidegenedés tendenciáját pedig csak a 18. század végén mind aktívabbá váló horvát nemzetébresztők tevékenysége, majd az európai forradalmak vívmányai akasztották meg.

A szerző úgy véli, hogy a horvát nemzeté válás folyamatában a politikailag kedvező, támogató környezet elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a gimnázium oktatói immár nyilvánosan és a tanórákon is kifejezzék nemzeti érzéseiket. Ezért nyomon követi, hogy a birodalmi, az országos és a helyi politikai kurzusok váltakozásával hogyan módosult az oktatott tárgyak listája, a horvát nyelvoktatás intenzitása, valamint a horvátórák tananyagának és tankönyveinek tartalmi összeállítás. E tekintetben nemcsak arra hívja fel a figyelmet, hogy – miként bárhol máshol – a hazaszeretet és a nemzeti érzület átplántálásnak leginkább a (horvát) anyanyelv-, a történelem- és a földrajzórák kedveztek, de nem feledkeznek meg a gimnázium olvasóterméről sem, ami szerinte a horvát nemzeti szellem és az identitásépítés egyik kohójaként működött ezekben az évtizedekben.

Miletic még ennél is lényegesebb szerepet tulajdonít a gimnázium tanárainak, akiket a horvát nemzeti identitás megőrzésének kulcsfiguráiként, a horvát nemzeti értékek első számú közvetítőiként mutat be. Noha megállapítását ez alkalommal sem köti a témát érintő absztraktabb elméleti szakirodalomhoz, saját empirikus kutatásaival meggyőzően bizonyítja, hogy az iskola horvát (délszláv) identitású oktatói éppúgy a horvát nyelvű lakosság egyik „erős szerkezetének” bizonyultak, mint a magyaroknak a magyar, az olasz nyelvű közösségnek pedig az olasz identitással szimpatizáló oktatók. Tehát olyan meghatározó társadalmi pozícióval rendelkező szellemi, politikai és kulturális eredményeket felmutató normaközvetítő aktoroknak látja őket, akik az ifjabb generáció és közvetlen környezetük számára követendő mintákat nyújtottak, és a lokális társadalom egyes csoportjait nemzeti alapon közösséggé alakították. Miletic ezért nagy tisztelettel szól a gimnáziumban oktató Fran Kurelacról, Vinko Pacelről, Vinko Antićról, Tadija Smičiklasról, a horvát nyelv, irodalom és történelem tanáraitól, valamint a szlovén nemzeti mozgalomban szintén részt vevő Janez Trdináról, és természetesen az intézmény egykori igazgatójáról, Antun Mažuranićról.

A gimnázium, illetve a tanárok nemzetépítő törekvései a mindenkori hatalmak figyelmét is felkeltették, hiszen megélnékül aktivitásuk és egyre látványosabb mozgalmuk válaszokat igényelt. Ezzel a meglehetősen összetett és megkerülhetetlen témával a szerző kötetének negyedik fő egységében foglalkozik, ami által a gimnázium működése és jelentősége birodalmi, regionális és helyi szinten is kontextualizálódik. A fókusz azonban megkérdőjelezhetetlenül ez utóbbira esik;

a hatalmat pedig – lévén főleg a 19. század második feléről van szó – leginkább a városi térbe behatoló magyar állam jelenti.

A szerző vélekedése magyar szempontból nyilván nem túl kedvező, mégis izgalmas, hogy a horvátok hogyan élték meg a magyar állam terjeszkedési folyamatának egyes szakaszait, és hogyan viszonyultak a változásokhoz. Ezt az expanziót mindenekelőtt a magyar nyelvtanítás és -tanulás helyzetén és a fiumeiek ahhoz való hozzáállásán keresztül ragadja meg. Ezzel kapcsolatban nem is késlekedik leszögezni, hogy a magyar nyelv sosem vált a gimnázium tannyelvévé, ráadásul az intézményben a magyar nyelvoktatás nem is örvendett nagy népszerűségnek. A tanrendbe 1789-ben kizárólag uralkodói rendeletre vették fel *Lingua Hungarica* néven, és kizárólag fakultatív lehetőségként számoltak vele. A szerző szerint a lakosság érdeklődéséről sokat elárul, hogy a magyarnyelv-tanárnak latinul, olaszul és horvátul is tudnia kellett, és az, hogy egyes években a kurzusára egyetlen diák sem iratkozott be. Ezen segítő, bár a magyar törvényhozás 1833-ban az osztrák területről származókön kívül a magyar nyelvet minden diák számára kötelezővé tette, Fiume 1848. évi Horvátországhoz csatolásával a magyar nyelv végérvényesen kikerült a gimnáziumban oktatott tárgyak közül.

Miletic, utalva könyvének címére, megállapítja, hogy a gimnáziumot a nyelvkérdésben még az 1868. évi, vitatott körülmények közt létrejövő horvát–magyar kiegyezés, illetve az 1870. évi fiumei provizórium sem ingatta meg. Már csak azért sem, mert míg Fiume városa, kerülete és kikötője ideiglenes jelleggel, *corpus separatum*ként⁶ ismét magyar közigazgatás alá került, addig a gimnázium (mint intézmény) felett ekkortól csakis a horvát–szlávón kormány és a szábor hatalma érvényesült. Igaz, mindez a volt jezsuita szemináriumból, konventből és kollégiumból álló, a horvát gimnáziumot is befogadó épületkomplexumot nem érintette, így azokat változatlanul Fiume városa kezelte, ami számos konfliktus előidézője lett.⁷

A magyar hatalom elutasítása máskülönben az intézmény operatív tevékenységében és adminisztrációs fogalomhasználatában is leképeződött. Példának okáért az iskolai értesítőkben, anyakönyvekben és statisztikai kimutatásokban a rezsiváltás tényét igyekeztek negligálni. A magyar szupremáciára utaló kifejezéseket vagy mellőzték, vagy azokat a semlegesebb konnotációt maga után vonó fogalommal cserélték fel. Például Fiumét a „Rěka”, „Rieka”, „Rijeka” megnevezésekkel helyettesítve továbbra is Horvátország integráns részeként tüntették fel. Ezenkívül szintén bevett gyakorlat volt, hogy a diákok származásánál csak a születési helyet (*rodno mjesto*) adták meg, vagy az országot jelölő (*domovina*) rubrika kitöltésétől eltekintettek, esetleg a „haza” (*zavičaj*) szó használatát a letelepedésről vagy a korábbi tanulmányokról szóló információk közlésével kerülték el.

⁶ Különálló csatolt rész.

⁷ Az ingatlanok felett a városi tanács 1826-tól kezdve rendelkezett.

Miletic nagyon helyesen felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar uralommal szembeni idegenkedést és a horvát báni hatalomhoz való ragaszkodást a horvát attribútumok kidomborítása is érzékeltette. A külsőségekben megnyilvánuló horvátosítás és a horvát jelleg kiemelésének szükségességét a központosító magyar kormány és az egyre türelmetlenebb városvezetés elleni önvédelmi reflexióként magyarázza. Hiszen az 1890-es évekre a magyar állami és az olasz nyelvű városi oktatási hálózat is olyannyira kibővült, hogy az már a legrégebbi fiumei gimnázium létezését veszélyeztette.

Éppen ezért az 1892–1893. tanévtől a gimnázium hivatalos neve „Kraljevska velika gimnazija u Rijeci”-ről „Kraljevska hrvatska velika gimnazija u Rijeci”-re változott, 1896-ban pedig „Kraljevska velika gimnazija u Sušaku”-ra módosult, majd az 1899/1900-as tanévtől kezdve a „Kraljevska velika gimnazija u Sušaku (kraj Senjske Rijeke)” megnevezés szerepelt a kiadványaikon. Miletic ez utóbbi kapcsán gyorsan hozzá is teszi, hogy természetesen Fiume közigazgatásilag sosem tartozott a senji körzethez. Mégis, mivel a városban és környékén felekezetiileg a zengg–modrusi püspökség joghatósága érvényesült, ezért a gimnázium vezetői előszeretettel használták fel horvát identitásuk, valamint a báni hatalommal való lojalitásuk ily formában való kidomborításához.

Miletic a magyar államnál pozitívabb képet fest a Habsburg Birodalomról és az uralkodóról. Kiemeli, hogy noha a gimnázium tanárai elutasították a magyar állam uralmát, és felettébb kritikusan viszonyultak az aktuális hatalmi rezsimet kiszolgálóknak, olasz ajkú városvezető elitcsoportokhoz, még a legnehezebb helyzetekben is hűségesek maradtak a dinasztiahoz. Vagyis – így a szerző – nem igazak azok a vádak, amelyek a korszakban államellenességgel gyanúsították őket. Az intézmény oktatói ugyanis pusztán országuk (Horvát–Szlavónország) területi integritását védtek, aminek jövőjét (többnyire) a Habsburg Monarchián belül képzelték el. Kritikájukat ezért csakis a dualisztikus berendezkedés ellen és a birodalom hatalmi struktúrájának átalakítása érdekében fogalmazták meg.

A szerző a kötet ötödik nagy tematikus egységében a horvát szellemű nevelés és oktatás eredményeit és következményeit tárgyalja, ám a fejezet fő témája nem a lexikális vagy a kulturális tudás átadása, hanem az intézmény tanárainak és diákjainak társadalmi és politikai integráltsága és aktivitása. Miletic tehát egyfelől hangsúlyozza, hogy a gimnázium egy közös tudásbázis elsajátításán kívül kifejezetten hozzájárult a diákok világméretű és értékrendjének formálódásához. Másfelől megállapítja, hogy az intézmény kedvező feltételeket teremtett egy szer-teágazó ismeretségen nyugvó információs kapcsolatrendszer kialakításához, ami később az anyanyelvi oktatással és a nemzeti szellem megerősödésével magasabb szintre lépett.

Miletic ebben a szakaszban informatív, könnyen áttekinthető táblázatokat is közöl a gimnáziumba beiratkozott diákok származási helyéről és területi rekrutációs táboráról, illetve sorra veszi az intézmény azon tanulóit, akik később felelős

társadalmi és politikai pozícióba jutva a horvát nemzetépítés kulcsfiguráivá léptek elő. Elsősorban Janez Trdina és Fran Kurelac megkérdőjelezhetetlen hatását emlegeti fel, akik nemcsak egyszerűen felkarolták diákjaikat, de folyamatosan aktív közéleti szerepvállalásra is ösztönözték őket. Többek közt ez példázza Fran Pilepić ügyvéd és Ivan Dežman orvos karrierje, akik tanulmányaik mellett a horvát nemzeti irodalom elismert alkotói, illetve a szábor képviselői lettek.

A fejezetből az is megtudható, hogy Franjo Rački, a széles körben ismert történetíró és az 1871. évi Habsburg-ellenes felkelést szító Eugen Kvaternik diákévei egy részét ugyancsak a gimnázium falai között töltötték. Sőt, a fiumei városi életben jelentős közszerepet vivő idősebb Erazmo Barčić és azonos nevű fia, valamint Antun Mažuranić és az 1873 és 1880 között horvát báni méltóságot viselő Ivan Mažuranić is tanult ott. A bemutatott diákok közül a legérdekesebb pályáiv talán Ivan Fiaminé, Fiume vármegyei apátplébános és Fiume városánaktartománygyűlési képviselőjé, de az isztriai területek elolaszosodása ellen harcoló, Juraj Dobrila horvát katolikus pap támogatását élvező Matko Laginja,⁸ Matko Mandić,⁹ Vjekoslav Spinčić¹⁰ alkotta „isztriai hármas” (istarski trolist) nemzetépítő munkássága szintén számos gondolatot ébreszt.

Miletik tekintélyes mennyiségű példát hoz a horvát tanárok és gimnazisták és a fennálló városi és állami hatalmak nem ritkán szimbolikusan és fizikailag is testet öltő összetűzéseire. Felidézi Ferenc József 1891. évi fiumei látogatását, amelynek során Ernest Kante, a gimnázium egyik tanára diákjait „*Živio!*” és „*Živio naša Rieka, naša hrvatska Rieka*”¹¹ kiáltások ordítására biztatta. Továbbá beszámol arról, hogy ifjabb Erazmo Barčić Zrínyi Péter (Petar IV. Zrinski) horvát bán és Frangepán Ferenc (Fran Krsto Frankapan) 1671. évi kivégzésére emlékezve minden év áprilisában zarándoklatot szervezett a közeli Trsatra,¹² hogy a Habsburg-hatalommal szembeni fenntartásait hangoztassa a diáktársai körében.

A fejezet ezen részében kerül sor a horvát, illetve az olasz és magyar ajkú diákok 1896. évi utcai harcainak taglalására, illetve a horvát tanulók gyűjtőmozgalmának tárgyalására is. Utóbbit Ante Starčević, a Horvát Jogpárt alapítója zágrábi házának felépítésére indították el, ami egész Magyarországon hatalmas közfelháborodást keltett. Az ügynek külön pikantériát kölcsönözött, hogy Josip Marinić és Gjuro Bačić mellett a jótékonykodók közt volt az akkor még csak 17 éves Antun

⁸ Isztriai születésű horvát ügyvéd és politikus, a helyi Horvát Jogpárt egyik vezéregyénisége. Kastav polgármestere, „Isztria atyja”, az isztriai tartománygyűlés, illetve az Osztrák Birodalmi Tanács képviselője.

⁹ Isztriai születésű horvát pap és nemzeti politikus. Az isztriai tartománygyűlés, illetve az Osztrák Birodalmi Tanács képviselője, a trieszti székhelyű *Naša sloga* sajtóorgánium társszerkesztője, illetve a *Balkan* nevű lap alapítója, a helyi Horvát Jogpárt egyik vezéregyénisége.

¹⁰ Isztriai születésű horvát politikus, a helyi Horvát Jogpárt egyik vezéregyénisége. Az isztriai tartománygyűlés, illetve az Osztrák Birodalmi Tanács képviselője.

¹¹ „Éljen! Éljen a mi Rijekánk, a mi horvát Rijekánk!”

¹² Olaszul Tersatto. A horvátországi Sušakhoz tartozó városrész, ahol a Frangepánok vára áll.

Vio is, aki később – miként más forrásokból ismeretes – horvát családi háttere és neveltetése ellenére 1911-ben a magyar kormány támogatójaként Fiume magyar országgyűlési képviselője, majd az olasz nyelv és kultúra, illetve a város autonómiájának védelmezőjeként 1915-ben podestà (polgármester) lett, és aki az I. világháború után sindacoként (polgármester) már az olasz államra esküdt fel.

A jelzett viszálykodások és gyakran tettelegességgig fajuló konfrontációk ismeretében aligha meglepő, hogy a fiumei olasz ajkú városvezetés és a magyar államhatalom egyre határozottabb lépéseket tett a horvát nacionalizmus melegágyának tartott intézmény ellehetetlenítésére. Az olasz nyelvű *La Bilancia* már 1867. évi megalapításától kiterjedt sajtókampányt folytatott ellene, a városi tanács pedig az 1870-es évektől feliratokban követelte a gimnázium mielőbbi kiutasítását.

A városatyák a bevezetőben említett memorandumot nem véletlenül 1881-ben fogalmazták meg.¹³ Tudniillik a város és az állam közötti megegyezés értelmében ebben az évben nyitotta meg kapuit a magyar királyi főgimnázium az egykori jezsuita szeminárium, azaz a horvát gimnázium melletti épületében.¹⁴ Sőt, a város által oly régóta óhajtott olasz tannyelvű, de ugyancsak államinak nyilvánított kereskedelmi iskolát pontosan a kollégiumban, tehát az időközben elhurcolkodásra szólított horvát tanintézet termeiben helyezték el. Az, hogy a fiumei magyar oktatási rendszer ékkövének tartott főgimnázium a horvát és városi befolyástól „megszabadított” ingatlanba költözhetett, inkább presztízsértékű szimbolikus lépés volt, nem gyakorlati megfontolások indokolhatták. Ezt igazolja, hogy a magyar gimnázium még akkor sem kapott új épületet, amikor már mindenki evidenciaként kezelte, hogy az 17. századván épült és már lepusztult ingatlan a legkevésbé sem felel meg a kor követelményeinek.

Nem így történt a horvát gimnázium esetében, amelynek az 1881/1882. évi tanévet a város és egyben a horvát határ szélén, az úgynevezett Holt-csatorna¹⁵ partján található emeletes Adamich-házban kellett megkezdenie. Annak ellenére, hogy a költözést a helyi horvát lakosság is vegyes érzelmekkel fogadta, Miletic az utókor szemszögéből ezt jóval pozitívabban ítéli meg. Szerinte az elszenvedett presztízsvesztés dacára az ingatlanok a horvát kormány segítségével való megszerzése és a költözés inkább új fejezetet nyitott az intézmény életében. A világos, tágas termekkel és nagy ablakokkal ellátott modern épület ugyanis sokkal alkalmasabbnak

¹³ Az okok közt a Fiume hovatartozását eldönteni hivatott horvát, magyar és fiumei regnicoláris bizottságok ismételt összeüléseinek előkészületei, valamint a horvát szabor újabb állásfoglalásai is szerepet játszottak.

¹⁴ Megalapítása óta a horvát gimnázium elhelyezkedése több alkalommal változott, de mindig az egykori jezsuita negyed integráns részét képezte. A 17. végére elkészült gimnáziumi épületet a 19. század első felében eleinte fogházként, majd katonai transzportházként használták, később pedig laktanya lett belőle. Az oktatást a 19. század közepén ezért a rend kollégiumába helyezték át, ahol 1881-ig működött.

¹⁵ Fiumara-csatorna vagy Mrtvi-kanal. A csatornásítás előtt az 1840-es években a Fiumét és Sušakot elválasztó határfolyóként és egyben horvát–magyar országhatárként funkcionált.

bizonyult az oktatás céljaira, ami hamarosan a diákok számarányának növekedését, valamint a tanrend bővülését is maga után vonta.

Az idill mégsem tartott sokáig. Az 1880-as évek végén a horvát nemzeti mozgalom fokozott intenzitása miatt a városi tanács már határozottan az intézmény megszüntetését követelte az épület túlszűfoltóságára és nagyfokú amortizálódására hivatkozva. E ponton hiányérzetet kelt, hogy Miletic a hatalom általános természetének vizsgálatára nem tér ki. Nem számol tehát azzal, hogy sem a magyar, sem a városi hatóságok nem teheték meg, hogy a horvát nemzeti mozgalom egyik tűzfészkeként funkcionáló és egyben szimbólumává váló gimnázium tagjainak nacionalista szervezkedéseit tolerálják, mivel azzal saját hatalmi állásukat kérdőjelezték volna meg. Nem részletezi azt sem, hogy a magyar állam fizikai és hatalmi térben végbemenő térfoglalása a fiumei olasz nyelvű eliteknek sem tetszett, mivel az újabb állami térnyerésben ők saját autonómiájuk veszélyeztetését vélték felismerni. Magyarán a fiumei olasz ajkúak és az állami hatalom közötti viszony sem volt konfliktusmentes.

Az uralkodó 1891. évi látogatása alatt kitört botrány tapasztalataiból okulva a magyar kormány a horvát felet végül az intézmény azonnali elköltöztetésére szólította fel. A szerző kissé kárörvendve állapítja meg, hogy a magyarok eredetileg Fiume-Modrus vármegye¹⁶ központjába, a viszonylag távoli Ogulinba akarták „száműzni” a gimnáziumot, azonban törekvéseik kudarcot vallottak. Ez egyrészt Hinko Bačićnak, a szomszédos Sušak polgármesterének volt köszönhető, aki saját birtokából egy kitűnő adottságú, tengerre néző hatalmas telket ajánlott fel az iskolának. Másrészt Izidor Kršnjavnak, a zágrábi közoktatási osztályfőnöknek, aki a horvát bántól és kormánytól tekintélyes támogatást szerzett az építkezésekhez.

Miletic ezen a ponton büszkén jegyzi meg, hogy a lipcsei, de Zágrábban igen népszerű Ludwig és Hülssner cég impozáns tervei még Batthyány Lajos fiumei kormányzót is aggodalommal töltötték el, mivel attól tartott, hogy a horvát pénzből és területen épülő objektum csorbítja az államhatalmat reprezentálni hivatott (még szintén épülő) új kormányzói palotájának fényét és tekintélyét. A nacionalizmusok versengésének és a történelem alakulásának egyik sajátos eredményeként könyvelhető el, hogy mindkét épület 1896-ra készült el. Ám a horvát historikus stílusú ingatlan azóta is a horvát kultúra és identitás ápolásának egyik elsődleges, magas színvonalú oktatási intézményének fellekvára, míg a Hauszmann Alajos által tervezett egykori kormányzói palota már évtizedek óta a rijekai Horvát Tengerparti Tengerészeti és Történeti Múzeum otthona.

Összességében elmondható, hogy Petar Miletic monográfiájában egy igazán izgalmas, kevésbé kutatott és a közös birodalom egészét érintő igen fontos témát dolgozott fel. Ügyesen megválasztott példáival és a kötetben szereplő horvát

¹⁶ A Határörvidék felszámolását követően 1886 és 1922 között Horvát-Szlavónország egyik közigazgatási területe.

nemzetépítők bemutatásával számottevően hozzájárul a város történetének mélyebb megértéséhez, valamint a fiumei társadalmi, politikai viszonyok és összefonódások áttekinthetőségéhez. Ugyanakkor kétségtelen, hogy az idegen nyelvű, illetve a kurrens szakirodalom felhasználása a kötetet még teljesebbé tette, miközben a szerzőt is további szempontok megismerésére és további releváns kérdések felvetésére ösztönözhetette volna. Már csak azért is, mert magyar részről a „Nepokorena hrvatska gimnazija” egyik legfőbb tanulsága éppen az, hogy mindig érdemes meghallgatni, megismerni és megérteni a másik felet.

SZEIBERT-ERDŐS ANDRÁS*

A zsidóság „szabályozott” és „szabad” kirablása

Kosztó Gyula: *A holokauszti Kárpátalján. A zsidóság kifosztása és vagyonának sorsa 1944-ben*. Budapest: Erőszakkutató Intézet, 2024. 286 oldal

Kosztó Gyula, az Erőszakkutató Intézet tudományos munkatársa és az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárának levéltárosa újabb könyvvel jelentkezett a Kárpátalját sújtó 20. századi erőszak tárgykörében. A holokauszti 80. évfordulójára elkészítette a kárpátaljai zsidóság deportálásának és kifosztásának történetéről szóló munkát, amely 1944 márciusa és októbere között, Magyarország német megszállásától a térség szovjet megszállásáig dolgozza fel az eseményeket. Mint azt az alcím is mutatja, Kosztó könyve jóval többről szól, mint maga a deportálás. Bemutatja ugyanis azt a megrendítő szenttelenséget is, amellyel a Sztójay-kormány rendelkezett a halálba küldött magyar állampolgárok „elhagyott” vagyona felett, s mindazokat a konkrét információkat, amelyeket a legszerényebb mai átszámítás szerint is dollármilliókban (és forintmilliárdokban) mérhető vagyon sorsáról tudni lehet. A szerző könyve legfontosabb állításait külön cikkben is összefoglalta az Újkor.hu olvasóinak.¹

Holokausztirodalmat nemigen lehet mélységes elszörnyedés nélkül olvasni és – muszáj előrebozsátanom – Kosztó könyve sem kivétel ez alól. Az igazi borzalmat pedig ebben a kötetben az eljárás bürokratikussága váltja ki az olvasóban, a halálra szánt (és több mint 90%-ban meg is gyilkolt) kárpátaljai zsidóság vagyonát nagyjából úgy kezelte a kollaboráns magyar államapparátus, ahogyan manapság a parkolási bírságokat szokás.

Kosztó a kárpátaljai holokausztra vonatkozó kutatásait Ukrajnában, a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegén alapozta meg. A teljesség

A szerző az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola doktorjelöltje, az Erőszakkutató Intézet tudományos munkatársa. e-mail: szeibert-erdos@eroszakkutatas.hu ORCID: 0000-0002-6217-5928

¹ Kosztó Gyula: „*A zsidók félve néznek körül akkor is, ha egymás között beszélgetünk*” – *A holokauszti Kárpátalján (1944)*. Újkor.hu (<https://ujkor.hu/content/a-holokauszti-karpataljan-1944>) (Utolsó letöltés: 2025. november 15.)

igényével dolgozott; évek szisztematikus, hangyaszorgalmú kutatómunkájával átnézte a KTÁL minden egyes 1944-ben képződött dokumentumát. A levéltárügy berkeiben kevésbé járatosak számára alig felfogható erőfeszítést tovább tetézte, hogy az iratpusztulás és a rendezetlenség miatt ezeket az iratokat (a Ságvári Ágnes által az 1990-es években folytatott gyűjtést leszámítva) Kosztyó nem „kulcsra készen” kapta. Amit véghez vitt, az tulajdonképpen két, egymásra épülő munkafolyamat teljesítése: először kikutatta magukat a forrásokat, amelyekkel egyáltalán dolgozhat, majd feldolgozta azokat a legutolsó bekezdésig. Munkáját a felsőbb igazgatási szervek (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára), a Kárpátalján átvonuló magyar honvédek és honvéd seregtestek iratainak (Hadtörténelmi Levéltár), valamint egodokumentumok (amelyek közül kiemeli R. Vozáry Aladárnak a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában található hagyatékát) feldolgozásával tette teljessé.

Ahogy a Magyarországi Tanácsköztársaság kárpátaljai napjairól szóló munka esetében², itt is megemlíti a szerző, milyen fontos információk maradhattak ki könyvéből az iratanyag egy részének hozzáférhetetlensége, másik részének pedig az elpusztulása miatt. A legfontosabb ezzel kapcsolatban, hogy Kárpátalja négy történelmi vármegyéjéből (Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung) mindössze utóbbi kettőnek a fő- és alispáni anyagai maradtak meg, illetve kutathatóak szabadon.

Historiográfiai előzmények tekintetében Kosztyó a szovjet korszak holokausztörténeti elhallgatásainak, ferdtéseinek bemutatása után részletesen ismerteti, méltatja, illetve kritizálja a magyar és a nemzetközi történeti irodalom teljesítményét. Összességében arra a következtetésre jut, hogy kutatásának a gettósítást és deportálást illetően is van mondanivalója, mivel a KTÁL-ba nagyon kevés holokausztkutató látogatott el (név szerint Raz Segal³ és Veszprémy László Bernát⁴ tették ezt meg), és ők sem átfogó jelleggel vizsgálták az iratokat. Ami pedig a zsidók vagyonának a sorsát illeti, Kádár Gábor és Vági Zoltán alapos könyve⁵ a magyarországi levéltári forrásokon alapszik, és Kárpátaljával tulajdonképpen egyáltalán nem foglalkozik.

A könyv a fent említetteknek megfelelően két nagy, megközelítőleg egyforma terjedelmű egységre tagolódik. Az első *A zsidók összegyűjtése és deportálása Kárpátalján* címet viseli, és a gettósításokat, a deportálásokat, valamint a holokauszt közvetlen, azonnal észlelhető következményeit ismerteti. A második nagy egység *A zsidó vagyon sorsa* címet kapta, s itt a szerző minden értékre kitér, amelyről

² Kosztyó Gyula: *A Tanácsköztársaság Kárpátalján*. Budapest: Erőszakkutató Intézet, 2023.

³ Raz Segal: *Genocide in the Carpathians War, Social Breakdown, and Mass Violence, 1914–1945*. Stanford: Stanford University Press, 2016.

⁴ Veszprémy László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2019.

⁵ Kádár Gábor – Vági Zoltán: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2005.

csak forrásai alapján tudomással bír, az ingóságoktól a lakásokon át a boltokig és a haszonállatokig.

A könyv *A zsidók összegyűjtése és deportálása Kárpátalján* című fele részlete-
sen bemutatja a tömeggyilkosságokig vezető utat. Egy hónap sem telt el Magyaror-
szág 1944. márciusi német megszállásától fogva, s megkezdődött a zsidók gettókba
és táborokba történő összegyűjtése. (A korabeli magyar közigazgatásban a „gettó”
a zsidók által lakott városrészt, a „tábor” az ipari- vagy raktárterületen kialakít-
ott gyűjtőhelyeket jelentette – funkciójukban ugyanakkor érdemi különbség nem
volt.) A német jelenlét nem lett volna elegendő az intézkedések végrehajtásához,
a „munkát” döntően a magyar közigazgatás és rendvédelem végezte el, a német
féllel való érdemi konfrontáció bármi jele nélkül.

Az agresszív, uszító sajtókampánnyal is „megtámogatott” intézkedés faluról
falura eltért apró részleteiben, de amennyiben adminisztratív fennakadások nem
hátráltatták a közigazgatást és a karhatalmat, mindenütt alapvetően ugyanazzal
a gyorsasággal és könyörtelenséggel zajlott. Az olvasó az 58. oldalon táblázatos
formában is találkozhat a holokauszt „adminisztratív borzalmával”: valószínűleg
a szakmai körökön kívül nem köztudomású, de az „árja” alkalmazottak napidíjra
voltak jogosultak a gettósításban betöltött szerepükért. A zsidók megmotozását,
értékeik elvételét végző ungváriak napi 30 pengőt – a kárpátaljai napszámber négy-
ötszörösét, a teljes egyhetes folyamat alatt pedig fél havi fizetést – is megkereshet-
tek az alávaló munkával.

A gettósítás nemcsak irgalmat, de kivételeket sem ismert: a tífuszos betegek
vagy a fontos üzemek szakképzett foglalkoztatottjai csak szigorúan a praktikus-
ságot szem előtt tartva nyerhettek egy kis időt, sosem többet, mint néhány he-
tet. A csendörök három újabb hét leforgása alatt a túlsúfolt és ellátatlan városi
gettókba tereltek Kárpátalja százezres zsidó lakosságát. A folyamatot a zsidóság
állandó sajtóbeli dehumanizálása, valamint a rohamtempóval is elégedetlen Endre
László belügyi államtitkár hisztérikus kifakadásai kísérték. A gettók és táborok el-
látásának kérdése, higiénijára viszont ekkoriban még aktívan foglalkoztatta a városi
igazgatást – Kosztyó ebből arra következtet, hogy 1944 májusának elején a helyi
közigazgatás még nem tudott a deportálással kapcsolatos tervekről.

A gettósítás folyamatának erőszakos kísérőjelenségeiről a saját szavaim helyett
inkább szó szerint idézek a könyvből: *„Az összegyűjtés és a gettóban töltött hetek
idején a zsidó lakosságot rengeteg lelki megaláztatás, méltánytalanság, erőszak és
testi bántalmazás érte. A túlélők megszámlálhatatlanul sok esetet említenek, ame-
lyeket az összegyűjtést végző, a kíséretet ellátó és a gettót kívülről őrző magyar
csendőrség és rendőrség, valamint a német véderő, a Gestapo és az SS egységei
követtek el.”* (86.)

A zsidók azonban türelemmel viselték a megaláztatásokat, a rossz higiéniai vi-
szonyokat, valamint a szegényes, sokszor éhezéssel egyenértékű ellátást – abban
bíztak ugyanis, hogy legalább az életük megmarad. Több túlélő visszaemlékezett

a „németországi munkáról” történő pletykákra (a deportálás a német hivatalosság részéről később valóban a hazug „német munkásáttelepítés” frázis hangoztatásával történt), de a szóbeszéd legalább ennyiszor magyarországi munkavégzésről szólt. Megay László ungvári polgármester személyében azonban a kárpátaljai közigazgatásban olyan személy is volt, aki már akkor reménykedett a zsidók deportálásában (sőt, kérte is Jaross belügyminisztertől az ungvári zsidók elszállítását!), amikor erről direkt ismeretei még nem lehettek. Megay már korábban is „kitűnt” zsidóellenes könyörtelenségével – aligha kell részletezni 1944 kontextusában ennek a kijelentésnek az erejét.

A május elején még nem ismert deportálási tervekből május végére a kárpátaljai zsidóság tömeges haláltáborba küldése lett. 1944-et követően a zsidóság a lakosságnak már csak 0,1%-át tette ki a régióban, szemben az 1941-es 14%-kal. A többnyire magyar ajkú és érzelmű zsidók deportálásáról egy csendőrtiszt úgy írt: *„a zsidókkal kihalt a magyar szó Huszton, Munkácson és Ungvárott. Csak elvétve hallottunk a civil lakosság között magyar beszédet.”*

A demográfiai makrostatisztikák a Sztójay-kormányt nem izgatták, viszont az ellátási problémák őket is érintették – a kárpátaljai kereskedők abszolút többsége zsidó volt, így gyakorlatilag már a gettósítás előkészületeitől kezdve közellátási és pénzügyi problémák sújtották a terület lakosságát. Ungvár városában a zsidók deportálását sürgető Megay azt volt kénytelen észrevenni, hogy zsidó polgárai elveszejtésével a város az adóbevételei nagyjából felét elvesztette, és a csőd szélén táncol. Megszűnt az ipari üzemek és üzletek harmada, az egész területről eltűnt az ásványvíz és a jég. Kárpátalja korábban is gyenge orvosi-közegészségügyi viszonyai meredeken romlottak az orvosok nagy részének eltűnésével. A kormánypárti újságok (ellenzéki lap a német megszállás után már nem működhetett) kötelező optimizmusával éles ellentétben álltak a bosszankodó olvasói levelek.

A zsidó vagyon sorsa című része a könyvnek azt mutatja be, hogyan ment végbe a jogfosztással és a deportálással párhuzamosan a zsidóság kifosztása is, s mi lett ezeknek a vagyonoknak a sorsa. A deportáltak vagyonának kezelése a kezdeti fejetlenséget követően a pénzügyminisztériumra hárult, bár már ekkor is látszott, hogy a gazdátlanul maradt ingatlanok fosztogatása, illetve az oda történő katonai beszállásolások miatt az értékek teljes körű megőrzése, illetve felhasználása lehetetlen. Országos szinten 1944 júliusától fogva Turvölgyi Albert kormánybiztos felelt a „zsidó vagyontárgyakért”, a hadművelleti területté nyilvánított Kárpátalján azonban számos gyakorlati tekintetben megelőzte őt ezen a téren Vincze András hadművelleti kormánybiztos.

A zsidók vagyonának értékesítése minden, lentebb részletezett sietség ellenére nem fejeződött be Kárpátalja szovjet megszállásáig. Vincze utolsó rendeletei arról szóltak, hogy a pénzügyigazgatóságok „bárkinek, bármilyen áron” adják el, illetve ingyen osszák szét az állami kézen maradt zsidó ingóságokat. Ezeket a rendelkezéseket azonban már valószínűleg nem is hajtották végre szélesebb körben.

Kosztjó négy nagy egységben tárja fel a vagyon sorsát: sorrendben az ingóságokkal kezdi, majd a lakóingatlanokkal, a földekkel és a haszonállatokkal, valamint az üzleti és üzemi helyiségekkel folytatja. Elsőnek az élelmiszerügy kerül sorra, amely intézkedés a gettósítás sietve és abszurdan végrehajtott voltára világít rá: annak érdekében, hogy a gettókat élelmezni tudják, s ez lehetőleg ne kerüljön a városnak pénzbe, a legtöbb kárpátaljai városban az lett az ideiglenes megoldás, hogy azokat az élelmiszereket, amelyeket a zsidóknak pár héttel korábban sietve ott kellett hagyniuk a polcokon, kamrákban és boltokban, utólag beszállították velük a gettó falai közé.

Abszurd a zsidóktól elkobzott rádiók története is. A magyar állami tulajdonná nyilvánított készülékeket bérleti díj esetében lehetett volna frekvenciátalibb magánépületekben (elsősorban vendéglőkben, kocsmákban, műhelyekben) elhelyezni, de a kárpátaljai lakosság annyira nem kapkodott a propagandahíradók sugárzásának „fizetős” lehetőségéért, hogy végül a hatóságoknak kényszeríteniük kellett a vendéglősöket arra, hogy rádiókat igényeljenek.

A készpénz és az ékszerek sorsáról kevés konkrétumot tudunk, arról azonban Kosztjó oldalakon keresztül tudósít a korabeli hivatalos iratok, nyugták, valamint a deportálást túlélők megrázó vallomásai alapján, hogy a hatóságok milyen kíméletlen erőszakossággal szedtek össze minden lehetséges vagyontárgyat. A német katonák még a gettósítás előtt 3 600 000 pengővel sarcolták meg Huszt, Beregszász és Ungvár zsidó lakosságát. Ami a gettósítást illeti, a szerző rigorózus számítással 2 336 402 pengőben (mai árfolyamon 10,6 milliárd forintban) határozza meg a magyar hatóságok által a zsidó közösségtől elrabolt összeg minimumát. Az átszámítás nehézségei miatt, amennyiben nincsen direkt pengősített árak a forrásokban (és jobbra nincsen), az ékszerek nem tartoznak ebbe az összegbe. Az akkori kárpátaljai napibérekkel számolva csaknem ezer napszámost lehetett volna foglalkoztatni egy éven át ebből a pénzből! (Kosztjó fent említett könyvéhez hasonlóan itt is külön kiemelendő, hogy a korabeli béreket beemeli az összehasonlító elemzésbe.)

A javak leltározása folyamatosan folyt; ott, ahonnan nagyszámú zsidó közösséget deportáltak, tanítókat, diákokat, leventéket⁶ is bevontak a munkába. Nem mindenki törekedett ugyanakkor arra, hogy a lassan érkező hatósági instrukcióknak szerezzon érvényt. Gyakorlatilag azonnal elkezdődött a zsidók ingóságainak fosztogatása, a zsákmányra éhesek Munkácson akár tucatnyi házat is feltörtek egyetlen éjszaka. Hónapokon át nem segített az áldatlan állapotokon semmiféle drasztikus eljárással való fenyegetés sem.

Nehezített minden kapcsolódó eljárást, hogy német és magyar katonákat is nagy tömegben szállásoltak be deportáltak házaiba. Ilyenkor a polgári közigazgatás nem is leltározhatott, tehetetlenül nézte végig a berendezés amortizációját,

⁶ Bővebben lásd Gergely Ferenc – Kiss György: *Horthy leventéi*. Budapest: Kossuth Kiadó, 1976. Egy friss szemléletű monográfia a leventemozgalomról a magyar történettudomány fontos, hiánypótló munkája lehetne.

széthordását. Amennyiben a katonák ideiglenesen kaptak elkobzott zsidó vagyont – tipikusan például használati tárgyakat – a helyi igazgatástól, azokat sem törekedtek visszaszolgáltatni.

Számos ingóságot illetékes foglalkozások, intézmények között osztottak szét, elsőbbséget élveztek például ebben a tekintetben az egészségügyi felszerelések. Az „aki kapja, marja” jellegű állapot lecsendesedése után végül szociális alapon kezdték értékesíteni a megmaradt evőeszközöket, edényeket, bútorokat, ruhákat. Ez az intézkedés Vincze András kormánybiztos nevéhez kötődik, majd ugyanő a háborús helyzet romlásával néhány hét múlva jelentősen korlátozta is a polgári lakosság „zsidóvagyonra” benyújtható igényeit. Feltehetően – biztos adataink nincsenek – Kárpátalja kiürítésének időpontjára a zsidók ingóvagyonának jelentős része különféle utakon már „keresztény” magántulajdonná vált.

A lakáskérdés a könyv egyik legizgalmasabb és leginkább megdöbbentő fejezete. Kosztyó bemutatja az 1944-re már generációs problémának számító kárpátaljai lakásínség történetét, annak csehszlovák és magyar megoldási kísérleteit, majd a „zsidólakások” 1944 nyári kiigénylésének történetét. Pontos összesített számot nem találtam a könyvben arra nézve, hány lakás vált elfoglalhatóvá a régióban lakóik deportálása által, de a nagyságrendet hűen tükrözi, hogy a közhivatalokra és közoktatási intézményekre is kiterjedően óriási kárpátaljai ingatlannyomort a magyar állam lényegében felszámolta.

Magánszemélyeknek sohasem a tulajdonába került a kiigényelt lakás, hanem a magyar államtól bérelték azt – erre a bérleti díjra a deportálások miatt kiesett adó révén szüksége is volt a kormánynak. A lakásigénylés utáni beköltözésnek egy szabványos bérleti szerződés is a feltétele volt, a mai kor albérloi számára is ismerős kötelezettségekkel. A nagy, tágas, jó minőségű lakások értelemszerűen a fizetőképes bérlőké lettek, de az „osztogatásnál”, minthogy több lakásigény volt, mint ahány lakás, szociális és politikai szempontokat is figyelembe vett a helyi igazgatás. Kosztyó összefoglalóan úgy értékeli ezen szempontrendszer, hogy városokban jellemzően a sokgyermekes családok jártak jobban, a falvakban pedig jellemzően a frontharcosok családjai. Mindebben az az érdekes, hogy a hivatalos állami politika nem ismert hasonló különbségételt, tehát elvileg a városokban is a veteránokat és hadiözvegyeket kellett volna előnyhöz juttatni.

Ami a földbirtokokat illeti, a közigazgatás a zavartalan termelés érdekében igyekezett sietni a kiadásukkal. Vagy gondnokokat neveztek ki néhány hónapos mandátummal (a mandátum lejártát nem sokkal követte is Kárpátalja szovjet megszállása), vagy pedig bérbe adták a földeket egy évre. Fontos különbség volt, hogy a bérlő csak földet kapott, a gondnok viszont komplett gazdaságot minden eszközzel, ha voltak cselédek, akkor cselédekkel. Kikötés volt a kisebb bérlőkkel kapcsolatban, hogy földműves háttérű háborús veteránok legyenek, s ez általában érvényesült is, de faluról falura különböző mértékben.

A lakosság földosztást igényelt volna, hiszen Kárpátalja földéhsége egyáltalán nem csillapodott az 1918–1919-es állapotokhoz képest, de a hasonló kérelmek hatástalanul pattantak le a Sztójay-kormány pénzügyi hatóságairól. Strukturális átalakítás helyett csak a kiesett adóbevételek miatt keletkezett űrt akarták betölteni, ez pedig 1944 júliusára sikerült is a földek értékesítésével. Számításukat igazolva láthatták, ugyanis bármennyire is szívesebben vették volna a kárpátaljaiak a földbirtokviszonyok átrendezését, földbérlet nem igazán maradt gazdátlanul.

Tekintettel arra, hogy az állattal rögtön törődni kell, valamint a tavaszi mezőgazdasági munkák is igényelték az igavonó erőt, a haszonállatok értékesítése zajlott le talán a leggyorsabban a deportáltak minden értéke közül. Bosszankodhatott azonban az az új lólulajdonos, akinek az állatára szemet vetett a honvédség – bár a hadsereg nem rekvirált, hanem vásárolt, az efféle üzletet a civil lakosságnak nem állt módjában visszautasítani.

A földekkel és a lakásokkal ellentétben a zsidóktól elrabolt üzletek, üzemek és műhelyek nem kerültek egyhamar „újrahasznosításra”, a legtöbb hasonló vállalkozás egész nyáron zárva tartott. „*Mintha mindig szombat volna*” – idézi többször is Kosztyó a pikírt olvasói levelet a munkácsi Öslakó hasábjairól. Nem minden üzlet zárva tartásának volt egyszerű kislekedés az oka, a Hangya szövetkezet⁷ például szimpla üzleti logika szerint inkább csak a deportált „konkurencia” árukészletére tartott igényt, bolthelyiségeket átvenni csak annyit akart, amennyit megérte üzelmeltetni. A zárva tartó üzletek készletei szintén komoly fosztogatásnak voltak ki téve ezen hónapok alatt.

Elsőnek a hadiipari relevanciával is rendelkező üzemek kaptak gondnokokat, tehát nyithattak meg újból. A csekély számú nagyobb üzem élére nem okozott gondot megfelelő szakmai tapasztalattal rendelkező „keresztény” vezetőt találni, de például Ungváron nem is volt annyi megfelelő iparendéellyel rendelkező új igénylő, mint ahány vegyesboltot a gettósítás idején bezártak. Persze előfordult, hogy valakinek nem kellett iparigazolvány, csak magas szintű kormányzati kapcsolatok – egy bizonyos Thury Nagy László egészen a deportálásokért személyében is felelős Baky László államtitkárig ment, hogy minden igénylési feltétel teljesítése nélkül megszerezhesen egy ungvári csemegeüzletet.

Kosztyó, miután összeköti a vagyon történetének bonyolult szárait, művének összegzésében hangsúlyozza: az egész „vagyonkezelésben” az a legsúlyosabb morális teher, hogy miután a kárpátaljaiak meglehetősen közönyösen, egyesek pedig egyenesen örömmel végigkísérték a zsidók kifosztását és halálba hurcolását, valóságos roham indult a deportáltak javaiért. A szerző szavaival: „*A kárpátaljai társadalom sokkal nagyobb aktivitást mutatott a zsidó vagyon megszerzésében, mind a zsidók mentésében.*” (263.) Láthatóan senkiben nem merült fel, hogy

⁷ Bővebben lásd Sidó Zoltán – Szarvas Márton: Hangya a világrendszerben. A huszadik század eleji magyar szövetkezeti rendszer kritikai elemzése. *Fordulat*, 2020/1. 249-264.

a zsidók valamikor visszatérhetnének, és értékeiket újra használatba vehetnék. Az anyagi mohóságot a közismert kárpátaljai szegénység megmagyarázhatta, de a jogfosztott és deportált zsidóság kirablása egyúttal a súlyos erkölcsi szegénységet is bizonyította. Kosztyó Gyula munkája, amely mindezt bemutatja, érdemi hozzájárulás a magyarországi holokauszt kutatásához.

BAJCSI ILDIKÓ*

Átfogó portrégyűjtemény a csehszlovákiai magyar törvényhozás szereplőiről

Popély Árpád – Simon Attila: *Magyar parlamenti képviselőlet Csehszlovákiában. Magyar nemzetiségű képviselők a prágai és a pozsonyi parlamentben 1918–1992*

Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2024. 303 oldal

Popély Árpád és Simon Attila több mint háromszáz oldalas kötetet állított össze a csehszlovákiai magyar képviselők portréiból. A somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet kiadásában megjelent könyv egyik fő motivációját az adta, hogy az elmúlt években a témában „tudományos igényű feldolgozás nem született, hanem többé-kevésbé a feledés homályába veszett még a magyar nemzetiségű parlamenti képviselők kiléte is” (9.).

A kötet előzményének tekinthetők a szerzők tollából 2022-ben megjelentetett tanulmányok, melyek a Bárdi Nándor és Gyurcsik Iván által a nemzetiségek parlamenti érdekképviselőletének 1869 és 1990 közötti történetéről összeállított kötetben láttak napvilágot.¹ Simon Attila az ott közölt írásában a két világháború közötti magyarság politikai jellegzetességeinek bemutatása mellett kitért az 1939 és 1945 közötti Szlovák Köztársaság viszonyaira is, Popély Árpád pedig a jogfosztottság időszakától az 1989-es rendszerváltásig tekintette át a csehszlovákiai magyarság politikai alternatíváit, illetve kereteit. Már ezekben a tanulmányokban is megjelentek olyan életrajzi leírások, melyek az ismertetett kötet néhány törvényhozójának portréjához alapul szolgálhattak.

A szerzők mindenesetre jelen munkájukban nem kisebb feladatra, mint a csehszlovákiai törvényhozásban részt vevő 246 magyar személy portréjának a megrajzolására vállalkoztak. A három fő fejezetből felépülő könyv tehát a két háború közötti Első Csehszlovák Köztársaságtól a pártállami éveken át a rendszerváltást követő Szlovák Köztársaság megalakulásáig mutatja be a csehszlovákiai magyar

* A szerző történész, a Selye János Egyetem Történelem Tanszékének adjunktusa. e-mail: bajcsi@uj.s.k. ORCID: 0009-0007-6360-0467

¹ Bárdi Nándor – Gyurcsik Iván (szerk.): *Nemzetiségi parlamenti képviselőlet. Nemzetiségi képviselőlet Magyarországon és az utódállamok parlamentjében (1869–1918/1920–1990)*. Budapest: Országgház Könyvkiadó, 2022.

parlamenti képviselők életpályáját. Nem szerepelnek benne ugyanakkor azok a csehszlovákiai magyar politikusok, akik nem voltak parlamenti képviselők, de komoly szerepük volt a csehszlovákiai magyar politikai élet megszervezésében.² A szerzők már a kötet előszavában utalnak rá, hogy sok esetben nem volt egyértelmű a kötetbe sorolandó személyek köre. Végül a nemzetiségi önbevallást tekintették mérvadónak a csehszlovákiai magyar képviselők tekintetében.

A könyv a jogfosztottság időszakának törvényhozói mellett – a korábban megjelent tanulmányokkal ellentétben – a tisói Szlovák Köztársaság képviselőivel³ sem foglalkozik. A szerzők ezt azzal indokolják, hogy a jogfosztottság éveiben nem rendelkezett parlamenti képvisellel a magyar közösség, az első Szlovák Köztársaság országgyűlése pedig nem a csehszlovák államon belül működött. (10.) Azonban amíg Popély a jogfosztottság időszakát is bemutatja egyik bevezető fejezetében, addig Simon Attila a jelen kötetben már nem tér ki a Szlovák Köztársaság időszakára. Ebből a szempontból egyébként a kötet alcíme ellentmondásos, hiszen az 1939–1944 közötti korszakra nem tér ki.

A törvényhozók portréit olyan bevezető tanulmányok előzik meg, amelyek a tárgyalt időszak politikai háttérét, illetve a magyar képviselő korabeli helyzetét is bemutatják, ezáltal pedig egyfajta történeti kontextust biztosítanak a képviselők pályaképeikhez. A törvényhozók rövid életrajzát tárgyaló fejezetekben a szerzők – bizonyára az olvasók gyorsabb tájékozódása céljából – minden egyes szócikk elején feltüntették azok születési, illetve halálozási évét, foglalkozását, a képviselőként eltöltött választási időszak számát, a törvényhozó testület nevét, valamint a mandátum időpontját. Ezenkívül jelzik a képviselők választókerületét, s a pártot, amelynek képviselőként mandátumhoz jutottak. A portrék nagy részéhez a törvényhozók fényképét is mellékeltek. Néhány életút leírását követően pedig azok legfontosabb parlamenti felszólalásának részleteit is közlik. Amennyiben az adott személy életéről készültek már komolyabb összefoglalók egy általuk vagy mások által írt kiadványban, úgy a szerzők a portrék alatt föltüntetik annak bibliográfiai adatait. Hozzá kell azonban tenni, hogy a hivatkozott írások száma elenyésző, ami jól mutatja a személyes életutak feldolgozottságának hiányait. Fentiekkel összefüggésbe hozható az is, hogy a kötet döntően primér forrásokra épül. A szerzők széles forrásbázist alkalmaztak a portrék elkészítéséhez. A sajtóforrásokon, törvénytárakon, parlamenti naplókon, illetve a képviselők kézikönyvein kívül számos levéltárban – Cseh Köztársaság Parlamentje Képviselőházának Levéltára, a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának Levéltára, Szlovák Nemzeti Levéltár, a Cseh

² Közéjük tartozik például az 1925-ben elhunyt Petrogalli Oszkár, aki a csehszlovákiai magyar politikai élet egyik főszervezője volt az államváltozást követően. R. Vozáry Aladáról, a kárpátaljai tartománygyűlés tagjáról szintén nem esik szó; ő az 1938. novemberi visszacsatolást követően jutott mandátumhoz a budapesti képviselőházban.

³ Ebben az időszakban egyébként egyetlen személy képviselte a magyarságot a szlovák parlamentben, méghozzá Esterházy János.

Köztársaság Nemzeti Levéltára, stb. – fellelhető személyes akták, kádervélemények és egyéb dokumentumok segítségével állították össze az életrajzokat.

A munka első részének szerzője, Simon Attila a két világháború közötti, 1918–1938-as időszakot tárgyalja. Bevezető tanulmányát a csehszlovák nemzeti diktatúra korszakának az ismertetésével kezdi, amely 1920. február 29-én az új állam alkotmányának az elfogadásával zárult. Ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy „a nemzetiségek bevonása nélkül azokra ráerőszakolt diktátumként fogadta el a forradalmi nemzetgyűlés a Csehszlovák Köztársaság véglegesnek szánt alkotmányát”. (15.) Ezt követően részletesen ismerteti az Első Csehszlovák Köztársaság parlamentarizmusának kereteit. Csehszlovákia korabeli politikai rendszeréről több olyan információt közöl, amelyek által jól kirajzolódnak sajátosságai. Ezek közé tartozik az, hogy a tárgyalt időszakban „a nemzetgyűlési választások az általános, titkos és arányos rendszer szerint zajlottak, miközben az állampolgároknak nem csupán joguk, hanem kötelességük is volt részt venni bennük” (15.). A magyar képviselő szempontjából különösen fontos, hogy a korabeli viszonyok között a nemzetiségi képviselők saját anyanyelvükön is felszólalhattak a parlamentben. Simon a fejezet végén ugyanakkor hangsúlyozza a magyar pártok elszigeteltségét, illetve az érdekérvényesítés esélytelenségét. A kétkamarás Nemzetgyűlés legfontosabb – állandó, illetve kezdeményező – bizottságaiban – alig kaptak helyet magyar képviselők. (17.) Tehát már ebből a fejezetből kirajzolódik az első Csehszlovák Köztársaság „kétarcúsága”, amely államalakulat egyrészt a korabeli Közép-Európa legdemokratikusabb országának nevezte magát, a kisebbségek vonatkozásában azonban nem érvényesült a jogi és törvény előtti, faji, nyelvi és vallási egyenlőség elve az államalkotó „csehszlovákok” jogaival szemben.

A következő néhány oldalas alfejezetben Simon az Első Köztársaság időszaka magyar képviselőinek sajátosságait összegzi. A csehszlovákiai magyarság főbb politikai irányvonalait is bemutatja, amelyeket ekkor a Budapesthez közel álló, a szerző által jobboldaliként⁴ definiált pártok mellett a csehszlovák kormánnyal együttműködő aktivista irányvonal, illetve az internacionalista baloldal jelentette. Itt kell kiemelni, hogy a fejezetből kimaradt a korabeli csehszlovákiai politikai pártok bemutatása, például a jobboldal és a baloldal különbségeinek a részletezése fontos lett volna a magyar politikai pártok ismertetése kapcsán.⁵

A két háború közötti négy nemzetgyűlésben kiegyensúlyozott volt a magyar képviselők és a szenátorok egymáshoz viszonyított aránya. A szerző egyúttal rávilágít a törvényhozásban részt vevő magyar személyek gyakori fluktuációjára is. Bár nem részletezi ennek okait, a jelenség minden bizonnyal összefügg

⁴ Az Országos Keresztényszocialista, illetve a Magyar Nemzeti Párt közül egyik sem volt kiemelt jobboldali. Az MNP például kisgazdapárt volt, majd egy időben liberális tájékozódású. Ezért az említett két pártra a recenzióban inkább az ellenzéki szót használjuk.

⁵ A cseh nemzeti koalícióban például jobboldali és nacionalista baloldali pártok egyaránt szerepeltek.

a csehszlovákiai magyar politika előzménynélküliségével, megszerveződésének kezdeti nehézségeivel, az 1925-ös keresztényszocialista válsággal, valamint a párttagságváltásokkal is.

Az első kisebbségi időszakban ugyanis a 45 magyar törvényhozó közül „csupán hárman (Szent-Ivány József, Füssy Kálmán és Korláth Endre) bírtak valamennyi ciklusban mandátummal, míg további 3 fő (Szüllő Géza, Holota János és Steiner Gábor) három cikluson át ült a Nemzetgyűlésben” (19.). A felsorolt politikusok népszerűségét bizonyára növelte, hogy már az államfordulat előtt, vagy közvetlenül azután bekapcsolódtak a politikába. A Szüllő Gézáról készült potré alapján például kiderül, hogy édesapjához hasonlóan ő is politikai pályára lépett, s ügyvédi diplomája megszerzését követően először a Néppárt, majd a Nemzeti Munkapárt jelöltjeként szerzett országgyűlési mandátumot.

Mindenesetre párthovatartozása alapján a legtöbb magyar törvényhozó a magyar ellenzék pártjaihoz tartozott, illetve kassai illetőségű volt. Az is kiderül, hogy 45-ük majdnem felének, 21 főnek volt egyetemi végzettsége; főként a jogászok köréből kerültek ki. Nagy részük a katolikus felekezethez tartozott, legkevesebben pedig az evangélikusok voltak. A szerző ugyanakkor arra is kitér, hogy a magyar törvényhozók között a két világháború közötti időszakban egyetlen nő sem akadt, ami véleménye szerint a szlovákiai magyar társadalom konzervatív jellegét tükrözi. Simon ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy ez általános jelenségnek számított a korban, hiszen a Nemzetgyűlésben 1930 és 1939 között az 1129 törvényhozóból mindössze 41 volt nő, közülük pedig mindössze egy volt szlovákiai.

Az ez után következő alfejezeteken belül a szerző részletesen bemutatja az egyes nemzetgyűlési ciklusok magyar képviselőjének meghatározó tényezőit. Az első – 1920 és 1925 közötti – időszakot az „átmenetiség” fogalmával jellemzi, hiszen ekkor zajlott a magyar pártok megszerveződése. Mindemellett kitér a szlovenszlovákiai magyar politikának a csehszlovákiai választásokhoz való kettős viszonyulására, amelyben mindvégig nagy szerepet játszott Budapest véleménye. Ugyanakkor leszögezi, „a két fordulóban, 1920 áprilisában és májusában megtartott első csehszlovákiai magyar nemzetgyűlési választások magyar szempontból sikeresnek voltak mondhatóak” (24.). Megjegyzi itt, hogy a magyar szenátorok és képviselők elszigetelt helyzetben voltak, hiszen a cseh, illetve a szlovák pártok elzárkóztak az együttműködéstől.

A második nemzetgyűlési ciklust véleménye szerint elsősorban a gazdasági és a társadalmi konszolidáció jellemezte. Simon ugyanakkor megjegyzi, hogy ennek ellenére a csehszlovák politikára még olyan problémák megoldásai vártak, mint „a németek bekapcsolása az ország irányításába és az 1920-ban elfogadott nyelvtörvény végrehajtó rendelkezésének az elfogadása” (27.). Mindemellett arra is utal, hogy az Agrárpárt bár megnyerte a választásokat, az össznemzeti koalíció pártjai mégsem tudták megőrizni többségüket, így 1925–27 között kisebbségi kormányzásra került sor.

Az 1925. novemberi választásokat követő belső ellentétek magukkal hozták a magyar pártrendszer átalakulását, amelynek során létrejött az egyik legjelentősebb ellenzéki párt, a Magyar Nemzeti Párt (MNP). A fejezetben szó esik az MNP stratégiájáról, a Szent-Ivány József által fémjelzett nemzeti „realpolitikai” programról, amely az Országos Keresztényszocialista Párt (OKP) merev magatartása helyett a Prágával való megegyezésre törekedett. Ez a kísérlet azonban a csehszlovák kormány elzárkózása miatt nem járt érdemi eredményekkel. Ugyanakkor az 1925-ös választások alkalmával a magyarok közül a legnagyobb eredményt az MNP listája nyerte el, amely párt többek között a Szepesi Német Párt jelöltjeit is felvette választási listájára, így annak elnökét, Nitsch Andort (aki egyébként bizonyára német származása miatt nem szerepel a kötetben) is a Képviselőházba küldhette. Emellett az ungvári választókerületből Korláth Endre – ezúttal az MNP képviselőjében – ismét bejutott az ungvári választóterületből. Simon a kötetben közölt portréja alapján a következőképp jellemzi a képviselőt: „A Nemzetgyűlésben Kárpátalja gondjainak egyik legfontosabb megszólaltatója volt. Nemzetgyűlési mandátumának 14 éve alatt folyamatosan napirenden igyekezett tartani Kárpátalja autonómiájának a kérdését, s ezzel összefüggésben a régió Prága általi kizsákmányolását.” (60.)

Az 1925 és 1929 közötti nemzetgyűlési időszakban a csehszlovákiai magyar politikát nagyban meghatározta a két ellenzéki párt közeledése. Ezt jelezte, hogy az OKP és az MNP, vagyis a két polgári magyar párt közös listát indított az 1929. október 27-i választásokon, Budapest nyomására pedig sor került egy közös nemzetgyűlési klub felállítására is. Mindazonáltal Simon hangsúlyozza, hogy a magyar pártok ebben az időszakban sem tudtak szövetségeseket szerezni maguknak a Nemzetgyűlésben, ezáltal pedig érdekérvényesítő erejüket sem tudták növelni.

A negyedik, 1935 és 1938 közötti parlamenti ciklust már a gazdasági válság által átrajzolt politikai erőviszonyok, vagyis a versailles-i rendszer politikai támogatójának meggyengülése határozta meg, párhuzamosan Németország megerősödésével. A globális változások Csehszlovákiára is hatással voltak; kiéleződtek a szociális és nemzetiségi ellentétek. Mindezt jól jelezte, hogy az 1935. májusi választásokon 1918 óta először egy nemzetiségi párt, mégpedig „a Konrad Henlein vezette Szudétanémet Párt szerezte meg a legtöbb szavazatot” (34.). 1936-ban pedig sor került a magyar polgári pártok, vagyis az OKP és az MNP Egyesült Magyar Párt (EMP) néven való egyesülésére.

A nemzetiségi sikerek mellett Simon egyértelműen rámutat, hogy ez az időszak állandó válságot indított el Csehszlovákiában. Egyúttal ennek a „krízisidőszaknak” a magyar politikára gyakorolt hatásait – a nemzetiségi státútum előkészítése, illetve a Magyar Nemzeti Tanács létrehozása – is részletesen tárgyalja. Alfejezetét az 1938. november 2-i első bécsi döntést követő átrendeződések leírásával zárja, amelyek együtt jártak a magyar törvényhozók mandátumának az elvesztésével. Arra is kitér, hogy az EMP képviselőinek és szenátorainak többsége a visszacsatolást

követően a magyar Országgyűlés behívott felvidéki képviselőjévé vált 1938. november 13-án a visszacsatolt területeknek a Magyar Szent Koronával való egyesítéséről szóló törvénye által. Simon kiemel néhány olyan baloldali politikust is, akik számára negatív fordulatot hozott a visszacsatolás. Közéjük tartozott a szociáldemokrata Schulcz Ignác, az agrárpárti Csomor István, illetve a kommunista Major István is. Ez utóbbi az egyik legszélsőségesebb baloldali képviselője volt a csehszlovákiai magyarságnak. A kötetből később az is kiderül, hogy Major már 1920 decemberében bekapcsolódott a sztrájkmozgalomba, majd az Első Köztársaság megalakulása után rövid időn belül Csehszlovákiai Kommunista Pártja pozsonyi szervezetének az egyik vezetője lett. Később „a köztársaság védelméről szóló törvény alapján” több alkalommal vádat emeltek ellene, amelynek következtében letöltendő börtönbüntetést kapott. (63.)

Simon bevezető fejezeteit annak a 45 magyar képviselőnek a portréja követi, akik részt vettek az Első Csehszlovák Köztársaság törvényhozásában. A fentebb már említett főbb személyes adatok megjelenítését követően a szerző a magyar képviselők, illetve szenátorok politikai életútjára helyezi a hangsúlyt, mindemellett bemutatja a törvényhozók közéleti, illetve kulturális tevékenységét is. Ezenkívül szó esik a képviselők politikai előéletéről, valamint az 1938-as visszacsatolást követő életútjukról. Az életrajzokból jól kirajzolódik, hogy a fordultatos politikai karrierutakat nagyban befolyásolták az állam-, illetve főhatalomváltások. Az átlagosan fél-egyoldalas életrajzok terjedelmének egyenetlenségei ugyanakkor rámutatnak a fellelhető források hiányosságaira. Minden bizonnyal ez az oka annak is, hogy néhány személy – például a Csehszlovák Kommunista Párthoz tartozó Csehy Endre vagy a kisgazdapárti Hangos István – esetében mindössze néhány mondatos portrékat olvashatunk. A legterjedelmesebb írások pedig éppen azokhoz a törvényhozókhoz kötődnek, akik életútja már jórészt feltárt. Közéjük tartozik például Esterházy János, Jaross Andor, Szent-Ivány József vagy éppen Szilassy Béla. Ettől függetlenül a portrék a kevésbé feltárt képviselők esetében számos újdonságot közölnek. Az aktivisták táborához tartozó Csomor Istvánról például megtudhatjuk, hogy miután „1935-ben az Agrárpárt színeiben képviselői mandátumhoz jutott, [...] képviselőként is megmaradt egyszerű gazdaembernek, aki miután leszállt a prágai gyorsról, csizmát húzott és indult ellátni az állatokat”. (43.)

A kötet második nagyobb egységét a Csehszlovákia 1954 és 1989 közötti parlamentjeiben működő magyar képviselők bemutatása adja. Popély Árpád is olyan bevezető tanulmányokkal indítja fejezetét, amelyek a korabeli politikai helyzetre világitanak rá, s mintegy történeti háttérként szolgálnak a pártállami időszakban működő magyar nemzetiségű képviselők bemutatásához. Rávilágít a II. világháború után újjáalakult csehszlovák államban a törvényhozás szintjén végbement változásokra, ugyanakkor a kommunista hatalomátvételt megelőző jogfosztottság éveit is áttekinti, amely időszakban a kollektív bűnösséggel vádolt magyarság politikai passzivitásba kényszerült. Az 1948. februári kommunista hatalomátvételt követő hat év egyfajta

„átmeneti” időszakként is definiálható, hiszen a magyarság jogállásában nem történt átütő pozitív változás. Ugyanakkor fontos lépésnek tekinthető a Csemadok (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete) létrehozása, az Új Szó című magyar napilap elindítása, valamint a rövid életű Magyar Bizottság létrejötte.

A magyar képviselők parlamentbe juttatására elsőként „még nem választások útján, hanem az SZNT [Szlovák Nemzeti Tanács – B. I.] 1954 tavaszán végrehajtott kiegészítése során került sor”. (86.) Popély azt is megjegyzi, hogy az ekkor bejuttatott magyarok „mindhárman párttagok, s a hatalom követelményeinek megfelelően munkás- vagy parasztszármazásúak voltak”. (Uo.) A Nemzeti Front helyett valójában a prágai és a pozsonyi pártközpontban döntöttek a képviselőjelöltek kiválasztásáról, illetve a választások megszervezése is a Csehszlovák Kommunista Párt és annak szlovákiai területi szervezete, a Szlovák Kommunista Párt vezetésének a kezében volt. A fent említett két párt mellett olyan „szatelitpártok” is működtek az országban, amelyek önálló politikát nem folytattak. Arra is kitér a szerző, hogy „a választási agitációkban a nemzetiségi kérdés csupán minimális teret kapott, ha mégis szó esett róla, akkor általában annak megnyugtató megoldását konstataálták”. (88.)

A „titkos” választások a gyakorlatban nyíltak voltak, a magyar kisebbség országon belüli részarányával megegyező megválasztottak nagy része pedig „a politikában járatlan [...] munkás-, vagy parasztszármazású kétkezi dolgozó, [...] általában egységes földműves-szövetkezeti (efsz) dolgozó, gyakran szövetkezeti elnök volt”. (90.) Mindemellett azok a – nomenklatúrához tartozó – funkcionáriusok is helyet kaptak a prágai és a pozsonyi parlamentben, akik a kommunista rezsim feltétlen kiszolgálói voltak. Közéjük tartozott például Lőrincz Gyula, Dénes Ferenc vagy Fábry István.

A két háború közötti idősakkal ellentétben ekkor már nagy számban vettek részt női „törvényhozók” a parlamentben; a pártállami évek 136 magyar képviselője közül 40 nő volt. Magyar képviselők 1954-től folyamatosan helyet kaptak a parlamenti bizottságok valamelyikében, illetve saját anyanyelvük használatára is jogosultak voltak. A két világháború közötti törvényhozók parlamenti „aktivitásával” szemben az 1960-as évek közepéig megfigyelhető a magyar képviselők passzivitása: „A pozsonyi parlamentben még csak-csak elhangzott néhány felszólalásuk, kezdetben gyakran magyarul is, a prágaiban azonban 1954 és 1965 között, azaz tizenegy év alatt egyedül Lőrincz Gyula szólalt fel.” (92.) A róla készült portréból később az is kiderül, hogy egyike volt azoknak a magyar parlamenti képviselőknél, akik a leghosszabb ideig voltak hivatalban, hiszen Lőrincz hat választási cikluson belül összesen 26 évet töltött a prágai parlamentben. Ezzel szemben az 1950-es, illetve az 1960-as évek magyar képviselőinek nagy része csak egyetlen választási perióduson keresztül volt jelen a parlamentben.

Popély a következő alfejezetben az Alexander Dubček nevéhez kötődő prágai tavasz időszakával foglalkozik, amelyen belül a cseh-szlovák államjogi viszony

újrarendezése mellett középpontba került a nemzetiségi politika megreformálásának az igénye. A Csemadok KB 1968 márciusában kidolgozta a nemzetiségek helyzetének a rendezését az öngazgatás és a kisebbségi jogok alapján szorgalmazó javaslatát. A nemzetiségek jogállása érdekében megvalósult tárgyalások 1968 júniusának elején kezdődtek meg Kolodějében. A nemzetiségi alkotmánytörvény javaslatának kidolgozása a kormánybizottság nemzetiségi albizottságának a feladata volt, amelynek ülésein a Csemadok új vezetősége, Dobos László és Szabó Rezső is részt vett. Ezzel kapcsolatban Popély megjegyzi: „az, hogy a nemzetiségi albizottság munkájába nem a nemzetiségi képviselőket, hanem a nemzetiségi kulturális szövetségek vezetőit vonták be, mindennél jobban jelzi, kiket is tekintett a hatalom – és nyilván maguk az érintett nemzetiségek is – a nemzetiségek valódi képviselőinek”. (98.)

Az 1968. augusztus 21-i katonai megszállás azonban a reformfolyamatokat, egyúttal pedig a nemzetiségi alkotmánytörvény realizálását is megakasztotta. Az 50 fővel kibővített szlovák parlamentbe összesen három magyar képviselőt, Dobos Lászlót, Szabó Rezsőt és Cserge Károlyt kooptálták. Végül az 1968. október 27-én elfogadott nemzetiségi alkotmánytörvény csak kiegészítette, illetve keretezte a már korábban is meglévő kisebbségi jogokat. Az is kiderül, hogy „a nemzetiségek kárára módosított nemzetiségi alkotmánytörvény és a korlátozott jogkörű nemzetiségi szervek, bár a korábbiakhoz képest kétségtelenül előrelépést jelentettek, a Csemadok vezetői, valamint a reformkommunista magyar politikai reprezentáció körében csalódást keltettek”. (101.)

A következő alfejezet a husáki normalizáció húszéves időszakát tárgyalja, amely 1969 áprilisában kezdődött Alexander Dubček lemondásával és Gustáv Husák első titkárrá „választásával”. A visszarendeződés gyors ütemben zajlott, s magában foglalta a nemzetiségi alkotmánytörvény végrehajtási törvényeinek az elfogadását, illetve leépítette a nemzetiségi szerveket. Az SZLKP KB elnöksége Dobos Lászlót és Szabó Rezsőt, a Csemadok reformkommunista vezetőit kizárta a pártból, illetve megfosztotta őket prágai és pozsonyi parlamenti képviselői tisztségüktől. A következő választásokat 1971 novemberében tartották meg. A korábbi képviselők a magyar származású törvényhozókkal együtt nagyrészt lecserélődtek.

Ezután következik a pártállami Csehszlovákia magyar parlamenti képviselői portréit tartalmazó fejezet. Popély Simon Attilához hasonlóan szintén a törvényhozók főbb életrajzi adatainak rövid leírásával indítja az egyes személyekről szóló szócikkeket, majd részletesebben tárgyalja az életutakat, végül ő is szemelvényeket közöl a fontosabb felszólalásokból. A két háború közötti időszakhoz képest szembetűnő különbség, hogy a pártállami években a magyar törvényhozók körében elenyésző volt az értelmiségiek aránya, eredeti foglalkozásuk szerint többnyire munkások voltak. Itt érdemes kiemelni, hogy a nagyrészt nem hozzáértő képviselők – akik saját környezetükben bizonyos mértékben akár érdekérvényesítő szerepet is betölthettek – közül mindössze egy személy, Winkler Mária mondott

le mandátumáról „arra hivatkozva, hogy nem érez magában tehetséget a képviselői tisztség ellátásához”. (192.) Ő is azok közé a „fentről választott civilek” közé tartozott, akiknek pársoros portréi rámutatnak azok társadalmi, kulturális, illetve politikai passzivitására. Kisebb számban voltak jelen a képviselők körében azok a „nómenklaturisták”, illetve a reformkommunistákhoz tartozó értelmiségi képviselők, akikről már többoldalas portrékat közöl a szerző.

Az életrajzokból kiderül, hogy a párt feltétlen kiszolgálói közé tartozó Lőrincz Gyula vagy Fábry István már a pártállami évek időszakát megelőzően is szélsőbaloldali elköteleződésű volt. Fábry már 1930-tól a kommunista párt tagja volt, 1944-ben pedig a Vörös Hadsereg hírszerzője lett. Popély a róla készült portréban hozzát teszi, hogy „Csehszlovák állampolgárságát és párttagságát a jogfosztottság idején is megtarthatta”. (128.) Ugyanakkor érdemes kiemelni az 1968-as nemzedékhez tartozó Dobos László vagy Szabó Rezső példáját: mindketten az 1940-es években érettségiztek, s már az 1950-es években sikeresen elvégezték felsőfokú tanulmányaikat. A normalizáció (visszarendeződés) időszakában pedig, mint említettük, mindkettőjüket kizárták a pártból, illetve megfosztották parlamenti mandátumától. A Szabó Rezsőről készült portréból ugyanakkor azt is megtudhatjuk, hogy „a hetvenes években beszerverték a kommunista titkosszolgálatba, az Štb-be is, amely ügynökként tartotta számon”. (176.)

A kötet utolsó nagyobb egységét a Csehszlovákia utolsó három évéről írott fejezet adja, amely ugyancsak Popély Árpád nevéhez kötődik. A szerző itt is a korabeli politikai viszonyok ismertetésével indítja fejezetét. Az első alfejezetben a rendszerváltástól Csehszlovákia megszűnéséig, vagyis 1989-től ismerteti a magyar parlamenti képviselet helyzetét. A bevezetőben bemutatja azokat a magyar pártokat – a Független Magyar Kezdeményezést, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat és az Együttélést –, amelyek a rendszerváltást követően parlamenti tényezővé váltak. Ezután kitér az 1986-ban megválasztott kommunista parlamentek személyi összetételének változásaira, s az új magyar képviselők – köztük Zászlós Gábor, Duray Miklós, Németh Zsuzsa vagy Popély Gyula – a Szlovák Nemzeti Tanácsba, illetve a Szövetségi Gyűlésbe való kooptálására. Ezután szól azokról a magyar pártvitákról, amelyek következtében az FMK mellett létrejött az Együttélés Politikai Mozgalom. Megjegyzi itt, hogy „1990 kora tavaszán az FMK és az akkor még csupán szerveződő Együttélés eltérő látásmódja parlamenti fórumon leginkább a magyar egyetem létrehozására előterjesztett törvényjavaslat és az új választási törvény kapcsán jutott kifejezésre”. (199.)

Két parlamenti választás között című alfejezetében bemutatja, hogy az 1990. június 8–9-i előrehozott parlamenti választás során a kétkamarás Szövetségi Gyűlésbe összesen 15 magyar képviselő került be, közülük 11-en az MKDM–Együttélés koalíció listájáról, 4 személy pedig az FMK részéről. Az SZNT-be ugyanakkor 23 magyar képviselő jutott be. Közülük 13 személy az MKDM–Együttélés koalíció listájáról, 5 fő az FMK, 4 a kommunista párt, egy fő pedig a szlovák

Kereszténydemokrata Mozgalom (KDM) képviselőjében került a pozsonyi parlamentbe. A magyar képviselők később 24-re emelkedett száma a 150 fős SZNT-ben így 16%-ot tett ki: „ez jócskán meghaladta a magyarság Szlovákia összlakosságán belüli részarányát, egyszersmind történelmi csúcst is jelent, mivel sem korábban, sem azóta nem volt ennyi magyar nemzetiségű képviselője a szlovák törvényhozásnak”. (202.) Itt kell megjegyezni, hogy ez az időszak abból a szempontból is jelentős, hogy egyedül a rendszerváltozást követően nyílt lehetősége csehszlovákiai magyar képviselőknek arra, hogy kisebbségi törvényjavaslatuk törvényerőre emelkedhessenek.

Majd azoknak a szlovák nacionalista megnyilvánulásoknak az ismertetése következik, amelyek a rendszerváltást követően jelentkeztek az országgrészben. Ezzel összefüggésben tér ki a szerző a nyelvtörvény kérdésére, amelynek kapcsán több javaslat fogalmazódott meg szlovák térfélen. Az újonnan megszavazott – több szempontból diszkriminatív – törvény szakadást idézett elő a magyar pártok körében, amelynek következményeként Popély Gyula (aki egyébként a szerző édesapja) 1991-ben kilépett az Együttélésből, s megalapította a Magyar Néppártot. Ő egyébként később – ahogyan az a róla készült portréból kiderül – a magyarországi politikai életbe kapcsolódott be. 2010 után több alkalommal is olyan radikális jobboldali pártok országgyűlési, illetve európai parlamenti képviselőjelöltje volt, mint a Jobbik vagy a Mi Hazánk Mozgalom.

A kötet e részének szerzője ezt követően az 1990-es év második felének „neuralgikus” kérdéseit (a föderáció és a tagköztársaságok hatásköreinek az átszervezése, illetve az új alkotmány előkészítése) tárgyalja, amelyek a nemzeti kisebbségek jogainak megalkotásával is összefüggnek. Az 1990–1992-es választási ciklust a magyar pártok vonatkozásában mindenesetre az FMK és az Együttélés közötti konfliktusok hatották át. Ugyanakkor a szövetségi állam fennmaradása kapcsán egységes nézőpontot képviseltek a magyar mozgalmak, hiszen „az ország szétverését népszavazás kezdeményezésével próbálták elejét venni”. (211.)

A következő alfejezet az 1992 júniusában megtartott második szabad parlamenti választások időszakával, illetve Csehszlovákia megszűnésével foglalkozik. Popély jelzi, hogy az MKDM és az Együttélés által megalakított magyar koalíció listájára szavazott a magyarság nagy része. Ugyanakkor az 1990-es 38 fő helyett mindössze 28 magyar képviselő került be a törvényhozásba. Ráadásul „magyar alelnöke [...] nemcsak a szlovák parlamentnek, hanem – a rendszerváltás óta első ízben – a szlovák kormánynak sem lett, s a kormány 1969 óta íródo története során első alkalommal fordult elő az is, hogy nem kapott benne helyet egyetlen magyar nemzetiségű miniszter sem”. (215.) A Vladimír Mečiar kormányzásához köthető időszakban a magyar pártok alkotmánytervezetre vonatkozó módosító javaslatait is elvetették. Ezzel a magyar pártok elsősorban „az önkormányzat elvének az alkotmányba bekerülését szerették volna elérni”. (217.) Végül Popély jellemzi a rendszerváltást követő három év csehszlovákiai magyar képviselőit, 67 főt. A csoport

szociális összetétele nagyban eltért az előző időszakbelitől, nagy részük ugyanis felsőfokú végzettséggel rendelkező értelmiségi volt. A korábbiakhoz képest csökkent viszont a nők száma, arányuk 10,4%-ot tett ki ebben az időszakban.

A rendszerváltás utáni törvényhozók portréit bemutató fejezetből kiderül, hogy azok egy része már a pártállami években aktív – adott esetben illegális – közéleti tevékenységet folytatott. Közéjük tartozott a fejezetben elsőként szereplő A. Nagy László, aki az 1960-as években a pozsonyi József Attila Kör (JAIK) elnöke, majd a (Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága) CSMKJB egyik megalapítója volt. De ilyen volt például Bajnok István is, korábban az Ady Endre Diákkör elnöke, aki szintén részt vett az ellenzéki mozgalomban. Ők már közvetlenül a rendszerváltás időszakában bekapcsolódtak a csehszlovákiai magyar politikába. A. Nagy László például az FMK egyik alapítójaként azok közé a törvényhozók közé tartozott, akik a legfordultatosabb politikai életutakat járták be az 1990-es, illetve a 2000-es évek elején. Ez azonban összefüggésbe hozható a magyar pártok körében végbement változásokkal. E politikusok közé tartozik Bugár Béla is, aki ugyancsak változatos pályát futott be. Az MKP korábbi elnöke 2009-ben alapította meg a Most-Híd vegyes pártot, amelynek 2020-ig elnöke volt. Róla jegyzi meg Popély, hogy „évtizedeken keresztül a legnépszerűbb, s a demokratikus szlovák politikai pártok és a szlovák közvélemény számára is a legelfogadhatóbb szlovákiai magyar politikus volt, aki nemcsak meghatározta, hanem diktálta is a szlovákiai magyar politikát”. (235.) A magyar képviselők parlamenti tevékenysége mindenestre sokkal aktívabbá vált ekkor a megelőző időszakhoz képest. Bauer Editet – Sándor Eleonóra mellett – például a magyarság egyik legaktívabb női képviselőjeként tartották számon; számos kérdésben fejtette ki véleményét hozzászólásaiban. Sándor Eleonóra a prágai Szövetségi Gyűlésben, míg Bauer Edit a pozsonyi Szlovák Nemzeti Tanácsban képviselte a magyarságot.

Ugyanakkor a Popély által bemutatott személyekre jellemző, hogy nagy részük jelenleg már nem vesz részt a politikai életben. Kivételt csupán Berényi József képez, aki azonban „jobbára már csupán megyei szinten politizál”. (232.) Az elmúlt években a politikával szakítók közé tartozik például az MKP egykori elnöke, Csáky Pál, aki 2014-től európai parlamenti képviselő volt, 2019-ben azonban már nem sikerült mandátumhoz jutnia. Mindez összefügg a (cseh)szlovákiai magyarság jelenlegi politikai helyzetével, a kisebbségi közösség ugyanis a 2020-as választás óta nem rendelkezik parlamenti képviselővel. Erre a szomorú tényre a szerzők már a kötet bevezetőjében felhívják a figyelmet: „Mára oda jutottunk, hogy a szlovákiai magyarságnak immár a második egymást követő választási ciklusban nincs intézményes parlamenti képviselője, s a szlovák parlamentnek a kötet megszületésekor mindössze egyetlen magyar nemzetiségű képviselője van, aki egy szlovák párt listájáról szerzett mandátumot”. (11.) Így a kötet amellet, hogy egy történeti hiátus betöltésére vállalkozik, a szlovákiai magyar politikusokhoz intézett „felhívásnak” is tekinthető.

A munka egyrészt átfogó ismertetést nyújt az állam-, illetve rendszerváltozások által befolyásolt csehszlovákiai magyar politika történetének főbb változásairól, másrészt széles körű áttekintést ad az 1918 és 1992 között működő csehszlovákiai magyar törvényhozásban résztvevő személyekről. Emellett továbbra sem pótolja a szlovákiai magyarság társadalmi, kulturális és politikai folyamatait részletesen feltáró monográfiát, a portrék pedig nem helyettesíthetik a mélyelemzésekre épülő – nem túl nagyszámú – biográfiákat.

A kötet célja azonban nem is ez volt, hanem a sok esetben még „a történelemben jártas szakemberek számára is” (9.) feledésbe merült kisebbségi törvényhozók bemutatása. Mindenesetre nem csupán a szaktörténészek számára lehet hasznos, de a szélesebb olvasóközönség érdeklődését is felkeltheti. Az olvasást könnyítheti a tudományos, de mégis közérthető stílus, valamint az elütések minimális száma. Az ismertetett személyeket ábrázoló fényképek és egyéb illusztrációk (politikai dokumentumok, stb.) mellett a közölt táblázatok pedig tovább növelik a kötet értékét.

CZÁBOCZKY SZABOLCS*

Testközelből két lencsén keresztül

Tara Zahra: *Against the World. Anti-Globalism and Mass Politics Between the World Wars.*

New York: W. W. Norton and Company, 2023. 354 oldal

Egy-egy recenzió szerzője nem mindig tud elvonatkoztatni éppen aktuális olvasmányaitól, ha olyan könyvről ír, amely szorosan kötődik annak tartalmához. Babits Mihály kritikája Julien Benda *Az írástudók árulása* c. művéről, amely önálló esszéként is megállja a helyét,¹ nem ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt. A francia esszéista 1927-ben megjelent kötetét a politikatudomány nyilván meghaladta, ahogyan Le Bon² vagy Ortega y Gasset³ írásait is, gondolataik azonban, amelyek a tömegmozgalmakra és a tömeg mint jelenség kialakulására összpontosítottak, a mai napig meghatározóak. Benda művének első fejezetei korának „politikai szenvedélyeit” próbálják értelmezni, amelyek a nemzet, az osztály, a faj stb. fogalmaihoz kötődtek, s első olvasatra talán meghökkenünk, amikor megértjük, hogy számára a nacionalizmusok és az osztályöntudatok „alapvetően realista szenvedélyeknek tűnnek”.⁴ A primordialista elképzelések a szerzőtől természetesen merőben távol álltak, mivel „realistán” „valódi élet” iránti vágyat értett, amelyet két tényezőhöz kötött: a) az anyagi javak birtoklása iránti vágyhoz, b) az egyénként való tudatosodás iránti vágyhoz. Kiemelten a nemzeti érzés esetében látja ezt kézenfekvőnek, mivel a nemzetépítést és a nemzet elkülönítését egy másik nemzettől e vágyak „istenivé” való formálásával köti össze.⁵

* A szerző történész, a Fórum Kisebbségkutató Intézet és a Szlovák Tudományos Akadémia TPK Társadalomtudományi Intézetének munkatársa. e-mail: czaboczky.szabolcs@foruminst.sk; ORCID: 0009-0005-5306-3851

¹ Babits Mihály: *Az írástudók árulása*. In: Benda, Julien: *Az írástudók árulása*. Babits Mihály tanulmányával, Rónai Mihály András fordításában és bevezetőjével. Budapest: Fekete Sas, 1997. 27–83.

² Le Bon, Gustave: *A tömegek lélektana*. Fordította: Balla Antal. Budapest: Franklin, 1913 (Kultúra és tudomány).

³ Ortega y Gasset, José: *A tömegek lázadása*. Fordította: Puskás Lajos. Budapest: Egyetemi Nyomda, 1938.

⁴ Benda, Julien: *The Betrayal of the Intellectuals*. Boston: Beacon Press, 1955. 25.

⁵ „Let me complete my definition by saying that political passions are realism of a particular quality, which is an important element of strength in them: They are divinized realism.” Uo. 26.

Hogy e vágyak hogyan váltak emberek által megélt „valóságokká”, azt Tara Zahra legújabb, 2023-ban megjelent kötete részletgazdagon, színes árnyalatokkal mutatja be. A szerző a címben (magyarul: *A világ ellen. Antiglobalizmus és tömegpolitikák a két világháború között*) szereplő fogalmakat a mű bevezetőjében magyarázza meg: „Az »antiglobalizmus« fogalmon olyan politikai, társadalmi és kulturális mozgalmakat értek, amelyek célja a társadalmak világgazdaságtól való elidegenítése olyan politikák, emberek és intézmények elleni mozgósítás révén, amelyeket a globalizmussal és/vagy a nemzetköziséggel hoztak összefüggésbe.” (XVI.) Zahra tisztában van azzal, hogy a fogalompár, amely munkájának a kereteit nyújtja (globalizmus/globalizáció–antiglobalizmus/deglobalizáció) anakronizmus is egyben, hiszen a vizsgált korszakban ezeket nem alkalmazták. Abban a tekintetben mégis innovatív, hogy az eszme- és politikatörténeti elemzéseket (fasizmus, bolsevizmus, demokrácia, diktatúra) kiegészíti az autarkia, a társadalmi egyenlőtlenségek, a társadalmi mérnökösödés, illetve az emberi méltóságérzet kérdéseivel. Vagyis olyan problémákra, tapasztalatokra igyekszik rávilágítani, amelyek az egyén életét közvetlenül befolyásolták, s amelyek révén értelmezte környezetét, a világot, azaz a saját valóságát. Zahra olyan egyéneket vizsgál, akik az egyenlőség és a stabilitás iránti vágyukra nézve a globalizmust fenyegetésnek látták (XIV–XV.). A globalizmussal szembeni ellenérzéseket két tényezőre vezeti vissza: egyrészt a globalizmus felgyorsulására, másrészt a tömegpolitikák felemelkedésére. Ezzel bár magyarázatot nyújt a könyv címéhez, viszont úgy vélem, a keretezés mellett olyan következtetéseket is tesz a bevezetőben (a populizmus szerepe, jobb- és baloldali antiglobalisták eszköztárai és azok hasonlósága), amelyek az összegző fejezetbe illettek volna inkább.

A könyv törzsszövegét három fejezet alkotja, amelyek összesen tizenhét részre tagolódnak. A tizenhét rész tizenhét történet is egyben, amelyeket a szerző bár önkényesen választott ki európai és észak-amerikai helyszínekről, a globalizmus–antiglobalizmus közötti „kötélhúzás” motivációit, katalizátorait finoman bontja ki belőlük, azok ellentmondásaival együtt. Ehhez összesen hét országban (Ausztria, Csehország, Egyesült Államok, Írország, Németország, Olaszország, Svájc) található húsz intézmény különböző fondjait, gyűjteményeit hasznosította. A tekintélyes és elismerésre méltó forrásbázis tudatosítása mellett egy leheletnyi hiányérzet alakulhat ki az olvasóban. A szerző az első fejezetben szóvá teszi, hogy a Bedy-Schwimmer Rózsa által szervezett budapesti női kongresszuson kizárólag Európából és Észak-Amerikából származó nők vettek részt (5.), miközben a tizenhét történet kiválasztott helyszínei is e két földrészen vannak. Itt hangsúlyt kell adnunk annak, hogy Zahra nem „világtörténelmet” kívánt írni, hanem a globalizmus mint az államok politikai és gazdasági egymásra utaltságának, a világ nyitottságának eszméjével szembeni ellenérzések és praktikák forrásait kutatta.

Afrikai, dél-amerikai, ausztráliai vagy ázsiai⁶ helyszínnel az olvasó ugyan nem találkozik a kötetben, kitűzött céljainak eléréséhez Zahrának ez elegendő volt, s a két világháború közötti korszak elemzéséhez alkalmas szempontokat vett fel, amelyek a magyar kisebbségtörténet számára is hasznosak lehetnek. A fejezetek és azok részei kronologikusan haladnak, az első fejezet négy történetet mutat be. A szerző mindegyikből egy-egy következtetést, tanulságot von le, s az első fejezetben a globalizmust mint jelenséget, illetve annak válságát mutatja be az I. világháborút megelőző és az az alatti időszakon keresztül. A Bedy-Schwimmer Rózsa által szervezett budapesti női kongresszus kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy épp „a boldog békeidők” éveiben jönnek létre az első világszervezetek, jogászok ekkor szentelnek nagy figyelmet a nemzetközi jog kidolgozásának, illetve az idő mérését is ekkor egységesítik, amely gyakran lokális és regionális ellenállásba is ütközött (3–10.). A globalizált világ sokakban a jobb élet reményét ébresztette fel, ahogyan a mai Ukrajna nyugati területéről származó zsidó Raikhel Peisoty példája mutatja. A nő megszökött otthonról, s az Egyesült Államokba vándorolt. Zahra arra hívja fel a figyelmet, hogy Peisoty példája árnyalja a történészek azon gyakori feltevését, hogy az emberek anyagi nélkülözés miatt váltak „amerikásokká”, mivel ő egy olyan házasság elől menekült el, amit az édesapja akart rákényszeríteni. Mindemellett ez csupán kettő azon számos ok közül, amiért úgy dönthettek egyesek, hogy az óceánon túlra vándorolnak: akár tartósan, akár ideiglenesen. Amikor adottá vált számára a kivándorlás lehetősége, a családjától való menekülés, a szülőkhöz kérdések vetődhetek fel, amelyeket Zahra a következőképpen összegezett: „Vajon a globalizáció a fejlődés, az elnyomó hagyományok és kormányok alóli felszabadulás motorja? Vagy a pusztítás előidézője – testek, erkölcsök és kultúrák pusztulásáé; az apák tekintélyéé és az államok szuverenitásáé?” (14.) Miután engedélyt kaptak a letelepülésre, az „amerikásoknak” szembesülniük kellett a rideg valósággal: a családi ház és a kert helyett olyan New York-i lakásokban kellett élniük – akár ötödmagukkal egy szobában –, amelyek gyakran az otthoninál rosszabbak voltak. A harmadik részben a világháború alatti pacifista mozgalmat, illetve a „béke” jelszavának használatát elemzi a szerző, s ez tematikailag a kilencedik résszel is összefüggésbe hozható, amelyben a Páneurópa-konceptióról is ír. Az első fejezet utolsó része pedig lényegre törően érzékelteti, hogy a háborús kimerültség, az élelmiszerhiány s az ebből következő éhezés hogyan hatott a németországi városi lakosságra. Egyrészt az éhezéstől való félelem, a külföldi importtól való függés megszüntetésének vágya a gazdasági autarkiát, a „nemzeti önellátást” ideális állapotáá emelték, másrészt az inségért valakinek felelnie kellett. Az utóbbit gyakran a „zsidó feketepiaccaal”, a kereskedők „spekulációival”, a menekültekkel stb. hozták összefüggésbe (44–46.), amelyek természetesen nem előzmények nélkül bukkantak elő az emberek gondolatvilágában. A városokkal kapcsolatban

⁶ Indiával bár foglalkozik a tizenharmadik részben, maga az alfejezet Lancashire-ben játszódik.

egyre gyakrabban merültek fel a „laza erkölcsök” és az „egészségtelenség” topozsai, s ebből adódóan sokak számára kívánatosná vált az ipari munkásság földhöz juttatása, mert a falu és a föld jelentette a „gyógyírt” a társadalmi, morális és biológiai veszélyekre (49–51.).

A második fejezet címe meglehetősen beszédes, Zahra egyértelműen kijelenti: a világ szétesett (World Apart). 1918-ban a háborús kimerültség élménye mellé társult a spanyolnátha világméretű elterjedése, amely szintén növelte a globalizmussal, a nyitott határokkal szembeni averziókat. Az ellenérzések elsősorban a bevándorlók, a külföldiek és az „idegenek” felé csatornázódtak, mivel a lakosság nekik tulajdonította a betegség „behozatalát” (60–61.). A világ szétesett volta a Párizs környéki békekonferenciák következményein is kézzelfoghatóvá vált. Egyrészt a „vesztes” és „győztes” államok közül az előbbieket izolálódottak a háború utáni első években, miközben természetesen nem mondtak le arról, hogy újból döntéshozó szerepbe kerüljenek (Németország). Másrészt egyértelművé vált, hogy a wilsoni „nemzeti önrendelkezésből” nem mindenki részesülhet (72–74.). Nemcsak a „vesztesek” tekintettek magukra áldozatként és hangoztatták a versailles-i rendszer előnytelenségeit, de a „győztesek” között is volt ilyen: Olaszország. D’Annunzio fiumei kalandja jól rávilágít az Osztrák–Magyar Monarchia regionális, lokális sokszínűségére, arra, hogyan kívánták a lokális elitiek összhangba hozni a „nemzeti önrendelkezést” saját érdekeikkel, például hogy a fiumeiek és a triesztiek miért az olasz fennhatóságban vélték látni városi jogaik és privilégiumaik megőrzésének zálogát (85–91.). A nyolcadik és kilencedik rész mellett, hogy összehasonlításra alkalmas, Zahra kötetének két kiemelt szereplőjéhez kötődik: Bedy-Schwimmer Rózsához és Stefan Zweighez. Bedy-Schwimmer Rózsa révén vezet fel az 1918–1919 közötti dinamikus magyarországi eseményeket, aki a Károlyi-kormány svájci követe s egyben a világ első női követe lett, egy olyan országban, ahol a nők még nem rendelkeztek választójoggal. A trianoni utódállamok létrejötte egyben a kis nemzetállamok korának kezdetét jelentette Kelet-Közép-Európában, a Monarchia összeomlása azonban egy hatalmas erőszakhullám végigsöpprésével is kéz a kézben járt (95), amelynek részletei a magyar történettudomány előtt viszonylag ismertek.⁷ Zahra az erőszakhullám zsidóellenes részét mutatja be az olvasó számára, illetve az új nemzetállamok többségi társadalmának magatartását a zsidóság irányában, például Csehszlovákiában – főként a falusi szlovákság részéről – a zsidó mint magyar/németbarát elem azonosítását (100.). A következő részben – már-már ennek kontrasztjaként – az olvasó az 1919-től Salzburgban élő Stefan Zweighez „látogat” el, aki épp az egykori birodalomról nosztalgiazik, az „osztrák gondolatról”, „a világ mikrokozmoszáról”. Az Osztrák–Magyar Monarchia „egysége a sokszínűségben” nemcsak etnikai és vallási szempontból, hanem

⁷ Példának okáért: Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság*. Budapest: Jaffa, 2018; Müller Rolf – Takács Tibor – Tulipán Éva (szerk.): *Terror 1918–1919*. Budapest: Jaffa, 2019; Hatos Pál: *Rosszfiúk világforradalma*. Budapest: Jaffa, 2021.

gazdasági potenciálja és nyersanyagai tekintetében is megragadható, s ez egyben elősegítette, hogy a lakosok úgy értelmezzék a birodalmat, mint a világot kicsiben. (105.) Zahra szerint Kelet-Közép-Európa a Monarchia összeomlása után a globalizmus az és antiglobalizmus versenyterepévé vált, ahol például Coudenhove-Kalergi Páneurópa-tervével szemben a kisantant vezetői egyértelműen a „nemzeti szuverenitást” részesítették előnyben. (109.) Ezt a kisantant államok ellenzéki pártjai – például a csehszlovákiai magyar ellenzéki pártok – igyekeztek kihasználni 1929–1930 folyamán, miután Briand francia miniszterelnök e tervvel szembeni szimpátiájának hangot adott, a „béke” és „együttműködés” jelszavaival próbálták diszkreditálni a hadiköltségekre nagy összegeket fordító Csehszlovákiát a nemzetközi térben. A fejezet utolsó részében végül a homogén nemzetállamok megteremtésére való törekvés, a szigorított határellenőrzés s a „megbízhatatlan”, „nem kívánatos” egyének kívül tartása szimbólumaként Ellis Island példáját mutatja be, amely az „illegális idegenek” deportációs központjává vált az Egyesült Államok partjainál. (129–130.)

A harmadik fejezet a *The Unsettled World* címet viseli, amely – a benne szereplő részek tartalmát tekintve – talán úgy fordítható le, hogy „A világ, amely nem találja a helyét”. Amíg a második fejezet a deglobalizációs tendenciák forrásait kereste, addig a harmadik egyrészt arra igyekszik választ találni, hogy a deglobalizációs trendek milyen jelenségeknek és miért szolgáltattak alapot, másrészt a globalizáció és deglobalizáció belső ellentmondásaira világít rá. A tizenegyedik, tizenkettedik, tizenötödik és tizenhetedik részek szorosan összefüggnek, mivel a – főként szociális – válságok kezelésével és a lakáspolitikákkal foglalkoznak, amelyek – a fasiszta Olaszország és a nemzetiszocialista Németország esetében – a társadalmi mérnökösködés fogalmát is bőven kimerítették. Az 1920-as évek osztrák lakásépítéseivel kapcsolatban Zahra az egycsaládos lakások hatásának szociológiai vetületeire próbál rámutatni, miszerint ezek az individualizmus és a „maszkulin függetlenség” szimbólumaivá váltak. A lakásépítési programokra mind a bal-, mind a jobboldalról érkeztek kritikák: amíg a szocialisták az individualizmusra való hajlam miatt mozgósítási kompetenciájukat féltették, addig a jobboldal „a falura való visszatérést” szorgalmazta a „hagyományos” nemi és családi szerepek fenntartása végett. (136–140.) Az Anschluss után Németország az osztrák területeken Mussolini példáját követte, aki a littorai mocsarak lecsapolása után új „fasiszta városokat” létesített, amelyek a falusi ideált voltak hivatottak jelképezni mint sokkal egészségesebb és erkölcsösebb létformát a városi élettel szemben. Az agrárszektor erősítése, illetve az agrártudományok nagyfokú támogatása a hitleri Németországban (250–251.) természetesen a „nemzeti önellátás” eszményét és megvalósítását szolgálták. 1939 után közel 3000 agrárius telepet hozott létre a német kormányzat Ausztria területén, amelyre azonban csak „politikailag megbízható” egyének tarthattak igényt. A német kormányzati kommunikációban ezzel a falusi ideállal és a „nemzeti önellátás” eszményével szemben a nagyvárosi

bevásárlóközpontok szimbolizálták a Werner Sombart-i „zsidó szellemiséget”, a „külföldi árut”, a „pénzügyi spekulációt”.

A tizenkettedik rész egy amerikai példával mutatja be, hogy a társadalom struktúráin nemcsak állami vezetők, de munkaadók is képesek alakítani. Henry Ford saját gyári munkásai számára olyan házakat építtetett, amelyek háztáji gazdaságokkal voltak ellátva. Az ideális Ford-munkás az volt, aki zöldséget és gyümölcsöt termesztett, állatokat tenyésztett, miközben napi nyolc órát műszerészként dolgozott a közeli Ford-gyárban. (150–151.) Vagyis Ford attól függetlenül, hogy a világgazdasági és a globalizmus haszonélvezője volt, munkásait önellátásra ösztökélte, hogy megelőzzön bármiféle nélkülözést. A szakszervezeteket nem tűrte meg, köztudottan antiszemita magatartású volt, illetve Olaszország és Németország vezetői is példaként tekintettek rá sikere és automobiljainak minősége miatt. A tizenharmadik és tizennegyedik fejezet hasonló ellentmondásra világít rá a globalizáció–deglobalizáció viszonyának kapcsán. Az előbbi India és Írország, azaz Gandhi és De Valera példáján keresztül kívánja érzékeltetni, hogy e két vezető autarkiaira való törekvése nemcsak deglobalizációs trendként értelmezhető, hanem a dekolonizációt is szolgálta. Pontosabban: az utóbbi volt a cél, az előbbi pedig az eszköz (175–176.). Volt olyan vállalkozó is, aki a deglobalizációs trendekhez alkalmazkodva globális cégbirodalmat működtetett. Tomáš Baťa, „a cipők királyát” saját elmondása szerint a repülés tette világpolgárrá, amely „kigyógyította a kicsinyes nemzeti érzelmekből és a gyűlöletből”. Viszont nem elég, hogy repülővel cipőket szállított, hanem Csehszlovákián kívül – például Kalkuttában – is saját üzemmel rendelkezett. Az adott ország nemzeti ünnepnapjain a gyárakat is nemzeti szimbólumokkal díszítették fel, sőt, a Baťa-cipőket „hazai áruként” tüntették fel. (197.) A tizenhatodik rész némileg felvezeti az utolsó fejezetet, az összegzést, amely bár a Conclusion címet viseli, mégis inkább a korábbi fejezetek továbbgondolásának tekinthető mind kronológiai, mind tartalmi szempontból. 1933-ban többek, köztük Frank McDougall ausztráliai gazdasági tanácsadó számára is egyértelművé vált, hogy a világgazdasági válság súlyosan megrengette a Népszövetség eszmei alapjait. Tőle származik az „economic appeasement” fogalom, amellyel a globális egyenlőtlenségek mérséklését és a tömegek anyagi, gazdasági jólétét kívánta előirányozni (231–232.). A tömegpolitikáktól elválaszthatatlan az „életszínvonal emelésének” jelszava, amely – relativizmusa ellenére – a jóléti állam elméleti alapját jelentette a II. világháború utáni időkben (235.). Apró megjegyzés: Zahra ebben a részben főként a Népszövetségre fókuszál, viszont az „életszínvonal emelésére” való törekvés, illetve a gazdasági előnyök előteremtésének politikája nem 1933-ban jelent meg először. Példának okáért itt elég csehszlovákiai magyar viszonylatban Szent-Ivány József „nemzeti reálpolitikájára” gondolni, amely a hegemon Agrárpárttal való politikai alkuk révén kívánta gazdasági előnyökhöz juttatni a magyar kiskgazdákat. Hogy az „economic appeasement” mennyire nem garancia egy korporatív rezsimmel szemben, azt Zahra az összegzésben foglalja össze.

Amit Benda 1927-ben „valódi élet” iránti vágyként és „realizmusként” értelmezett, azt Tara Zahra igyekezett tizenhét történeten keresztül keretbe foglalni. Az amerikai történész nagy hangsúlyt fektetett az életmódok, a hétköznapiak és az ideológiák közötti összefüggésekre: mi, hogyan és miért vált szimbólummá, eszmei keretrendszeré a két világháború közötti ember életében. Vagyis nem azt vizsgálta, hogy egy izmus hogyan hat az egyénre, hanem azt, hogy milyen tényezők játszanak közre abban, hogy egy egyén egy izmus vonzásába kerül. Amíg az előbb említettek a könyv erényei közé tartoznak, addig az már kevésbé, hogy a globalizmus–antiglobalizmus dichotómiája félrevezető, már-már ideologizáló is tud lenni. Az olvasónak mindig észben kell tartania, hogy e kettő „párbaja” lencse, amelyen keresztül értelmezi a forrásokat a szerző. Persze nem mondja ki, de az összegzésből egyértelműen érződik, hogy nemcsak múltbeli, hanem jelenkori kérdésekre is válaszokat keres. Innen viszont érdemesnek tartom kiemelni Polányi Károly Zahra által idézett gondolatát, miszerint a fasizmus felemelkedését nem a nagy háború, nem a „junker militarizmus”, nem az „olasz temperamentum” okozta, hanem az ember azon érzete, hogy a szabadpiac és a nyitott világ – vagyis a gazdasági liberalizmus és a globalizmus – méltóságában sértette meg. (268–269.) Hogy a fasizmus nem csupán a nacionalizmus egy szélsőséges változata, hanem reakció arra, hogy a világgpiacot „liberális internacionalisták” manipulálják, a versailles-i Európát pedig „álszent képmutatók” vezetik. (280.) Ennek kapcsán talán érdemes lett volna mélyebben elemezni, hogy mindez hogyan kap erkölcsi keretezést, hogyan kapnak a fogalmak morális tartalmat. Ahogyan Zahra már a bevezetőben is említette, az antiglobalizmus kárvallottjai nemzeti, vallási és politikai kisebbségek voltak. (XIX–XXIII.) A fenti tizenhét történetből a „nemzeti önállóság” eszményéhez való viszony, a lakáskörülmények és a lakáspolitikák, az életmód, illetve a külföldről alkotott elképzelések vizsgálatából levont következtetések alkalmas elemzési szempontokat nyújtanak a két világháború közötti kisebbségi társadalmak mélyebb szintű ismeretéhez is. A gazdasági,⁸ szociálpolitikai és antropológiai vizsgálatok – ha csak az általam kutatott csehszlovákiai kisebbségek történetére gondolok – továbbra is kezdetlegesek a nyelv, a jog és az irodalom paradigmátikus hegemoniája miatt. Márpedig ha az első magyar kisebbségi generáció tagjaira gondolunk, akik az 1920-as évek derekától aktivizálták magukat, s akiknek gondolatvilágára mélyen hatott nemcsak az idegen nyelvű közeg, hanem a magyar népi írók és a szociális kérdéssel foglalkozó gondolkodók munkái is, ezek a vizsgálatok elengedhetetlenek, hogy megérthessük, milyen motivációi voltak ennek a nemzedéknek és miért. Zahra könyve ebben a tekintetben adalékokat szolgáltat a két világháború közötti korszak kontextusának megteremtéséhez, illetve – a fent említett szempontok hasznosítása terén – összehasonlításra ösztökél.

⁸ E tekintetben a csehszlovákiai magyarság két világháború közötti gazdasági érdekvédelmére vonatkozóan Gaucsik István úttörő munkái a meghatározóak.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT

Karsai László könyvkritikájához

Nagy érdeklődéssel olvastam Karsai László történész recenzióját a *Regio* folyóirat 2025/1. számában Molnár Judit és Frojimovics Kinga legújabb forráskiadásairól.¹ Még boldogabbá tett, amikor a recenzióban olvashattam Fischer Simon káposzta-szedési népbírósi peréről – melyről egyébként a recenzió kötet nem szólt. Olyan téma volt, amelyről legjobb tudomásom szerint ez ideig részletesen, az eredeti periratok alapján csak én publikáltam a Nemzeti Emlékezet Bizottságánál megjelent 2023-as monográfiámban, melynek címe *Káposzta a múlt fogságában*, s mely teljes egészében elérhető online. A szöveget olvasva azonban lassacskán rá kellett jönnöm, hogy azért tetszik annyira, mert az én tudományos eredményeimet közli. A hasonlóság voltaképpen oly mértékű, hogy egy pillanatra azt hittem, talán én írtam a cikket – majd gyorsan ráébredtem, hogy ha így lenne, nyilván feltüntettem volna a forrást.

A másodlagos felhasználó általában önmagát buktatja le, és nem történt ez másképp most sem. Karsai azt írja Fischer Népbírósi Országos Tanácsa (NOT) előtti peréről: „Fischert minden vád alól felmentették és szabadlábra helyezték”.² Hivatkozási alapja a *Délmagyarország* 1946. október 2-i száma. Ez nagyon meglepett, mert mint saját monográfiámban kifejtem, a NOT-ítéletről a korabeli sajtó egyáltalán nem adott hírt! Mint könyvemben tisztázom: „Felmentésének hírért a szegedi baloldali lapok – amelyek cikkek sorozatában foglalkoztak első tárgyalásának és elítélésének ügyével – nem írták meg.”³ Ez egyébként gyakori szokása volt a korabeli lapoknak: az elmarasztaló elsőfokú ítéletekről hírt adtak, a másodfokon történő felmentésről pedig nem. Ám Karsai nem találhatta meg a *Délmagyarország* kérdéses számában a NOT-ítéletet, ugyanis az általa hivatkozott cikk még az ítélet *előtt* született, és nem felmentésről írt, hanem szabadlábra helyezésről (ti. szabadlábon is lehetett védekezni).

Felmerül a kérdés, hogy ha Karsai nem ismerte és nem olvasta a kérdéses könyvemet, akkor honnan tudta meg, hogy a NOT felmentette Fischert? A jelek szerint

¹ Karsai László: Strasshof és az 1944-ben „jégre tett” magyar zsidók. *Regio*, 2025/1. 219–233.

² Karsai, i. m. 229.

³ Veszprémy László Bernát: *Káposzta a múlt fogságában*. Náci koncentrációs táborok magyar-zsidó funkcionáriusai a népbírósi elítélés előtt. Bp., NEB, 2023. 156.

nem a levéltári anyagból, mert arra nem hivatkozott, sőt, maga írja le a szövegében, hogy „csak az eredeti vizsgálati anyagok, kihallgatási jegyzőkönyvek, a vádirat és a népbírósi, illetve NOT-tárgyalás jegyzőkönyvei alapján kísérelhetjük meg majd eldönteni, hogy Fischer valóban ártatlan volt-e, vagy más szempontokat figyelembe véve mentették fel”.⁴ Ergo a levéltári anyagot nem olvasta. Ráadásul – hogy még megmosolyogtatóbb legyen Karsai írása – még a NOT-ítélet dátumát is rosszul sikerült belőnie. Nem 1946. október 1. a helyes dátum, mint ahogyan azt ő írja – gondolom, véletlenszerűen beírt egy dátumot, mert az eredeti levéltári iratokat nem nézte meg, én pedig csak hónapra adtam meg a felmentés idejét a könyvemben.

Izgalmas a kitétel recenziójában, miszerint eredetileg azzal vádolták Fischert, hogy megvert bizonyos Neumann-nét, majd „az egykorú újsághírekből úgy tűnik, hogy a »terhelő tanúk sora« egyszerűen »elfelejtkezett« a Fischer által állítólag agyonvert Neumannéről [sic!].”⁵ Merész feltételezés, amelyet a szerző vagy tényleg az alapján kockáztat meg, hogy miről *nem* szólnak szegényes, online is elérhető sajtóforrásai, vagy pedig elolvasta a következő mondatot a könyvemben: „Neumann-né később »elfelejtődött«, és egy ponton túl nem került elő, neve egyik ítéletben sem szerepel.”⁶ Hasonlóan lenyűgöző szerencsével állapította meg Karsai, hogy a NOT újra meghallgatta az első tárgyaláson részt vett tanúkat – erről ugyanis sajtóforrásai nem szólnak. Ez nem is volt magától értetődő: a NOT a bizonyítás kiegészítésére szolgáló tárgyalást csak akkor tartott, ha „nyomatékos kétsége van a törvényszék ítéletének alapjául szolgált ténybeli megállapítások helyességére nézve”. (1896. évi XXXIII. tc. 402. §). Ha a NOT nem vitatta a tényállást, csak pl. a büntetés mértékét, akkor ezt elhagyták – következőképp a tanúkat sem hallgatták meg újra –, és csak megsemmisítették az elsőbíróság ítéletének vonatkozó részét, illetve új büntetés szabtak ki. Források hiányában hogyan jutott mégis – egyébként helyes – megállapítására Karsai? Talán csak szerencséje volt, de az bizonyos, hogy könyvemben pont erről írok.⁷

Úgy gondolom, hogy a források feltüntetése nem pusztán udvariassági gesztus, hanem az intellektuális tisztesség alapja. Ez különösen fontos annak érdekében, hogy a szerző a későbbiekben elkerülje azt a kínos helyzetet, amelyben saját írásának eredetiségét kell magyaráznia. Bizom benne, hogy a jövőben a szerző nemcsak a gondolataimat, hanem a hivatkozási gyakorlatomat is nagyobb sikerrel sajátítja el. A folyóirat szerkesztőinek pedig köszönöm, hogy lehetőséget biztosítottak e reflexió közzelésére.

⁴ Karsai, i. m. 229.

⁵ Uo.

⁶ Veszprémy, i. m. 150.

⁷ Veszprémy, i. m. 158.

KARSAI LÁSZLÓ

Válasz Veszprémy László Bernátnak

Téved Veszprémy, a „Gyilkos irodák” c. igen nivótlan könyve óta egyetlen sorát sem olvastam, ezért nem is idézhettem. Kedvemet sűrűn publikált könyvei elolvasásától elvette többek között Bárd Károly, aki csak a „Gyilkos irodák”-ról 46 oldalas tanulmányt írt. (Számunkérés a holokausztért. Tettesek, áldozatok, bírák. Múlt és Jövő Kiadó, 2022.) Ungváry Krisztián sem bánt kesztyűs kézzel Veszprémyvel. (Betekintő, 2020/1.sz. 97–110.) Még keményebben bírálta Veszprémyt Gellért Ádám, aki 64 nyomtatott oldalon mutatta ki, hogy hány helyen torzít, félreértelmez, kihagy Veszprémy, csak hogy megalapozatlan és bizonyíthatatlan prekonceptióit igazolja. (Clio Műhelytanulmányok, 2020/3.). Olosz Levente az 1944-es magyar zsidó tanácsokról írott könyvét szedte ízekre. (Múlt és Jövő, 2023/3. 1–8.)

Azt biztosan tudom, hogy a II. világháború utáni megtorlásról, a népjogvédelem, népbíróóságok működéséről Veszprémy alig tud valamit, amit tud, azt is elfogultan, tévesen ismerteti, elemzi. Ez már a „Gyilkos irodák”-ból világosan kiderült. Most azt hiszi, mit hiszi: tudja, hogy plagizáltam, őt idéztem. Téved: Fischer Simon ügyéről az általa kipécézett recenziómban megírom, hogy a kötetben szó esik, az egyik túlélő, Bálint Imre vallomása a DEGOB-jegyzőkönyvek között fennmarad. Nem kellett a könyvét kezembe venni, az 1946. szeptember 17-i Délmagyarország-ban leírják, hogy ismét kihallgatják a Fischer-ügy tanúit. Még az általa most „idézett” újságcikket sem volt képes még most sem figyelmesen elolvasni. Ha Veszprémy ismerné a magyarországi népjogvédelem és népbíróóság gyakorlatot, akkor tudná, hogy egy olyan vádlottat, akit első fokon súlyos, nyolc év börtönre ítélnék, azt csak akkor helyeznek szabadlábra, ha már a NOT felmentette.

CONTENTS

REFUGEE ISSUES IN THE PRESS

JUDIT TÓTH Foreword	3
VERONIKA KASZÁS – ENDRE SIK – JUDIT TÓTH – LÁSZLÓ KISS Various shades of “pink”: State-Press Refugee Narratives during the Years of Regime Change (1987–1989)	7
JUDIT TÓTH – ENDRE SIK – LÁSZLÓ KISS – VERONIKA KASZÁS Refugee Narratives in the First, Second, and “Pink” Public Spheres	39
VERONIKA KASZÁS – ENDRE SIK – JUDIT TÓTH – LÁSZLÓ KISS Different Images. Narratives of East German and Romanian Refugees in State Press (1987–1989)	74
LÁSZLÓ KISS – ENDRE SIK – VERONIKA KASZÁS – JUDIT TÓTH Temporal Shifts in the Narratives of the Refugee Issue (1987–1989)	117

PARLIAMENTARY REPRESENTATION OF MINORITIES

NÓRA BARANYI The End of an Era – The Loss of German Minority’s Parliamentary Representation in Poland	148
BALÁZS VÍZI The Legal Framework for the Parliamentary Representation of Linguistic Minorities in Italy	169

DISCUSSION

Questionnaire on the Political Representation of National Minorities GYÖRGY TAMÁS FARKAS, PÉTER KÁLLAI, BALÁZS KISS, ÁGNES M. BALÁZS, NEMZETISÉGI SZÖVETSÉG, JUDIT TÓTH)	188
--	-----

ON THE WAY

GYÖRGY SZERBHORVÁTH Student Protests, Blockades, Civil Resistance in Serbia from November 2024, II.	216
---	-----

INTERVIEW

NÁNDOR BÁRDI

- Interview with MARIANN TARNÓCZY about the Hungarian Academy of Sciences’
Activities to Integrate Hungarian Scholarship Beyond the Borders 239

REVIEW

ÁGNES ORDASI

- „Let the other side be heard too!” 250

Petar Miletić: *Nepokorena hrvatska gimnazija. Važnost hrvatske gimnazije u Rijeci za očuvanje nacionalnog identiteta*. Zagreb: Hrvatska Povijest, 2024.

ANDRÁS SZEIBERT-ERDŐS

- The “regulated” and “free” plundering of the Jews 261

Kosztó Gyula: *A holokauszt Kárpátalján. A zsidóság kifosztása és vagyonának sorsa 1944-ben*. [The Holocaust in Carpathian Ruthenia. The plundering of the Jews and the fate of their property in 1944.] Budapest: Institute for the Study of Violence, 2024.

ILDIKÓ BAJCSI

- Comprehensive collection of portraits of Hungarian legislators
in Czechoslovakia 269

Popély Árpád – Simon Attila: *Magyar parlamenti képviselőket Csehszlovákiában. Magyar nemzetiségű képviselők a prágai és a pozsonyi parlamentben 1918–1992*. [Hungarian parliamentary representation in Czechoslovakia. Hungarian representatives in the parliaments of Prague and Bratislava, 1918–1992.] Somorja: Forum Minority Research Institute, 2024.

SZABOLCS CZÁBOCZKY

- Up Close Through Two Lenses 281

Tara Zahra: *Against the World. Anti-Globalism and Mass Politics Between the World Wars*. New York: W. W. Norton and Company, 2023.

MIRROR

- Comment by LÁSZLÓ BERNÁT VESZPRÉMY
on Karsai László’s book review 288

LÁSZLÓ KARSAI

- Response to Veszprémy László Bernát 290